
İvo Andriç
DRİNA
KÖPRÜSÜ

DRİNA KÖPRÜSÜ

İVO ANDRİÇ

Çevirenler
Hasan Ali EDİZ
Nuriye MÜSTAKİMOĞLU

İLETİŞİM YAYINLARI

DRİNA KÖPRÜSÜ VE İVO ANDRİÇ ÜZERİNE

"Drina Köprüsü" adlı eseriyle Nobel Edebiyat armağanını kazanan İvo Andriç, uluslararası ün salmış Yugoslav yazarlarından biridir.

İvo Andriç, 1686-1851 yılları arasında Bosna eyaletinin merkezi olan Travnik kasabasında, 10 Ekim 1892 tarihinde doğdu. Çok küçük yaşta babasını kaybetti. Genç yaşta dul kalan ve Vişegrad'lı olan annesi, küçük İvo ile birlikte Vişegrad'taki ailesinin yanına gitti. Böylece İvo Andriç çocukluğunu, delikanlılık çağının bir bölümünü, romanına konu olan olayların geçtiği Drina ırmağı kıyısındaki bu küçük kasabada geçirdi. İlk ve orta öğrenimini ise Viyana, Zagreb, Krakov ve Graz Üniversitelerinde yaptı. Bu üniversitelerde felsefe, Slav tarih ve edebiyatı okudu.

İvo Andriç, daha üniversite sıralarında iken politikayla ile ilgilenmeye başladı. Avusturya-Macar imparatorluğunun sınırları içinde yaşayan Slav ulusunun kurtuluşunu ve birliğini sağlamağa çalışan devrimci gençlik örgütüne girdi. 1914 yılı Haziranında Avusturya veliahtı Ferdinand, bu örgüte bağlı gençlerden biri tarafından Saraybosna'da öldürüldü. Bu örgüte bağlı birçok Sırp genci gibi İvo Andriç de, bu olayla ilgili olarak tutuklandı. Bir yıl kadar tutuklu kaldıktan sonra, sürgüne gönderildi. 1917 yılında yapılan aftan yararlanarak, yarıda kalmış olan üniversite öğrenimini tamamladı. 1918 yılında Avusturya-Macar imparatorluğu parçalanarak Yugoslavya devleti kurulunca, İvo Andriç, meslek olarak hariciyeciliği seçti. İkinci Dünya Savaşına kadar çeşitli ülkelerde konsolosluk ve elçilik yaptı. 1934'te Yugoslavya'nın Berlin Büyükelçiliğine atandı. Bu görevi 1941 yılına, yani Almanların Yugoslavya'yı istilâsına kadar sürdü.

İvo Andriç, 1918 yılında yayımladığı "Hapishane Anıları" ile yazı hayatına girdi. 1919'da lirik bir nesir kitabı çıktı. 1920'de ise ilk hikâyesi olan "Ali Cercelez'in Yolu"nu yayımladı. Bunu, birçok hikâye kitapları izledi.

İvo Andriç, en önemli, en olgun eserlerini resmî görevinden ayrıldıktan sonra yazdı. Kendisini meşhur eden “Travnik Kroniği”, “Drina Köprüsü”, “Matmazel” adlı üç büyük eseri, 1945’de yayımlandı. Eserlerinden çoğu, özellikle “Drina Köprüsü” ile “Travnik Kroniği”, başta Almanca, İngilizce, Fransızca, İtalyanca olmak üzere bütün dünya dillerine çevrildi.

Büyük bir sanatçı, ince bir psikolog olan İvo Andriç, eserlerinin çoğunda konu olarak doğup büyüdüğü Bosna’yı seçmiştir. Bu eserlerinde Bosna’nın, Osmanlı egemenliği altına girişinden bugüne kadar geçen olaylarını, şehirlerini, kasabalarını, âdeta bir uluslar kokteyli halinde alan halkını, bunların gelenek, görenek, efsanelerini, masallarını, ülkülerini, tutkularını anlatmıştır.

“Travnik Kroniği” : İvo Andriç’in en önemli eserlerinden biri olan “Travnik Kroniği”nde Napoleon tarafından bu küçük Boşnak kasabasına gönderilen Fransız konsolosu, onun siyaset ve ticaret alanındaki çalışmaları, bu ilkel kasabada rastladığı zorluklar, karşılaştığı tehlikeler, Avusturya konsolosuyla rekabeti, Franciscain papazlarıyla birlikte Türk devlet otoritelerine karşı çevirdiği dalavereler anlatılmaktadır.

“Matmazel” : İvo Andriç’in, öteki eserlerine hiç benzemeyen Balzac’vari bir romandır. Ama Andriç, bu eserinde de psikolojik gücünü göstermekten geri kalmamıştır. Eserin konusu kısaca şöyledir: Saray-Bosna’lı bir genç kızda, babasını iflâsa sürükleyen felâket karşısında büyük bir ruh değişikliği olur. Kısa bir zaman sonra bu kız cimri, insan düşmanı, tefecilik eden bir kişi olarak karşımıza çıkar. Gitgide insanlardan uzaklaşıyor, bir başına yaşamaya başlıyor. Nasıl öldüğü de, kitabın sonuna kadar bir bilmece olarak kalıyor.

“Drina Köprüsü” : Yazarın en önemli, en ünlü eseridir. Bu nefis roman, Yugoslavya’da 15 kez basılmış, memleketimizde birinci baskısı, 2,5 ay gibi kısa bir süre içinde tükenmiştir.

“Drina Köprüsü” eserin gerek ülkemizde, gerek başka ülkelerde böylesine bir başarı sağlaması, hele 1961 Nobel Armağanını kazanması, hiç de boşuna değildir. Eserde anlatılan olaylar, gerçi küçücük bir kasabada, Vişegrad kasabasında geçer, ama bu kasaba rastgele bir kasaba değildir. Burası, o zamanlar her ikisi de Osmanlı İmparatorluğunun birer eyaleti olan Sırbistan’la Bosna-Hersek sınırı üzerinde, doğu ile batıyı birleştiren, ya da ayıran, Drina ırmağı kıyısındadır. Bundan ötürü de, Osmanlı İmparatorluğunun en güçlü zamanında, Vişegrad kasabasında, bu ırmağın üzerine kurulan köprü, yüzyıllar boyunca, doğu ile batının alışverişini sağlamış, birçok zengin ve büyük olaylara sahne olmuş, ya da bu olaylara tanıklık etmiştir.

İşte İvo Andriç romanının başlıca kişisi olarak bu köprüyü seçmiş, bu köprü ile bağlı 350 yıllık tarih olaylarını da, âdeta bir mizansen olarak kullanmıştır. Ama İvo Andriç, bunu yaparken kuru, yavan bir kronikçi gibi davranmamış, usta bir anlatışla eserine, doğup büyüdüğü bu bölgenin masallarını, efsanelerini, gelenek ve göreneklerini de katmayı unutmamıştır. Böylece “Drina Köprüsü”nde, köprünün yapılışı, Sırbistan isyanları, kolera salgınları, su baskınları, Bosna-Hersek’in Avusturyalılar tarafından işgali, bu bölgeye demiryolunun getirilişi, 1912 Balkan savaşı, 1914 Haziranında Avusturya veliahtı Ferdinand’ın Sırplı bir genç tarafından öldürülmesi, Avusturya-Sırbistan savaşı, köprünün bir dinamitle atılması gibi büyük tarihsel olayların yanı sıra, istemediği bir delikanlıya verildiği için kendini bu köprüden azgın Drina’ya atan güzel boşnak kızı Fato’nun acıklı serüveni, kumarcı Glasinçanin’in, yarı gerçek, yarı masal halinde anlatılan kumar tutkusu, Tekgöz Salko’nun, gazinocu Lotika’nın yaşamları da yer almıştır.

Büyük bir sanatçı olan İvo Andriç, üstelik gerçek bir hümanisttir. Bundan ötürü de, çeşitli dinlerin ve soyların kaynaştığı bu bölgede, en küçük bir din ve ırk ayırımı yapmadan, anlattığı olaylarda yer alan bütün kişilere eşit bir

sevgi ve ilgi göstermesini bilmiştir. İvo Andriç'in eserlerine uluslararası bir nitelik veren de bu olsa gerek.

Gerçekten de İvo Andriç'in eserlerinin değil her sayfasında, her satırında bile derin bir insan sevgisi görmek mümkündür. Bunun içindir ki yazar, romanlarında yer verdiği kötü kişileri bile yermeye kıyamamış, bu işi, kendi ağızlarıyla, yine onlara yaptırmıştır. Bunun doğal sonucu olarak İvo Andriç, romanında, gerçekçi ve tarafsız kalmasını bilmiştir. Gerçi Andriç, romanında insanları diri diri kazığa geçiren Abit ağa gibi zalimlere de yer vermiştir. Ama bu olayların XVI. yüzyılda (1570) geçtiğini, o çağlarda dünyanın her yerinde insanları kazığa geçirmek, ya da diri diri ateşte yakmak olaylarına bol bol rastlandığını düşünürsek, bu olayda bir olağanüstülük görmeyiz. Kaldı ki, Abit ağanın bu tutumu, bu zalimce davranışları Osmanlı sarayınca da hoş karşılanmamış, kendisi geri alınarak yerine Arif Bey gibi iç dünyası yumuşak, dürüst bir kişi gönderilmiştir. Böylece Andriç bu olayda da tarafsızlığını elden bırakmamış. Âbit Ağa gibi bir zalimin karşısına Arif Bey gibi dürüst bir insan çıkartmayı ihmal etmemiştir.

1803 Sırp ayaklanması sırasında köprünün üzerine Yelisey adlı meczup bir dervişle Mile adlı saf bir köylünün başları kesilmişti. İvo Andriç bu olayın günün koşulları içinde tabiî sayılmak gerektiğini, buna benzer bir başka olayla çok güzel anlatmakmıştır. 1914 yılında Bosna'da Avusturya Veliahtı bir Sırp genci tarafından öldürülünce Avusturya, Sırbistan'a karşı savaş açtı. Avusturyalı idareciler sınır bölgesindeki Sırplara bir gözdağı vermek için, düşmana ışıkla işaret verdikleri iddiasıyla (işaret vermenin bile ne olduğunu bilmeyen) sınır köylerinden üç Sırplıyı suçsuz olmalarına bakmadan, asmaktan çekinmemişlerdir.

Eserde, Saray-Bosna'daki çeşitli ulusların, din ve ırk ayrılıklarına bakmadan, dışardan ya da içerden bir kışkırtma olmadıkça, nasıl kardeş gibi geçindiklerini anlatan çok canlı bölümler vardır. İşte Molla İbrahim'le rahip Nikola... Biri müslüman, ötekisi de ortodoks sırp cemaatinin ruhanî lideri...

Rahip Nikola, gençliğinde Vişegrad Müslümanlarıyla arası açılıp da gizlenmek, Sırbistan'a kaçmak zorunda kalınca, o zamanlar kasabada babası çok hatırlı bir kişi olan Molla İbrahim ona yardım etmiştir. Daha sonraları, kasabadaki kargaşalık dinince iki din arasındaki ilişkiler de düzelmiş, artık yaşını başını almış olan bu iki adam arasında da bir dostluk başlamıştı. Şakayı seven kasabalılar, iyi anlaşan kişilerden söz ederlerken "Papazla Hoca gibi sevişiyorlar" derlermiş... Bu söz o bölgede bir Atasözü gibi yerleşip kalmıştır.

Zaten birçok konularda kolayca birbirleriyle anlaşan bu ruhanî liderlerin ikisi de ileri düşünceli kişilerdir. Romanda rahip Nikola'nın görüşlerini karakterize eden şöyle bir bölüm var: Zalim bir oyuna kurban olan Avusturya ordusu erlerinden Galiçyalı Fedun, bu acıya katlanamaz. Kendi canına kıyar. Bununla ilgili olarak ortaya önemli bir sorun çıkar: Fedun intihar ettiğine göre Hıristiyan mezarlığına gömülebilir mi? Rahip Nikola, Uniat mezhebinden birinin günahını bağışlayabilir mi?

Bu işle görevlendirilen Avusturyalı bir subay Nikola'ya başvurur. Bu sıralarda artık iyice yaşlanmış bulunan Rahip Nikola'nın Yoso adlı bir de yardımcısı vardır. Rahip Nikola düşüncesini söylemeye fırsat bulmadan Yoso atılır: Bunun eşine rastlanmamış bir olay olduğunu, Fedun'un Hıristiyan mezarlığına gömülmesinin hem kilise kanunlarına hem geleneklere aykırı bulunduğunu, ama intihar ettiği sırada aklının başında olmadığı kanıtlanacak olursa belki bir şey yapabileceğini söyler. Rahip Nikola hemen yerinden doğrulur, kısaca: "Bir felâket oldu mu, ortada kanıtlanacak bir şey kalmaz," der. "Kim aklı başında iken hayatına kıyabilir? Kim onu bir dinsiz gibi, bir rahibin yardımı olmadan bir duvarın dibine gömmek sorumluluğunu üstüne alabilir? Haydi gidin, mösyö!.. Ölüyü hazırlamalarını emredin ki, onu hemen gömelim. Hem de mezarlığa... Başka yere değil. Günahlarını ben affedeceğim."

Avusturyalı subay gittikten sonra Rahip Nikola'nın çömezine söylediği şu sözler ne anlamlıdır: "Onun günahlarını neden affetmeyecekmişim?

Hayatında mutsuz oluşu yetmiyor mu ki!”

İvo Andriç’in eserinde, buralara geldiği zaman erişilmez bir yükseklikte olan Osmanlı İmparatorluğunun çöküşünü doğuran nedenleri de açıkça görmek mümkündür: Viyana, Zagrep, Krakov, Graz Üniversitelerinde okuyan ve yaz tatillerini geçirmek üzere kasabalarına dönen Vişegradlı Sırp gençleri, ılık yaz gecelerinde, köprüde günün en ileri felsefe akımlarını tartışırken, romanın başlıca kişilerinden olan Ali Hoca, Müslümanlar arasında, Avusturyalıların kasabaya getirdikleri suyun “ne içmeye, ne de abdest almaya elverişli” olduğunu yaymaya çalışmakta, başta demiryolu olmak üzere kasabada yapılan bütün yenilikleri yermektedir.

Sosyal, politik ve ekonomik olayları çok iyi değerlendirmeyi bilen Andriç, Avusturyalıların Bosna’daki tutumlarını, Osmanlı yönetimiyle Avusturya yönetimi arasındaki farkı birka satırla ne güzel anlatıyor:

“Yeni yönetim iyi bir sistem kurmuş, Osmanlı yönetiminin insanların cebinden zorla çektiğini, acımasızca ve kimseyi sarsmadan çekip alıyordu. O kadar ki, halk ödediği vergilerin farkında bile olmuyordu. Böylece Avusturyalılar, belki Osmanlılar zamanından daha fazla para çekiyor, ama daha kolay, daha çabuk ve güvenilir biçimde yapıyorlardı.”

İvo Andriç, Avusturya işgalinin ve yeni yatırımların doğurduğu enflasyon tablosunu şöyle anlatmaktadır:

“Demiryolunun yapılışı sırasında halk ilk olarak bunun, işgal yıllarının kaygısız, kolay veaçık kaancına benzemediğini anlamıştı. Bu son yıllar içinde eşya ve erzak fiyatlarında hayli yükselme olmuştu. Fiyatlar yükseliyor, bir daha inmiyordu. Kah daha uzun, kah daha kısa süre sonra bir daha yükselme oluyordu. Para kazanılıyordu, gündleikler dolgundu, ama yine de kazan ihtiyaçtan yüzde 20 eksikti. Bu her gün sayısı artan bir sürü insanın zehirleyen, çılgın ve sinsi bir oyundu... İşgalden hemen sonra zengin olmuş patronlar, aradan on beş, yirmi yıl geçmeden fakirleştiler. Çoğunun oğlu şimdi başkalarının yanında çalışıyordu. Tabii yeni gelenler

arasında da para yapanlar vardı. Ama para, sonunda insanın avucunu boş, namusunu da kirlenmiş olarak bulduğu bir hayal oyunu gibi onların avucundan da akıp gidiyordu.”

Bir çok dillere çevrilmiş olan “Drina Köprüsü” eserinin en başarılı çevirisinin dilimize yapılan çevirisi olduğuna inanıyoruz. Çünkü eserde kimisi olduğu gibi alınmış, kimisi de Sırp fonetiğine uydurulmuş yüzlerce Türkçe söz yer almış bulunuyor. Yalnız yazarın, kitabın sonunda alfabetik olarak sıraladığı bu çeşit sözlerin sayısı 218’dir. Yazarın, belki de Sırplaşmış saydığı için, eserde geçtiği halde bu sözlüğe koymadığı Türkçe sözlerin sayısı ise 100’ü geçmektedir. Eserin başka dillere yapılan çevirisinde bu Sırplaşmış Türkçe sözlerin mânâsına ya hiç yer verilmemiş, ya da gerçek anlamından uzak verilmiştir. Bir çok romantik boşnak türkülerinin “Akşam geldi...” gibi Türkçe sözlerle, ya da: “Hayli zaman oldu görmedim ben” gibi Türkçe mısralarla başladığı çok görülmektedir. Eserin başka dillere yapılan çevirisinde bu türkülerin anlamı da yeteri kadar belirtilmemiş bulunuyor.

Konusu dikkate alınırsa “Drina Köprüsü” romanının Türk okurları için neden ayrı bir değer, ayrı bir özellik taşıdığı kolayca anlaşılır.

“Drina Köprüsü”, bir yandan 400 küsur yıl kader birliği ettiğimiz Bosna’yı ve Bosnalıları, öte yandan bugünkü Yugoslavya’nın en büyük yazarlarından biri olan İvo Andriç’i tanımamıza yardım ederse, ne mutlu!..

Hasan Âli EDİZ

6 Eylül 1962

YAYINEVİNİN NOTU: Metin içerisinde numaralandırılan ve dipnot sayfasında yer alan notlandırmalar Hasan Âli Ediz’e aittir.

I

Drina[1], daha çok, sarp dağlar arasındaki dar boğazlarda ya da derin uçurumlar içinde akar. Ancak birkaç yerinde kıyıları geniş vadiler halinde açılır, kâh bir kıyısında, kâh her iki kıyısında insanların yaşamasına ve tarıma elverişli bazen düz, bazen dalgalı ama bereketli ovalar meydana getirir.

Bu ovalardan biri de burada, tam Drina'nın Butko kayalarıyla Uzanviçka dağlarının arasındaki dar boğazdan âni bir dirsek yaparak meydana çıktığı noktada, Vişegrad'da[2] başlar.

Bu yerde Drina'nın çizdiği açı öylesine dar, iki yandaki dağlar da öylesine sarp, dik ve birbirine yakındır ki âdeta tek parça bir dağ yığını gibi görünür, ırmak sanki karanlık bir duvardan fışkırıyormuş izlenimini verir. Ama, dağlar birdenbire ayrılarak biçimsiz bir anfiteatr şeklini alır. Ne var ki, bunun en geniş yerinde bile çapı kuşbakışı 15 kilometreyi geçmez.

O kapalı gibi duran sarp ve siyah dağların arasından, yeşil köpüklü sularıyla Drina'nın bütün heybetiyle meydana çıktığı yerde büyük bir köprü yükselir. Zarif bir biçimde oyulmuş, geniş aralıklı on bir kemerin üstünde yükselen bu köprüden başlayarak, toprağı inişli çıkışlı yelpaze biçiminde bir ova uzanır, küçük bir kasaba olan Vişegrad'la dolaylarını içine alır. Küçük tepelerin yamaçlarında serpilmiş köyler, tarlalar, otlaklar, etrafı çevrilmiş erikler ve seyrek çam korulukları göze çarpar. Ufkun sonundan bakılınca, insana sanki, yalnız yeşil Drina değil, tepesindeki güneşle, üzerindeki bitkilerle bütün bu ışıklı, ekilmiş topraklar da beyaz köprünün geniş kemerlerinden akıp yayılıyormuş gibi gelir.

Köprüden başlamak üzere ırmağın sağ kıyısında, bir bölümü yamaçta, bir bölümü ovada olmak üzere, çarşı ile kasabanın merkezi bulunur.

Köprünün öbür yakasında, sol kıyısında, boylu boyunca Maluhino ovası uzanır ve Sarayevo'ya giden yolun çevresine serpilmiş evleriyle ayrı bir

mahalle meydana getirir. Böylece Sarayevo'ya giden yolun iki parçasını birleştiren köprü, kasabayı da dış mahallesine bağlar.

Burada "bağlar" kelimesi; güneş sabahları, biz insanların çevremizi görmemiz ve işlerimize gitmemiz için doğar, akşamları da uyuyarak günün yorgunluğunu dindirmemiz için batar; dediğimiz zamanki kadar bir gerçeğin anlatımıdır.

Çünkü değerli bir eser ve eşsiz güzellikte olan bu yapı, daha zengin, ticaret bakımından daha gelişmiş şehirlerde bile bulunmayan bu köprü (eskiden böyle koca İmparatorlukta ancak iki tane var derlerdi.) Drina'nın yatağı üstünde güvenilir, temelli biricik geçittir. Bosna'yı Sırbistan'a, oradan da daha uzaklara, Osmanlı İmparatorluğu'nun öteki bölgelerine, hattâ ta İstanbul'a kadar bağlayan biricik bağdır. Önemli, büyük köprülerin iki yanında ve bağlantı noktalarında bulunan küçük kasabalarla dolaylarının gelişip genişlemeleri pek tabiîdir. Böylece zamanla burada da köprünün iki yakasında evler, binalar çoğaldı. Kasaba köprü sayesinde yaşadı ve sağlam bir kökten güç alır gibi büyüdü.

Kasabanın tablosunu tamamlamak, köprü ile olan ilişkisini iyice anlatmak için şunu da belirtmek gerekir ki, kasabada başka köprü ile bir başka akarsu daha vardır. Bu, tahta bir köprüsü olan Rzav ırmağıdır. Kasabanın sonlarında Rzav, Drina'ya dökülür. Onun için kasabanın merkezi ve en kalabalık yeri, biri büyük ötekisi küçük, iki ırmak arasında bir dil gibi uzanan kumlu topraklarda toplanır. Irmakların birleştiği yerde kasabanın merkezi kurulurken dağınık yazlıkları da köprünün öte yanında, Drina'nın sol, Rzav'ın sağ kıyısında uzanır. Kasaba su üstüne kurulmuştur. Kasabada başka bir köprü ile başka bir akarsu daha bulunduğu halde, "Köprü üstünde" sözü hiç bir zaman Rzav'ın üstündeki köprü anlamına gelmez. O, ne bir tarihî ne de bir özelliği olan, basbayağı tahta bir köprüdür. O yalnız halka ve hayvanlarına geçitlik yapar.

"Köprü üstünde" denince sadece Drina üstündeki taş köprü akla gelir. Köprünün aşağı yukarı uzunluğu 250 genişliği de 10 adımdır, tam orta

yerinde birbirine eşit iki teras biçiminde genişler. Bu teraslar ortadan geçen araba yolunun iki katı genişliğindedir. İşte köprünün bu bölümüne “Kapiya” derler. Üst bölümü gittikçe genişleyen orta sütuna iki yanından yardımcı sütunlar eklenmiş, araba yolunun sağında ve solundaki teraslar bu sütunlara dayanarak gürüLdeyen yeşil suların üstünden heybetle ve zerafetle boşluğa doğru uzanmıştır. Uzunlukları ve genişlikleri beş adım kadar olan bu terasların etrafı köprününkü gibi taş parmaklıklarla çevrilmiştir. Kasabadan gelirken sağdaki terasa Sofa derler. İki basamakla çıkılır. Etrafı taş sıralarla çevrilmiştir. Parmaklıklar bu sıralara arkalık ödevini görür. Basamaklar, sıralar, parmaklıklar hep aynı beyaz taştan yapılmıştır. Sofa’nın karşısındaki sol teras da aynıdır, yalnız boştur. Sırası falan yoktur. Parmaklıkların orta yerinde insan boyunda bir duvar vardır. Onun tepesine mermer bir kitabe konmuştur. Kitabenin üzerine, Türkçe, güzel bir yazı ile manzum olarak köprüyü yaptıranın adı ve yapılış tarihi kazılmıştır. Duvarın dibinde bir çeşme vardır. Suyu, taş bir ejderhanın ağzından akar. Bu terasa, cezveleri, fincanları ve her zaman yanan mangalıyla bir kahveci yerleşmiştir. Sofada oturanlara karşıdan karşıya kahve taşır. İşte Kapiya burasıdır.

Bu kasabada oturanların yaşamı, bu köprü ile Kapiya’sının üstünde, çevresinde ya da onunla ilgili olarak gelişir, akıp gider. Özel ya da genel yaşantıda, her geçen konuda, masallarda, her zaman, “Köprü Üstünde” sözü duyulur. Gerçekten de çocukların ilk gezintileri, ilk oyunları orada başlar. Drina’nın sol kıyısında doğan Hıristiyan çocukları, daha bir haftalık iken köprüyü geçerler. Çünkü vaftiz olmak için onları, sağ kıyıdaki kiliseye götürürler. Hattâ, sağ kıyıda oturanlar, yani Müslüman çocukları bile, tıpkı babalarının ve dedelerinin yaptığı gibi, çocukluklarının büyük bir bölümünü köprünün üstünde ya da çevresinde geçirirler. Olta ile balık tutarlar, kemerlerin arasında uçuşan güvercinleri yakalarlar, ince bir sanatla oyulmuş bu açık renk taşların zarif çizgilerine gözleri, daha küçük yaştan alışmıştır. Onun bütün oymalarını, oyuklarını ezbere bilirler. Aynı zamanda köprünün

kurulduğu çağ üzerinde anlatılan bütün hikâyeleri masalları da ezbere bilirler.

Bu hikâyeler, hayalle gerçeğin tuhaf bir karışımından doğmuştur. Çocuklar bunları daha hayata gözlerini açtıkları günden beri bilirler, sanki doğarken bu bilgileriyle doğmuşlar gibi. Tıpkı dualar gibi, ne zaman öğrendiklerini ya da kimin öğrettiğini hatırlamazlar.

Bilirler ki, bu köprüyü Sadrâzam Sokullu Mehmet Paşa yaptırmıştır ve o, bu köprü ile kasabayı çerçeveleyen şu dağlardan birindeki Sokoloviç köyünde doğmuştur.

Bu dayanıklı taş anıtın yapılması için gerekli emri ve parayı ancak bir sadrâzam verebilirdi. (Bir vezir, çocuk hayalinde parlak, önemli, korkunç ve karmaşık bir yaratıktır.) Köprüyü Mimar Rade yapmıştır. Sırbistan'da böylesine çok, güzel ve ölmez eser bırakabilmesi için, onun yüzlerce yıl yaşamış olması gerekir. O, kim olduğu bilinmeyen masallaşmış bir üstaddır. Toplum ona dilediği, istediği biçimi vermektedir. Çünkü kafayı bir çok adlarla yormak, fikirce de olsa, bir çok kişiye borçlu kalmak hoşlarına gitmez.

Yine bilirler ki, su perisi bu yapıyı daima baltalamıştır. Gündüz yapılanları gece bozmuştur. Nihayet sulardan bir ses yükselerek Mimar Rade'ye, Stoya ve Ostoya[3] adlı biri erkek, biri kız iki kardeş bulup ortadaki sütunların içine ördürmesini öğütlemiş. Hemen bütün Bosna'da bu çocukları aramaya başlamışlar ve onları getirecek olana armağanlar adamışlar. En sonunda seymenler ücra bir köyde yeni doğmuş ikiz iki kardeş bulup zorla getirmişler. Ama anneleri yavrularından ayrılmak istememiş, yediği dayaklara aldırmayarak, bağıra çağıra Vişegrad'a kadar arkalarından gelmiş, orda mimarın karşısına çıkmayı başarmış.

Masal, çocukları duvarın içine örmüşler, diye sürüp gider. Çünkü başka türlü olmasına imkân yoktu. Yalnız mimar, onlara acıdığından annelerinin

gelip onları emzirebilmesi için, sütunların arasında geniş boşluklar bırakmış.

Bu boşluklar, sanatla yapılmış yalancı pencerelerdir. Tıpkı kale mazgalları gibi bir şey. Şimdi bu deliklerde yabani güvercinler yuva yapar. Yüzyılların anısı olarak bu duvardan ana sütü sızmaktadır. Bu incecik bir sızıntıdır. Ve yılın bir mevsiminde taşın üstünde silinmez bir iz halinde görünür. (Ana sütü, çocuk düşüncesinde, yakın bir geçmişe bağlı, tadsız, yavan, aynı zamanda vezirler ve mimarlar gibi esrarlı ve belirsiz bir şeydir.) Halk, sütunların üzerindeki bu izleri kazır, bir toz halinde saklayıp sütü olmayan emzikli annelere satar.

Köprünün orta sütununda, Kapiya'nın altında daha geniş bir aralık vardır. Kanatsız bir kapı gibi. Demir bir mazgal gibi bir şey. Bu sütunun içinde büyük, karanlık bir oda bulunduğunu ve bu odada bir Arap yaşadığını rivayet ederler. Bunu da çocukların hepsi bilir. Birbirleriyle yarışırcasına uydurdukları hayali hikâyelerde bu Arap büyük rol oynar. Kime görünürse o insan ölür. Henüz hiç bir çocuk görmemiştir onu. Çünkü çocuklar ölmezler. Ama, bir gece Hamid'e görünmüş. Astımlı, gözleri kanlı, başı her zaman dumanlı bir hamal olan bu adam, daha o gece ölmüş.

Aslında körkütük sarhoşmuş ve geceyi sıfırdan aşağı on beş derece açık bir gök kubbe altında geçirmiş. Çocuklar, onları hem çeken, hem korkutan bir uçurumu seyreder gibi arasıra bu karanlık aralıktan içeri bakarlar. Bütün dikkatleriyle bakıp bir şey görünce, bağırmaya sözleşirler. Ağızları açık, gözlerini bu keskin ve karanlık çukura daldırırlar. Merak ve korku içinde titriyerek beklerler. Sonunda yaramaz çocuğun biri (her zaman da böyle biri bulunur.) Arap!.. diye bağırarak kaçar ve oyunları bozulur. Aynı zamanda hayal kırıklığına da uğrarlar.

Hele hayalleri güçlü olanlar, şakadan hiç hoşlanmazlar. Çünkü onlar, dikkatle bakacak olurlarsa bir şey görneyi başaracaklarına inanmaktadırlar. Çocukların çoğu, geceleri bile rüyalarında bu Arapla uğraşırlar. Yanında anneleri onları uyandırarak bu korkulu rüyadan kurtarır. Onlara bir bardak

su vererek Aılahın adını tekrarlamalarını söyler. Gündüzki oyunlarından yorgun düşen çocuklar da, nihayet derin bir uykuya dalarlar. Hiç bir korku çocuklarda kökleşip sürüp gidemez.

Köprünün üst yanında, toprağı kireçli olan o dik kıyıda, iki yuvarlak oyuk görülür. Bu delikler, ikişer ikişer düzgün aralıklarla sürer, sanki dev bir atın nal izleriymiş gibi. Bu izler, eski kasabanın yukarısından inmektedir. Taşlı yokuştan dereye kadar gelmekte, sonra yine öteki kıyıda görülmektedir. Nihayet kahverengi yumuşak toprakta ve bitkiler arasında kaybolmaktadır. Yaz aylarında taşlı kıyıda balık tutan çocuklar bilirler ki, bu izler, eski zaman savaşçılarınındır. O devirde yeryüzünde çok iri yapılı yiğitler yaşarmış. Taş henüz sertleşmemiş, toprak gibi yumuşakmış. Bu yiğitlerin atları da kendileri gibi iriymiş. Yalnız bu izler Sırp çocukları için Şarats'ın[4] nal izleridir. Kralieviç Marko yukarıdaki eski kalenin zindanından kaçmış ve bir sıçrayışta, o zamanlar köprüsü olmayan Drina'nın öbür kıyısına geçmiş. Müslüman çocukları ise onun Kralieviç Marko'nun olmadığını bilirler. (Çünkü bir Hıristiyan piçinin böyle bir gücü ve böyle bir atı nasıl olabilir?)

Bunlar Cercelez Aliya[5] ile kanatlı kısrağının izleridir. Onun dereyi geçmek için sala ve köprüye ihtiyacı yoktu. Ama bu konuda hiç kavga etmezlerdi. Her iki taraf da kendi inancının doğruluğundan emindir. Bir kimsenin inancını ve görüşünü bir başkasının değiştirdiği hiç görülmemiştir. Büyük bir kâse kadar geniş ve derin olan bu çukurların içine, büyük yağmurlardan sonra sular birikir ve tıpkı taş vazolarda olduğu gibi uzun bir süre kalır. Yağmur suyu ile dolu olan bu çukurlara çocuklar "Kuyu" adını verirler. Ve inançları ne olursa olsun, hepsi de tuttukları balıkları bunların içine bırakırlar.

Sol kıyıda, hemen yolun üst yanında, oldukça büyük bir tümsek vardır. Sert, kayalı bir toprak yığınıdır bu. Bu tümseğin üstünde çelik bir tel gibi sert ve dikenli bir ottan başka ne bir çiçek, ne de bir yeşillik biter. Köprünün çevresinde oynayan çocuklara sınır ve nişan tahtası ödevini görür. Eskiden

bu tümsek Radisav'ın mezarı diye anılırdı. O, Sırpların bir şefi ve çok güçlü bir insanmış. Sadrâzam Mehmet Paşa, Drina'nın üstünde bir köprü yaptırmak üzere adamlarını yollayınca, herkes bu emre boyun eğmiş ve bedava çalışmaya katlanmış. Yalnız Radisav kafa tutmuş ve halkı ayaklandırmış. Drina'nın üstünde bir köprü kurmak isteyenin zorluklarla karşılacağını bildirmiş. Vezir onu yakalayıncaya kadar hayli uğraşmış, çünkü bir insan gücünün yetemeyeceği bir güce sahipmiş. Ona ne kama işlermiş, ne de tüfek mermisi. En kalın halatları ve zincirleri bir ip gibi koparır atarmış. Ona bu gücü, üstünde taşıdığı bir tılsım sağlıyormuş. Eğer vezirin adamlarından kurnaz ve sinsi biri çıkıp Radisav'ın uşağını söyletmeseymiş, belki Sadrâzam bu köprüyü kurmayı hiç başaramayacakmış. Sırrını öğrenince, delikanlıyı ipek iplerle bağlayıp boğmuşlar. Çünkü taşıdığı muskanın yalnız ipeğe etkisi olmuyormuş.

Kadınlarımız, yılda bir gece bu tümseğin üstüne gökten beyaz bir ışık indiğini iddia ederler. Ve bu, sonbaharda Hazreti İsa'nın doğumu ile Hazreti Meryem'in gök'e çekilmesi arasındaki tarihe rastlarmış. Bu masala inansın inanmasın, gökten bu ateşin inmesini bekleyen pek çok çocuk olmuş. Ama, hiç biri de bir şey görmemiştir. Çünkü daha gece yarısı olmadan, uyuyup kalmışlardır. Oysa, böyle bir şey düşünmeyen bir çok yolcu, gece kasabaya girerken bu tümseğin üstünde beyaz bir ışık görürmüş.

Müslümanlara gelince, çok eski zamanlarda burada din uğruna şehit düşmüş bir dervişin, Şeyh Turan'ın yatmakta olduğunu iddia ederler. O, büyük bir kahramanmış ve küffar ordusuna karşı Drina geçidini korumuş. Bu tümseğin üstünde bir taş, bir türbe bulunmayışının nedeni de, dervişin böyle vasiyet etmiş olmasıymış. Kimse onun nerede yattığını bilmemesi için, hiç bir iz bırakmadan gömülmek istemiş. Çünkü bir gün yine küffar ordusu gelecek olursa, bu tümseğin altından kalkarak tekrar onlara yolu kapatacakmış. Buna karşılık, gökyüzünde bazen bu toprak yığınına nur inermiş.

İşte çocukların yaşamı, köprünün altında ve çevresinde, böyle çocuksu hayaller içinde akıp gider. Ama, delikanlılık çağına gelince, köprünün üstüne, Kapiya'ya taşınırlar. Gençlik hülyaları orada bambaşka konular üstünde dönmeye başlar. İlk hayat mücadeleleri, sıkıntıları da orada başlar.

İlk aşk hülyaları, bakışmalar, fısıltılar, lâf atmalar, ilk iş görüşmeleri hep burada başlar, pazarlıklar, kavgalar ve anlaşmalar burda yapılır, ilk randevular burada verilir.

Mevsimin, satışa çıkarılan ilk kiraz ve kavunlarını, sabahın sıcak saleplerini, sıcak simitleri, hep burada, köprünün bu taştan terası üstünde bulursunuz.

Dilenciler, sakatlar, cüzzamlılar da burada buluşurlar. Kendini göstermek, birini görmek ya da bir şeyler satmak isteyen gençler de burada toplanır.

Orta yaşlı, tanınmış kişiler de politikadan ya da ortaklaşa dertlerinden söz etmek üzere gelip buraya otururlar. Ama yine de çoğunluğu, şakalaşmaktan ve şarkı söylemekten başka bir şey bilmeyen gençler meydana getirir. Tarihsel olayları bildiren ilânlar, beyannameler de buraya çeşmenin üstündeki duvara asılır. 1878'e kadar, herhangi bir sebeple cezaya çarptırılanların, idam edilen ya da kazığa geçirilenlerin başları da burada gösterilirdi.

Bu sınır kasabasında, hele kargaşalık yıllarında, idamlara sık sık, hattâ ileride göreceğimiz gibi bazen her gün rastlanırdı. İster düğün, ister cenaze alayları olsun bir an Kapiya'da durmadan köprüyü geçemezdi. Düğün alayları kasabaya girmeden çoğu zaman burda durup sıraya girerdi. Eğer olaysız barış dönemi ise, herkes rakı şişesini ağızdan ağıza dolaştırır, şarkı söyler, kolo[6] oynar ve çoğu zaman da burada tahminden de fazla kalınırdı. Cenaze alaylarına gelince, cenazeyi taşıyanlar, ölenin de yaşamının önemli bir parçasını geçirdiği bu Kapiya'da durup bir an dinlenirlerdi.

Nasıl ki köprü kasabanın en ilgi çekici bir yeri ise, Kapiya da köprünün en önemli noktasıdır. Vişegrad'lılardan konukseverlik gören bir Türk

yolcusunun gezi notlarında yazdığı gibi, “Herkesin kalbinde yer etmesi gereken Kapiyaları kasabanın can damarı, köprünün kalbidir.”

Bu köprü, her çeşit cinler ve canavarlarla savaşmak, çocukları diri diri duvarlara gömmek zorunda kaldıkları söylenen eski zaman mimarlarının ne kadar akıllı kişiler olduklarına da bir örnektir. Bunlar, yalnız binanın sağlamlığına ve güzelliğine önem vermekle kalmamış, gelecek kuşakların rahatını, ondan ne türlü yararlanabileceklerini de düşünmüşler.

İnsan bu kasabanın bugünkü yaşamını bilir ve iyice düşünecek olursa bütün Bosna’da, Vişegrad’lıların Kapiya’larında duydukları zevk ve rahatlığa benzer bir his duyan insanın pek az olduğunu anlar.

Tabiîdir ki, kış mevsimi hesaba katılmaz. O zaman köprüden ancak zorunluk duyanlar geçer. O da, ırmaktan durmadan esen sert rüzgârın altında başını eğerek ve adımlarını sıklaştırarak yürür. Tabiîdir ki, Kapiya’nın açık terasında durmak kimsenin aklından geçmez.

Ama başka mevsimlerde Kapiya, büyük küçük herkes için Allahın bir nimetidir. İsteyen, günün ve gecenin her saatinde ister bir iş üzerinde konuşmak, ister ahbaplarla yârenlik etmek için olsun, Kapiya’ya gidip oturabilir. Yeşil ve coşkun ırmağın üstünde, on beş metre kadar yükselen bu taştan sofa, sanki havada yürüyor gibidir.

Üç yanı koyu yeşil tepelerle çevrilmiş, başının üstünde, yıldızlı ya da bulutlu bir gök kubbesi, önünde ardı mor dağlarla kapalı küçük bir anfiteatr gibi uzanmış bir ufuk... Sevincini, üzüntüsünü yada boş vaktini böyle bir yerde geçirmek... acaba dünyada kaç zengine ya da vezire nasip olmuştur? Şüphesiz az, pek az kişiye...

Oysa yüzyıllardan beri, bizimkilerden nice nice kişiler gelip bu sofaya oturmuş, güneşin doğmasını, akşam ezanını, ya da başı üstündeki gök kubbenin belirsiz bir biçimde değişmesini beklemiştir. Kimbilir kaç kişi burada oturup, bu düzgün parlak taşa dirseklerini dayamış, yüzünü avuçları içine almış, ışığın dağlar üzerinde, bulutların gökyüzünde bitmez tükenmez

oynaşmalarını seyrederek, ülkenin hep aynı -yalnız başka başka biçimlerde düğümlenmiş- kader yumağını çözmeye çalışmıştır.

Çok eskiden biri (her halde bu bir yabancı olmalıydı ve şaka ediyordu), bu Kapiya'nın, kasabanın kaderi ve kasabalıların karekterleri üstünde büyük bir etki yaptığını söylemiş. Vişegrad'lıların, hayâl kurma ve düşünceye dalma eğilimlerinin, karakterlerindeki o üzgün sessizliğin nedenini, Kapiya'da geçirdikleri o uzun düşünceye dalma saatlerinde aramak gerektir, demişti.

Vişegrad'lıların, öteki kasabalılarla ölçülünce, zevklerine düşkün, eli açık ve hoppa kişiler oldukları inkâr edilemez. Kasabaları elverişli bir yerdedir, yakın köyler bereketli ve zengindir. Her halde, Vişegrad kasabasına çok para girer ama hiç bir zaman fazla kalmaz.

Hiç bir tutkusu olmayan, sofu bir idareciye rastlanırsa, her halde o, kasabaya yeni gelenler arasındadır.

Vişegrad'ın havasından ve suyundan, çocuklar bile, elleri açık, parmakları aralık doğar. Eli açıklık ve kaygusuzluk, buranın geleneksel bir hastalığıdır. Vişegrad'lılar "Yeni gün, yeni nafaka"[7] parolası ile yaşarlar. Söylentilere göre ihtiyar Novak, artık yorulup haydutluktan çekilmek zorunda kalınca, yerine geçecek olan oğlu, Grujitsa'ya şöyle bir öğüt vermiş:

— Pusuda beklerken yaklaşan yolcuya dikkatle bak. Eğer atını kurula kurula sürüyorsa, üstünde kırmızı bir cepken, gümüş kaplamalar ve ayağında da beyaz tozluklar varsa, o bir Foçalıdır.[8] Hemen saldır. Çünkü üstü başı ve kesesi para doludur. Eğer kılığı gösterişsiz, başı eğik, sanki dilenmeğe gidiyormuş gibi atının üstüne çömelmiş birine rastlarsan, düşünmeden vur!.. Çünkü o bir Rogatitsalıdır.[9] Onların hepsi cimri, kurnaz, ama para babasıdır. Ama eğerin üstüne bağdaş kurmuş dümbelek çalarak avaz avaz şarkı söyleyen birine rastlarsan sakın vurma!.. Ve ellerini

kana bulama, bırak geçsin. Çünkü o, Vişegrad’lıdır ve beş parasızdır. Onların cebi para tutmaz.

Bütün bunlar yukarıda sözü geçen yabancının düşüncelerini doğruluyor. Oysa bu düşüncenin ne dereceye kadar doğru olduğunu söylemek güçtür. Bir çok şeyde olduğu gibi, bunda da nedeni ve sonucu birbirinden ayırt etmek kolay değildir. Acaba bu neşeli insanları böyle yapan Kapiya mıdır? Yoksa istek ve ihtiyaçlarına cevap vererek, Kapıya kendi zekâ ve muhayyilerinden doğmuştur?

Bu boş ve anlamsız bir sorudur. Çünkü insanların ihtiyaç, düşünce ve isteklerine karşılık vermeden, rastgele meydana gelmiş hiç bir yapı yoktur. Nasıl ki mimarlıkta da motifsiz şekiller ve keyfî çizgiler bulunamaz.

Ama, büyük, güzel ve yararlı olan her yapının başlangıcı, yaşantısı ve içinde yükseldiği toplumla olan ilişkisi birtakım esrarlı, acıklı ve karmaşık hikâyelerin doğmasına sebep olur.

Her ne hal ise... Her halde, bu kasaba halkının yaşantısı ile köprünün arasında yüzlerce yıllık sıkı bir bağ var. Alınyazıları birbirine öylesine kenetlenmiş ki, onları birbirinden ayrı olarak düşünüp anlatmak elde değildir. Onun için köprünün yapılışı ve alınyazısı anlatılan hikâyeler, aynı zamanda kasabanın ve kasabalıların hayat hikâyesidir.

Kuşaktan kuşağa ve ağızdan ağıza anlatılan kasaba ile ilgili bütün hikâyelerde, orta yerinde bir taç gibi taşıdığı Kapiya’sı ve on bir kemeriyle, her halde taş köprünün de adı geçer.

II

Şimdi de, bu yerde, bir köprünün, hele böyle bir köprünün kurulması akıldan bile geçmediği zamanlara dönelim!

Kimbilir, bu eski çağlarda buradan yorgun ve ıslanmış olarak geçen yolculardan bazıları, bu geniş ve köpüklü ırmağı aşarak yolculuklarını kolaylıkla sona erdirecek bir köprünün mucize kabilinden orada bulunu vermesini ne kadar büyük bir içtenlikle dilemişlerdir. Çünkü insanlar, orada yaşamaya ve bunun güçlüklerini yenmeye çalıştıklarından beri her halde bir geçit kurmak çarelerini de düşünmüşlerdir. Yalnız herkesin hülyası verimli, iradesi de istediklerini gerçekleştirecek kadar güçlü olamaz.

Bu köprünün hayali, belli belirsiz, ilk defa, 1516 yılının bir sabahında, kendisini köyünden alıp ta uzaklara, parlak ve korkunç İstanbul’a götürmek üzere, buradan geçtikleri gün, yakınlardaki Sokoloviç köyünden on yaşlarında bir oğlan çocuğunun kafasında canlanmıştı.

O zamanlar yine bu aynı Drina, çoğu zaman bulanık sularıyla bu kumlu ve taşlı kıyılardan, coşkun ve yeşil bir sel gibi akıp gidiyordu. O çağda da kasaba vardı. Yalnız başka bir biçim, bir başka büyüklükte idi. Irmağın sağ kıyısında şimdi yıkıların görüldüğü dik yamacın üstünde, kuleleri, mazgalları, surlarıyla Bosna Krallığının parlak devrinden kalma iyi korunmuş eski bir kale yükseliyordu. Bu, o çağın en büyük derebeylerinden biri olan Pavloviç’in eseri idi. Etrafında da iyi korunmuş bir kasaba görülüyordu. Kalenin bulunduğu binanın yamaçlarında ve kalenin koruyuculuğu altında, Bikavats ile Meydan adlı Hıristiyan köyleriyle Duşçe adlı, İslâmlığı yeni kabul etmiş bir köy vardı. Aşağıdaki ovada Drina ile Rzav’ın arasında sonradan kasabanın kurulduğu yerde kasabalıların toprak ve tarlaları uzanmakta idi. Bu tarlaların arasından bir yol geçiyor, bu yolun üstünde de eski bir tahta han, birkaç su değirmeni ve birkaç kulübe görünüyordu.

Drina’nın yolu ikiye böldüğü yerde Vişegrad’ın o ünlü salı bulunuyordu... Eski ve siyah bir saldı bu. Onu bir kıyıdan öbür kıyıya geçiren asık suratlı Yamak adlı biriydi.

Uyanıkken bile onun dikkatini çekmek, bir adamı derin uykusundan uyandırmaktan daha güçtü. Dev yapılı, iri yarı bir adamdı ve olağanüstü bir gücü vardı. Ama yiğitçe çarpıştığı uzun savaş yılları onu bir hayli yıpratmıştı. Bir gözü ve bir kulağı kalmıştı. Bacağının biri de tahtadandı. Hiç selâm vermeden, konuşmadan insanları, hayvanları, eşyayı salına yükler, ağır ve düzensiz bir biçimde ama büyük bir güvenle karşıdan karşıya geçirirdi.

Yavaşlığı, tuhaf karakteri kadar dürüstlüğü de ünlüydü. Taşıdığı yolcularla konuşmak, ilgilenmek isteklisi değildi. Karşıdan karşıya geçmek için ona ödedikleri bakır akçeleri kara salın içine atarlardı. Bu paralar orada kumlu suların içinde kalır, akşam, salcı onları salın sularını boşalttığı kâse ile alır, kıyıdaki kulübesine götürürdü.

Sal yalnız, ırmağın akıntısı ve yüksekliği normal olduğu zamanlar işlerdi. Ama ırmağın suları kabardığı, normal bir seviyeyi aştığı zamanlar salı bir koya çeker, sıkıca bağlardı. O zaman Drina bir Okyanus gibi aşılmaz olurdu. Artık Yamak’ın öteki kulağı da sağırlaşır, gider, kasabadaki tarlasında çalışırdı. Gündüzleri öteki kıyıda, sırsıklam olmuş yolcuların soğuktan titreyerek bekledikleri görülür, arada bir:

— “Hey!.. Yamak!..” diye seslendikleri işitilirdi.

Ama, su alçalmadıkça o ne görünür, ne karşılık verirdi. Sular alçalmaya başlayınca salcı, kimse ile görüşmeyi, kimseye danışmayı gerekli görmeden, bir başına kararını verirdi.

Irmağın sağ kıyısında, dağın yamacında eski kalenin yıkıntıları altında bulunan kasaba, henüz az nüfusluydu. Köprü yapıldıktan, ticaret ve geliş gidiş arttıktan sonraki haline hiç benzemiyordu.

O yılın kasım ayında yüklü beygirlerle uzun bir kervanın geceyi geçirmek üzere ırmağın sol kıyısına yerleştiği görüldü. Yeniçeri ağası silahlı askerleriyle Bosna'nın doğu köylerinden belli sayıdaki hristiyan çocuklarını (acemi oğlanlarını) toplamış İstanbul'a dönüyordu. Son gelişinden beri altı yıl geçmiş, onun için bu sefer seçim kolay ve zengin olmuştu. İstedikleri kadar gürbüz sağlıklı ve zeki çocuk bulabilmişlerdi. Bunların hepsi de 10-15 yaşlarında çocuklardı. Aileler çocuklarını ormana sakladıkları onlara aptal görünmesini öğrettikleri halde yine de istedikleri sayıyı bulmakta zorluk çekmemişlerdi.

Toplanan çocuklar küçük Bosna atları üstünde bir kafile halinde yola çıkarılmıştı. Her atın üstünde iki sepet vardı. Ve her birinin içine de bir çocuk yerleştirilmişti. Yanlarında bir çıkın ve birer parça çörek vardı. Baba evinden götürdükleri son tatlıydı bu. Gıcırdayan ve sallanan bu sepetlerden burunlarını dışarı çıkaran körpe ve korkulu yüzler görünüyordu. Kimi sakin sakin dışarı bakıyor yurdunu en uzak köşelerine kadar görmeye çalışıyor kimi ağlayarak yemeğini yiyor kimi başını sepete dayamış uyuyordu.

Çocukları ellerinden alınan analar, babalar, kardeşler saç baş dağınık, perişan nefes nefese atların arkasından koşuyor, İslâm yapılmak, sünnet edilmek üzere yabancı diyarlara götürülen çocuklarının ardından sürükleniyorlardı. Artık onlar, dinlerini, asıllarını, yurtlarını unutmaya, ömürlerini yeniçeri ocaklarında veya Osmanlı İmparatorluğunun önemli başka işlerinde geçirmeye mahkûmdular. Bu perişan kalabalığın çoğunu, anneler, büyük anneler ve kız kardeşler meydana getiriyordu. Kafileye fazla yaklaştıklarında ağanın adamları kırbaçla üzerlerine gelerek onları dağıtıyordu. O zaman kaçıyor, yoldaki ormanlara gizleniyor, sonra yine kervanın arkasında toplanıyor ve yaşlı gözlerle sepetlerin üzerinden uzanan başlar arasında yavrularını tanımaya çalışıyorlardı. Tutulması en güç olan analardı. Saç baş dağınık, göğüs, bağır açık, nereye bastıklarının farkında olmadan bir ölünün arkasından gider gibi ağlayarak, dövünerek koşuyorlardı. Kimisi yarı çılgın bir halde, sanki rahimleri parçalanıyor,

doğum sancısı çekiyormuş gibi kıvranıyor, inliyor, bağırıyordu. Gözyaşlarından önlerini göremediklerinden atlıların kamçıları önüne çıkıyorlardı. Her kırbaç vuruşuna aptalca bir soru ile karşılık veriyorlardı.

— Onu nereye götürüyorsunuz?

Kimileri de oğullarına seslenerek, ona kendilerinden bir şeyler vermeye, bir şeyler söylemeye, öğütlerde ya da tenbihlerde bulunmaya çalışıyorlardı.

— Rade!.. Oğlum! Sakın anneni unutma!..

Başka bir kadın avaz avaz:

— "İlya!.. İlya!.. İlya!.." diye bağırarak sevgili başı görmeye çalışıyor, sanki elinden büsbütün alınan yavrusunun hafızasına bu Hıristiyan adını iyice işlemek ister gibi durmadan dinlenmeden "İlya!.." diye haykırıyordu.

Ama yol çok uzun... topraklar sert, vücutlar zayıf, Osmanlılar ise güçlüydü. Yedikleri sopalardan ve yorgunluktan bitkin bir halde nihayet bu faydasız çabadan vazgeçiyorlardı. En inatçıları Vişegrad'ın salı önüne kadar geliyor, orada kalıyordu. Çünkü ırmağı geçmenin başka bir yolu yoktu. Burada kıyıya oturup rahat rahat ağlayabiliyorlardı. Hem artık onları kovalayan kimse yoktu.

Taşlaşmış gibi oturup, açlığın, susuzluğun, soğuğun farkında bile olmadan Dobrun yönünde uzaklaşan atlılara bakıyor, bir daha göremeyecekleri yavrularının hayalini son defa görmeye çalışıyorlardı.

O kasım günü, bu sayısız sepetlerin birinde, yükseklerdeki Sokoloviç köyünden gelen on yaşlarında esmer bir çocuk da vardı. Elindeki çakıyla, dalgın dalgın sepetin kenarlarını yontarak, kızarmış kuru gözlerle çevresine bakıyordu.

Seyrek söğüt ağaçlarıyla kaplı bu gri taşlı çıplak kıyılar hafızasında yer edip kalacaktı. Üstünde kuzgunların uçuştuğu bu bulanık suları, içinde bir gece yattıkları örümcekli, cereyanlı yel değirmenini, asık suratlı salcıyı hiç unutmayacaktı. Vücuduna adeta maddî bir sancı saplandı. Sanki siyah bir

çizgi göğsünü arada bir ikiye bölüyor ve ona dayanılmaz bir acı veriyordu. Hatırasında bu acı, daima, yolun birden kesildiği bu noktaya, aşılması zor, pahalı ve tehlikeli derenin taşlık kıyılarındaki o hazin ve ıssız manzaraya bağlı olarak kalacaktı.

Burası sefaletin hüküm sürdüğü dağlık ve perişan bir diyarın en duygulu noktası idi. İnsan, gücünün yetmediği tabiat unsurlarıyla karşılaşıyor, güçsüzlüğünün acıları içinde karşısına dikilen aşılmaz engelin zorluğunu daha iyi görüyor ve bu güçlüklerin insan oğlunu her işinden alıkoyduğunu anlıyordu.

İşte bütün bunlar, bir kasım günü çocukta, ömrü boyunca hiç geçmeyecek olan maddî bir sızı bırakmıştı, hatta dini, yurdu ve yaşantısı büsbütün değiştiği halde bile.

Bu sepetteki çocuğun ileride ne olduğunu bütün tarih kitapları anlatır. Ve dünya onu bizden de iyi bilir.

Zamanla o, padişah sarayında, genç, gözüpek bir subay olarak hizmet etti, kaptan paşalığa yükseldi, padşaha damat oldu ve şöhreti cihana yayıldı. O Sokullu Mehmet Paşa ki, üç kıtada çoğu zaferle sona eren savaşlarıyla, Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarını genişletti, ona içte ve dışta güven içinde bir idare sağladı. Tasada ve mutlulukta pek seyrek ve seçkin kimselerin duyduklarını duydu. Kudret ve iktidarda pek az kimsenin eriştiği ve pek azının da koruyabildiği yüksekliklere çıktı.

O, düşüncemizde bile izleyemediğimiz yabancı bir dünyada yepyeni bir insan olmuş ve şüphesiz onu vaktiyle alıp götürdükleri ülkesindeki her şeyi unutmuştu. Belki Drina'nın Vişegrad'dan geçişini, yolcuların, içinde soğuktan ve korkudan titreştikleri o yosunlu ağır salı, asık suratlı salcıyı, bulanık suların üstünde uçuşan kuzgunları da unutmuştu. Ama bütün bunların bıraktığı o maddî sızı, hiç bir zaman dinmemişti. Tersine; yıllar geçtikçe ve o ihtiyarladıkça artmıştı. Göğsünü ikiye bölen o siyah çizgi hayatın ona getirdiği çeşitli acı ve mutsuzluklardan bambaşka bir şeydi.

İhtiyar vezir bu acılı anlarında gözlerini kapar, göğsünü bıçak gibi saran bu sızının dinmesini beklerdi.

İşte, yine böyle bir anında, eğer uzaklarda kalan Drina'da, içinde çeşitli acıların toplandığı salı kaldıracak, bu sarp ve ıssız kıyıları, ırmağın kestiği yolları bir köprü ile birleştirecek olursa belki bu acıdan kurtulabileceğini düşündü. Aynı zamanda doğduğu ve yaşamının bir bölümünü geçirdiği topraklarla, Bosna'yı da doğuya bağlamış olacaktı.

Bu noktada yapılması gereken taş köprünün hayali de böylece, kapalı gözlerinin önünde beliriverdi. Hemen o yıl, Sadrâzamın emriyle Drina'nın üstündeki köprü yapılmaya başlandı. Köprünün yapılışı tam beş yıl sürdü. Bu hem kasaba, hem ülke için çok şanlı ve hareketli bir çağ oldu. Büyük, küçük, çeşitli olaylarla geçen bir çağ!..

Ama yüz yıllardan beri kasabada çeşitli olaylar hatırlandığı ve anlatıldığı halde, (köprü ile az çok ilgisi olan olaylar da) bu inşaatın ayrıntılarıyla ilgili büyük bir hâtıra kalmadı.

Halk, anlatabildiği ve ona bir masal çeşnisi verebildiği şeyleri hatırlar ve anlatır. Başka şerler, onda iz bırakmadan geçer gider. Uzun süren zorlu yapı, halkın gözünde, başkasının adına yapılan ve onu ilgilendiren bir eserdi. Yalnız çalışmalar sona erip köprü meydana çıktıktan sonra halk ayrıntıları hatırlamaya ve onu köprünün kuruluşuyla birleştirmeye başladı. Ona masallaşan hikâyeler ekledi ve sanatkârca süsleyerek uzun zaman hatırasında korudu.

III

Vezirin kararını verdiği yılın ilkbaharında adamları kasabaya gelip hazırlıklara başladılar. Arabalar, çeşitli araçlar ve çadırlarla birlikte çok kalabalık bir kafile halinde gelmişlerdi. Onların gelişi küçük kasabada ve yakın köylerde, hele Hıristiyanlar arasında bir kaygı uyandırdı. Gelenlerin başında, Sadrazamın güvendiği adamlardan biri olan Âbid Ağa vardı. Yardımcısı da Mimar Tosun Efendi idi.

Âbid Ağa gelmeden şöhreti gelmişti. Bu insafsız, sert, katı yürekli bir adamdı. Meydanda kurdukları çadırlara yerleşince Âbid Ağa yüksek memurları ve bütün ileri gelen Müslümanları bir toplantıya çağırdı. Uzun görüşmeler olmadı. Çünkü yalnız Âbid Ağa konuştu. Oraya toplananlar, kendilerini, yeşil gözlü, kırmızı yüzlü, iri yarı bir adamın karşısında buldular. Bu adam zengin İstanbullular gibi giyinmişti. Kısa kesilmiş kızıl bir sakalı, Macar modasına göre incecik uçlu bıyıkları vardı.

Bu sert adamın sözleri çevresindekileri kılığından da çok şaşırttı, Âbid Ağa:

— Her halde benim üzerime söylenenler daha ben gelmeden kulağınıza gelmiştir. Bunların hoşa giden güzel şeyler olmadığına eminim, diye söze başladı. Herkesin çok çalışmasını ve söz söylemeden boyun eğmesini isterim. İstediğim gibi çalışmayan ve itiraz etmeden boyun eğmek istemeyeni öldürmeye kararlıyım. Ben “yapılamaz”, “yok” sözlerini tanımam. Benim karşımda bir insan küçük bir sözden ötürü başını kaybedebilir. Ben, kan dökmekten hiç çekinmeyen katı yürekli bir adamım. Şunu da söyliyeyim ki benim üzerime duyduğunuz söylentilerin hiçbiri uydurma ya da şişirilmiş şeyler değildir. Benim ağacım gölge vermez. Ben bu şöhreti, uzun yıllar Sadrâzama gösterdiğim bağlılıkla elde ettim. Allahın inayetiyle şimdi bana verilen ödevi de tamamlamak niyetindeyim. Buradan

ayrıldığım zaman umarım ki duyduğunuz söylentilerden daha korkunç rivayetler bırakıp gideceğim.

Halkın hiç ses çıkarmadan dinlediği bu başlangıçtan sonra Âbid Ağa açıklamalara girişti. Bu köprünün, en zengin ülkelerde bile eşi olmayan bir yapı olacağını, vezirin belirttiği süre içinde de bitmiş bulunacağını söyledi. Sonra da onlara, nelere ihtiyacı olacağını, işçilerden, Müslümanlardan ve Hıristiyanlardan neler beklediğini anlattı.

Yanında Tosun Efendi oturuyordu. Bu, ufak tefek, solgun benizli bir adamdı. Yunan adalarında doğmuş, sonradan Müslüman olmuştu. İstanbul'da Mehmet Paşa adına birçok vakfiyeler ve çeşmeler yapmıştı. Sanki Âbid Ağa'nın söylediklerini anlamıyor gibi sessiz ve ilgisiz oturuyordu. Kadife gibi yumuşak siyah gözlerdi bunlar, miyop gözler, işinden başka bir şey görmeyen, bir şey hissetmeyen bir adamın gözleri...

Burada toplananlar, bu dar ve boğucu çadırın altında çok üzgün ve perişan görünüyorlardı. Bayramlık giysilerinin altından damla damla ter çıktığını hissediyorlardı. Her birinin yüreğini korku ve üzüntü kaplamıştı. Sanki kasabanın ve ülkenin üstüne anlaşılmaz bir ağırlık çökmüştü. Sonunun nereye varacağını kimse kestiremiyordu.

İlkin ormandaki ağaçları kesmekle ve kütükleri taşımakla işe başladılar. Drina'nın her iki kıyısına da öylesine çok tahta yığdılar ki, herkes köprünün tahtadan yapılacağına inandı. Sonradan toprak seviyesini düzeltmek, kıyıdaki kayaları kırmak gibi karmaşık çalışmalar başladı. Bu böylece sonbaharın sonuna kadar sürdü. O mevsim işlere geçici olarak ara verildi.

İnşaat işinin ilk bölümü bitmiş oluyordu. Bu işlerin büyük bir kısmını da bedava çalışan işçiler yapıyordu. Her iş, Âbid Ağa'nın ve yeşil sopasının gözlemciliği altında görülüyordu. Bu sopa millî bir şarkıya bile konu olmuştu.

Âbid Ağa, boş vakit geçiren ya da yeterince çalışmayan birini bu sopa ile işaret etti mi, bekçiler onu hemen yakalıyor, daha orada cezasını

veriyorlardı. Bayıltıncaya kadar dövdükten sonra üzerine su döküp onu yeniden çalışmaya gönderiyorlardı.

Sonbahar sonlarına doğru, Âbid Ağa gitmeğe hazırlanınca yine kasabanın ileri gelenlerini topladı. Kışın buradan gideceğini, ama gözünün daima burada olacağını her şeyden onları sorumlu tutacağını söyledi. Yapıya bir zarar gelecek, inşaattan bir tahta eksilecek olursa bütün kasaba halkı cezalandırılacaktı.

Kasaba halkı, bütün kış boyunca inşaatı göz bebeği gibi korudu.

İlkbaharda Âbid Ağa yine yanında Tosun Efendi ile göründü. Dalmaçyalı taşçıları da birlikte getirmişti. Halk onlara hemen “Romalı ustalar” adını taktı. Bunlar otuz kişi kadardı. Başlarında Antoine adında Ultcinyalı[10] bir usta vardı. Uzun boylu, yakışıklı bir adamdı. Cesur bakışlı iri gözleri, kartal gagası gibi bir burnu, omuzlarına dökülen kestane rengi saçları vardı. Temiz batılı kılığı ile dikkati çekiyordu. Yardımcısı bir Araptı, gerçek bir zenci. Bütün kasabanın ve işçilerin Arap diye çağırdıkları neşeli bir gençti.

Bir yıl önce kıyılara yığılan tahtalara bakarak Âbid Ağa’nın köprüyü tahtadan yapacağı sanılmıştı. Şimdi ise herkes burada, Drina üstünde yeni bir İstanbul şehri kurmak istediklerine inanmaya başlamıştı. Şehirden bir saat uzakta, Banya yakınlarında yontulan taşları taşımaya başlamışlardı. Ertesi yıl Vişegrad’ta tuhaf bir bahar açtı. Her yıl bu mevsim yeşeren otların, açan çiçeklerin yanında topraktan bir sürü baraka yükseldi. Suya yakın yeni yeni yollar türedi. Atların ve öküzlerin geçtiği binlerce yol âdeta karıncalar gibi kaynaşıyordu.

Meydan ve Okolişte halkı her gün aşağıda, ırmak kıyısında, telâşlı telâşlı giden gelen insanların, hayvanların ve her çeşit yapının yerden biter gibi bittiğini görüyordu. Dağlık, kayalık kıyılarda taşçı ustaları çalışıyordu. Çevreye saçtıkları tozdan her yer sapsarı kesilmişti.

Biraz ileride, kumlu ovada yerli gündelikçiler kireç söndürüyorlardı. Kireç ocaklarından yükselen beyaz duman arasından, yırtık pırtık elbiseleri

bembeyaz olmuş geçiyorlardı. Ağır yüklü arabalardan, yollarda çukurlar açılıyordu. Köhne sal, bir kıyıdan öbür kıyıya, durmadan işçileri, kereste ve ustaları taşıyordu. Yarı beline kadar bulanık suların içine giren işçiler, suyun akıntısını değiştirecek olan direklerle kazıkları dikiyor, sepetlere kil dolduruyorlardı.

Dağların yamaçlarına serpilmiş evlerde şimdiye kadar sakin sakin yaşamış olan kasaba halkı bunları büyük bir merakla seyrediyordu. Yalnız seyretmekle kalsalar yine iyi idi. Ama bu çalışmalar öylesine gelişmiş, öylesine genişlemişti ki kasabada ve yakınlarındaki bütün canlıları, hatta ölüleri bile içine almaya başlamıştı. İkinci yıldan başlayarak çalışan işçilerin sayısı öylesine arttı ki kasabanın nüfusuyla bir oldu. Ne kadar yük arabası, at ve öküz varsa hepsi köprü için çalışıyordu. Çekilebilen, yerde sürüklenebilen ne varsa topluyorlardı. Bazen para karşılığında bazen de bedava olarak.

Kasabaya çok para giriyordu ama o ölçüde hayat pahalılığı ve kıtlık artıyordu. Öyle ki, paranın yarısı işçilerin eline geçinceye kadar harcanmış oluyordu. Pahalılıktan ve kıtlıktan çok halkın omuzlarını çökerten üzüntü, nereden geldiği belirsiz bu kalabalığın yarattığı güvensizlikti.

Âbid Ağa’nın sertliğine rağmen işçiler arasında kavga, dövüş hiç eksik olmuyordu. Müslüman kadınları bahçeye bile örtünüp çıkıyorlardı. Çünkü yerli ya da yabancı bu sayısız işçilerden biri her an karşılarına çıkabilirdi. Kasabanın Müslümanları dinlerine çok bağlı idi. Çünkü daha yeni müslüman olmuşlardı. İçlerinde babası ya da büyükbabası Hıristiyan olanı pek çoktu. Onun içindir ki İslâm inançlarına bağlı ihtiyarlar bu hale açıkça kızıyor ve bu işçi güruhuna sırt çeviriyordu.

Arabalar, keresteler, hayvanlar, toprak ve taş yığınları ırmağın iki kıyısında her gün biraz daha artıyordu. Yıkar, kazar ve kırarken yola, avlulara, bahçelere de zarar veriyorlardı. Önceleri, hemşerileri olan bir Vezirin bu büyük vakfiyesinden dolayı gurur duymuşlardı. Ama o zaman

henüz bunun böylesine bir eziyete, kargaşaya, üzüntüye sebep olacağını bilmiyorlardı.

Gerçek bir dine bağlı olmaları güzel şeydi, İstanbul'da kendi hemşerileri olan bir sadrâzamın bulunması da güzel şeydi. Hele ırmağın iki kıyısını birleştiren sağlam ve değerli bir köprüye sahip olmak, hepsinden güzeldi. Ama şimdiki durum, hiç bir şeye benzemiyordu. Kasaba bir cehenneme dönmüş; toz, duman ve kargaşalık cehennemi olmuştu. Yıllar geçiyor, yapı yükseliyor, büyüyor, ama sonu gelmiyordu. Bütün bu yapılanlar köprüden başka her şeye benziyordu. İşte yeni Müslümanlar böyle düşünüyorlardı. Kişizadelikten de, gururdan da, şereften de bıkmış usanmış olduklarını saklamıyorlardı. Köprüye de, vezire de lanet ediyorlar, onları bu belâdan kurtarıp eski sükûn ve rahatlarına kavuşturması için Allah'a dua ediyorlardı. Irmağın kenarında, köhne salın yanıbaşında geçen gösterişsiz yaşamlarına razıydılar. Bu olaylar, Müslümanlar kadar kasabadaki Hıristiyanları da üzüyordu. Ama, onlara kimse düşüncelerini sormuyor, onlar da hoşnutsuzluklarını göstermeye cesaret edemiyorlardı.

İşte üçüncü yıl da gelmişti. İnsanlar yine atlarını, öküzlerini ve emeklerini bedavadan bu yapıya vermişlerdi.

Yalnız Vişegrad'lı Hıristiyanları değil, komşu üç kadılıktaki halkı da toplamışlardı. Âbid Ağa'nın atlıları her yanı dolaşıp Hıristiyanları topluyordu. Köylü olsun, kentli olsun, hepsini köprüde çalışmaya sürüklüyordu. Onları uykularında bastırıp tavuklar gibi yakalıyorlardı.

Bütün Bosna'da yolcular, birbirlerine Drina'dan geçmemeyi öğütlüyorlardı. Çünkü kim olursa olsun, oradan her geçeni yakalıyor, en aşağı birkaç gün çalışmaya zorluyorlardı. Kasabalı Hıristiyanlar bedel olarak şarap fıçıları veriyor, köylerdeki delikanlılar ormanlarda gizleniyorlardı. Ama seymenler hemen ailelerinden rehin alıyor ve çoğu zaman da kaçan delikanlının yerine bir kadın götürüyorlardı.

Nihayet insanların bedava çalıştıkları üçüncü sonbahar gelmişti. Yapının ilerlediğine ve bu sefaletin dineceğine hiç bir belirti görünmüyordu.

Sonbahar ilerliyordu. Yapraklar dökülmüştü. Yollar yağmurdan sırılsıklamdı. Gittikçe kabaran Drina'nın suları bulanmıştı. Boş tarlaların üstünde tembel kuzgunlar uçuşuyordu. Ama Âbid Ağa çalışmaları kesmiyordu. Kasımın solgun güneşi altında zavallı köylüler, taş, tahta taşıyor, yalınayak veya çarıklarla çamurlu sulara dalıyor, yorgunluktan terliyor, rüzgârda titriyor, pislikten simsiyah olan şalvarlarının belini sıkıyor, yağmurdan ve kirden kararmış ve yer yer yırtılmış olan gömleklerini düğümlüyor, ama dağılır diye korkularından yıkamaya cesaret edemiyorlardı. Hepsinin başında da Âbid Ağa'nın yeşil sopası asılı duruyordu. Çünkü Âbid Ağa, hem Banya'daki taş ocağını, hem köprüdeki inşaatı günde birkaç sefer yokluyordu. Herkese karşı öfkeliydi. Zira günler, gittikçe kısalıyor, işler bir türlü ilerlemiyordu. Sırtında kalın bir kürk, ayağında çizmeler, yüzü kıpkırmızı bir halde, suyun üstündeki iskelelere tırmanıyor, demirci dükkânlarına, kulübelere, isçi barakalarına dalıyor; işçi, bekçi, usta hepsini kontrol ediyor:

— Günler kısaldı ve kısalmaktadır... Ah köpoğlular... Bedava ekmek yiyorsunuz! diye bağırıyor, hırsından çatlıyordu. Sanki günün geç doğmasından, gecenin erken başlamasından onlar sorumluymuşlar gibi. Ama hava kararmaya, Vişegrad'ın o hüzünlü karanlıkları etrafı sarmaya, kasabanın çevresindeki dağlar kapanıp da birdenbire gece bastırmaya başlayınca, Âbid Ağa'nın öfkesi son haddini buluyordu.

Artık öfkesini alacak kimse bulunmadığından, işin yarıda kaldığını, bu kadar kişinin boş yere vakit geçirdiğini düşündükçe kendi kendini yiyor, uyuyamıyordu. Dişlerini gıcırdatıyor, nöbetçileri çağırıyor, onlarla ertesi gün, nasıl çalışacaklarını nasıl daha çok iş çıkaracaklarını kararlaştırıyordu.

Bu süre içinde, işçiler kulübelerde ve ahırlarda uyuyarak dinleniyor, yeni güç topluyorlardı. İçlerinde uyuyamayıp oturanlar da vardı. Geniş bir ahırda, orta yerde bir ateş yanıyordu. Daha doğrusu yanmıştı da yarı

karanlıkla ışığı görülüyordu. Hava, duman ve kurumakta olan elbiselerden, çarıklardan çıkan ağır, ekşi koku ile dolmuştu. Bu otuz kişilik kafilenin hepsi de o çevreden gelen köylüler ve esirlerdi. Hepsi de bedava çalışan işçilerdendi. Oboyaklarını[11] kurutuyor ve sadece ateşe bakmakla yetiniyorlardı. İçlerinde bir de Karadağlı vardı. Nereden geldiğini kimse bilmiyordu. Seymenler onu yolda yakalamışlardı. Günlerden beri bedava çalışmaktaydı. Bıkmadan, usanmadan herkese bu işin ona çok ağır geldiğini, şerefine yakışmadığını, böyle âdi işler görmeye alışmadığını anlatıyordu. Şimdi uyumayan köylülerin çoğu, hele gençler, onun çevresinde toplanmıştı. Koyun derisinden yapılmış gocuğunun cebinden bir Gusla[12] çıkardı. Bu, avuç içi kadar küçük bir araçtı. Köylülerden biri, belki bir muhafız gelir diye korktuğundan, çıkıp dışarıyı gözetledi. Sanki onu ilk defa görüyormuş gibi, kimse gözünü ondan ve iri elleri arasında kaybolan Gusla'dan ayıramıyordu. Adam eğilmiş, gusla'yı dizine almıştı. Çalgının sapını çenesinin altına sıkıştırdı. Yayına reçine sürdü. Sonra üstüne üfledi. Artık yumuşamış ve nemlenmişti. O, sanki yalnızmış gibi sakin sakin hareket ederken herkesin gözü ondaydı. Nihayet keskin ve boğuk bir ses duyuldu. Heyecan artmıştı. Karadağlı sesini akort etti ve genizden bir şarkı söylemeye başladı, Guslasıyla da eşlik ediyordu. Başını mağrur bir eda ile arkaya atmış kıkırdak kemiği âdeta dışarı fırlamıştı. Yüzünün keskin çizgileri, ışıkta parlıyordu. Yorgun ve uzun bir nağme çıkardı. Âaaa!.. Âaaa!.. Sonra pürüzsüz, gür bir sesle devam etti:

"Sırp Kralı Stefan şarap içer

O verimli topraklarda Prizren'de.

Yanı başında ihtiyar aile reisleri...

Bunlar dört kişi idi, bu ihtiyar başkanlar,

Dokuz tane de piskopos vardı,

Üç tuğlu da yirmi vezir

Ve rütbe sırasıyla Sırp beyleri.

Sâki Mihail şarap sunar

Kızkardeşi Kondosya odayı aydınlatır

Göğsünde yanan

Değerli taşların parıltısıyla...”

Köylüler şarkı söyleyen adamın yanına sokuldular. Ama hiç gürültü etmiyor, nefesleri bile duyulmuyordu.

Herkes hayran hayran gözlerini kırpıştırıyordu. Sırtları karıncalanıyor, dikleşiyor, göğüsleri kabarıp gözleri parıldıyordu. Parmakları ayrıldı, sonra tekrar kıvrıldı. Karadağlı, melodisini gittikçe zenginleştirdi. Sesi de gittikçe, daha güzelleşti ve yükseldi. Angaryacılar artık uykuları kaçtığından bu sesten başka her şeye karşı duygusuz, sanki alın yazılarının anlatımıymış gibi, şarkıya katılmaya başlamışlardı.

Köylülerin içinde kasabanın hemen üstünde bir köy olan Unişte’den gelmiş Radisav adlı biri vardı. Gözleri canlı, kısa boylu, karayağız bir adamdı. Öne doğru eğilerek, bacaklarını ayıra ayıra, acele bir yürüyüşü vardı. Ve sanki un eliyormuş gibi boyuna soldan sağa sağdan sola başıyla omuzlarını sallardı. Ne görüldüğü kadar fakir, ne de görünmek istediği kadar aptaldı. Ailesine Herats’lar denirdi. Değerli toprakları vardı. Evlerinde erkekler çoktu. Ama bu son kırk yıl içinde hemen bütün köy halkı Müslüman olmuştu. Bunun için bir araya toplanmak ve herkesten uzak yaşamak zorunda kalmışlardı.

Ufak tefek içine kapalı, heyecanlı bir adam olan Radisav, bu sonbahar gecesinde etrafa isyan tohumları ekiyordu. Bir ahırdan öbürüne gidiyor, âdeta köylülerin arasında mekik dokuyordu. Çoğu zaman bir kişiyle yavaş yavaş birşeyler konuştuğu görülüyordu. En çok söylediği şunlardı:

— Kardeşim... Artık yeter!.. Kendimizi korumalıyız. Görüyorsunuz ya, bu uğursuz yapı bizi yutacak ve gömecek. Eğer sağ kalırlarsa çocuklarımız bile bedava çile dolduracaklar. Burada bizim kökümüzü kurutmak istiyorlar. Yaptıkları başka bir şey değil. Baldırı çıplaklarla Hıristiyanların köprüye

ihtiyaçları yok. Onu isteyen Osmanlılardır. Biz alaylar toplamıyor, ticaret yapmıyoruz. Sal neyimize yetmez? Bunun için birkaç kişi aramızda anlaştık. Geceleri gidip yapılan işleri bozacağız ve bunu perilerin yaptığını, Drina'nın üstüne bir köprü kurulmasını istemediklerini ortaya yayacağız. Bir kere bunu deneyeceğiz. Çünkü başka çaremiz kalmadı.

Her zaman olduğu gibi, buna da karşı koyan çekingen kişiler çıktı. Türklerin zeki ve kurnaz olduklarını, böyle şeyleri yutmayacaklarını, son gününe kadar bu angaryaya katlanmalarını ve durumlarını daha feci hale sokmamalarını söylüyorlardı. Ama bir hayvan gibi bu yükü taşımaktansa, her çareye baş vurmanın daha iyi olacağını düşünenler de vardı. Onları bir kurtuluşa götürecek olanın arkasından gitmeyi daha doğru buluyorlardı. Bunu söyleyenlerin çoğu gençlerdi. Evli, barklı, çoluk çocuk sahibi adamlar da ister istemez buna razı oldular.

— Haydi gidip deneyelim. O bizi yemeden, biz onun başını yiyelim. Ama ya bu çabalarımız boşa giderse?..

Umutsuzlukla verdikleri bir kararı, umutsuz bir el sallayışla mânâlandırıyorlardı.

Ve böylece; sonbaharın ilk günlerinde, ilkin işçilerin sonra da halkın arasında su perisinin köprü işine karışmaya başladığına, gündüz yapılan işleri geceleri yıktığına dair söylentiler dolaşmaya başladı. Gerçekten de su bentleriyle duvarların bulunduğu yerde geniş ölçüde tahribat başlamıştı. İşçilerin, sütunların üstüne bıraktıkları âletler ortadan kayboluyordu. İnşaatın toprak bölümünde çatlaklar oluyor, sonra sular alıp onları sürüklüyordu. Köprünün kurulamayacağına dair söylentiler uzaklara kadar yayıldı. Müslümanlar da Hıristiyanlar kadar bu söylentileri yayıyorlardı. İş, gitgide daha kesin bir hal alıyordu. Hıristiyanlar gizli gizli fısıldaşarak için için seviniyorlardı.

Vezirin eserini o zamana kadar gururla seyreden Müslümanlar bile, şimdi elleriyle bir umutsuzluk işareti yapıyorlardı. Sonradan Müslüman olanların

çoğu, Müslüman olduktan sonra, istediğini bulamadığı, yine yavan ekmek yemeye, dirsekleri delik gezmeye devam ettiği için, bu söylentileri dikkatle dinliyor ve bir vezirin bile istediğini yapmayı başaramadığını, tekrarlayarak, bundan âdeta acı bir zevk duyuyorlardı. Yabancı işçilerin işi bırakıp gideceği bile söyleniyordu. Köprünün yapılamayacağını, zaten ona başlamanın bile hatâ olduğunu iddia ediyorlardı. Bütün bu söylentiler halk arasında çarçabuk yayılıyordu. Halk, çok kolay masal uydurur ve onu çok kolaylıkla yayar. Bu hikâyelere tuhaf ve ayırt edilemeyecek bir biçimde gerçekler de karışır. Geceleri gusla çalan adamı dinleyen köylüler, köprünün temeline Stoya ve Ostoya adlı ikiz kardeşi öldürmeyecek olursa perilerin inşaata zarar vermeyi sürdüreceklerini Âbid Ağa'ya duyurmuşlardı.

Seymenleri, köylerde bu çocukları ararken gördüklerine yemin edenler bile vardı. Osmanlı seymenleri devriye geziyordu. Ama çocuk mocuk aradıkları yoktu.

Ağanın emri üzerine köyleri dolaşıyor, etrafı dinliyor ve halka bu haberi yayanların kimler olduğunu bilip bilmediklerini soruyorlardı. O sırada Vişegrad'ın üst yanındaki bir köyde, kekeme ve aptal bir kız gebe kaldı. Bu, yabancı bir evde hizmet eden bir zavallıydı. Kimin onu gebe bıraktığını bilmiyor, ya da söylemek istemiyordu. Bu kızın, hele bunun gibi bir kızın gebe kalması ve bu işi yapanın meydana çıkmaması, hiç işitilmemiş bir şeydi.

Bu olay, tâ uzaklarda bile yankılar uyandırdı. O sıralarda kızcağız, etrafı tahta perde ile çevrilmiş bir arsada doğurdu. Çocukları ikiz ve ölü olarak doğdu. Köylü kadınlar ona doğumunda yardım ettiler ve çocukları götürüp bir erikliğe gömdüler.

Ama ana olmaktan yoksun olan genç kadın, üç gün sonra kalktı, her tarafta çocuklarını aramaya başladı. Onun bitmek tükenmek bilmeyen sorularından kurtulmak için, işaretle ona, çocukları köprüye götürdüklerini anlattılar.

Kızcağız, zayıf, bitkin ve kederli, kasabanın içinde dolaşmaya başladı, işçilerin etrafında geziniyor, korku ile adamların gözlerinin içine bakıyor, mırıldanarak çocuklarının nerede olduklarını soruyordu.

İşçiler ilkin şaşkın şaşkın yüzüne bakıyor, sonra işlerinden geri kalmamak için onu oradan kovuyorlardı. Ne istediğini anlamadıklarını görünce, buluzunun düğmelerini çözüyor, sütten ağırlaşmış, şişmiş ve tepeleri çatlamış olan göğüslerini gösteriyordu. Ona nasıl yardım edeceklerini, çocuklarının duvarda gömülü olmadığını nasıl anlatacaklarını bilemiyorlardı. Onu inandırmaya çalışan güzel sözlere de, horlamalara da, korkutmalara da sadece bir şeyler mırıldanmakla karşılık veriyor ve her tarafı araştırmaya devam ediyordu.

Sonunda onu kovmaktan vazgeçtiler. İskelelerin etrafında dolaşmasına ses çıkarmıyor, onunla karşılaşmamak için, derin bir acımayla yollarını değiştiriyorlardı. İşçiler için pişirilen mısır bulamacının, kazanın dibinde kalan yanık bölümünü ona veriyorlardı. Ona “Deli İlinka” adını takmışlardı. Bütün kasaba onu bu adla çağırıyordu.

Âbid Ağa bile ona bir şey söylemeden yanından geçiyor, kör bir inanca kapılarak başını başka yana çeviriyor, ona sadaka vermelerini emrediyordu. Böylece kızcağız, zararsız bir deli olarak, orada inşaatın yanında yaşayıp gitti. İşte bu yüzdendir ki, duvarların içine ikizlerin gömüldüğü söylentisi çıktı.

Kimi buna inanıyor, kimi inanmıyordu ama, yine de bu söylenti ağızdan ağıza dolaşıyordu.

İnşaata yapılan zararlar, bazan daha az, bazan daha çok hep sürüp gidiyordu. Zararla birlikte perilerin Drina üstünde bir köprü yapılmasını istemedikleri söylentisi de sürüp gidiyordu.

Âbid Ağa öfkesinden çatlıyordu. Her zaman övündüğü o meşhur sertliğine bakmadan, yaptığı eseri bozmak cesaretini gösterecek birinin bulunması, onu çileden çıkarıyordu, Aynı zamanda buranın ağır elli,

beceriksiz halkından, Müslümanlarından da, Hıristiyanlarından da tiksiniyordu.

Bura halkı, tembel ve miskin olduğu halde, çok hazır cevap ve alaycı idi. Anlamadıkları, yapamadıkları şeylere bir kulp takmak için dokunaklı ve alaycı sözler bulmakta pek becerikliydiler. Irmağın her iki kıyısına da nöbetçiler kondu. O zaman karadaki tahribat durdu ama, ırmaktaki sürdü. Yalnız mehtaplı gecelerde bir şey olmuyordu. Bu da, perilere inanmayan Âbid Ağa'yı, bu işi gözle görülür, elle tutulur bir perinin yaptığına, büsbütün inandırdı. İlk zamanlar ona söyledikleri gibi bunun köylülerin bir kurnazlığı olduğuna inanmamış, inanmak istememişti. Ama şimdi artık buna tamamen inanıyor ve büsbütün deli oluyordu. Bir yandan da bu işi yapanları yakalamak için, sakin görünmesi ve öfkesini gizlemesi gerekiyordu. Peri masalıyla köprüyü kurmaktan vazgeçileceğine dair çıkan söylentileri de ne olursa olsun durdurmak gerekti.

Seymenbaşını çağırdı. Seymen başı Plevlie'de[13] doğmuş, gençliğini İstanbul'da geçirmiş, sarı benizli, hastalıklı bir adamdı. İkisi de birbirine karşı derin bir nefret duymaktaydı. Aynı zamanda hem birbirlerini çekiyor, hem çatışıyorlardı. Çünkü aralarında daima korku ve şüphe ile yoğrulmuş bir kin ve nefret duygusu kabarmaktaydı. Kimseye karşı nazik ve iyi davranmayan Âbid Ağa, sonradan Müslüman olan bu soluk yüzlü adama, bu renksiz dönmeye karşı olan nefretini gizleyemiyordu. Ne söylese, ne yapsa Âbid Ağa'ya batıyor ve ona hakaret etmek ihtiyacını duyuyordu. Plevlieli onun karşısında ezilip büzüldükçe, kurumsuz ve nazik davrandıkça, ona olan nefreti bir kat daha artıyordu. Seymenbaşı da, daha ilk gününden beri, Âbid Ağa'dan korkmaya başlamıştı. Ve zamanla da bu korku, hiç rahat ve huzur vermeyen bir kâbus haline gelmişti.

Adım atarken, bir iş yaparken, hatta rüyasında bile "acaba Âbid Ağa buna ne diyecek?" diye düşünürdü. Her hizmetine koşarak, kendini alçaltarak, boşuna gözüne girmeye uğraşıyordu. Onun her davranışını Âbid Ağa öfke ile karşılıyordu.

Bu anlaşılmaz kin, Plevlieliyi felce uğratıyordu, onu daha da beceriksiz yapıyordu. Bir gün Âbid Ağa'nın yüzünden, yalnız ekmeğini değil, başını da kaybedeceğine inanmıştı. Bunun için de daima heyecan içinde yaşıyor, ölesiye bir umutsuzluktan müthiş bir çalışkanlığa geçiyordu. Şimdi de sapsarı, dimdik Âbid Ağa'nın karşısında duruyordu. Öteki de öfke ile:

— Be hey kuş beyinli adam iyi dinle!.. diyordu. Bu domuz sürüsünü tanıyorsun, dillerini, huylarını, soylarını biliyorsun da neden hâlâ vezirin işini baltalayan uğursuzu bulamıyorsun? Çünkü sen de onun gibi uyuzun birisin de ondan!.. Yalnız, senden de beter bir uyuz çıkmış, sana şeflik, müfettişlik payesi vermiş... Ve sana lâyık olduğun dersi verecek kimse de karşına çıkmamış!.. Seni öyle bir yerin dibine sokacağım ki, güneşin altında izin bile kalmayacak. Üstünde, cılız bir ot bile bitmeyecek. Eğer üç güne kadar yapılan bu baltalama işini durduramaz, onu yapanı yakalayamazsan, peri masallarını ve köprüden vazgeçileceğine dair olan söylentileri susturamazsan, seni kazığa geçirip iskelenin en yüksek direğine asarım ki, herkes görsün ve ibret alsın!.. Dinim, imanım üzerine yemin ederim ki, bunlar boş lâflar değildir. Bugün perşembe... Pazara kadar vaktin var. Haydi şimdi cehennem ol git! Yallah!..

Yemin etmese de, Âbid Ağa'nın dediklerini yapacağından emindi. Uykusunda bile onun sesini duyar gibi oluyor ve titriyerek uyanıyordu. Yanından da öyle bir korku içinde ayrıldı ki, umutsuzluğun verdiği bir enerji ile hemen işe sarıldı.

Bütün adamlarını topladı. Öldürücü bir uyuşukluktan sonra şiddetli bir çalışmaya koyulmuştu. Sövüp sayıyor, sanki onu diri diri kazığa geçirmişler gibi avaz avaz bağırıyordu.

— Körler!.. Bedavacılar!.. Böyle mi bekçilik yapılır? İmparatorluğun malı böyle mi korunur?.. Yemeğe gelince hepiniz hemen canlanır, koşarsınız... İşe geldi mi, sanki ayaklarınızı bağlarlar... aklınız durur. Sizin yüzünüzden utanıyor, yerin dibine geçiyorum. Bir gün iskelelerin üstünde bir seymen kırımı yapacağım. Yapılan bu zararları durduramaz ve bu

haydutları yakalayamazsanız, bilin ki başlarınızı omuzlarınızın üstünde bırakmayacağım... Kur'anı Kerim hakkı için... Daha iki günlük ömrünüz var...

Uzun süre bağırdı, çağırdı. En sonunda, söyleyecek söz, edecek küfür bulamayınca, her birinin yüzüne ayrı ayrı tükürdü.

Bağırıp çağırması bitince korkusunu da böyle öfke ile içinden çıkarıp attıktan sonra, büyük bir enerji ile işe girişti.

Geceyi, adamları ile kıyıda dolaşmakla geçirdi. Bir an iskelenin, suların en ileri noktasına uzanmış bölümünde bir gürültü duyar oldu. Hemen o yana koştu. Bir tahta çıtırtısı ve taşa çarpan bir taşın sesini işitti. Yanına gelince, iskelenin kırılmış, duvarında yıkılmış olduğunu gördüler. Ama ortalıkta kimseler yoktu. Bu hayalet sessizliği içinde seymenler gecenin rutubetinden ve kör inançların verdiği korkudan titremeye başladılar. Birbirlerine sesleniyor, karanlıkta gözlerini dört açıyor, alev alev yanan meşalelerini sallıyorlardı... Ama, bütün çabaları boşuna gitti. Yine zarar yapılmış ama, bunu yapanlar yakalanamamıştı. Sanki bunlar gerçekten de gözle görülmez elle tutulmaz yaratıklardı.

Ertesi akşam, Plevlie'li pusuyu daha iyi kurdu. Öteki kıyıda birkaç adam bıraktı. Hava kararınca, iskele üstünde de adamlar sakladı... Kendisi de iki seymenle sala bindi. Karanlıkta görülmeden salı sol kıyıya çekti. Oradan birkaç kürek vuruşuyla inşaatına başlanmış olan sütunlardan birinin yanına gelebilirlerdi. Böylece sabotajcıyı her iki taraftan yakalayabileceklerdi. Meğer ki uçan ya da suya dalan bir yaratık olsun... Bu soğuk geceyi Plevlie'li salda uzanmış olarak geçirdi. Üstüne koyun postları örtmüştü. Üzüntülü düşünceler içinde bocalıyordu. Zihninde daima bu soru dolaşıyordu: "Âbid Ağa acaba tehditlerini yerine getirecek, onu öldürecek miydi?" Hoş böyle bir şefin yanında yaşamak, yaşamak değil işkenceydi. Yapıdan, suyun şırıltısından başka, en küçük bir gürültü duyulmuyordu. Böylece gün ağarmaya başladı. Plevlie'liye öyle geldi ki, sanki rutubetten

ve soğuktan uyuşmuş ve tutulmuş olan vücudunda hayat kararıyor, kısalıyordu.

Ertesi gece üçüncü ve son gece de aynı biçimde beklediler. Gece yarısını geçmişti. Plevlie'li yavaş yavaş vücudunun uyuşmakta olduğunu hissediyordu. Tam o sırada hafif bir su şıpırtısı duyuldu, şıpırtı biraz daha güçlendi, arkasından da, iskelenin suya daldırılmış direklerine vurulan bir şeyin gürültüsü geldi. O yandan keskin bir de ıslık sesi duyuldu. Ama Plevlie'linin salı harekete geçmişti bile. Seymenbaşı ayakta, gözlerini kocaman açmış, karanlıkları delmeye çalışıyordu. Ellerini oynatıyor:

— Küreğe sarılın, bütün gücünüzle küreğe sarılın!.. diye bağırıyordu. Uyku sersemi olan adamlar, bütün güçleriyle kürek çekiyorlardı. Ama kuvvetli bir akıntı onları hedefe gelmeden yakaladı, iskelelere yanaşacaklarına, suyun akıntısına doğru sürüklendiler. Eğer umulmadık bir anda karşılarına bir engel çıkıp onları durdurmasaydı, tâ uzaklara sürükleneceklerdi.

Orada anaforun ortasında ne bir direk, ne bir iskele vardı. Öyle olduğu halde safları tahtadan ağır bir cisme çarptı ve boğuk bir ses çıkardı. Bu engel onları durdurdu. O zaman yukarıda, iskeledeki seymenlerin, biriyle boğuştuğunu gördüler. Seymenlerin hepsi de yerli müslümanlardı. Şimdi hep bir ağızdan bağrışıyorlardı. Karanlıkta kesik ve anlaşılmaz bağrışmalar birbirine karışıyordu.

— Onu iyi yakala!.. Sakın koyverme!..

— Kahraman!.. Buraya gel!..

— Geliyorum...

Bu bağrışmaların arasında suya ağır bir cisim veya bir insan düştü. Plevlie'li birkaç saniye şaşkın bakındı. Salın nerede durduğunu, etrafta neler geçtiğini anlayamıyordu. Ama zihnini toplar toplamaz çengelli sopasıyla, çarptıkları tahtaya dayanarak salı iskeleye doğru sürüklemeye

başladı. Artık tahta direklerin yanına gelmişti. Avazı çıktığı kadar bağırıyordu:

— Meşale!.. Meşaleyi yakın!.. Halatı bana atın!..

İlkin karşılık veren olmadı. Nihayet karşılıklı çağrışmalardan, kimsenin birbirini anlamadığı bağrışmalardan sonra, yukarıdan küçük bir meşalenin titrek ışığı göründü.

Işık, birden adamların gözlerini kararttı. Suda bıraktığı kızıl izle, insanların ve eşyaların gölgelerini birbirine karıştırdı. Ama başka bir elde yine bir meşale yandı. Etrafı aydınlattı ve adamlar soğukkanlılıklarını elde ederek birbirini tanımaya başladılar. Her şey birden aydınlandı ve anlaşıldı.

Plevlie'linin salı ile iskele arasında, üç direkten yapılmış bir sal duruyordu. Bu sal, fındık ağacı kabuğundan yapılmış bir iple iskelenin altındaki kirişlere bağlanmıştı. Bu sayede, bütün kuvvetiyle onu aşağıya sürüklemek isteyen suyun akıntısına karşı koyuyordu. İskeledeki seymenler, şeflerinin bu sala geçerek yukarı tırmanmasına yardım ettiler. Hepsinin benzi uçmuş, soluğu kesilmişti. Döşemelerin üstünde bir köylü bağlanmış yatıyordu. Göğsü sık sık inip kalkıyordu. Evlerinden uğrayan gözlerinin korkudan yalnız akları görünüyordu. Dört seymenin en yaşlısı, iskelenin çeşitli noktalarına nasıl saklanıp beklediklerini büyük bir heyecanla şeflerine anlatıyordu. Karanlıkta bir kürek sesi işitince, ilkin bunu şefin salı sanmışlardı. Ama gözleri alışınca, iki adamın sallarını güçlükle bağlamakta olduklarını görmüşlerdi. Onların iskeleye tırmanıp yanlarına gelmelerini beklemişler, sonra baltalarla üzerlerine saldırmışlardı. Başına bir tahta yediği için baygın olanını bağlamak kolay olmuştu. Ama öteki ilkin yarı ölü gibi yatmış, sonra birden dönerek, balık gibi tahtaların arasından suya atlamıştı.

Seymen birden korkudan lâfını kesti. Plevlie'li bağırıyordu:

— Onu kim elinden kaçırdı?.. Söyleyin, kim kaçırdı onu? Hepinizi parça parça edeceğim!..

Kırmızı, titrek ışığın altında seymenler gözlerini kırpıştırarak susuyorlardı. Oysa şefleri, ortadan kaybolan adamı arıyormuş gibi, olduğu yerde dönüyor, durmadan küfrediyor, gündüz söylemediği yakası açılmamış küfürler savuruyordu. Ama birdenbire sıçradı. Yerde yatan bağlı köylünün üstüne, değerli bir definenin üstüne eğilir gibi eğildi, sonra bütün vücudu titreyerek dişleri arasından mırıldandı:

— Bunu göz hapsinde tutun! Dikkat edin! Ah orospu çocukları!.. Onu elden kaçıracak olursanız bilin ki, başınız uçacak!..

Seymenler köylünün etrafını sardılar. Kıyıdan, iskeleye tırmanan iki seymen daha geldi. Şefleri emirler veriyor, onu daha sıkı ve sağlam bağlamalarını söylüyordu. Ve böylece onu bir ceset gibi, büyük bir dikkatle kıyıya taşıdılar. Plevlie'li arkalarından geliyor, nereye bastığının farkına varmadan yürüyor, bağlı adamdan gözlerini ayıramıyordu. Her adımda sanki büyüyor ve şimdi yaşamaya başlıyordu. Kıyıda yeni yeni meşaleler yanıyor sonra tekrar parlıyordu. Yakalanan köylüyü bir işçi barakasına götürdüler. Barakada ateş yanıyordu. Onu orada tekrar iplerle ve zincirlerle bir direğe bağladılar.

Bu, Unişte'li Radisav'ın tâ kendisiydi.

Seymenbaşı, biraz yatışmıştı. Küfretmekten vazgeçti. Ama, yerinde duramıyordu. Kaçan köylüyü aramaları için bütün kıyı boyunca seymenler gönderiyordu. Eğer boğulmamışsa, böyle karanlık bir gecede onu bulmalarına imkân yoktu.

Daha bir çok emirler veriyor, giriyor, çıkıyor, tekrar içeri giriyor, heyecandan âdeta sarhoşa benziyordu. Bağlı olan köylüyü sorguya çekmeye bile çalıştı. Ama çabuk vazgeçti. Bütün bunları, yüreğini kaplayan endişeyi yenmek ve gizlemek için yapıyordu. Çünkü şimdi onun tek bir düşüncesi vardı: Âbid Ağa'yı bekliyordu. Çok beklemedi.

Âbid Ağa, alıştığı üzere, ilk uykusunu alınca, gece yarısından sonra, uyandı. Tekrar uyuyamadığı için, pencerenin önüne geçmiş, karanlıkta

bakıyordu. Bikavats'a bakan balkonundan gündüzleri, kulübeleri, barakaları, değirmenleri, ahırları ve civarındaki kazılmış topraklarıyla tüm Drina vadisi görünüyordu. İşler çok yavaş ve çok zor ilerliyordu. Bir gün bütün bunlar vezirin kulağına kadar gidebilirdi. Her halde bunu ona bir eriştiren olurdu. Hatta belki de o soğuk, sinsi, tüysüz suratlı Tosun efendi bu işi yapardı. İşte o zaman, vezirin gözünden düşebilirdi. Bunu düşünmek, rahatını kaçırıyor, uykusunda bile, onu titretiyordu. Gözden düşmek ihtimali aklına gelince, yediği yemek bile zehir oluyor, insanlar ona iğrenç geliyor, yaşam korkunç bir biçim alıyordu. Gözden düşmenin ne demek olduğunu hayal edebiliyordu ve kendi kendine söyleniyordu:

— Sadrâzamdan uzaklaşacaksın! Düşmanların seni alaya alacaklar, (hayır, hayır, bu olamazdı!..) Artık bir kişiliğin bir mevkiin kalmayacak. Bir paçavra parçası, sade başkalarının değil, kendi gözünde bile zavallı, biçare bir insan olacaksın! Güçlükle kazandığın parayı da elinden alacaklar. Servetine dokunmasalar bile, İstanbul'dan uzak, Anadolu'nun bir köşesinde sürgün olarak onu bir ucundan kemirmekle yetinmek zorunda kalacaksın! Ve gereksiz, gülünç, unutulmuş bir insan olarak...

Hayır! Böyle bir yaşayışa katlanmaktansa... her şeye razı idi. Artık güneşi görmemeye, günün havasını teneffüs etmemeye, yaşamamaya bin kere razıydı.

Durmadan zihnini kaplayan üzüntü buydu. Günde kaç sefer aklına geliyor, o zaman kan beynine çıkıyor, şakakları zonkluyordu. Kara bir tortu gibi çöken bu kaygıdan hiç kurtulamıyordu.

Gözden düşmenin anlamı, onun için bunlardı. Her saat böyle bir ihtimal vardı. Çünkü her şeye ve herkese karşı bir başınaydı. Ve on beş yıldır bu böyle sürüp gidiyordu. Yâni göze girdiğinden ve güç sahibi olduğundan beri. Vezir onu büyük ve önemli işlerin başına geçirdiğinden beri...

Böyle bir üzüntüye kim dayanabilirdi? Kim sükûnetini koruyarak rahat uyuyabilirdi? Soğuk ve rutubetli bir sonbahar gecesi olduğu halde, Âbid

Ağa penceresini açarak karanlıklara baktı. Bu kapalı yerde âdeta boğuluyormuş gibi oluyordu. O vakit iskelenin üstünde ve kıyıda ışıkların gidip gelmekte olduğunu gördü. Bu ışıkların gittikçe çoğalmakta olduğunu farkedince olağanüstü bir şeyler döndüğünü anladı. Gidip uşağını uyandırdı. Ve tam Plevlie’linin vakit geçirmek için kime küfür edeceğini, ne emir vereceğini bilemediği sırada aydınlanmış ahıra girdi.

Âbid Ağa’nın bu beklenmedik gelişi adamı şaşırttı. Bu ânı ne kadar heyecanla beklemişti! Ama şimdi hayalinde canlandırdığı gibi ondan yararlanmasını bilmiyordu. Heyecanından kekeliyor, orada zincire vurulmuş olan köylüyü unutuyordu. Âbid Ağa onu küçümseyen bir bakışla tepeden tırnağa süzdükten sonra köylüye doğru ilerledi.

Seymenler ateşi kurcaladılar, ateş daha canlı yanmaya başladı. Böylece en karanlık köşe bile aydınlanmış oldu. Durmadan odun atarak ateşi besliyorlardı.

Köylüden çok uzun olan Âbid Ağa, şimdi önünde durmuş bakıyordu. Sakin ve düşünceliydi. Herkes onun konuşmasını bekliyordu ama, o düşünceye dalmıştı.

— İşte bunlarla çarpışıp boy ölçüşeceğim! diyordu. Bu ciğeri beş para etmez, sersem Plevlie’li dönmesi ile! Bu Hıristiyan bitinin akla gelmedik kurnazlığı ve kötülüğü ile...

Birden vücudu ürperdi. Hemen emirler vererek köylüyü sorguya çekmeye başladı. Ahır, seymenlerle dolmuştu. Uyanan işçilerle ustaların dışarıdan sesleri geliyordu. Âbid Ağa’nın sorduklarını Plevlie’li tercüme ediyordu.

Radisav ilkin bir delikanlı ile kaçmaya karar verdiklerini, salı onun için yapıp ırmağa açıldıklarını söyledi. Ona bunun imkânsız olduğunu söylediler. Böyle karanlık bir gecede, dalgalı, anaforlu, kayalıklı ve kumlu bir ırmağı geçmek mümkün değildi. Zaten kaçmak isteyenler gelip iskeleye

tırmanmaz, yapılan işleri yıkmazlardı. Adam buna karşılık, sadece boğuk bir sesle:

— Her şey elinizde, ne isterseniz onu yapın! dedi.

Âbid Ağa:

— Ne istediğimizi şimdi görürsün! dedikten sonra adamlarına emirler verdi. Seymenler Radisav'ın zincirlerini çözdüler. Göğsünü açtılar. Zincirleri kızgın ateşe atıp beklediler. Zincirler ocağın zincirleri olduğundan is içindeydi. Elleri de simsiyah olmuştu. Köylünün çıplak vücudunda ve kendi üstlerinde siyah izler bırakıyordu. Zincirler akkor haline gelince çingene Mercan yaklaştı. Ve uzun bir maşa ile ucundan çekti. Öbür ucunu da bir seymen aynı biçimde tutuyordu.

Plevlie'li, Âbid Ağa'nın sözlerini tercüme ediyordu.

— Haydi bakalım şimdi her şeyi açıkça anlat!..

— Ne anlatabilirim, siz her şeyi yapabilirsiniz; her şeyi biliyorsunuz!..

Zinciri tutan adamlar köylüye yaklaştılar, zinciri, kıllı, çıplak göğsünün etrafına doladılar. Adamın ağzı büzüldü. Boynundaki damarlar şişti. Kaburga kemikleri dışarı fırlayacakmış gibi vücudu gerildi. Karnının adaleleri bir kasılıp bir gevşemeye başladı, tıpkı kusarken olduğu gibi.

Adam, acıdan inliyor, vücudunu bağlayan ipleri geriyor, boşuna çaba harcayarak kızgın zincirlerin vücuduna değmemesine çalışıyordu, gözlerini boyuna kırpıştırıyor, yanaklarından aşağıya yaşlar süzülüyordu. Zinciri çektiler.

— Bu henüz başlangıç... Konuşsan daha iyi olmaz mı?

Köylü birdenbire hızlı hızlı soludu, ama susmakta devam etti.

— Söyle bakalım, yanındaki kimdi?

— Adı Yovan'dı ama köyünün ve evinin nerede olduğunu bilmiyorum.

Tekrar zinciri yaklaştırdılar. Yanan derinin kılları kavruldu. Genzine kaçan dumandan öksüren ve acıdan kıvranan köylü, kesik kesik konuşmaya

başladı.

Köprüdeki inşaatı yıkmak işine yalnız iki kişi karışmıştı. Böyle olması gerektiğini düşünmüşler ve yapmışlardı. Başka kimsenin haberi yoktu. Ve kimse de bu sabotaj işine karışmamıştı. İlkin kıyıdan gelip ayrı ayrı noktalara çıkarak iskeleyi yıkmaya başlamışlardı. Ama iskeleye bekçiler konduğunu görünce üç tahta ile bir sal yapmayı düşünmüşlerdi. Ve böylece görünmeden ırmak yoluyla inşaata gelebilmişlerdi. Bunlar üç gün önce olmuştu. Daha ilk gece yakalanmak tehlikesini atlatmışlar ve yakayı güç kurtarmışlardı. Onun için ikinci gece hiç çıkmamışlardı. Bu gece salı tekrar kullanınca işte başlarına bunlar gelmişti.

— Hepsi bu kadar... Her şey dediğim gibi oldu. Bunları yaptık. Siz de artık istediğinizi yapın!..

— Hayır, istediğimiz bu değil, seni bu işe kim sürükledi onu söyle? Şimdiye kadar çektiklerin şimdiden sonra çekeceklerinin yanında hiç kalır.

— Pekâlâ!.. Ne isterseniz yapın!..

O zaman demirci Mercan elinde kerpeten ile yaklaştı. Bağlı olan adamın önüne diz çöktü. Ve çıplak ayaklarının tırnaklarını sökmeye başladı. Köylü dişlerini sıkmış susuyordu. Bağlı olduğu halde müthiş bir titreme beline kadar bütün vücudunu sarsıyordu. Bu da çektiği acının ne kadar müthiş olduğunu gösteriyordu. Bir an, köylünün ağzından birtakım anlaşılmaz sözler döküldü. Onun bütün davranışlarını dikkatle izleyen Plevlie'li, eliyle çingeneye durmasını işaret etti. Birden sıçrayarak:

— Ne?.. Ne diyorsun?.. diye sordu.

— Hiç!.. Ne diye bana işkence edip vakit kaybediyorsunuz Allahaşkına?

— Söyle, kim kandırdı?..

— Yazık!.. Kim kandıracak?.. Şeytan!..

— Şeytan mı?..

— Tabiî şeytan, sizi bu köprüyü yapmaya gönderen şeytanın tâ kendisi!..

Yavaş ama açık ve metin bir tarzda konuşuyordu.

Plevlie'liyi düşünce almıştı, "Şeytan!" böyle olağanüstü bir durumda bu kadar açıklıkla söylenen tuhaf bir kelimeydi bu!.. Gerçekten de bunda şeytanın eli olmalıydı!..

Başını önüne eğmiş ayakta duruyordu. Sanki sorguya çekilen kendisiymiş gibi... Bu bir söz, bütün korku ve endişelerini olanca gücüyle tekrar uyandırmıştı. Sanki suçlunun yakalanması her şeyi silip süpürmemiş gibi...

Belki de her şey... Âbid Ağa da... Köprünün yapılışı da... Bu çılgın köylü de şeytanın esiriydi. Belki de sakınılması gereken biricik varlık şeytandı!..

Plevlie'li titreyerek arkaya devrildi. Âbid Ağa'nın öfke ile bağıran sesi onu kendine getirdi. Kırbacıyla sağ çizmesine vurarak:

— Hey ne oluyorsun... Yoksa uyuyor musun serseri?.. diye bağırdı.

Çingene elinde kerpeten diz çökmüş bekliyordu. Siyah parlak gözleriyle korka korka başında upuzun dikilen Âbid Ağa'ya bakıyordu.

Seymenler, alev alev yanan ateşi tekrar kurcaladılar. Oda aydınlanmış, ısınmış, parlak bir görünüş almıştı. Fakir ve sefil bir kulübe gibi görünen bu yer sanki birden genişledi, değişti. Çevrede tuhaf bir heyecan ve sessizlik hüküm sürüyordu. Bir insana işkence edildiği, gerçeğin meydana çıktığı, mukadderatın kendini gösterdiği her yerde olduğu gibi... Âbid Ağa, Plevlie'li ve suçlu, aktörler gibi konuşuyor, hareket ediyorlardı. Odada bulunanlar ise, gözleri yerde, ayaklarının ucuna basarak dolaşıyor ve ancak çok gerektiği zaman, o da yavaş sesle konuşuyorlardı. Hepsi de burada bulunmamayı, bu işe karışmamış olmayı tercih ediyordu. Ama bu elde olmadığına göre, elden geldiği kadar az hareket ederek, seslerini kısarak, mümkün olduğu kadar bu işten uzak kalmaya çalışıyorlardı.

Sorgunun yavaş ilerlediğini, beklediği sonucu vermediğini gören Âbid Ağa, küfrederek, söylenerek ahırdan çıktı. Plevlie'li de arkasından sallanarak geliyordu. Onun ardından seymenler. Dışarıda gün ağarıyordu.

Daha güneş doğmamıştı ama, etraf aydınlanmaya başlamıştı. Dağların arasından ince bandlar halinde uzanmış mor bulutlar, onların arasından da berrak, temiz âdeta yeşil bir gök parçası görünüyordu. Nemli toprağın üstüne alçak bir sis yayılmıştı. Onların üzerinde de meyva ağaçlarının sararmış tepeleri yükseliyordu. Âbid Ağa, durmadan çizmelerini kamçılayarak emirler veriyordu.

Suçluyu özellikle kendisine kimin yardım ettiği konusunda sorguya çekmelerini, ama işkencede ileri gitmemelerini, aynı gün öğle üstü iskelenin en yüksek yerinde canlı olarak kazığa kakılması için gerekli bütün hazırlığı yapmalarını, onun kasabanın her yanından, ırmağın her iki kıyısından da görülmesini istediğini, Mercan'ın her şeyi hazırlamasını, tellâlın her mahalleyi dolaşarak, inşaatı baltalayanları nasıl cezalandırıldıklarını gelip köprü üstünde görmelerini ve Müslüman, Hıristiyan çocuk, ihtiyar, bütün erkeklerin gelip mutlaka bu manzarayı seyretmelerini ilân etmesini istiyordu.

Doğan gün, bir pazardı. Pazar günü de, öteki günler gibi, çalışılırdı ama, bugün nöbetçiler bile dalgındılar. Daha gün ağarırken, suçlunun yakalandığı ve öğle üstü cezalandırılacağı duyulmuştu. Ahırdaki o ağır, çekingen hava, inşaatın etrafını ve bütün çevreyi sardı. Angaryacılar sessizce işlerini görüyor, birbirlerine bakmaktan bile çekiniyorlardı. Sanki dünyanın başlangıcı ve sonuymuş gibi, gözlerini işlerinden kaldırmıyorlardı. Saat on birden başlayarak kasaba halkı, çoğu Müslüman olmak üzere, köprünün yanındaki düzlükte toplandı. Çocuklar, orada bulunan yontulmamış taş bloklarının üzerine tırmandılar. İşçiler, ancak ölmeyecek kadar, karınlarını doyuracak ekmek parçalarının dağıtıldığı dar, uzun tahtaların çevresine dizilmişlerdi. Bir yandan ekmeklerini çiğniyor, bir yandan sapsarı yüzlerle sessiz sessiz etrafa bakınıyorlardı.

Biraz sonra, Âbid Ağa göründü. Yanında Tosun Efendi, demirci ustası Antoine ve birkaç Müslüman beyi vardı. Mahkûmun bulunduğu ahırla

köprü arasında, yüksek, kuru bir yere dizildiler. Âbid Ağa bir kere daha ahıra kadar gitti. Oradan, her şeyin hazır olduğunu söylediler.

Aşağı yukarı dört karış uzunluğunda meşe ağacından yapılmış bir kazık yerde duruyordu. İnceltilmiş, sivri ucuna demir geçirilmiş ve iç yağı ile yağlanmıştı. İskelenin yüksek bir yerine de direkler çivilenmişti. Kazık onların arasına dikilecekti. Orada, kazığı adamın vücuduna sokmak için tahta bir tokmak, ipler ve daha başka şeyler de vardı. Plevlie'li çok telâşlı ve heyecanlı görünüyordu. Burnu toprak rengini almış, gözleri kızarmıştı. Şu anda bile Abid Ağa'nın ateş saçan gözlerine bakamıyordu.

Âbid Ağa:

— İyi dinle!... diye söyleniyordu. Eğer her şey yolunda gitmez ve beni âleme gülünç edersen... Ne sen, ne de o keçi boku suratlı çingene karşıma çıkmayın!... Alimallah her ikinizi de köpek encikleri gibi Drina'ya atar boğarım!...

Sonra tir tir titremekte olan çingeneye dönerek daha tatlı bir şeşle devam etti:

— İşte sana yapacağın iş için altı kuruş... Akşama kadar sağ kalmasını sağlarsan altı kuruş daha alacaksın. Haydi bakalım, göreyim seni!...

Kasabanın ortasındaki caminin minaresinden müezzinin sesi duyuldu. Oraya toplanmış olan halk endişelenmeye başlamıştı. Biraz sonra ahırın kapısı açıldı. On kadar seymen, beşer, beşer iki yana dizildi. Aralarında yalın ayak, başı kabak Radisav geliyordu. Her zamanki gibi çabuk, eğik ama ayaklarını ayırmadan yürüyordu. Ve artık un eler gibi sallanışını da kaybetmişti. Âdeta seke seke ilerliyordu. Parmaklarında, tırnaklarının bulunduğu yerlerde kanlı lekeler vardı. Sırtında ucu sipsivri uzun bir kazık taşıyordu. Onun arkasından Mercan'la ona yardım edecek olan iki çingene yürüyordu. Nereden çıktığı, belli olmayan doru atının üstünde Plevlie'li göründü. İskelenin başladığı noktaya varmak için 100 adım kadar birşey kalmıştı.

Halk, bu isyanı hazırlayan, yapıyı yıkan adamı görmek için parmaklarının üstünde kalkıyordu. Büsbütün başka türlü hayal ettikleri bu adamın anlamsız ve perişan hali onları şaşırttı. Onun niçin sıçradığını ve böyle seke seke niçin yürüdüğünü bilmiyorlardı. Kızgın zincirlerin göğsünde bıraktığı yaraları da kimse görmüyordu. Çünkü üstüne eski gömleğini ve kuzu postunu giydirmişlerdi.

Darağacına götüren o büyük suçu işlemiş olmak için onu fazla anlamsız ve zavallı buluyorlardı. Yalnız, sırtında taşıdığı o uzun beyaz kazık sahneye korkunç bir anlam veriyor ve bütün gözleri üzerine çekiyordu.

Kıyıda, toprağın tesviyesine başlanıldığı bölüme gelince Plevlie’li atından indi. Sanki sahnedeymiş gibi şahane bir eda ile gemleri uşağına uzattı, sonra öbürleriyle birlikte çamurlu ve dik yoldan ırmağa doğru indi. Biraz sonra, halk, onların aynı sırayı izleyerek iskeleye tırmandıklarını gördü. Yalnız tahtalardan yapılmış olan geçitte seymenler Radisav’ı ırmağa atlamasın diye ortalarına aldılar. Böylece ağır ağır tırmanmakta devam ettiler, nihayet tepeye geldiler. Orada, suyun üzerine doğru uzanan, küçük bir oda büyüklüğünde tahta döşemeli bir yer hazırlanmıştı. Bir sahneye benzeyen bu yere, Radisav üç çingene ile birlikte çıktı. Seymenler iskelenin üstünde etrafa dağıldılar. Düzlükte olanlar boyuna kımıldıyor, yer değiştiriyordu. Bu tahtaların yüz adım ilerisinde bulunuyorlardı. Her şeyi, her hareketi görüyor ama söylenenleri işitemiyorlardı. Sol kıyıya toplanmış olan halkla işçiler, üç kat uzakta olduklarından, daha iyi görebilmek ve bir şeyler işitebilmek için daha çok çaba harcıyorlardı. Ama hiçbir şey işitemiyorlardı. Gördükleri de ilkin ilgi çekici değildi. Ama sonradan sahne öylesine korkunç bir görünüş aldı ki... hemen başlarını çevirip acele evlerine döndüler ve gelip geleceklerine pişman oldular.

Radisav’a yatmasını söyledikleri zaman biran durakladı. Sonra sanki orada değillermiş gibi ne seymenlere, ne çingenelere aldırış etmeden Plevlie’ye sokuldu ve kendinden biriyle dertleşiyormuş gibi yavaş sesle:

— Eğer beni çabuk kazığa geçirir ve bir köpek gibi acı çekmeme engel olursan her iki cihanda aziz ol... dedi.

Plevlie'li sıçrayarak geri çekildi. Onunla gizli konuşuyormuş izlenimini vermemek için bağırmaya başladı.

— Yıkıl git gâvur... Sultanın yapısını yıkmak cesaretini gösterdikten sonra şimdi de kadın gibi mi yalvaracaksın! Emredilen, yerine getirilecek, sana lâyık olan cezayı çekeceksin!

Radisav'ın başı daha fazla eğildi. Çingeneler üstündeki gömlekle kuzu postunu çıkardılar. Göğsünde zincirlerin açtığı yaralar meydana çıktı. Bunlar kızarmış ve şişmişti. Radisav artık hiç sesini çıkarmadan emrettikleri gibi yüzükoyun yattı. İlkin ellerini arkasına bağladılar. Sonra ayak bileklerine birer ip geçirdiler. Çingenelerden her biri bu ipleri bir yana çekerek bacaklarını iyice ayırdılar. O sırada Mercan da kazığı iki yuvarlak tahtanın üstüne yerleştirdi. Öyle ki sivri ucu tam köylünün bacakları arasına geliyordu. Sonra kemerinden geniş, kısa bir bıçak çıkardı. Yerde yatan mahkûmun önüne diz çökerek pantalonunun iki bacağı arasındaki bölümü kesti. Ve kazığın adamın vücuduna girebilmesi için geniş bir delik açtı. Cellâdın işinin bu en fecî bölümünü, vücudun bıçağın dokunuşu ile titrediğini, yarıyarıya kalktığını, sonra yine gürültüyle yere düştüğünü görüyorlardı. İş bitince çingene sıçrayarak ayağa kalktı. Yerden tahta çekici aldı ve kazığın yuvarlak tarafına ölçülü, ağır darbeler indirmeğe başladı. İki vuruşta bir duruyor, kazığın girdiği vücuda bakıyor, sonra da çingenelere dönerek çok yavaş ipi çekmelerini tembih ediyordu. Köylünün, bacakları ayrık yatan vücudu içgüdü ile kıvranıyordu. Her çekiç vuruşta bel kemiği katlanıyor, eğiliyor, ama ipleri çekince yine dikiliyordu. Kıyıyı öyle bir sessizlik kaplamıştı ki, her çekiç vuruşunun dağlarda uyandırdığı yankılar duyuluyordu. Daha yakında olanlar, adamın alnının yere çarptığını duyuyorlardı. Bir gürültü daha işitiliyordu ki, bu ne bir inilti, ne bir yakınma ne son nefesini veren birinin hırıltısı idi. Bu, insan oğlundan gelen bir sese hiç benzemiyordu.

İki yana çekilen, sarsılan, işkence edilen bu vücuttan, çiğnenen bir tahtadan ve kırılan bir ağaç dalından çıkan sese benzeyen bir çatırtı geliyordu.

İki vuruşta bir çingene, yerde yatan vücuda doğru eğiliyor, kazığın doğru yoldan ilerleyip ilerlemediğine bakıyor, hayatla ilgili bir organı zedelemediğinden emin olduktan sonra tekrar yerine dönüyor, işine devam ediyordu. Bütün bunlar kıyıdan çok hafif duyuluyor ve hiç görünmüyordu. Ama herkesin bacakları titriyor, yüzleri sararıyor, parmakları buz kesiliyordu.

O sırada çekiç sesleri kesildi. Mercan, adamın sağ küreğinde kasların gerildiğini, derinin kabardığını görmüştü. Hemen bir ustura alarak yeri haç biçiminde yardı. Soluk bir kan akmağa başladı. Gittikçe fazlalaştı. Bir iki vuruştan sonra, delinen noktadan kazığın demir ucu görünmeye başladı. Bu uç sağ kulağın hizasına gelinceye kadar daha bir iki darbe vurdu. Adam artık kazığa büsbütün geçmişti. Şişe geçirilen bir kuzu gibi yalnız sivri ucu ağzından değil, sırtından çıkıyordu. Ne bağırsakları, ne de ciğerleri zedelenmişti. Mercan artık tahta çekici fırlattı ve yaklaştı, hareketsiz duran, vücudu gözden geçirdi. Kazığın sivri ucunun girip çıktığı yerlerden damla damla akan kan tahtanın üstünde birikiyordu. İki çingene, adamın uyuşmuş vücudunu sırt üstü çevirdi. Ayaklarını ucundan bağladılar. O sırada Mercan adamın yaşayıp yaşamadığını kontrol ediyordu. Yüzü birdenbire şişmiş âdeta büyümüştü. Gözler kocaman açılmış, korku ile bakıyordu. Göz kapakları hiç kımıldamıyordu. Ağzı açıktı. Dudakları sertleşmiş, kısılmış, bembeyaz dişleri kenetlenmişti. Artık yüzünün bazı kaslarını kontrol altına alamıyordu. Onun için yüzü bir maskeye benzemişti. Kalbi boğuk boğuk atıyor, ciğerlerinden kısa ve sık nefesler çıkıyordu.

Çingeneler onu şişe geçirilen bir koyun gibi yavaş yavaş kaldırmaya başladılar. Mercan bağırarak onlara dikkat etmelerini, vücudu fazla sarsmamalarını tembih ediyordu. Kendisi de onlara yardım ediyordu.

Kazığın, kalın ve yuvarlak olan tarafını da aynı yükseklikte bir tahtaya çivilediler ve hepsini birden iskelenin kazıkları üstüne çaktılar.

İşleri bitince geri çekilerek seymenlerin yanına gittiler. Ve boş kalan sahnede yalnız, göğsü ileri doğru çıkmış beline kadar çıplak, iki arşın yükseklikte, dimdik kazığa geçen adam kalmıştı. Uzaktan kazığın vücuduna geçtiği ve ayak bileklerinin bu kazığa bağlanmış olduğu görülüyordu. Kolları da arkasına bağlanmıştı. Onun için, aşağıdan halka iskelenin tâ tepesinde, ırmağın üstünde, havada uçan bir heykel gibi görünüyordu.

Her iki kıyıdan bir mırıltı yükseldi. Halkı bir heyecan dalgası sarmıştı. Kimi gözlerini indirdi, kimi başını çevirmeden evinin yolunu tuttu. Ama çoğu da susmuş, anormal bir biçimde havaya dikilen bu insan suretine bakıyordu. Vücutları dehşetten buz kesiliyor, dizleri bükülüyor, ama bu manzaradan bir türlü ne gözlerini ayırabiliyor, ne uzaklaşabiliyorlardı. Korkudan heykelleşmiş bu insanların arasına deli İlinka da karıştı. Herkesin gözünün içine bakıyor, kurban edilen çocuklarının nereye gömüldüklerini öğrenmeye çalışıyordu. O sırada Plevlie'li, Mercan ve iki seymen ile tekrar mahkûmun yanına gitti. Onu yakından muayene ettiler. Kazığın boyunca ince bir kan sızıyordu. Ama adam yaşıyordu, baygın da değildi. Göğsü inip kalkıyor; boynundaki damarlar atıyor, gözleri ağır ağır ama durmadan dönüyordu.

Çingeneler âletlerini topladılar ve Plevlie'li ile kıyıya indiler. Onların yaklaştığını gören halk geriliyor, dağılıyor yalnız taşların üstüne tırmanan çocuklar daha birşeyler bekliyordu. Artık her şeyin bittiğini farketmediklerinden dereye atlarken birden havada asılı kalmış olan bu adam acaba ne olacak diye bekliyorlardı.

Plevlie'li Âbid Ağa'ya yaklaştı. Emirlerinin yerine getirildiğini, mahkûmun hâlâ sağ olduğunu, hiç bir organının zedelenmediğini ve daha da yaşayacağa benzediğini söyledi. Âbid Ağa ona hiç cevap vermedi. Yüzüne bile bakmadı. Eliyle atını getirmelerini işaret etti. Herkes dağılmaya başlamıştı. Kasabadan tellâlın sesi geliyordu. Hükmün yerine

getirildiği ve yapıya zarar verecek kimsenin bundan da kötü bir cezaya çarptırılacağını ilân ediyordu.

Plevlie'li kendini birden, boş kalan alanda yalnız buldu. Uşağı, atı yularından tutmuş duruyor, seymenler emrini bekliyorlardı. Bir şeyler söylemesi gerektiğini hissediyordu. Ama, içini kaplayan heyecan buna engel oluyordu. Daha hükmün infazı için çalışırken düşünemediği şeyi, şimdi hatırlıyordu: Âbid Ağa'nın tehdidini!... Suçlu yakalanmayacak olursa onu diri diri kazığa geçireceğini söylememiş miydi? Şimdilik bu felâketten kurtulmuştu ama, en son anda... O da güç belâ sıyrılabilmişti. Orada, iskelenin üstündeki adam, bu felâkete çarpılmak için geceleri sinsi sinsi bütün gücüyle çalışmıştı. Irmağın üstünde, sımsıkı bağlı ve asılı duran adama baktıkça içini hem korku, hem bir sevinç dalgası kaplıyordu. Böyle fecî bir âkıbete uğramadığı için seviniyordu. Vücudunda bir noksan yoktu ve istediği gibi hareket edebiliyordu ya!... Bunu düşündükçe, vücuduna kızgın iğneler batıyor, göğsünden bacaklarına kadar iniyor, koşmak, gülmek, sıçramak, istediği gibi davranmakta serbest olduğunu, istediği gibi gülüp konuşabildiğini hem kendine hem herkese ispat etmek istiyordu.

İskelenin üstünde, iniltilerle, beddualar içinde, en büyük nimet gibi ölümü beklemiyordu ya!.. Kolları kendiliğinden oynuyor, bacakları kendiliğinden dansediyordu. Dudakları aralanıyor, asabî bir kahkaha atıyor, sözler ağzından dökülüyordu.

— Hah!... Hah!... Hah Radisav?... Dağların perisi!.. Neden bir kadavra gibi sertleştin, katıldın öyle? Neden köprüyü yıkmaya çalışmıyorsun?... Neden homurdanıyor, inliyorsun?... Haydi şarkı söyle... oyna!...

Seymenler şaşkın şaşkın şeflerine bakıyorlardı.

O, kollarını açmış oynuyor, şarkı söylüyor, katıla katıla gülüyor; boğazından boğuk ve acayip sesler çıkıyor, ağzından beyaz köpükler geliyordu.

Doru atı da, ona yan yan, korku ile bakıyordu.

IV

Her iki kıyıdan bu hükmün yerine getirilişini seyredenler, kasabanın dış mahallelerinde ve dolaylarında korkunç söylentiler çıkarmışlardı. Halk da, işçiler de, anlatılmaz bir korku ve dehşet içindeydi. Bu kasım gününde, orada gözlerinin önünde geçen olayın korkunçluğunu yavaş yavaş anlamaya başlamışlardı. Bütün konuşmalar, dönüp dolaşıyor, iskelenin üstünde, hâlâ sağ olan adama gelip dayanıyordu. Herkes ondan bir daha söz açmamaya karar veriyordu, ama bütün düşünceleri o tarafa yönelir, gözleri oraya çekilirken bu kararın ne değeri kalıyordu. Taş yüklü arabalarıyla birbiri ardı sıra Bania'dan gelen köylüler gözlerini indiriyor ve acele gitmesi için, hayvanlarını dürtüyorlardı. Köprüde çalışan işçiler, bir zorunluluk duymadıkça birbirlerine seslenmiyor, gerekince de yavaş sesle konuşuyorlardı. Ellerinde ceviz ağacından yapılmış değnekleriyle bekçiler daha yumuşak ve daha merhametli davranıyorlardı. Dalmaçyah taşçılar, çalışırken, yüzleri sararmış, çeneleri kısılmış bir halde köprüye arkalarını dönüyor kalemleri öfke ile taşın üstüne indiriyor ve kalemlerin şakırtısı bir ağaçkakan sürüsünün sesini andırıyordu.

Hava kararınca, işçiler acele evlerine dönüyor, iskeleden bir an önce uzaklaşmak istiyorlardı.

Hava kararmadan Âbid Ağa'nın bir adamıyla Mercan tekrar Radisav'ın yanına çıktı. Kazığa geçtikten dört saat sonra, hâlâ sağ ve kendinde olduğunu gördüler. Ateş içinde yanıyor, gözlerini güçlükle çeviriyordu. Ayağının dibinde çingeneyi görünce, daha yüksek sesle inlemeye başladı.

Durumdan hoşnut, Bikavats'daki Âbid Ağa'nın evine çıktılar. Yolda giderken mahkûmun hâlâ sağ olduğundan, dişlerini gıcırdatarak söylediği sözlerin nasıl anlaşıldığından söz ediyorlardı. Ertesi gün öğleye kadar yaşayacağını umuyorlardı. Âbid Ağa da duyduklarından memnun kaldı ve Mercan'a vadedilen mükâfatın verilmesini emretti.

O gece kasabada ve köprünün çevresinde ne kadar canlı varsa, hepsi rahatsız bir uyku uyudu. Uyuyabilen uyudu, ama çoğunluk gözünü kırpmadı.

Ertesi gün bir pazartesiydi. Güneşli bir kasım günüydü. Ne iskelenin çevresindekiler ne kasabadakiler, suyun üstündeki kalas yığınının bir ucunda, bir vapurun burnundaymış gibi, suya doğru uzanmış, dimdik, bir başına duran bu adama bir göz atmadan durabildi. Çoğu da uyandığı zaman bir gün önceki olayları rüyasında gördüğünü sanmıştı. Şimdi hareketsiz ve üzgün, rüyalarının güneşin altında sürüp gerçekleştiğini görüyorlardı. İşçiler de yine bir gün önceki gibi, sessizdiler. Hüzün ve keder dolu bir sessizlikti bu. Kasabada aynı fısıltılar ve aynı şaşkınlık sürüp gidiyordu. Âbid Ağa'nın adamıyla Mercan tekrar iskeleye tırmandı. Mahkûmun etrafında birkaç kere dolandılar. Başlarını kaldırıyor, yüzüne bakıyor ve birbirlerine birşeyler söylüyorlardı. Mercan kaşla göz arasında adamın pantalonunu çekti. Kıyıya indiklerinde hallerinden, adamın ruhunu teslim etmiş olduğunu anladılar.

Ölüm daima konuşmalara yol açar. Kapalı duran ağızlar açılmıştı. Üstleri başları sırsıklam ve çamur içinde, yüzleri solgun, sakalları uzamış, Bania'dan gelen koca taş yığınlarını çam ağacından yapılmış manivelâlarıyla yuvarlarken işçiler, bir ara durup avuçlarına tükürüyor ve boğuk bir sesle söyleniyorlardı.

— Allah günahını affetsin!..

— Zavallı kurban gitti... Vah zavallı bizler...

— Görmüyor musun, o azizlik mertebesine erişti. Evliya oldu.

Ve herkes, ölen adamı, sanki bir bölüğün başında dimdik yürüyormuş gibi görüyordu. Şimdi o, orada yükseklerde onlara ne korkunç, ne de acıklı geliyordu. Tersine onun şimdi herkesten ayrılıp büyüdüğünü, yükseldiğini hissediyorlardı.

Artık o yeryüzünde değildi. Elleri bir yere dokunmuyor, yüzmüyor, uçmuyor, ağırlık merkezini kendi üstünde taşıyor, yeryüzünün bağlarından

kurtulduğu için de acı çekmiyordu. Artık hiç bir şey onu etkileyemezdi: Ne tüfek, ne kama, ne kötü düşünceler, ne insanların acı sözleri, ne de mahkemeler...

Böylece, beline kadar çıplak, kolları, ayakları bağlı, katılaşmış başı kazığa doğru çevrilmiş, sert ve yıkılmaz bir yüksekliğe yerleştirilmiş, erişilmez bir heykele benziyordu. Gündelikçiler başlarını çeviriyor ve gizli haç çıkarıyorlardı.

Meydanda oturan kadınlar, birbirlerine gitmek için koşarak avluları geçiyor, bir iki dakika konuşuyor, bir iki gözyaşı döküyor, sonra yine yemeklerinin başına dönüyorlardı. İçlerinden biri bir aziz heykeli önünde bir kandil yaktı. Hemen öteki kadınlar da onu taklide başladılar. Çocuklar, bu ciddî havanın içinde boyuna gözlerini kırpıştırıyor büyüklerin;

— Allahım, bizi koru!.. Ey din kurbanı, en büyük bir kilise yaptırmış kadar Allahın katında makbulsün!..

Gibi anlaşılmaz şeyler söylediklerini işiterek;

— Din kurbanı ne demek?.. Kilise yaptırmak ne demek?... diye soruyorlardı.

Anneler onları yatıştırmaya çalışıyordu.

Ortalık kararmaya başlarken Âbid Ağa tekrar inşaatı denetledi. Korkunç cezanın bıraktığı etkiden sevinçli, köylünün kazıktan indirilmesini emretti.

— Onu köpeklere atın..

O akşam, karanlık birdenbire bastırmıştı. Hava, bir ilkbahar gecesi gibi nemli ve ılıktı. İşçiler arasında anlaşılmaz bir heyecan ve kaynaşma vardı. Sabotajın lâfını bile işitmek istemeyenler, şimdi her türlü fedakârlığı göze almaya razıydı. Ölü, hepsinin gözünde büyümüş, âdeta kutsallaşmıştı.

Güçlü bir acıma duygusunun, eski gelenek ve inançların etkisi altında birkaç yüz kişi, ölen adamın cesedini, ele geçirmek için aralarında anlaştılar. Onu Hıristiyanca gömmek istiyorlardı. Ahırlarda, barakalarda

toplanıp gizli gizli konuşarak aralarında 7 kuruş gibi önemli bir para topladılar. Bu para ile Mercan'ı kandırmak istiyorlardı.

Bü işi görmek için üç adam seçtiler. Bunlar, içlerinden en becerikli olanlardı. Onlar cellâtla görüşmek çaresini arayacaklardı.

Sırsıklam ve yorgunluktan bitkin bir halde üç köylü, Mercanla pazarlığa girişti: İlkin kurnazlıkla konunun etrafında dolaşarak söz açtılar. En yaşlıları çingeneye:

— İşte her şey bitti, dedi. Kader böyleymiş. Yalnız biliyor musun ne var? O ne de olsa bir insandır. Bir Allah yaratığıdır. Meselâ köpeklerin onu parçalayıp yemesi hiç de güzel olmaz.

Mercan, bunun bir pazarlık olduğunu hissettiğinden, inattan çok şikâyetçi bir eda ile:

— Yok, hayır hiç bundan söz etmeyin! dedi. Beni galiba ateşe attırmak istiyorsunuz. Âbid Ağa'nın ne yaman bir kurt olduğunu bilmezsiniz!...

Köylü, çatınarak düşündü:

"Karşımdaki çingenenin ne dini var, ne imanı. İnsan onunla ne arkadaş, ne dost olabilir. Ne yerde, ne gökte hiç bir kutsal şey üstüne yemin edemez."

Sağ elini cebine sokup kuruşları aldı;

— Evet, biliyoruz. Bu işin senin için de kolay olmadığını biliyoruz. Yalnız sana hiç zarar gelmeyecek. İşte burada dört kuruş var... Bu da yeter.

— Hayır, hayır, hayat bana dünyanın hazinelerinden daha değerlidir. Abid Ağa beni dünyada sağ bırakmaz. Çünkü o uyurken bile görür... Düşündükçe korkumdan ölüyorum.

Köylü, çingenenin şikâyetlerine aldırış etmeyerek:

— Dört, haydi beş kuruş olsun! dedi. Onu da bulmaya çalışıyoruz,

— Korkarım, korkarım yapamam.

— Pekâlâ! Sen köpeklere atmak için emir aldın. Meselâ köpeklere atıyormuş gibi yaparsın. Ve sonradan ne olduğuna aldırmazsın. Sana bunun hesabını kimse sormaz. İşte biz de o zaman cesedi attığın yerden alır, dinimize göre gömeriz. Ama gizlice ve kimsenin ruhu duymadan. Sen ertesi gün, cesedi köpeklerin alıp götürdüğünü pekâlâ söyleyebilirsin. Kimse ne görür, ne bilir. Sen de hakkını alırsın.

Köylü ihtiyatla ve düşüne düşüne konuşuyordu. Ama ceset kelimesini söylerken, tuhaf bir çekingenlik duyuyordu.

— Beş kuruş için hayatımı tehlikeye atacağımı mı sanıyorsunuz?.. Hayır, hayır!..

Köylü gayet sakin:

— Altı kuruş olsun!... dedi.

O zaman çingene yerinden doğruldu. Ellerini kaldırdı. Gerçekle yalanı birbirinden ayırt etmeyen insanların yaptığı gibi:

— Yedi kuruş verin ve ölüyü alıp götürün. Ama hiç kimse görmesin! Bilmesin!..

Köylü başını salladı. Ve bu iki yüzlü adama, son kuruşuna kadar parasını verdiği için, pişman oldu. Çingene avucunda kaç para olduğunu nereden bilecekti?

Sonra ayrıntılar üzerinde anlaştılar. Mercan ölüyü indirince, ırmağın sol kıyısındaki taşlı yolun üzerine bırakacaktı ki, Abid Ağa'nın adamları onu görebilsin. Biraz ötede çalılar arasında köylüler gizlenecekti. Ortalık kararır kararmaz, ölüyü alıp gömeceklerdi. Ama gizli bir yere ve hiç bir iz bırakmadan.

Böylece köpeklerin onu parçalamış olduğuna herkes inanacaktı. Üç kuruşunu peşin, kalan dört kuruşunu da ertesi gün, her iş bittikten sonra alacaktı.

O gece her şey konuşulduğu gibi geçti. Hava kararırken Mercan ölüyü sol kıyıdaki yolun aşağısına attı. Artık o, İki kazıkta seyrettikleri dimdik vücut değildi. Gene eski Radisav'dı. Ufak tefek, kamburca. Yalnız sapsarı ve cansız.

Mercan bu işi bitirir bitirmez yardımcılarıyla sala atlayıp öbür kıyıya döndü. Köylüler çalıların içinde bekliyorlardı. Yoldan birkaç işçi ile evine dönen birkaç Müslüman geçti. Sonra, çevreyi saran karanlığın içinde tam bir sessizlik hüküm sürmeye başladı. Etraftan köpek sesleri geliyordu. Sahipsiz, yersiz yurtsuz köpek sesleri. Çalılıkta saklanan köylüler taş atarak onları kovdular. Köpekler kuyruklarını kısarak kaçtılar. Ama ölünün 25 adım ötesinde durup beklediler. Etrafı tamamıyla sessizlik kapladığını ve artık kimsenin geçmediğini gören köylüler, saklandıkları yerden çıktılar. Ellerinde kazma kürek vardı. Yanlarında getirdikleri iki tahta parçasını çaprazlama üstüste koyarak ölüyü üstüne yatırdılar. Ve onu yokuştan yukarı taşıdılar. Orada, ilk sonbahar yağmurlarının dağdan Drina'ya akarken, açmış olduğu bir çukurun taşlarını ayıkladılar. Derin bir mezar kazdılar. Hiç konuşmuyor, gürültü etmeden çalışıyorlardı. Kaskatı kesilmiş ve büzülmüş olan ölüyü bu mezara indirdiler. Köylülerin en yaşlısı çukura atladı, iki çakmak taşını birbirine sürterek ilkin çıra parçasını tutuşturdu, sonra muşambaya sarılmış bir mum parçası çıkararak yaktı. Onu ölünün başucuna dikti. Üç kere haç çıkardı ve yüksek sesle:

— Baba oğul ve kutsal ruh adına!... diye seslendi. Mezarın üst yanında duran köylüler de, "Baba, oğul ve kutsal ruh adına," diyerek haç çıkardılar. Köylü cenazeyi sanki şarapla ıslatıyormuş gibi boş elini silkeleyerek yavaş sesle ve derin bir vecdle, "Ya Hazreti İsa!.. Bu kulunun ruhunu da ermişlerinin arasına kabul et!..." diye dua etti.

Sonra, birbirleriyle bağlantısı olmayan, anlaşılmaz bazı sözler daha mırıldandı. Üst tarafta bekleyen köylüler durmadan haç çıkarıyorlardı. Dua bitince ona yukarıdan, o tahtaları uzattılar. Onları mezarın üstüne uzunlamasına yanyana yerleştirdi. Âdeta bir çatı meydana gelmişti. Sonra

mumu söndürdü. Bir daha haç çıkarıp mezardan çıktı. Üçü birden mezarı hiç bir şey belli olmayacak biçimde toprakla örttüler. Taşları da yeni kazılmış toprağın üstüne sıraladılar. Bir kere daha haç çıkardıktan sonra mezara en uzak olan yoldan evlerine döndüler.

O gece, rüzgârsız, sakin, bol bir yağmur yağdı. Sabahleyin de her taraf kalın bir sis tabakasıyla örtülüydü. Bütün vadiyi ılık ve rutubetli bir hava kaplamıştı. Kâh yükselen, kâh alçalan beyaz ışıktan, güneşin sisle çarpıştığı ve onu yenmeyi başaracağı anlaşılıyordu. Her şey, hayalet gibi belirsiz, yepyeni ve tuhaf bir biçim almıştı. Birdenbire sisin arasından insanlar çıkıyor, sonra yine öylece kayboluyorlardı. Sabahın ilk saatlerinde, bir yük arabası, bu sisli hava içinde şehrin bir tarafından öbür tarafına geçti. İki seymen elleri kolları sımsıkı bağlı Plevlie'liyi götürüyorlardı, bir gün önce şefleri olan Plevlie'liyi. O gün kendini kazıkta değil de hayatta bulmanın sevinci içinde, herkesin önünde oynamaya başladığından beri sâkinleşememişti. Bütün adeleleri titriyor, yerinde duramıyor, sapasağlam ve davranışlarında serbest olduğunu herkese göstermek için dayanılmaz bir ihtiyaç duyuyordu. Aklına Âbid Ağa gelince de (neşesini karartan biricik gölge buydu) hazin bir düşünceye dalıyordu. Ama biraz sonra kendinde yeni bir güç hissediyor ve zincirden boşanmış gibi hareketler yapıyor, parmaklarını şaklatıyor, bel kırıyor, oynuyor, her an yeni yeni hareketlerle kazığa geçirilmediğini ispat etmek istiyordu. Dansının temposuna uyarak nefes nefese söyleniyordu:

— Bakın!.. Bakın... Böyle de yapabilirim... Şöyle de yapabilirim...

Bir şey yemek istemiyor, konuşurken birden sözünü keserek tekrar oynamaya başlıyor. Çabuk çabuk:

— İşte... İşte görüyor musun?.. diyordu.

Bir gece önce Plevlie'linin başına gelenleri Âbid Ağa'ya anlattıklarında, soğuk bir tavırla:

— Deliyi Plevlie’ye götürün, onu evinde bağlasınlar, etrafı rahatsız etmesin! demişti. O, bu işin adamı değildi zaten...

Âbid Ağa’nın dediği gibi yaptılar. Yalnız bir türlü sâkinleşemediğinden onu bağlamak zorunda kaldılar. Ağlıyor, tepiniyor, vücudunun bir bölümünü oynatabildiği için çırpınarak:

— İşte!.. İşte!.. diye bağırıyordu.

En sonunda kollarını, bacaklarını da bağlamak zorunda kaldılar. Arabanın içinde sımsıkı bağlanmış bir çuval buğdaya benziyordu.

Artık hiç bir tarafını oynatamadığını görünce, onu kazığa geçirmeye götürüyorlar sandığından kıvranıp acı acı acı bağırmaya başladı:

— Hayır Âbid Ağa!.. Beni değil!.. Beni değil!.. Periyi yakalayın!..

Kasabanın sonundaki evlerden bu sesi duyanlar dışarı fırladılar.

Ama araba, hastayı ve seymenleri götürerek, yalnız güneşin gölgesi görünen sis tabakası içinde, Dobrun’a doğru uzaklaştı.

Plevlie’linin bu beklenmedik, hazin gidişiyle, halkın içindeki korku büsbütün arttı. Köylünün suçsuz ve ölümünden Plevlie’linin sorumlu olduğu söyleniyordu. Meydanda oturup Sırp kadınları mutsuz Radisav’ın cesedini perilerin alıp götürdüğünü ve Butko kayaları üstüne gömdüğünü söylüyor, sanki binlerce mumun titrek ışığı dökülüyormuş gibi gökten bu mezara büyük bir aydınlığın indiğini, gözleriyle gördüklerini ağlayarak anlatıyorlardı.

Bu fısıltılar arasında ağızdan ağıza çeşitli söylentiler dolaşıyor, ama içlerini kaplayan korku hepsini bastırıyordu. Köprünün üstündeki çalışmalar da durmadan, kesilmeden ve hiç bir kargaşalık çıkmadan hızla sürüyordu. Aralık ayının başlarında çok sert bir kış başlamamış olsaydı kimbilir daha ne kadar sürüp gidecekti.

Buna karşı Âbid Ağa’nın elinden bir şey gelmiyordu. Aralık ayının yarısında görülmemiş soğuklar, kar fırtınaları ortalığı kasıp kavuruyor,

dondan taşlar yere yapışıyor, ağaçlar çatlıyordu. Araçlar, kulübeler, barakalar, her şey billur gibi ince, buzlu bir kar tabakası altında kayboldu. İşler kendiliğinden durdu. Âbid Ağa'nın çevrede yarattığı korku zayıfladı ve büsbütün kayboldu. Âbid Ağa daha birkaç gün dayanmaya çalıştıysa da sonunda vazgeçmek zorunda kaldı. İşçileri yerlerine gönderdi, kendisi de büyük bir kar fırtınası altında adamlarıyla birlikte kasabadan ayrıldı.

Aynı gün Tosun efendiyle Antoine usta da, sımsıkı sarınarak ve samanların içine gömülerek bir kızakla başka bir yönden kasabadan uzaklaştılar..

Angarya çalışanlar evlerine dağıldı. Vâdi, toprağın suyu içmesi gibi, sessizce gözden kayboldu. İnşaat da, atılmış bir oyuncak gibi kaldı.

Âbid Ağa gitmeden, tekrar yerli Müslüman beylerini çağırdı. Elinden bir şey gelmediğine çok üzgündü. Yine bir yıl önceki gibi, inşaatı onlara emanet ettiğini söyledi.

— Gidiyorum ama, bir gözüm burada kalıyor, unutmayın! dedi. Dikkat edin, Sultana ait bir çivinin eksilmesindense, âsi başı kesmeyi tercih edin. İlkbaharda burada olacağım ve bana her şeyin hesabını vereceksiniz.

Müslüman beyleri de, bir yıl önceki gibi söz vererek dağıldılar ve sıkı sıkıya kürklere, şallara sarınarak evlerinin yollarını tuttular.

Dünyaya kış ve kar fırtınalarını göndererek kudretli insanların zulmüne sed çektiği için Allaha şükrediyorlardı.

Ama ilkbaharda gelen Âbid Ağa olmadı. Tosun efendinin yanında, vezirin gönderdiği başka bir adam vardı. Âbid Ağa'nın korktuğu başına gelmişti. "Durumu bilen ve her şeyi yakından görmüş olan" biri onun Vişegrad köprüsündeki çalışmaları üzerine Sadrazama bol bol bilgi vermişti.

İki yıl süresince, her gün iki-üç yüz kişinin bedava çalıştıklarını, on para almadıktan başka kendi hesaplarına karınlarını doyurduklarını, Sadrâzamın verdiği paraları Âbid Ağa'nın cebine attığını (cebine attığı paranın

miktarını, kuruşuna kadar hesaplamışlardı), bu gibi hallerde her zaman olduğu gibi, onun da bu hileciliğini, büyük bir çalışkanlık, sertlik maskesi altında gizlediğini, zulmüyle sade Hıristiyanları değil, Müslümanları da bıktırdığını, bu mübarek hayır işinden, bu zengin vakfiyeden sevineceklerine, tam tersine, onu yapanları da, yaptıranları da lanetle andıklarını anlatmıştı.

Ömrü boyunca, memurların namussuzluğu ve hırsızlığı ile savaşmış olan Vezir, ona ihanet eden bu hırsızı çağırtıp hemen çaldığı paraları geri vermesini söylemiş. Ve daha büyük bir cezadan kurtulmak istiyorsa, hemen pılısını pırtısını, çoluğunu çocuğunu toplayıp Anadolu'nun küçük bir kasabasına göç etmesini emretmiş.

Âbid Ağa'nın yerine gelen adamın adı Arif Bey'di. Ondan iki gün sonra da Antoine usta, Dalmaçyalı ilk işçi kafilesi ile geldi. Tosun efendi onu, Sadrâzamın bu yeni mutemediyle tanıştırdı. Güneşli ve ılık bir nisan gününde inşaatı gezerek, yapılacak işleri tesbit ettiler. Arif Bey gittikten sonra Antoine usta, güneşli ve ılık güne bakmadan, siyah büyük paltosuna sımsıkı sarınmış olan Tosun efendinin yüzüne baktı.

— Allaha şükür, büsbütün başka bir adam!.. dedi. Yalnız çok merak ediyorum, o hayvanı buradan attırmak için Sadrâzama gerekli bilgiyi vermek cesaret ve kurnazlığını gösteren kimdir acaba?

Tosun efendi, paltosuna daha sıkı sarındı, gözlerini yerden kaldırmadan:

— Her halde bu gelen, ondan çok daha iyi!.. demekle yetindi.

Yeni şef Arif Beyin idaresi altında inşaat işine böyle başlandı. Bu yeni gelen, gerçekten de büsbütün başka bir adamdı. Çok uzun bacaklı, biraz eğik, sakalsız, elmacık kemikleri çıkık, çekik siyah gözlü, güler yüzlü, insandı. Halk hemen ona Mumya lâkabını taktı.

Bağırmadan, çağırmadan, sopasını kullanmadan, sövüp saymadan görünüşte fazla bir çaba göstermeden emirleri veriyor, ama, her şeyi görüyor ve hiç birşey gözünden kaçmıyordu.

O da Sadrâzamın emirlerinin yerine gelmesi için bütün gücüyle çalışıyordu. Yalnız korkulacak, saklanacak bir şey yapmayan namuslu bir adam olduğundan, başkalarını da korkutmak gerekliliğini duymuyordu.

İşler, aynı hızla sürüp gidiyor, (Vezirin istediği hızla) suçlar aynı şiddetle cezalandırılıyordu. Ama, angarya daha ilk günde ortadan kalktı. Bütün işçilerin hakkı ödeniyor, yiyecek olarak onlara tuz ve un veriliyordu. İşler, Âbid Ağa'nın zamanından daha çabuk ilerliyordu. Deli İlinka bile o kış, iz bırakmadan ortadan kayboldu.

İnşaat büyüyor ve yayılıyordu. Şimdi görülüyor ki, Sadrâzamın vakfiyesi yalnız bir köprü değildi. Gelip geçen yolcuların hayvanları, eşyaları ve yükleriyle bir gece barınabilmeleri için de bir han yapılıyordu. Bu kervansaray da Arif Beyin gözcülüğü altında yapılmaya başlandı. Kasabanın çarşısına gidilen yerde, köprünün 200 adım ötesinde, Meydan'a çıkan yokuşun başladığı yerde, bir düzlük vardı ki, her hafta orada pazar kurulurdu. İşte kervansarayı bu düzlükte yapmaya başladılar. İş ağır ilerliyor ama, daha başlangıçta, zengin, dayanıklı, geniş bir bina olacağı anlaşılıyordu.

Halk, bu taş hanın yavaşça yükselmekte olduğunun farkına bile varmadı. Çünkü herkesin gözü köprüdeydi.

Şimdi yapılan işler öylesine karmaşık, öylesine şaşırtıcıydı ki, onu seyretmek için kıyıda toplanan işsiz, güçsüz takımı, artık ipin ucunu kaçırmış, yapıyı izleyemiyor, ne yaptıklarını da anlayamıyordu. Değişik yerlerde çukurlar, bendler, kazılıyor, setlerle bölünüp kollara ayrılan ırmak bir yataktan öbür yatağa alınıyordu.

Antoine usta, Dalmaçya'dan halat ustaları getirtmişti. Komşu köylerden bile bütün kenevir ürününü toplamışlardı. Özel tezgâhlarda işçiler, görülmemiş kalınlıkta halatlar örüyordu. Antoine usta ile Tosun efendinin planlarıyla Rum doğramacılar, üzerinde tekerleği olan kocaman tahta vinçler hazırladılar. Onları salların üstüne yerleştirdiler. Ve bunlara, o

yapılan kalın halatları geçirerek en ağır taşları, derenin yatağında birbiri peşisıra, yükselen sütunların bulunduğu yere taşıyorlardı. Bu büyük blokların, bulundukları yerden sütunun dibindeki yerlerine taşımları dört gün sürüyordu.

Yıllardır, her gün onları seyretmekte olan halk, artık zaman anlamını ve bu inşaatı yaptıranın amacını da unutmuştu. Onlara öyle geliyordu ki, yapı ilerlemedikten başka, her gün eklenen yeni işlerle büsbütün karışıyor, uzuyor ve köprüden başka her şeye benziyordu. Hayatta hiç çalışmamış, bir iş görmemiş olanların sabrı pek çabuk tükenir. Ve her işi kolayca eleştirerek hataya düşerler.

Müslümanlar, köprüden söz açarken, elleriyle anlamlı bir işaret yaparak güvensizliklerini belirtmeye başlamışlardı. Hıristiyanlar ses çıkarmıyor ama, yapıya bakarken, için için seviniyorlardı.

Tam o sıralarda Priboy[14] yakınlarında Bania manastırı baş papazı, kutsal kitabının son sahifesine şunları yazdı:

“Mehmet Paşa’nın Vişegrad’ta, Drina üstüne köprü kurduğu çağ bilinsin. Ağalar ve üzerlerine yüklenen angaryalar yüzünden Hıristiyan halk büyük bir korku içindeydi. Deniz tarafından sanatkârlar getirdiler. Üç yıl inşaatla uğraştılar. Boşuna çok para harcadılar. Suyu, ikiye üçe böldüler, yine köprüyü kuramadılar.”

Yıllar geçiyor, ilkbaharlar, yazlar, sonbaharlar, kışlar, birbirini kovalıyor, ustalar, işçiler gidiyor, tekrar dönüyorlardı. Artık Drina’nın üstü çatılarla kapanmıştı, bu kurulan iskeleler yüzünden, kerestelerin, tahtaların birbirine karışmasından ortaya tuhaf bir şekil çıkmıştı. İki ucunda tahtadan yapılmış kocaman vinçler yükseliyordu. Onları sıkı sıkıya bağlanmış olan salların üstüne çakmışlardı. Irmağın her kıyısında ateşler yanıyor, bu ateşlerde kurşun eritilerek sütunlardaki deliklerin içine dökülüyor, taşlar birbirine yapıştırılıyordu.

Üçüncü yılın sonlarına doğru, böyle büyük yapılarda her zaman rastlanan büyük bir felâket oldu. Ortadaki sütunu tamamlıyorlardı. Bu sütun hepsinden yüksek, hepsinden genişti. Hele üst bölümü. Çünkü Kapiya ona dayanacaktı. Büyük bir taş blokunu taşıdıkları sırada, işler durdu. İşçiler, başlarının üstünde kalın halatlarla bağlı duran bu kocaman dört köşe taşın çevresinde kaynaşıp duruyorlardı. Antoine'in yardımcısı olan Arap koşarak geldi. Yıllardan beri dünyanın dört köşesinden toplanıp gelen bu insanlar aralarında icat ettikleri o çapraşık, diliyle emirler vermeye başladı. O sırada, anlaşılmayan bir sebeple halatı gevşettiler. Kocaman taşın ilkin bir köşesi kaydı, sonra olduğu gibi, telâşından hiç yukarı bakmayan, hep aşağı bakan, bundan ötürü de taşın düşmekte olduğunu görmeyen Arabın üstüne yıkıldı. Taş blok, bir mucize olarak gerektiği yere düştü ama, düşerken Arap'a çarptı vücudunun alt yanını altına alarak ezdi. Herkes koşuyor, yardım istiyor, bağırıyordu. Birkaç dakika sonra Antoine yetişti. Genç zenci, ilk baygınlıktan ayılmaya başladı. Dişlerini sıkmış inliyor, umutsuzluk ve korku ile Antoine ustanın yüzüne bakıyordu. Antoine usta, kaşları çatılmış, sapsarı, taşı kaldırmaları için gerekli emirleri veriyordu. Ama hiç bir şey kâr etmedi. Genç adamın ağzından kan boşandı, nefesi tıkandı, gözleri buğulandı. Yarım saat sonra da Antoine'nin ellerine sımsıkı sarılmış olarak ruhunu teslim etti.

Arap'a uzun zaman unutamayacakları hazin bir cenaze töreni yapıldı. Bu genç vücudun yarısını taşıyan tabutu izlemek, onu bir süre omuzuna almak için bütün Müslümanlar evlerinden çıkmışlardı. Antoine usta, onun mezarı üstüne, köprünün taşlarından güzel bir kitabe dikti. Dulcigno'da henüz küçük bir çocukken, açlıktan ve sefaletten kurtardığı bu oğlanın ölümü onu altüst etmişti. (Orada bir rastlantı ile gelip yerleşmiş bir çok zenci ailesi vardı.)

Bu kazaya rağmen işler durmadı. O yıl ve ertesi yıl kış yumuşak geçti. Aralık ayının sonuna kadar çalışabildiler. İnşaatın beşinci yılı geliyordu.

Şimdi, tahta, taş ve çeşitli maddelerden yapılmış olan bu biçimsiz çember, derlenip toplanmaya başlamıştı.

Meydan'a giden yolun kenarındaki düzlükte yapılan han, hayli ilerlemişti. İskelelerini bile sökmüşlerdi. Bu, köprü ile aynı taştan yapılmış iki katlı, çok büyük bir bina idi. Hâlâ içinde ve dışında çalışıyorlardı ama, zarafeti, büyüklüğü, çizgilerindeki ahenk ve dayanıklı malzemesiyle, kasabada yapılan binalardan bambaşka olduğu artık anlaşılıyordu. Bu sarımtırak beyaz bir taştan yapılmış, üstü koyu kırmızı kiremitlerle örtülmüş olan bina, incecik oyulmuş bir sıra zarif penceresiyle, şimdiden sonra, kasabanın günlük yaşantısına karışacak, onun bir parçası olacaktı. Bu taş han, onun güzelliği karşısında hayran kalan halka, inanılmayacak derecede muhteşem bir anıt gibi geliyordu. Onu bir vezir yaptırmıştı. Onlara öyle geliyordu ki, böyle bir handa ancak bir vezir kalabilirdi.

Irmağın üstündeki birbirine karışmış, biçimsiz tahta yığını da artık incelmeye başlamıştı. Arasından, güzelim Bania taşlarından yapılmış köprü, gittikçe daha iyi görünüyordu. Kâh yalnız, kâh grup halinde işçiler çalışmalarını sürdürüyorlardı. Bu çalışmalar şimdiye kadar halkın gözüne birbiriyle ilgisi olmayan saçma şeyler gibi görünmüştü.

Artık en kuşkulu kişilerin yüreğine bile bir inanç gelmisti. Bu karmaşık tahta yığınının altında bir köprü vardı. Eşsiz bir anlayış ve kusursuz bir plânla yapılmış bir köprü!...

İlkin, kıyılara en yakın ve en küçük olan kemerler meydana çıktı. Sonra birer birer ötekiler de görünmeye başladı. Nihayet en son iskelede de sökülüp atılınca, on bir kemerinin üstünde görülmemiş güzellikte uzanan köprü, bütün büyüklüğüyle halkın gözü önüne serildi. Bu yepyeni ve heyecan verici bir görünümdü.

İyi düşüncelere olduğu kadar, kötü düşüncelere de pek çabuk kapılan Vişegradlıiar, kuşkularından ve tereddütlerinden utanıyor, bu şaheseri hayranlıkla seyrediyor, heyecanlarına gem vuramıyorlardı.

Henüz köprüden geçmek için izin çıkmamıştı. Ama, halk kıyılarda, hele kasabanın en büyük bölümü ile ticaret bölgesinin bulunduğu sağ kıyıda toplanıyor, köprünün üstünden gelip geçen, Kapiya’nın parmaklıklarını cilalayan işçilere bakıyorlardı. Vişegrad’lı Müslümanlar da, sonucu üzerine beş yıl en kötü tahminlerde bulundukları bu eseri, gizleyemedikleri bir hayranlıkla seyrediyorlardı. Duşçe’li kısa boylu bir hoca, sevinç ve heyecan içinde söyleniyordu:

— Size söylememiş miydim, Padişahın elinden birşey kurtulmaz! diye. Yapamayacaklar!.. Yapamazlar!.. diyordunuz. İşte görüyorsunuz yapıldı!.. Hem de köprü!.. Ne şahane şey!..

Kimse onun böyle bir şey söylediğini hatırlamamakla birlikte, yine herkes söylediğini doğruluyordu. Hatta hoca onlarla birlikte, köprünün de, bu inşaatı yaptıranın da aleyhinde konuşmuştu.

Şimdi herkes, ama herkes derin bir hayranlık ve sevinç içinde söyleniyordu:

— Efendiler... Hey efendiler... Şu kasabamızda biten harikaya bakın...

— Bir vezirin zekâ ve gücünü görüyorsunuz ya!.. Gözünü çevirdiği yerde hemen bir vakıf doğuyor, çevreye mutluluk getiriyor...

Kısa boylu, neşeli hoca:

— Durun, daha bu bir şey değil!.. diyordu. Pazara götürülecek bir hayvan gibi, onu nasıl süslüyor, parlatıyorlar, baksanıza!..

Taşkınlıkta âdeta yarış ediyor, birbirinden daha güzel daha güçlü, yeni sözler bulmaya çalışıyorlardı.

Yalnız Ahmet Ağa Şeta, cimri ve huysuz bir adam olduğundan eseri de, onu övenleri de küçümsüyordu. Zengin bir zahire tüccarıydı. Sarı yüzlü, keskin bakışlı, siyah gözlü, yapışmış gibi duran incecik dudaklı bir adamdı. Bu güzel eylül güneşinde, gözlerini kırpıştırarak eski iddialarında direniyordu. Kimi insanların, öyle sebepsiz ve mantıksız kinleri vardır ki,

başkalarının yaratıp icat edebileceği her şeye karşı cephe alır. Hayranlık içinde, köprünün kalelerden bile daha dayanıklı olduğunu söyleyenlere; küçümseyen bir eda ile:

— Durun bakalım!.. diyordu. Hele şu büyük su baskınları olsun... O zaman ne olacağını görürsünüz!..

Herkesin canı sıkılıyor, kimse onun sözlerini kabul etmiyor, herkes hep bir ağızdan köprüde çalışanları, hele yüzünde kibar bir gülümseme, sanki oyun oynuyormuş gibi telâşsız, bu muhteşem eseri meydana getiren Arif Beyi övüyordu.

Ama kimseye söz hakkı tanımıyan Şeta:

— Haydi canım!.. diyordu. Eğer yeşil sopası, disiplin ve zalimliğiyle Âbid Ağa olmasaydı, bu Haremağası böyle kollarını arkasına bağlayarak ve sırıtarak bu köprüyü bitirebilir miydi?

Bu genel heyecandan, kendine yapılmış bir hakaret gibi sıkılan Şeta, öfkeli öfkeli mağazasına döndü. Ve her günkü yerine oturdu. Buradan ne köprü, ne de güneş görünüyordu.

Şeta'dan başka herkes hayrandı. Bu heyecan dalgası gittikçe artıyor, köylere kadar yayılıyordu. Ekimin ilk günlerinde, Arif Bey köprünün açılması şerefine bir tören hazırladı. Vezirin masraf için verdiği paranın hepsini, on parasına bile ilişmeden harcayan, zararsız bir sertlikle bulunmaz bir dürüstlüğe sahip olan bu adam, bu eserin en önemli kişisiydi. Vezirden çok ondan konuşuluyordu. Onun için hazırladığı tören de, zengin, parlak ve güzel oldu. Bekçilere, işçilere hem elbise, hem para dağıtıldı. İki gün süren ziyafetler verildi. Her isteyen gelebiliyor, vezirin şerefine yiyor, içiyor, çalıyor, oynuyor, şarkı söylüyordu. At koşuları yapıldı. Fakirlere et ve tatlı dağıtıldı. Köprüyü kasabaya bağlayan pazar yerinde kazan kazan helva pişti ve sıcak sıcak halka dağıtıldı. Bayramda bile şeker yemeyenler, bol bol şeker yedi. Kasabanın çevresindeki köylere kadar helva yiyen herkes Sadrâzama ve eserlerine uzun ömür vermesi için Allaha dua etti. Kazanın

başına on dört defa gelen çocuklar vardı. Aşçılar artık onları tanımışlar, kepçelerle kovalıyorlardı. Bir çingene çocuğu, helvayı fazla kaçırdığından o gece öldü. Bu gibi olaylar, halkın hafızasında yer ediyor, köprünün yapılışı üzerine anlatılan hikâyelerde yer alıyordu. Hele ondan sonraki yüzyıllarda böyle namuslu kâhyalara bu gibi törenlere artık rastlanmaz olmuştu. Onlar da periler, Stoya Ostoya hikâyeleri gibi masallaşmıştı.

İlk günler ve ziyafet günleri köprüden bir çok seferler gelip geçti. Çocuklar koşarak, daha büyükler, ağır ağır yürüyerek ve konuşarak gözleri önüne serilen ufukları seyrederek geçiyorlardı. Çünkü kimse bu eğlentiden geri kalmak istemiyordu.

Herkes sanki yeteneklerinin çoğaldığını, gücünün arttığını duyuyor gibiydi. Sanki bir mucize, bütün başarıları onların erişebilecekleri bir çerçeve içine getirmişti.

Sanki hayatın bilinen elemanlarına: Gökyüzü, toprak ve suya, birdenbire bir eleman daha katılmıştı.

Hayırsever birinin çabasıyla, insanların en eski rüyalarından, en büyük isteklerinden biri gerçekleşivermişti: Suyun üstünde yürümek ve mesafeleri yenmek!

Yerli Müslüman gençleri, helva kazanlarının yanında Kolo oynuyor, oynaya oynaya köprüye geliyor. (orada sanki yeryüzünde yürümüyor, havada uçuyor gibiydiler). Kapiya'nın içini bir dolanıyor, orada sanki taşların sağlamlığını denemek ister gibi ökçelerini vura vura tepiniyorlardı. Çocuklar da, hiç durmadan tepinen bu gençlerin etrafını alıyor, bir tahta perdeden geçer gibi bacakları arasından geçiyor, Kolo'nun ortasına gelip duruyorlardı.

Bunca yıldır sözü edilen köprünün ortasında, tam mutsuz zencinin duvara örülmüş olduğu ve geceleri hayaletinin dolaştığı söylenilen Kapiya'nın üstünde bulunuyorlardı. Kolo'dan zevk alıyor, ama tıpkı hayatta olduğu ve köprünün üstünde çalıştığı zamanki gibi, Arap'tan da ödleri patlıyordu.

Bu yüksek ve tuhaf köprünün üstünde iken, onlara öyle geliyordu ki, sanki analarından, babalarından, çoktan ayrılmışlar, bu fevkâlade yapıların yapıldığı, görülmemiş oyunların oynandığı siyah adamların ülkelerinde kaybolmuşlardı. Korkudan titredikleri halde, ne o şahane Kapiya'nın üstünde oynayan Kolo'dan ayrılabiliyor, ne de Arabı akıllarından çıkarabiliyorlardı.

Ancak yeni bir mucize dikkatlerini başka bir yere çekebildi. Muta diye çağrılan Murat adlı bir genç. Nezuka'lı Turkoviç'lerin ağa ailesinden bir divaneydi. Ona kasabada daima takılırlardı. Şimdi birdenbire köprünün taş korkuluğu üstüne sıçramıştı.

Gocuklar bağırıyor, korkudan donakalan büyükler, aşağı inmesi için ona sesleniyorlardı. Ama divane, hiç aldırış etmiyor, kollarını açmış, başını arkaya atmış, ayaklarını birer birer öne atıp dans ediyormuş gibi ilerliyordu. Arsız çocuklarla birkaç serseri de yanısıra gidip onu kışkırtıyorlardı. Köprünün öbür ucunda ise ağabeyi Ali Ağa elinde sopa onu bekliyordu. Gelir gelmez bir temiz dövdü.

Bir kısım halk da yarım saat yürüyerek Kalata ya da Mezalina'ya kadar gidiyor, karanlık iki dağın arasında çeşitli büyüklükteki on bir kemeriyle yeşil suların üstüne tuhaf arabeskler çizen, uzaktan hafif ve bembeyaz görünen köprüyü seyrediyordu.

İşte o sırada üstü yazılı beyaz bir mermer getirdiler. Onu, Kapiya'da parmaklıkların üstünde üç arşın kadar yükselen kırmızı duvara yerleştirdiler. Uzun zaman halk bu yazılı taşın çevresinde toplandı. Onu seyretti. Nihayet Müslüman bir din adamı, az çok okuması olan bir genç, bir fincan kahve hatırı için ya da salt iyilik olsun diye onu güç belâ okuyabildi.

Günlerce bu manzum satırlar belki yüz defa hecelendi. İstanbullu bir şair olan Baki[15] tarafından yazılmıştı. Bu vakfı yaptıranın adını, sanını ve rütbesini, köprünün tamamlandığı mutlu yılı (Hicrî 979, Milâdî 1571) yazıyordu. Baki ahenkli hafif manzumeler yazarak büyük anıtlar yaptıran

veya onaran büyüklere sunardı. Onu yakından tanıyan ve kıskananlar, "Onun, üstüne yazı yazmadığı yalnız gök kubbe kaldı" derlerdi. Ama o da (para kazanmasına bakmayarak) daima bir beddua gibi her şairin yakasına yapışan sefaletin pençesinden kurtulamıyordu.

Bu kasaba halkının eğitimi kıt, kafası kalın ve muhayyilesi zengin olduğundan, yazıyı herkes kendine ve anlayışına göre yorumluyordu.

Bu da bir toplumun önüne serilen her (metin) gibi orada, iyi niyetli veya kötü niyetli, akıllı veya deli, bilgin ya da cahil herkesin istediği gibi yorumlayacağı ölümsüz bir taşın üstünde ölümsüz kalacak bir yazı oldu.

Dinleyenlerden de herkes, karakterine en uygun, kulağına en tatlı gelen mısraları hatırında tutuyordu. Ve böylece, orada herkesin gözü önüne serilen bu yazı, sert taşa kazılmış bu mısralar, ağızdan ağıza geçerken, başka kılığa bürünüyor, bazen şaşılacak kadar değişiyordu. Yazının anlamı şuydu:

"İşte, çağının akıllı, büyük adamlarının en büyüğü ve en akıllısı olan Mehmet Paşa, yüreğinin en büyük isteğini gerçekleştirdi. Çabası ve fedakârlığı sayesinde Drina'nın üstündeki bu köprüyü yaptırdı. Hızlı akan bu derin suların üstüne ondan önce gelenlerin hiç biri köprü kuramamıştı. Bu yapının sağlam olmasını, hayatının mutluluk içinde geçmesini, ihtiyarlığında hiç keder görmemesini Allahtan dilerim. Çünkü hayatında altınla gümüşü mübarek vakıflar uğruna harcadı. Bu gibi amaçlara harcanan servetin heba olduğunu da kimse iddia edemez. Bu yapı bittiği zaman, bütün bunları yakından gören Baki bu mısraları yazdı. Bu tesisi ve mucizeli bir güzellikte olan bu köprüyü Allah korusun!"

En sonunda halk buna da doydu. Hayranlığı da sona erdi. Köprünün taşlarını da yeteri kadar çiğnedi. Mısraları dinlemekten bıktı. İlk günlerin harikası artık günlük yaşantılarına karışmıştı. Artık köprünün üstünden üzgün, düşünceli, dalgın, altından akan bu gürültülü sular gibi ilgisiz geçiyorlardı. Sanki hayvanlarıyla gelip geçerken çiğneye çiğneye meydana

gelen yollardan biriymiş gibi... Duvarın üstündeki kitabede yer alan yazılar da bütün benzerleri gibi sustu. Artık ırmağın sol kıyısındaki yol, öteki tarafta, ovadaki yolla tamamıyla birleşti. Yosunlu siyah sal, garip salcısı ile birlikte ortadan kalktı.

Vaktiyle zorlukla inip çıktıkları, kenarında bekleyip o kadar güçlükle karşı kıyıya seslendikleri o kumlu kayalar, son kemerlerin derinliklerinde kalmıştı. Şimdi bütün bu zor geçitler, azgın sularla birlikte sihirli bir el değmiş gibi aşılıveriyordu. Bütün bu engellerin üstünde kanatlanmış gibi, doğrudan doğruya bir kıyıdan öbürüne geçiliyordu... Bunun için de at nallarının altında sanki incecik bir taştan yapılmış gibi öten, bir dağ kadar dayanıklı, sert, uzun ve geniş köprüyü baştan başa geçmek yeterdi.

Kulübeler, tahta değirmenler ve gerektiği zaman yolcuların geceyi geçirdikleri barakalar da ortadan kalkmıştı. Onların yerinde şimdi her gün yolcusu çoğalan sağlam ve rahat bir kervansaray yükseliyordu. Hana, düzgün çizgili bir kapıdan giriliyordu.

Kapının her iki yanında parmaklıklı iki büyük pencere vardı. Parmaklıklar demirden değil, tek parça kireçli bir taştan yontulmuştu. Bir dikdörtgen biçimindeki kocaman avlusunda eşyaları ve malları koymak için bol bol yer vardı. Çevresinde 36 odanın kapısı sıralanıyordu. Ahırlar arkaya, tepenin üstüne yapılmıştı. Onlar da saltanat haraları gibi taştan yapılmıştı. Edirne'den Saraybosna'ya kadar bu hanın bir benzeri yoktu. Her yolcu, hayvanları, hizmetkârlarıyla bedava yiyip içmek şartıyla bir gece burada kalabiliyordu. Bütün bunlar da köprü gibi Mehmet Paşa'nın vakıfları arasındaydı.

60 yıl kadar önce o, bu dağların ardında, yükseklerdeki Sokoloviç köyünde doğmuştu. Çocukluğunda başka Sırp çocuklarıyla birlikte "kan bedeli" olmak üzere İstanbul'a götürülmüştü. Kervansarayın masrafı, Mehmet Paşa'nın mal-mülk yatırarak kurduğu vakıftan sağlanıyordu. Bunlar, Macaristan'ın son fethedilen yerlerinden alınan ganimetlerdi. Köprünün ve kervansarayın yapılmasıyla görüldüğü gibi birçok zorluklar ve

acılar ortadan kalkmış oldu. Sadrazamın, çocukluğunda, Vişegrad'ın salından hâtıra kalan o anlaşılmaz acının da artık dinmesi gerekti. Ama bu acıyı duymadan yaşamak, yaptırdığı vakfiyenin verdiği huzur içinde uzun süre yaşamak ona nasip olmayacakmış. Kervansaray yeni yeni işlemeye başlamıştı ki, Mehmet Paşa, o göğsünü ikiye bölen sancıyı, ama son olarak tekrar duydu.

Bir cuma, maiyeti ile birlikte camiye giderken, üstü başı perişan meczup bir derviş ona yaklaştı. Sadaka istemek için sol elini uzattı. Maiyetinden birine ona para vermesini söylemek üzere Vezir başını çevirdiği sırada, adam sağ eliyle, kolundan bir kasap bıçağı çıkardı ve Paşanın iki kaburgası arasına sapladı.

Maiyetindekiler hemen dervişi öldürdüler. Öldürenle öldürülen, aynı anda ruh teslim etti. Camiin önünde, gri taşların üstünde bir süre yanyana yattılar.

Kanlı canlı ve şişman bir adam olan katil, indirdiği darbeden hâlâ hızını alamamış gibi kollarını, bacaklarını açmış olarak yere uzanmıştı. Sadrazam da hemen onun yanında entarisinin göğsündeki düğmeler çözülmüş, kavuğu ileriye yuvarlanmış bir halde yatıyordu. Son yıllar içinde zayıflamış, kamburlaşmış, âdeta solmuş ve yüzünün çizgileri sertleşmişti. Şimdi böyle göğsü bağrı açık, başı çıplak, kanlar içinde yatarken, daha bir dakika önce Osmanlı İmparatorluğunu idare eden devlet adamından çok, öldürülmüş, Sokoloviç'li bir köylüye benziyordu.

Vezirin ölüm haberi kasabaya aylardan sonra geldi. O da kesin olarak değil, gerçek ya da yalan olduğu bilinmeyen bir fısıltı halinde.

Osmanlı İmparatorluğu, fena haberlerin, felâketlerin ağızdan ağıza yayılmasından hoşlanmazdı. Hatta o felâket, komşu bir ülkede geçse bile. Zaten o çağlarda Sadrazamın ölümünden uzun uzun söz etmek kimsenin işine gelmiyordu.

Onu ortadan kaldırmayı başaran düşmanları, resmi bir cenaze töreni hazırlayarak yaşadığı çağın anılarını da kendisiyle birlikte gömmek istiyorlardı.

Mehmet Paşa'nın çoğu İstanbul'da olan akrabalarına, iş arkadaşlarına ve taraftarlarına gelince: Eski Sadrazamdan, elden geldiği kadar az konuşulmasından memnundular. Çünkü ancak bu biçimde yeni idarecilerin gözüne girebilir ve geçmişi onlara unutturabilirlerdi.

Ama Drina üstündeki iki güzel eseri yaşıyor, kasaba ve çevresinin gerek ticareti, gerek ulaşımı üstünde büyük bir etki yapıyordu... Bu etki, yaşayanlara, ölülere, düşenlere, yükselenlere hiç aldırış etmeden sürüp gidiyordu.

Kasaba, dağlardan, ırmağın kenarına doğru inmeye başladı. Genişledi, büyüdü ve taş köprü ile, taş han adını verdikleri kervansarayın çevresinde toplandı. Köprü, Kapiya'siyle ve çevresinde kasabasıyla böyle gelişti.

Bundan sonraki üç yüz yıl içinde köprünün, kasabanın büyümesinde ve halkın yaşamı üzerinde oynadığı rol, yukarıda söylediğimiz biçimde kaldı. Anlamını ve varlığını, dayanıklılığına borçluydu.

Kasabada bıraktığı ışıklı iz hiç değişmedi. Dağların gökyüzüne çizdiği profilin hiç değişmediği gibi.

Ay durmadan büyüyüp küçüldükçe, kuşaklar birbirini kovaladıkça o, kemerlerinin altından akan su gibi değişmeden kalıyordu.

Elbette o da zamanla eskidi ama yalnız insan ömründen değil kuşakların akıp gidişinden daha geniş bir ölçüsünde. Bu yüzden eskiliği, gözle görülemiyor ve yaşanır ölümlü olmakla birlikte ölümsüzlüğe benziyordu. Çünkü sonunu hiç kimse goremiyordu.

V

Birinci yüzyıl geçti. Ama çok uzun sürdü. Hem insanlar, hem gördükleri işlerin çoğu için tehlikeli oldu. Yalnız büyük yapılar üstünde iz bırakmadan akıp gitti. Köprü; Kapiya’siyle, karşısındaki kervansarayı ile olduğu gibi kaldı ve ilk günkü gibi de işlemekte devam etti.

İkinci yüzyıl da böyle geçebilirdi. Mevsimler gelir, geçer, kuşaklar birbirini kovalar, ama yapılar değişmezdi. Ama zamanın yapmayacağını, önceden görülmeyen uzak olayların beklenmedik kargaşalıkları yaptı.

O çağda, XVII. yüzyılın sonlarında, Türk ordularının, yüzyıllık bir işgalden sonra çekilmeye başladığı Macaristan üzerine, Bosna’da bir çok şarkılar söyleniyor, konuşmalar geçiyor, fısıltılar dolaşıyordu. Bir çok Bosna Beyi, elde silah, Macaristan’daki arpalığını, toprağını savunurken can vermişti. Şimdi, bu ölenlerin daha mutlu oldukları söylenebilirdi. Çünkü bir çok Bosnalı sipahi, Macaristan’daki zengin ve rahat yaşantısından sonra, şimdi, Bosna’daki dar ve verimsiz toprağın, sıkıntılı ve fakir yaşamına dönüyordu.

Bu olayların uzak ve hafiflemiş bir yankısı da buralara kadar geldi ama, bu küçücük kasabanın şarkılar diyarı Macaristan’la bir ilgisi olabileceği kimsenin aklına bile gelmemişti. Oysa öyle oldu. Türklerin Macaristan’dan çekilmeleriyle, kervansarayın gelirini sağlayan vakıf malları da imparatorluğun sınırları dışında kaldı.

Kasaba halkı olsun, yüzyıldan beri bu taş hana inen yolcular olsun, ona öylesine alışmışlardı ki, bu masrafın ne ne karşılandığını, kaynağının nereden geldiğini hiç düşünmemişlerdi. Kimsenin olmayan ve herkesin malı sayılan bir yerdi orası! Yolun kenarında yetişmiş verimli bir meyva ağacı gibi herkes ondan yararlanıyordu. Vezirin ruhuna bir Fatiha okuyorlardı ama, onun yüzyıl önce öldüğünü ve simdi İmparatorluğun olan vakıf mallarını kimin idare ettiğini ve koruduğunu hiç düşünmüyorlardı.

Dünya işlerinin bu kadar uzaktan birbirine bağlı olabileceğini kim düşünebilirdi ki?.. Onun için de gelir kaynaklarının kurumuş olduğunun kimse farkına varmadı. Hizmetkârlar çalışmakta, hanın yolcularını eskisi gibi ağırlamakta devam ediyorlardı. Müessesenin idaresi için gerekli paranın sadece gecikmiş olduğunu sanıyorlardı. Başka zamanlarda da böyle şeyler olmuştu. Oysa aylar, yıllar geçiyor, para gelmiyordu. Nihayet hizmetçiler işlerini bırakıp gittiler.

O çağda vakıfları idare etmekle görevlendirilen Davut Hoca Mütevelli (halk onu öyle çağırdığı için Mütevelli adı ona soyadı olmuştur), her yana baş vuruyor, ama hiç bir karşılık alamıyordu. Yolcular, kendi işlerini kendileri görmeye başlamışlardı. Kendilerine ve hayvanlarına gerekli olan yerleri temizliyorlardı. Ama bir yolcu gitti mi, her tarafı pis ve dağınık bırakıyor, onları temizlemek de kendisinden sonra gelene kalıyordu. Her giden de burasını bulduğundan pis ve dağınık bırakıyordu.

Davut Hoca, hanı yaşatmak ve kurtarmak için elinden geleni yaptı. İlkin cebinden masraf etti. Sonra akrabalara borçlandı ve her yıl yapıyı onarıp güzelleştirdi. Böyle giderse iflâs edeceğini söyleyenlere, parasını sağlam yere yatırdığı karşılığı cevabını veriyordu. Çünkü o, işini Allaha havale etmişti. Herkesin bırakıp unuttuğu bu mübarek vakıfları elbette ki Allah koruyacaktı.

Bu sofu, akıllı, azimli ve inatçı adam, hiç bir umut olmadığı halde mücadeleden vazgeçmedi. Kasaba halkı onu uzun zaman unutmayacaktı. Dünyada insanların görevi her çeşit yıkımlarla savaşmak olduğuna kendini inandırmıştı. Bundan umudu olmasa bile yine savaşmak gerekti.

Yıkılmaya yüz tutan hanın önüne oturmuş ona acıyan ve onu bu işten vazgeçirmeye çalışanlara şöyle karşılık veriyordu:

— Bana hiç acımayın... Biz, sıradan insanlar, yalnız bir sefer ölürüz. Ama büyük adamlar iki sefer ölürler. Birinci sefer bu dünyayı bırakıp göçtükleri, ikinci sefer de bıraktıkları eserler, yıkılıp kaybolduğu zaman.

Artık işçi gündeliğini veremeyecek duruma gelince; ihtiyarlığına bakmadan kendi gücü yettiği kadar onarım yapmaya, bahçenin otlarını ayıklamaya çalıştı. Ve böylece ölüm, onu bir gün kiremitleri değiştirmek üzere dama çıktığı zaman yakaladı.

Bir Sadrâzamın yaptırıp, tarihsel olayların ölüme mahkûm ettiği bir müesseseyi, bir kasaba hocasının kurtaramayacağı çok tabiî bir şeydi.

Davut Hoca'nın ölümünden sonra han az zamanda büsbütün dökülmeye ve bu döküntünün ilk belirtileri her yerde görülmeye başladı. İlkin kanalizasyon boruları tıkandı, etrafa fena kokular yayıldı. Dam akıyor, kapılardan, pencerelerden içeri rüzgâr giriyordu. Ama han, dıştan hâlâ o eski inceliğini ve güzelliğini koruyordu. Birinci katın yumurta biçimi pencereleri, tek parça taştan dantel gibi incecik oyulmuş kafesiyle dünyayı hâlâ sakin sakin seyretmekte devam ediyordu. Ama üst katın süssüz pencerelerinde, çoktan terkedilmiş evlerdeki sefalet ve perişanlık göze çarpıyordu.

Yavaş yavaş halk, bu handa kalmaktan çekinir oldu. Ya geceyi kasabada geçiriyor, ya da para verip Ustamuyiç'in[16] hanına iniyorlardı. Vezirin ruhuna bir Fatiha okumaktan başka bir şey ödenmeyen hana artık inen kalmamıştı. Nihayet paranın gelmeyeceği, Vezirin vakfiyesiyle kimsenin, hatta yeni Vakıflar Müdürünün bile uğraşamayacağı anlaşılınca artık onunla uğraşan olmadı, koca kervansaray ıssız ve dilsiz kaldı, tıpkı içinde yaşanmayan ve bakılmayan bütün binalar gibi çökmeye başladı. Avlusunda yabani otlar, devedikenleri bitti, saçaklarında kargalar yuva yaptı. Böylece vakitsiz ve beklenmedik bir sırada (böyle şeyler daima en beklenmedik zamanlarda olur.) Sadrazamın terkedilmiş ve bakımsız kalmış hanı yavaş yavaş döküldü, yıkıntı haline geldi. Kervansaray beklenmedik ve umulmadık olaylar yüzünden görevine devam edemeyerek yıkılmaya yüz tuttu ama bakıma, masrafa ihtiyacı olmayan köprü, olduğu gibi kaldı ve ilk günkü gibi karşılıklı iki kıyıyı birleştirmeye, üstünden yük, canlı, ölü, her ne geçerse karşı kıyıya atmaya devam etti.

Duvarlarında kuşlar yuvalanıyor, zamanın açtığı görünmez çatlaklardan otlar fışkırıyor, büyük taşları rutubetten ve sıcaktan sertleşiyordu. Vadiden esen rüzgârın durmadan dövdüğü, yağmurların yıkadığı, boğucu sıcakların kuruttuğu bu taşlar zamanla, buruşmuş kâğıtlar gibi mat ve koyu bir renk alıyor, karanlıkta, sanki içinden aydınlanmış gibi parıldıyordu.

Kasaba için bir âfet olan su taşması, ona hiç dokunmuyordu. Her yılın ilk ve sonbaharında sular taşar ama her zaman büyük zararlara sebep olmazdı.

Her yıl, en az bir-iki sefer Drina kabarır, bulanır ve avlulardan kopardığı tahta perdeleri, kökünden söktüğü ağaç kütüklerini, yakın kıyılardan sürüklediği dallarla yaprakları, kahverengi bir çamur halinde büyük bir gürültü ile köprünün kemerleri arasında sürükler götürürdü. Kasabada, bahçeler, avlular, yakındaki evlerle dükkânlar zarar görür ve hepsi bu kadarla kalırdı.

Ama, 20-30 yılda bir öyle su baskınları olurdu ki, ayaklanmalar ve savaşlar gibi anılarda derin izler bırakır, çoğu zamanlarda oranın halkına, insanların yaşını, ya da bir binanın yapılışını hesaplamak için bir tarih ödevini görürdü. Meselâ (büyük su baskınından beş altı yıl önce ya da sonra, büyük su baskını sırasında) gibi. Böyle büyük su baskınlarından sonra, ovada Drina ile Rzav'ın arasında uzanan dilin yarısından çoğunda, pek az bina ayakta kalırdı.

Böyle bir âfet kasabayı birkaç yıl geriye götürür, o kuşak, ömrünün geri kalan bölümünü zararları gidermek, binaları onarmakla geçirir ve o sonbahar gecesinin korkunçluğunu, ömrü boyunca unutmazdı. Soğuğun, yağmurun ve uluyan rüzgârın altında birkaç fenerin titrek ışığında, dükkânlarını ve eşyalarını nasıl boşaltıp yukarıya, Meydan'daki dost ve akraba evlerine taşıdıklarını hep anlatırdı. Ertesi sabah bulanık bir havada, farkında olmadan kendi kanları ve canları gibi sevdikleri bu kasabayı yukarıdan seyrederken, sokakları kaplayan, kimi evlerin damına kadar çıkan ve tahtaları gürültü ile birer birer söken köpüklü ve bulanık sulara bakar ve ayakta kalan evlerin kimlerin olduğunu tahmine çalışırlardı.

Slavalarda,[17] Noelde, ya da Ramazan gecelerinde hayatlarının en acı, en önemli olayı olan su baskınından söz açıldı mı, sıkıntıların, üzüntülerin yükü altında çökmüş, ağırlaşmış, ak saçlı aile reisleri canlanır konuşkan kesilirlerdi.

On beş yirmi yıllarını yeniden para biriktirmeye, evlerini onarmaya harcadıktan sonra su baskınının hatırası onlara dehşet verici, korkunç, aynı zamanda yakın ve sevgili bir hatıra gibi gelirdi. Bu, hâlâ hayatta olan insanların arasında âdeta bir bağdı. Birlikte geçirilen bir felâket kadar insanları birbirine bağlayan hiçbir şey yoktur. Anılar bitip tükenmiyor ve bunları sıralamaktan hiç yorulmuyorlardı.

Birbirlerinin anlattıkları ile anılar tazeleniyor, akları sararmış yaşlı gözlerle birbirlerine bakıyor ve orada gençlerin duyamayacakları şeyleri görüyorlardı. Kendi sözlerinden heryecanlanıyor, çok büyük, ama çoktan gemiş bir felâketi anarken, gündelik endişe ve üzüntülerini unutuyorlardı.

Böylece, vaktiyle suların yaladığı sıcacık odalarında otururken, bazı heyecanlı ve acıklı sahneleri belki de yüzüncü defa büyük bir zevkle anlatıyorlardı. Bu anı ne kadar acılıysa, anlatılması da öylesine zevkli oluyordu. Sigara dumanları arasında ya da bir kadeh rakının verdiği keyifle bu sahneler muhayyelede çoğu zaman değiştiriliyor, güzelleştiriliyor, ama kimse bunun farkına varmıyordu. Hatta olayların böyle geçtiğine yemin bile edebilirlerdi.

Her zaman son sel felâketini hatırlayan ve anlatan birkaç ihtiyar bulunurdu, bunlar her zaman gençlere, dünyanın değiştiğini, ne o büyük felâketlerin ne de o eski mutlulukların kaldığını söylerlerdi.

Uzun zaman anılardan silinmeyen ve son sel felâketlerinden biri XVIII. yüzyılın sonlarında olmuştu. İhtiyarların anlattığına göre o kuşaktan, büyük sel felâketini gören hiç kimse bulunmuyordu. Ama yine de sonbaharın yağışlı günlerinde herkes tetikte bekliyordu. Çünkü herkes en büyük düşmanın “su” olduğunu biliyordu. Irmağa en yakın olan mağazaları

boşaltmışlardı. Akşamları ellerinde fenerler ırmağın çevresinde dolaşıyor, suyun sesini dinliyorlardı. Çünkü yaşlıların söylediğine göre suyun uğultusundan; yine her zamanki gibi zararsız bir taşma ile mi kalacağı; yoksa köprüyü, kasabayı aşıp temeli sağlam olmayan her şeyi alıp sürükleyen o büyük âfetlerden biri mi olacağı anlaşılırmış.

Ertesi akşam Drina'nın hiç kabarmadığını gören kasaba halkı derin bir uykuya daldı. Çünkü, bir gece önceki heyecandan ve uykusuzluktan bitkin bir halde idiler. İşte su onları böyle gâfil avladı. O gece Rzav hiç görülmemiş bir derecede birdenbire kabardı ve kıpkırmızı bir çamur halinde Drina'nın kollarını tıkadı. Böylece iki ırmağın suyu birleşerek kasabanın üzerine taştı.

Kasabanın en zengin Müslüman yerlilerinden biri olan Suliağa Osmanoviç'in çok güzel ve değerli, saf kan bir arap atı vardı. Tıkanan Drina, kabarmaya başlayınca (daha sular etrafa yayılmadan iki saat önce) at kişnemeye başladı. Ev halkı ve seyisler uyanıp onu ırmağa yakın olan ahırından dışarı çıkarmadıkça susmadı. İşte kasaba halkı da böylece uyanmış oldu.

Bir ekim gecesinin soğuk yağmuru ve sert rüzgârı altında, kaçmaya ve ne mümkünse kurtarmaya çalıştılar. Dize kadar suların içinde yüzüyor, ağlayarak uyanan çocukları sırtlarında taşıyorlardı. Ağıllarda davarlar meliyor, her saniye Drina'nın, sular altında kalan ormanlardan koparıp uğultu ile sürüklediği ağaçların, köprünün taş kemerlerine çarpmasından boğuk gürültüler geliyordu. Yukarda, suyun hiç bir zaman tırmanamadığı Meydan'da bütün pencereler aydınlanmıştı. Sallanan zayıf fenerler, karanlıkları yarıp geçiyordu. Bütün evler, kapılarını açmış, kollarında çocukları ve en zorunlu eşyalarıyla, sapsarı ve sırsıklam oraya sığınan felâkete uğramışları topluyordu. Ahırlarda ateşler yanıyor, orada da evlere sığmayanlar korunmaya çalışıyorlardı. Çarşının ileri gelenleri, herkesi evlere -Müslümanları Müslüman evlerine, Hıristiyanlarla Yahudileri, Hıristiyan evlerine- yerleştirdikten sonra, Hacı Ristanov'un alt kattaki

büyük sofasına toplandılar. Kasabanın bütün yüksek memurları ve mahalle muhtarları, Müslüman, Hıristiyan, Musevi, karmakarışık bütün kasaba halkını uyandırıp yerleştirdikten sonra, sırsıklam ve bitkin oraya toplanmıştı. Âfetin şiddeti ve felâketin yükü, bir dini ötekinden, hele Hıristiyanları Müslümanlardan ayıran uçurumun üstüne bir köprü kurmuştu.

Suliağa Osmanoviç, zengin Petr Boğdanoviç, iri yarı, az konuşkan ama çok sayılan bir adam olan rahip Mihailo, Mordo Papo, Vişegrad'ın ağırbaşlı, içten bağlılık duyulan hocası Molla İsmet, Hacı Liaço diye anılan, açık yükrekliliği ve haklı yargılarıyla şöhreti uzaklara yayılan Yahudilerin Hahambaşısı Elias Levi hepsi oradaydı. Bundan başka burada her üç dinden on kadar tanınmış başka kişiler de vardı. Hepsi de sırsıklamdı. Yüzleri sararmış, çeneleri kısılmıştı, ama görünüşte sakin, oturmuş sigara içiyor ve şimdiden sonra baş vurulacak çareleri konuşuyorlardı.

Her saniye, üstlerinden sular akarak gelen delikanlılar, bütün canlıları, Meydan'a ve kalenin arkasına çıkarmış, orada Müslüman ve Hıristiyan evlerine yerleştirmiş olduklarını, suların aşağıda boyuna yükselmekte ve sokakları kaplamakta olduğunu haber veriyorlardı. Gece ilerledikçe kasabanın ileri gelenleri ve orada toplanmış olanlar, (gece bitmeyecekmiş gibi ağır ağır ilerliyor, sanki aşağıdaki su gibi heybetli ve onun gibi yükselip iniyordu), rakı ve kahve içerek ısınıyorlardı. Tıpkı yeni bir hayat gibi, etraflarını sımsıkı, sıcak bir çember sarıyordu. Bu, ne düne, ne yarına benzemeyen insana gerçek değilmiş gibi geldiği halde, hep gerçeklerden yapılmış bir çemberdi. Zamanın tufanı içinde beliren geçici bir ada gibi.

Konuşmaların konusu da değişiyor, genişliyor, sanki sözbirliği etmiş gibi bambaşka şeylerden konuşuyorlar, hikâyelerini dinledikleri eski su baskınlarına bile dokunmuyorlardı. Şu anda, başlarına gelen felâketle hiç ilgisi olmayan konular arıyorlardı. Bu umutsuz insanlar, sakin, ilgisiz, hatta keyifli görünmek için umutsuzca çırpınıyorlardı. Eski inançlara bağlı, yazılı bir kanuna değil, ama zengin ve soyluların ta eski çağlardan beri davranışlarından doğan ve kökleşen kurallara bağlı olan bu insanlar, bir

çaba göstermeyi, önleyemedikleri bir felâket önünde hiç olmazsa soğukkanlılıklarını koruyarak endişe ve üzüntülerini belli etmemeyi bir ödev biliyorlardı.

Tam yatışmaya, tatlı tatlı konuşarak acılarını bir an için unutmaya ve ertesi günü muhtaç olacakları gücü toplamaya çalıştıkları sırada, birkaç yabancı içeri girerek Kosta Baranats'ı getirdi.

Genç adamın üstü başı sırsıklamdı. Dizlerine kadar çamura batmıştı. Belinde kuşağı da yoktu. Işıktan ve kalabalıktan rahatsız olmuştu. Sanki rüyada imiş gibi etrafına bakınıyor, boyuna da eliyle, o sular damlayan yüzünü siliyordu. Ona aralarında yer açtılar. Rakı ikram ettiler. Kadehi bir türlü ağzına götüremiyor, tir tir titriyordu. Ambarlarının ve depolarının bulunduğu yerde, kendini uğultu ile akan sulara atmak istediğine dair odada bir fısıltı dolaştı.

Genç bir adamdı. Kasabaya dışardan gelmişti. Bundan yirmi yıl önce çırak olarak çalışmaya başlamış, iyi bir aileye damat girmiş ve çabucak zengin olmuştu. Bir köylü çocuğuydu. Son birkaç yıl içinde, başkalarının hakkını gözetmeden, cesur atılışlarla, kolayca zengin olmuş, hatta eski zenginleri bile geçmişti. Kaybetmeye alışmamıştı. Felâkete katlanmasını da bilmiyordu. Sonbaharda fazla miktarda ceviz ve erik almış, buna olanaklarından çok para yatırmıştı. Yine bir yıl önceki gibi kışın kuru erik ve cevizden büyük kazançlar sağlayacağını ummuştu. İşte şimdi de iflâs etmişti.

Bu mahvolmuş adamın, üzerlerinde bıraktığı izlenimin kaybolması için bir hayli zaman geçmesi gerekti. Günkü hepsi de az çok su baskınından zarar görmüştü. Yalnız terbiyeleri gereğince kendilerini tutmasını daha iyi biliyorlardı.

En yaşlı ve en ileri gelenleri tekrar konuşmayı başka konulara çevirdiler. Onları buraya toplayan, etraflarını çepçevre saran felâketle hiç ilgisi olmayan eski şeylerden söz etmeye başladılar.

Sıcak rakı içiliyordu. Hikâyeleri, eski geçmiş çağların dikkate değer kişilerini canlandırıyordu. Rahip Mihaylo ile Hacı Liaço önderlik ediyorlardı. Konu, eski su baskınlarına gelecek olsa bile sadece hoş ve eğlenceli yanlarını anlatıyorlardı. Sanki büyülü bir formülle suya meydan okuyorlardı.

Bir zamanlar kasabada rahiplik etmiş Yovan adlı bir papazdan söz açılmıştı. Namuslu ve dürüst bir adam olduğunu, ama dualarının Allah katında makbul olmadığını anlatıyorlardı.

Sık sık görülen ve bütün ekinleri kasıp kavuran kurak yazlarda Papaz Yovan, ne zaman yağmur duasına kalksa, arkasından daha büyük kuraklık ve kavurucu sıcaklar oluyormuş. Yine böyle kurak geçen bir yazdan sonra sonbaharda Drina kabarıp kasabayı tehdide başlayınca, Rahip Yovan müritleriyle kıyıya inmiş, suların çekilmesi için duaya koyulmuştu. Allahın daima rahibin istediğinin tersini verdiğine dikkat eden Yokiç adlı sarhoş bir serseri hemen bağırarak ortaya atılmış:

— Aman babalık, bu duayı bırak. Yazın ettiğin duayı tekrarla. Yağmur duası edersen belki sular alçalır! demiş.

Şimdi de tombul İsmet efendi, kendinden öncekilerin su ile savaşlarını anlatıyordu. Çok eskiden Vişegrad'da, sular kabardığı zaman iki hoca duaya çıkmış. Birinin evi suların bastığı aşağı bölümdeymiş. Ötekisi ise tepede, suyun erişemiyeceği bir yerde oturuyormuş. İlkin evi tepede olan hoca dua etmiş ama sular bir türlü çekilmemiş. Suların evini kaplamaya başladığını gören bir çingene:

— Ey ahali!.. Evi bizim gibi suların altında kalan çarşıdaki hocayı getirin! Evi yüksekte olan hocanın yarım ağızla dua ettiğini görmüyor musunuz? diye bağırmış.

Alçak fesinin altından beyaz saçları bukle, bukle dökülen kırmızı yanaklı ve güleç yüzlü Hacı Liaço bu şakaya katıla katıla güldükten sonra:

— Yağmur duasından o kadar çok söz etmeyin! Yoksa bizimkiler dua etmemiz ve suları geri çevirmemiz için bardaktan boşanırcasına yağan bu yağmurda bizi kapı dışarı etmeye kalkışırlar.

Böylece aslında önemsiz olan, yalnız kendileri ve kendi kuşaklarından olanlar için bir anlam taşıyan hikâyeler anlatıp duruyordu. Bunların hepsi de bu küçük kasabanın tekdüze, zahmetli güzel hayatına, yaşamış oldukları saf, içten yaşantıya, kendi yaşamları üzerine anılardı. Onlarla sıkı bir bağı olan ama bu gece onları, bu tuhaf daire içinde zorla birleştiren faciadan çok uzak, hepsi de çoktan geçmiş şeylerdi. Bu mevki ve servet sahibi insanlar, çocukluklarından beri her çeşit felâkete göğüs germeye alışmış olan bu adamlar, kaçınamadıkları bir felâkete göğüs germek, üzüntülerini dağıtmak için kendilerinde güç bulmaya çalışıyor, böylelikle bu (büyük tufan gecesini) de yenmeye uğraşıyorlardı. Ama hepsi de içlerinden çok üzgündüler. Bu şakaları sanki bir maske altından güler gibi iğreti bir gülüşle karşılarken, acı düşünceler içinde bocalıyorlardı. Kulakları daima seste, suyun uğultusunu dinliyorlardı.

Geceyi böylece geçirdikten sonra ertesi sabah Meydan’dan kimi yarı yarıya, kimi büsbütün sular altında kalan ovadaki evlerini görebildiler. Ve o zaman hayatlarında ilk ve son defa olarak kasabalarını köprüsüz buldular. Su 10 metreye yükselmiş, kemerleri aşarak köprünün üstünden taşmıştı. Köprü bu dalgaların altında tamamıyla kaybolmuştu. Yalnız Kapiya’nın bulunduğu yüksek nokta bulanık suların arasından sivriliyor, küçük bir çağlayan meydana getiriyordu.

İki gün sonra sular birden çekildi. Güneş göründü. Ve ekim ayının bazı günlerinde olduğu gibi bu bereketli toprakların üstünde parıldadı.

Bu güzel güneşin altında kasabanın dolaylarında acıklı ve korkunç bir manzara göze çarpıyordu. Kıyıdaki çingene ve fukara evlerinin hepsi de suya doğru eğilmişlerdi. Evlerin bir çoğu damsız kalmıştı. Sıvaları dökülmüş, aralarından tahtalar iskeletler gibi sırıtıyordu.

Tahtaperdeleri kalmayan avlularda zengin evlerinin pencereleri çökmüş, kapıları ardına kadar açılmıştı. Hepsinin üstünde de, suyun nereye kadar yükselmiş olduğunu gösteren kırmızı çamurdan bir çizgi vardı. Ahırların çoğu sürüklenip gitmiş, ambarlar yıkılmıştı. Alçak dükkânlarda çamur dize kadar çıkıyor ve kurtaramadıkları şeyler bu çamurun içinde yüzüyordu.

Yollar, suyun kimbilir nerelerden sürükleyip getirdiği ağaçlar, dallar ve hayvan leşleriyle tıkanmıştı. Kasabaları işte bu hale gelmişti ve inip orada yaşamak zorundaydılar. Suların harap ettiği kıyılar arasında hâlâ gür ve bulanık akan ırmağın üstünde hiç değişmeyen köprüleri ise, güneşin altında, bembeyaz ve pırıl pırıl uzanıyordu. Su, kemerlerin yarısına kadar çıktığından, köprü her zaman kemerleri altında akan ırmaktan daha derin bir başka ırmağa gömülmüş izlenimini veriyordu.

Köprünün üstünde, parmaklıklar boyunca, güneşte kuruyup çatlayan çamur tabakası birikmişti. Kapiya'nın üstünde küçük dallardan ve suların sürüklediği artıklardan meydana gelmiş bir yığın vardı.

Ama hiç bir şey, su baskınını hiç zarar görmeden atlatan, ondan sonra da hiç değişmemiş olarak meydana çıkan köprüyü etkilemiyordu.

Kasabada herkes, hemen çalışmaya koyuldu. Para kazanmaya, yıkılanları onarmaya uğraşırken kimse köprünün zarar görmediğini, bunun anlamını düşünmeye bile vakit bulamıyordu. Ama bu mutsuz halk, işine gidip gelirken biliyordu ki suyun, hiç ayırt etmeden her şeyi mahv ve harap ettiği bu kasabada hiç değişmeden kalacak ölmez bir eser vardı.

O yıl şiddetli bir kış oldu. Avlu ve ambarlara yığdıkları her şeylerini; odunlarını, unlarını, otlarını sular alıp götürmüştü. Evleri onarmak, tahta perdeleri baştan yapmak, mağazalarında mahvolan malların yerine de kredi ile yeni mallar koymak gerekti. Eriklerle tehlikeli bir ticaret oyununa girişmiş olan Kosta Baranats o kışı çıkaramadı. Utancından ve kederinden öldü. Arkasında küçük çocuklar, bir sürü borç ve gücünün yetmeyeceği işler peşinde koşmuş bir adamın anısını bırakıyordu. Ama daha ertesi yazdan

başlayarak (Büyük sel faciası) yaşlıların bile hafızalarından silinmeye başladı. Yalnız izleri, kalplerde daima yaşayacaktı. Gençler yine şarkı söyleyerek, şakalaşarak ırmağın üstünde uzanan Kapia'nın parlak, cilâlı taşları üstüne oturuyor, altlarından uğuldayarak akan sular da şarkılarına sanki tempo tutuyordu.

Unutmak, her acıyı siler, arkada bırakırdı. Şarkı söylemek ise, unutmak için en güzel çareydi. Çünkü insan şarkı söylerken daima sevdiği şeyleri düşünür. Ve böylece, gökyüzüyle dağların arasında ırmağın üstünde uzanan Kapia'da, birbiri ardı sıra gelip geçen kuşaklar, Drina'nın uğultulu sularının götürdüğü şeylere fazla üzülmemeyi öğreniyorlardı.

Farkında olmadan küçük kasabanın felsefesini de orada öğrenmiş oluyorlardı. Hayat anlaşılmaz bir mucizedir, boyuna harcanır, erir, buna rağmen yine dayanır, sürüp gider. Tıpkı Drina'nın üstündeki köprü gibi.

VI

Köprüye ve Kapiya'sına su baskınından başka saldıranlar da oldu. Bunlara, olayların gelişimi ve insanların anlaşmazlıkları sebep oluyordu. Ama onlar su baskını kadar olsun köprüye zarar veremiyor, onu değiştiremiyordu.

Geçen yüzyılın başında Sırbistan'da bir ayaklanma oldu. Sırbistan'la Bosna'nın sınırı üstünde bulunan bu küçük kasaba, her zaman, Sırbistan'da geçen olayların etkisi altında kalmıştır. Çünkü Vişegrad ile Sırbistan "etle tırnak" gibi bir şeydi. Vişegrad'da olup biten kıtlık, hastalık, baskı, ayaklanma gibi olaylara Ujitsa halkı kayıtsız kalamıyordu. Tabiî bunun tersi de oluyordu. Yalnız başlangıçta mesele onlara uzak ve erişilmez gibi geliyordu. Çünkü olay Belgrad Paşalığının bir ucunda geçiyordu. Önem verilmezdi, çünkü ayaklanma yeni bir şey değildi. İmparatorluk kurulduğundan beri de ayaklanmalar hiç eksik değildi. Çünkü iktidar isyansız, entrikasız olamazdı, tıpkı zarar ve üzüntü vermeyen bir zenginliğin olamayışı gibi. Ama Sırbistan'daki ayaklanma yavaş yavaş Bosna Paşalığının, hele sınırdan bir saat ötede olan bu küçük kasabanın yaşamını etkilemeye başladı. Sırbistan'daki ayaklanma genişledikçe Bosna'daki Müslümanlardan, orduya her gün biraz daha, insanca, silahça, malzemece yardım etmeleri isteniyordu. Sırbistan'a giden ordu ile donatımın büyük bir bölümü kasabadan geçiyordu. Bu hal Müslümanlar için de, hele şüpheli görülen Sırplar için de tehlikeli oluyor, bir çok sıkıntı ve masraf doğuruyordu. Şüpheliler daha sıkı izleniyor ve ceza görüyordu. Nihayet yazın, ayaklanma buralara kadar yayıldı. Âsiler Ujitsa'ya uğramadan kasabanın iki saat ilerisine kadar gelmişlerdi. Veletovo'da Lütfü Bey kulesini topa tutarak yaktılar ve Tsırnçine'de Müslüman evlerini yaktılar. Kasabada, Kara Corc'un[18] top seslerini kulağıyla işittiğini iddia eden Müslümanlar da vardı, Sırplar da, (tabiî başka duygular altında). Top

seslerinin şehirden işitildiği şüpheli bile olsa (çünkü insanlar daima sakındıkları veya umdukları şeyi duyarlar) âsilerin geceleri Panos'da yaktığı ateşi kimse inkâr edemezdi. Burası, Veletovo ile Gostilya arasında olup, kasabadan yalın gözle seçilebilecek kadar seyrek ve kocaman çamların bulunduğu sarp ve çıplak bir tepedir. Müslümanlar da, Sırplar da bunu çok iyi görüyor, farkında değilmiş gibi davranmakla birlikte, onu dikkatle izlemekten geri kalmıyorlardı. Sırp kadınları haç çıkarıyor, anlatılmaz bir heyecan içinde ağlıyorlardı. Ama gözyaşları arasında da, tıpkı vaktiyle ninelerinin yine aynı Meydan'da ve gözyaşları arasında Radisav'ın mezarına inen hayalî ışığı gördüğü gibi bu ateşin alevlerini görüyorlardı. Bir yaz gecesinin karanlıkları içine düzensiz bir biçimde dağılan bu alevler ve ateşler, Sırplara yeni buldukları bir burç gibi geliyordu. Ve o burçta, kehanetler okunuyor, geleceğin olaylarını ve alınyazısını tahmine çalışıyorlardı.

Müslümanlar içinse bunlar, ateşten bir denizin ilk dalgalarıydı. Sırbistan'ı kapladıktan sonra şimdi de kasabalarının tepelerine kadar uzanmıştı.

Bu yaz gecelerinde her iki tarafın duaları (ama tabiî ters yönlerde) bu ateşin çevresinde toplanıyordu.

Sırplar, her zaman yüreklerinde yanan, sıkı sıkıya gizledikleri bu kurtuluş ateşinin bu yana, kendi tepelerine kadar uzanması için dua ediyorlardı. Müslümanlar ise, aynı ateşin sönmesi, kâfirlerin amaçlarına erişmelerine fırsat vermemesi, Hak dininin sağlığı, barışı ve eski düzeni geri getirmesi için Allaha yalvarıyorlardı.

Onun için geceler, ihtiyatlı, tutkulu mırıltılarla dolu idi. İnanılmayacak düşünceler ve planlar, kasabanın üstündeki mavi karanlıklarda kâh çarpışıyor, kâh zafer kazanıyor, kâh kırılıyordu.

Müslümanlar ve Sırplar işlerine gidiyor, sönük gözler ve anlatımsız yüzlerle karşılaşıyor, selâmlaşıyor, konuşuyor, birbirlerine karşı, öteden beri kasabada yer etmiş olan o dışarlıklı terbiyenin nezaket ve saygısını

gösteriyorlardı. Kalp para gibi kullanılan bu nezaket cümleleri sosyal bağların sürüp gitmesine yardım ediyor onları kolaylaştırıyordu.

İlindan yortusundan biraz sonra Panos tepesindeki ateşler kaybolunca ve ayaklanma Üjitsa dolaylarından sürülünce ne bir taraf, ne de öteki taraf, yine durumunu belli etmedi. Her iki tarafın da ne duyduğunu anlamak gerçekten imkânsızdı.

Müslümanlar ayaklanmanın uzaklaştığını görmekle seviniyorlardı. Bununla birlikte sevinçleri gölgeli idi. Çünkü bu kadar yakın bir tehlikeyi unutmak güçtü. Çok sonraları bile, rüyalarında kasabanın çevresindeki tepelerde dolaşan bir sürü kıvılcım gibi âsilerin yaktığı ateşi görüyor ve Kara Corc'un top seslerini duyuyorlardı. Bu, sanki uzaktan gelen boğuk bir yankı değil, çevreye felâket saçarak her yanı alt üst eden bir top ateşiydi.

Sırplara gelince: Panos'daki ateşlerin söndüğünü görünce pek tabiî olarak hayâl kırıklığına uğradılar. Ama yüreklerinin derinliklerinde, o kimseye açamadıkları derinliklerde anısı yaşıyor ve bir kere olan niçin bir daha olmasın? diyorlardı. Yüreklerinde hâlâ umut vardı. Haksızlığa uğramış olanların biricik avuntusu olan o çılgın umut!...

İdare başında olanlar, idare etmek için zor kullanmaya mecbur olanlar, her zaman ölçülü davranmak zorundadırlar. Eğer, tutkularına kapılarak, ya da düşmanlarınca mecbur edilerek ılımlı davranışların sınırları dışına çıkacak olurlarsa kaygan bir yola sapmış, böylece düşmelerini hazırlamış olurlar.

Oysa zarar görenler ve sömürülenler, zekâlarını ve çılgınlıklarını istedikleri gibi kullanabilirler. Bu, onların sömürenlere karşı kâh sinsi, kâh açıkça kullanabildikleri iki silahtır.

O çağlarda köprü Sırbistan'la Bosna Paşalığı arasında, biricik güvenilir yoldu. O sırada da önemi büsbütün büyümüştü. Şimdi kasabada, ayaklanma bastırılmasına rağmen, Drina köprüsü üzerinde nöbet tutan terhis edilmemiş bir askerî birlik vardı. Birliğin bu görevi daha kolaylıkla görebilmesi için

köprünün ortasına bir nöbetçi kulübesi yaptılar. Bu, âdeta, çirkinlik örneği gibi bir şey olmuştu. Bu gibi hallerde, her ordu, ödevini gereğince yapabilmek için, sonradan halka pek saçma ve gereksiz görünen bu çeşit askerî karakollar kurar. Kaba kalaslardan ve tahtalardan yapılmış olan bu tek katlı bina, çok yüksekti, çok kalın direkler üstünde duruyordu. Köprüyü kemer gibi aşıyor, yalnız iki uçtan bir sağ ve bir de sol taraftan Kapiya'ya dayanıyordu. Bir tünel gibi olan altı, yayaların, hayvanların ve arabaların geçmesi için boştu. Ama yukardan, nöbetçilerin oldukları kattan (oraya tahta bir merdivenle çıkılıyordu) köprüyü her geçen, her an kontrol edilebiliyor, eşyası, kâğıtları gözden geçirilebiliyordu ve gerekirse ona yol kapatılabiliyordu. Bu karakol, köprünün görünüşünü çok bozmuştu. Bu çirkin tahta yapının altında güzelim Kapiya, bütünüyle kaybolmuştu. Karakol, kalın direklere oturmuş her an üzerine saldırmaya hazır çirkin görünüşlü bir dev kuşa benziyordu.

Kulübe biter bitmez daha içindeki keskin çam kokuları kaybolmadan nöbetçiler hemen yerleştiler. Birinci gün, şafak sökerken, nöbetçi kulübesi kurulmuş, bir kapan gibi ilk avını yakaladı.

Sabahın erken saatleriydi. Ufukta henüz yükselmemiş güneşin kızıllığı altında, kulübenin bulunduğu yere askerlerle birkaç da silahlı kasabalı toplanmıştı. Bunlar, geceleyin kasabanın etrafında devriye gezerek askere yardım eden yerli Müslümanlardı. Nöbetçilerin âmiri bu kalabalığın ortasında oturuyor, karşısında da bir ihtiyar duruyordu. Bu hem papaza, hem dilenciye benzeyen sakin görünüşlü saf bir adamdı. Buruşuk yüzüne, beyaz saçlarına rağmen, canlı ve güler yüzlüydü. O fakirliği içinde bile zarif ve temiz görünüyordu. Çayniçe'li Yelisey adlı biri idi.

Yıllardan beri her zaman böyle güler yüzlü, sessiz ve sakin, kiliseleri, manastırları dolaşır, dinî toplantılara, yortulara gider, ibadet eder, oruç tutardı. Yalnız eskiden Türk memurlar ona aldırış etmez, bir meczup, Allahlık biri diye sayar, gidip gelmesin ses çıkarmazlar, hem istediği yere gitmesine, hem istediği gibi konuşmasına göz yumarlardı. Ama simdi

Sırbistan'daki ayaklanma yüzünden koşullar değişmiş, daha sert tedbirler almak gerekmişti. Kasabaya, mallarını mülklerini isyancıların yaktığı Müslüman aileleri göç etmişti. Etrafa kin ve intikam duyguları aşılıyorlardı. Her yana, tâ ileri karakollara kadar nöbetçiler konmuştu. Bu nöbetçiler düşünceli, ters görünüyor, herkese ve her şeye kuşku ile bakıyorlardı. İhtiyar, Rogatitsa yolundan gelmişti. Aksi gibi de karakolun tamamlandığı ve nöbetçilerin girdiği gün geçen ilk yolcu olmuştu. Kötü bir saate rastlamıştı. Henüz günün bile ağarmadığı bir saatte elinde, bir mum gibi, üstünde tuhaf kelimeler ve işaretler bulunan bir sopa taşıyordu. Karakol onu, örümcek sineği yakalar gibi yakaladı.

Onu kısaca sorguya çektiler. Kim olduğunu, ne yaptığını, nereli olduğunu ve bastonunun üstündeki işaretlerle harfleri anlatmasını istediler. O, sanki karakol nöbetçilerinin değil de yüksek bir mahkemenin karşısındaymış gibi bütün sorulara açık ve serbestçe karşılık veriyordu:

"Kimse değilim, sadece yeryüzünde bir yolcuyum. Şu geçici dünyadan geçmekte olan bir yolcu, güneşin gölgesiyim" dedi, sonra hayatta kalan kısa ve sayılı günlerini dua etmekle geçirdiğini, manastır manastır dolaştığını, bütün kutsal yerleri, çarların ve Sırp soylularının mezarlarını ziyaret edinceye kadar da dolaşacağını söyledi.

Bastonunun üstündeki harflerle kumaşlara gelince: Sırbistan'ın geçmişte ve gelecekteki büyüklüğünün ve bağımsızlığının sembolü olduğunu ekledi. Çünkü ölümden sonra diriliş zamanı yaklaşmıştı. Hatta kitaplara, yeryüzündeki belirtilere bakılırsa umulduğundan da yakındı.

Gerçekten üzerinde kurulmuş ve acılarla tekrar kazınılmış gökler saltanatı dinliyordu. "Biliyorum ki bu söylediklerim hoşunuza gitmiyor beyefendiler. Önünüzde bu itiraflarda bulunmamalıydım. Ama beni yakaladınız. Ve size doğrusunu söylememi istediniz. Başka çıkar yolu yoktu. Gerçek olan Allahtır ve Allah birdir. Artık rica ederim bırakın da yoluma gideyim. Çünkü bugün Bania'ya, Kutsal Trojitse manastırına gitmem gerek."

Söylediklerini tercüman Şefko Türkçeye çeviriyordu. Manevî anlamları olan bu kelimeleri çevirmekte çok zorluk çekiyordu.

Hastalıklı bir Anadolu çocuğu olan komutan, tercümanın söylediği karışık şeyleri uyku sersemliği içinde dinliyordu. Arada sırada, tercümanın her söylediğini büyük bir canlılıkla doğrulayan ihtiyara bakıyordu. Komutanın vicdanında bir kanı belirmeye başlamıştı. Bu adam yarı kaçıktı. Meczup bir derviş, zararsız iyi yürekli bir adamdı. İhtiyarın o tuhaf bastonunu belki içinde bir şey gizlidir diye hemen ikiye ayırmışlardı ama bir şey çıkmamıştı. Şefko'nun tercümesinden ihtiyarın sözleri şüphe veriyor, politika kokuyor ve tehlikeli maksatlar gizliyordu. Karakol komutanına kalsa bu saf, bu biçâre adama, yoluna gitmesini söyleyecekti. Ama, orada, onunla birlikte nöbet bekleyen, yolcuları çevirmekte ona yardım eden başka askerler de vardı. Sonra kasabalı Müslümanlar, sivil nöbetçiler de bulunuyordu. Hepsi de sorguyu dinlemişti. Kötü, sinsi bir adam olan Tahir Çavuş da oradaydı. Kaç sefer onu şefine şikâyet etmişti. Sonra Şefko da vardı. Şüphesiz tercüme ederken, ihtiyarın sözlerini büyütmüştü. Zaten burnunu her yere sokmaya, her tarafı karıştırmaya bayılan bir adamdı. Delil olmadan bile türlü söylentiler çıkarabilir, iftira atabilirdi. Orada, yerli Müslümanlar da vardı. Gönüllü olarak nöbet bekliyorlardı. Şüpheli bulduklarını yakalıyor, gerekli gereksiz komutanın işine karışıyorlardı. Hepsi de orada toplanmıştı. Bugünlerde hepsinin kalbi nefretle dolu idi. Öç alma duygusuyla tutuşuyordu. İstediklerini öldürmedikleri için ellerine geçeni öldürmek istiyorlardı. Komutan onları anlamıyor, onlara hak vermiyordu. Ama karakolun, daha ilk günü birini yakalamasını istediklerini anlıyordu.

İsteklerine karşı gelecek olursa onları kızdıracaktı. Zararı da kendisine dokunacaktı. Bu kaçık ihtiyar yüzünden başının derde girmesi ihtimali ona çok fena geldi. Bu ihtiyarın, Sırp İmparatorluğu üzerinde olan hikayeleriyle, şu sırada kovanı devrilmiş arılar gibi öfkeli ve coşkun olan bu çevre

Müslümanlarının arasında daha uzağa gitmesine imkân yoktu. Onu getiren bu bulanık sular varsın alıp geri götürsündü.

İhtiyarı henüz bağladıkları, komutanın da, idam sahnesini görmemek için şehre gitmeye hazırlandığı bir sırada yerli Müslümanlarla zaptiyeler, genç bir Sırplıyı getirdiler. Kılığı, kıyafeti çok perişandı. Üstü başı yırtılmış, yüzü gözü sıyrılmıştı.

Liesko'lu bir öksüzdü ve Usoynitsa'da bir değirmende çalışıyordu. Adı Mile'ydi. 19 yaşında ya var ya yoktu. Sağlıklı, güçlü kuvvetli bir delikanlı idi. O sabah güneş doğmadan değirmene öğütülecek arpayı yerleştirmiş, sonra büyük bendi aşmış, odun kesmek için değirmenin üstündeki ormana gitmişti. Baltasını sallıyor, körpe yumuşak dalları kesiyordu. Sabahın serinliği ve baltasının altında ince dalların kırılışı hoşuna gidiyordu. Yaptığı işi severek yapıyordu. Ama baltası çok keskindi. Bu incecik dallar da içinde duyduğu güce göre çok zayıftı. Göğsünde bir şeyler kabarıyor, hep bağırmak, haykırmak istiyordu. Çıkardığı sesler birbirine ekleniyor, uzuyordu. Bütün Leisko'lular gibi onun da sesi yoktu. Şarkı söylemesini de bilmezdi ama şimdi bu gölgeli ağaçlık yerde bağırarak şarkı söylüyor ve bir şey düşünmüyordu. Nerede olduğunu da unutmuştu. Başkalarından duyduğu şarkıları tekrarlıyordu. Sırbistan'ın ayaklandığı o sıralarda eski bir şarkının:

"Ali Bey genç bir bey iken

Bir kız bayrağını taşıyordu."

şarkısının bazı sözlerini değiştirerek onu bu biçime sokmuşlardı:

"Corc genç bir bey iken,

Bir kız bayrağını taşıyordu."

Bosna'da iki din arasında yüzyıllardan beri süren bu büyük ve tuhaf savaşta din kisvesi altında toprak, iktidar, kendi hayat görüşü ve dünyayı idare ediş biçimi için de çarpışıyorlardı. Birbirlerinin sadece kadınlarını,

atlarını, silahlarını değil şarkılarını, şiirlerini bile çalıyorlardı. Onlar da değerli bir ganimet gibi birinden ötekine geçiyordu.

Şimdi de, Sırplar arasında gizli gizli söylenen şarkı buydu. Ve bunu söylemek için Müslüman evlerinden uzak yerleri, bayram veya yortu dolayısıyla kapalı olan yerleri ya da yerli Müslümanların ayak basmadıkları uzaklardaki otlakları seçiyorlardı. Oralarda, ıssızlığın, yalnızlığın ve fakirliğin mükâfatı olarak dilediği gibi yaşar, dilediği şarkıyı söyleyebilirlerdi. Oysa, Mile, değirmencinin yamağı olan Mile, Oluyats ve Orahovats Müslümanlarının kasabaya, pazara indikleri yolun tam üstündeki bir ormanda bu şarkıyı söylüyorlardı.

Şafak henüz dağların tepelerini ağartmıştı. Gölgelik yerler ise karanlıklara gömülüydü.

Mile'nin kırağıdan üstü nemlenmişti. Ama bol uyku, sıcak ekmek ve bu yorucu iş vücudunu sıcacık tutmaktaydı. Baltasını sallıyor, ağaç, sağdıcının elini öpmek isteyen genç bir gelin gibi eğiliyor, etrafa ince bir yağmur gibi sular serpiyor ve öyle eğik kalıyordu. Çünkü yerdeki sık bitkiler yere düşmesine engel oluyordu. Bir eliyle sanki saz çalıyormuş gibi yeşil dalları yolarken, bir yandan da bazı sözcüklerin üstünde durarak avaz avaz şarkı söylüyordu. Onun için özellikle cesaret ve gücü belirten "Corc", "Genç kız", "Bayrak" kelimeleri üstünde duruyordu. Gerçi bunlar, anlamlarını kavrayamadığı şeylerdi ama, onun bir genç kıza sahip olması, onun bir bayrak taşıması gibi istek ve hülyalarına karşılık vermekteydi. Kısacası bu sözleri söylemek bile ona bir tad veriyordu ve içinde duyduğu istek ve güçle de daha çok bağırıyordu.

İşte Mile, gün ağarırken hem dalları kesiyor, yoluyor, hem de şarkı söylüyordu. Nihayet kestiği odunu sırtlayarak ıslak yokuşu inmeye başladı. Değirmenin önünde yerli Müslümanlar toplanmıştı. Atlarını bağlamışlar, bir şey bekliyorlardı. On kişi kadar vardı. Delikanlı birden, o cesur halini kaybetti, yine odun kesmeye gittiği zamanki gibi şaşkın ve salak oldu. Artık ne genç kız, ne de bayrak kalmıştı.

Kasabalı Müslümanlar, elinden baltayı bırakmasını beklediler. Sonra dört yandan ona saldırdılar. Kısa bir boğuşmadan sonra onu uzun yularlarla bağladılar. Yolda giderken, sırtına, kabalarına, bacaklarına sopalar iniyor, ona genç kızın, Corc'un bayrağının nerede olduğunu soruyor... hakaret ediyorlardı.

Gün henüz ağardığı halde Kapiya'daki karakolun altında, meczup ihtiyarı bağladıkları yerde işsiz güçsüz bir sürü insan toplanmıştı. İçlerinde Müslüman göçmenler de vardı. Sırbistan'dan kaçan felâket görmüş kişilerdi bunlar... Sanki büyük bir olaya ya da dövüşe hazırlanmış gibi de silahlıydılar.

Güneş yükseldikçe heyecanları da artıyordu. Güneş de çabucak yükseliyordu. Orada, ufukların ardından Goleç'in üstünden, kırmızıya çalan beyaz sislerin arasından görünüyordu.

Perişan ve sefil kılığına, Drina'nın, hiçbir ayaklanmaya karışmamış sol kıyısından gelmesine bakmadan, delikanlıyı sanki bir ayaklanma elebaşısı imiş gibi karşıladılar. Orahovats ve Oluyats Müslümanları Sırp delikanlısının, mahsus yapmadığına inanamadıkları küstah halinden ötürü, kışkırtıcı bir biçimde Kara Corc ile isyancıları öven şarkılar söylediğini iddia ediyorlardı. Delikanlının ne bir isyan elebaşısına, ne de bir kahramana benzer yanı vardı. Korkmuş, her yanı sıyrık içindeydi. Üstü başı ıslak ve perişandı. Sapsarı kesilmiş, heyecandan şaşılaşan gözlerle komutana bakıyor, sanki kurtuluşu ondan bekliyordu.

Kasabaya pek seyrek indiğinden, köprüde bir karakol kurulduğunu da bilmiyordu. Onun için şimdi başına gelenlere bir türlü inanamıyor, rüya gördüğünü sanıyordu. Yabancı bir diyarda, tehlikeli ve acımasız insanların arasında kaybolmuştu. Gözlerini yerden kaldırarak ve kekeleyerek hiç bir şarkı söylemediğini, Müslümanların şerefine dokunacak birşey yapmadığını, değirmende çalışan zavallı bir uşak olduğunu, odun kestiğini ve buraya neden getirildiğini bilmediğini söylüyordu. Korkudan tir tir titriyordu. Serin derenin yanında duyduğu heyecandan sonra ne olduğunu

anlamadan birdenbire kendini eli kolu bağlanmış, Kapiya’nın üstünde bulmuştu. Herkesin gözü üstündeydi. Ve bu kalabalık içinde de karşılık vermesi gerekiyordu. Herhangi bir tarihte en zararsız bir şarkıyı bile söylediğini kendisi de unutmuştu.

Ama yerli Müslümanlar iddialarında direniyorlardı. Âsilerin şarkısını söylemişti, hem de tam yoldan geçtikleri sırada, onu bağlamak istedikleri zaman da karşı gelmişti. Hepsi ayrı ayrı komutana bunu aynile tekrarlıyorlardı.

— Vallahi mi?

— Vallahi.

— Billahi mi?

— Billahi...

Bunu üç sefer tekrarladılar. Delikanlıyı Yelisey’in yanına bırakıp, cellâdı uyandırmaya gittiler. İhtiyar gözlerini durmadan kırpıştırarak delikanlıya bakıyordu. Delikanlı utanmış ve şaşırmıştı. Güpegündüz böyle bir kalabalığın içinde bir başına kalmaya alışkın olmadığı belliydi.

İhtiyar sordu:

— Adın ne?

Sanki resmî sorulara cevap veriyormuş gibi başını eğerek karşılık verdi:

— Mile.

İhtiyar başını Mile’nin omuzuna doğru eğerek:

— Mile, oğlum, öpüşelim ve haç çıkaralım! dedi. “Ana oğul ve Kutsal ruh adına!”

Haç çıkardı ve genci gözleriyle kutsadı. Acele ediyordu. Çünkü cellât yaklaşmaktaydı. Erlerden biri olan cellât işini çabucak gördü. Dağdan ilk inenler (Günlerden çarşambydı ve pazar kurulduğu gündü) köprüyü geçerken, karakolun yanına dikilen sırıkların üstünde bu başları gördüler.

Köprünün üstünde, başların kesildiği yerdeki kan izlerini taşlarla örtmüşlerdi. Karakol, işte işe böyle başladı.

O günden başlayarak isyancılarla ilgisi olan ya da olduğundan şüphe edilenler, ister sınırda, ister köprüde yakalansın, muhakkak sorguya çekiliyor ve içlerinden pek azı sağ kalıyordu. İsyancıların ya da mutsuzların başı burada kesiliyor ve karakolun etrafına çakılmış kazıklar üstünde gösteriliyordu.

Ölülerini gelip arayan olmazsa Drina'ya fırlatıyorlardı.

Bu isyan, zaman zaman kısa ya da uzun aralıklarla yıllarca sürdü. Suya atılanların sayısı bir hayli kabarıktı. Rastlantıya bakın ki bu çığır fakir ve masum iki kişinin ölümüyle açılacaktı. İkisi de cahildi. Büyük olayların kasırgası karşısında başı dönenler, çoğunlukla böyle cahiller olur. Bu kasırga onları, karşı koyulmaz bir biçimde çeker ve yutar. İşte, ihtiyar Yelisey ile genç Mile iki kardeş gibi aynı anda, aynı yerde öldüler ve başlarıyla askerî karakolu ilk süsleyen kişiler oldular. Sonraları, ayaklanma sürdükçe, karakol bu süsünden hiç yoksun kalmadı.

Eskiden adı bile bilinmeyen bu iki mutsuz, böylece insanların anılarında yer etti. Hatta bazı ünlü kahramanlardan daha derin izler bıraktı.

Kapiya, korkunç bir ün salan karakolun altında kaybolunca, onunla birlikte neşeli toplantılar, sohbetler, şarkılar, zevk ve eğlenceler de kayboldu. Tahtaları zamanla gri bir renk alan tahta karakolun çevresi de, askerin uzun zaman oturduğu her yer gibi tuhaf bir görünüş aldı.

Direkler üstünde er çamaşırları kuruyor, pencereden Drina'ya çöpler, yağlı sular ve her türlü süprüntüler atılıyordu. Beyaz parmaklıklar üstünde uzanan kir izleri... uzaklardan görülüyordu.

Yerli Müslümanlar bile oradan geçerken artık zevk duymuyorlardı. Sırplara gelince; zorunluk duymadıkça geçmiyor, geçtikleri zaman da gözlerini kaldırmadan acele acele yürüyorlardı.

Cellâtlık ödevini uzun zaman hep aynı er yaptı. Kalın kaşlı, esmer bir Anadolu çocuğuydu. Bulanık sarı gözleri, zenci dudağı gibi kalın dudakları vardı. Karnı tok ve keyfi yerinde insanlar gibi tombul yüzü hep gülerdi. İsmi Hayrettin'di. Ve çabucak adı ve şöhreti bütün kasabaya, hatta sınıra kadar yayıldı. Ödevini zevkle yapıyordu. Âdeta onu bir onur meselesi yapmıştı. Çok ustaca ve çabuk iş görüyordu. Kasaba halkı, onun berber Muşan'dan daha hafif eli olduğunu söylüyordu. Genç, ihtiyar onu adca olsun tanımayan yoktu. Bu ad insanlarda merak ve korku uyandırıyordu. Gününü, köprünün üstünde, karakolun gölgesinde, yatmak ya da oturmakla geçiriyordu. Arada bir çiçeklerini kontrol eden bir bahçıvan gibi kazıktaki başları dolaşırdı. Sonra tekrar gözleri çapaklı, ağır hareketli ve kalender, gelip yerine oturur, esner, gerinirdi.

Köprünün sonunda, meraklı çocuklar duvarın arkasına birikip korkuyla onu seyrederlerdi.

Ama iş başına geçtiğinde Hayrettin birden çevikleşir ve parmaklarının ucuna kadar vicdanlı davranırdı. Kimsenin kendi işine karışmasını istemezdi. İsyan geliştikçe işine karışanlar da çoğalıyordu. İsyancılar kasabanın üst yanındaki köyleri yaktıkça Müslümanların öfkesi artık sınır tanımıyor, yalnız isyancıları, casusları ya da öyle sandıklarını yakalayıp komutanın karşısına getirmekle kalmıyor, cezanın infazına da karışmak istiyorlardı. Böylece bir gün kasabalılar, o büyük su baskınında, Hoca ve Hahamla şakalaşmak gücünü kendinde bulan Rahip Mihaylo'nun başını da orada gördüler. Mihaylo, Sırplara karşı duyulan kin ve intikam isteğine kurban giderek can verdi. Çingene çocukları da onun ölü dudakları arasına bir sigara sıkıştırdılar.

Bunlar, Hayrettin'in çok kızdığı ve elinden geldiğince de engel olmaya çalıştığı şeylerdi.

Şişman Hayrettin, ansızın, şarbon hastalığından ölünce, yerini onun kadar becerikli olmayan başka bir cellât aldı. Daha birkaç yıl, savaş devam ettiği sürece Kapiya'nın üstünde başlar eksik olmadı.

Böyle zamanda insanların da yüreği katılaştığı için, artık bu görünüm bir tepki yaratmıyordu. Önünden öylesine ilgisizce geçiyorlardı ki, bu serginin sona erdiğinin farkında bile olmadılar. Sırbistan isyanı bastırılınca, karakol da önemini ve anlamını kaybetti. Artık köprüyü geçmek serbest olduğu halde, nöbetçi hâlâ orada yatıyordu. Eğer bir gece unutulan bir mum yüzünden yangın çıkmamış olsaydı bu durum daha ne kadar sürüp gidecekti, Allah bilir. Günün boğucu sıcağından iyice kızmış olan bu çıralı tahtalar, dibine kadar yandı. Sadece beyaz köprüyü değil, çevredeki bütün dağları aydınlatan ve ırmakta kızıl ve bulanık yansılar yapan bu büyük ateşi halk, heyecanla seyretti.

Gün ağardığı zaman, köprü, gözlerinin önüne yine eskisi gibi çıktı. Yıllarca Kapiya'yı kapatmış olan o çirkin tahta binadan kurtulmuştu. Beyaz taşları yanmış ve isten kararmıştı. Ama yağmur ve kar, bütün bunları çok geçmeden yıkayıp temizledi. Karakoldan ve ona bağlı kanlı olaylardan, birkaç hazin hâtıradan başka bir şey kalmadı. Onlar da yavaş yavaş zayıfladı ve yeni kuşakla hafızalardan silindi.

Kapiya, kasabalılar için yine eski biçimini almıştı. Kasabadan gelirken soldaki terasta kahveci, takımlarıyla yerleşti. Mangalını yaktı. Sadece çeşmenin suku akmıyordu. Çünkü musluk ödevini gören ejderhanın başı kırılmıştı. Yine halk, sohbet etmek, iş üzerine konuşmak ve tatlı tatlı uyuklamak için sofaya gelmeye başladı. Yaz geceleri gençler kafileler hafinde şarkı söylüyorlardı. Bir gönül ağrısını dindirmek isteyen ya da uzak diyarların serüvenlerinin özlemini çeken gençler gelip oraya oturuyorlardı. Dar çevreli yerlerde daima gençlerin yüreklerinde yaşayan bir istektir bu!...

Bu olaylardan yirmi yıl sonra köprünün üstünde şakalaşıp şarkı söyleyen artık yeni bir kuşaktı. Ne o heyula gibi yükselen biçimsiz karakolu, ne nöbetçinin boğuk haykırışını, ne Hayrettin'i... ne de atalar sözü haline girmiş bir ustalıkla kestiği başları hatırlıyorlardı.

Sadece bahçelerden şeftali çalan çocuklara ihtiyar kadınların şöyle bağırdıkları işitiliyordu:

— Hay seni Hayrettin alsın inşallah... İnşallah ananın başını köprüde görürsün...

Ama, tahta perdeden atlayıp kaçan çocuklar bu bedduaların mânasını anlayamazdı, yalnız hoş bir şey olmadığını bilirlerdi.

Böylece: Köprünün yanında kuşaklar, birbirlerini kovalayıp geçiyor, sonra köprü, insan oğlunun kaprisleriyle, gelip geçici ihtiyaçlarından doğan izleri, bir toz gibi üzerinden silkip atıyor ve yine değişmez, değiştirilmez biçimiyle hep aynı olarak kalıyordu.

VII

Kasabada ve köprüde zaman akıp gidiyor, yıllar onar onar atlıyordu. XIX. yüzyılın ortalarına doğru geçen onar yıllarda, Osmanlı İmparatorluğunu, için için yanan bir ateş kemirip eritmekteydi. Ama görünüşte, bu yıllar, kuraklıklara, su baskınlarına, salgın hastalıklara ve her çeşit üzüntülere rağmen çağdaşlar için nisbeten mutlu ve durgun geçen yıllardı. Çünkü bütün bu olaylar birer birer geliyor, uzun bir sessizlik döneminden sonra kısa süren bir kasırga gibi gelip geçiyordu.

Bosna ve Belgrad paşalıkları arasında sınır tam kasabanın üstünden geçiyordu. Bu sınır zamanla, daha net bir biçimde belirmeye, iki ülke arasında bir sınır anlamını almaya başladı. Bu durum, o çevrenin olduğu kadar kasabanın da yaşantı koşullarını değiştiriyor, ticarete, ulaşım işlerine, kamu oyuna ve Müslümanlarla Sırplar arasındaki ilişkilere de etki yapıyordu.

Yerli Müslümanlardan yaşlılar, gözlerini kırpıştırarak, kaşlarını çatarak bu değişikliğe inanmak istemiyorlardı. Bu korkunç hayaleti karşılarından kovmak istiyormuş gibi öfkeleniyor, onu tehdit ediyor, birbirleriyle konuşmalara girişiyor sonra yine hoşa gitmeyen yeni olaylar onları korkutup telâşa düşürünceye kadar, aylarca bu gerçeği unutuyorlardı.

Bir gün Veletov'lu bir Müslüman sınırdan aşağı inerek Kapiya'da oturdu. Orada toplanan yerli Müslüman eşrafına, Veletov'da olup bitenleri büyük bir heyecanla anlatmaya başladı. Veletov'lunun anlattığına göre kışın bir aralık, köylerinin üst yanına Yovan Miçiç adında şom ağızlı biri gelmişti. Ruyan serdarı olan bu adamın şöhreti çok kötüydü. Ta Aril'den, yanında silahlı bir müfrezeyle gelmişti. Sınırı dolaşıp ölçüyordu. Ona, ne yaptığını, ne maksatla böyle davrandığını soranlara, çalımlı çalımlı, kimseye, hele dininden dönmüş Boşnaklara hesap vermek zorunda olmadığını; ama öğrenmekte pek direnirlerse, Sırbistan sınırının nereye kadar uzanacağını ve

Sırbistan’ın nerelerini işgal edeceğini anlamak üzere Miloş tarafından gönderildiğini söyledi. Veletov’lu, hikâyesini şöyle sürdürdü:

— İlkin, gâvurun içkiyi fazla kaçırdığını, ne söylediğini bilmediğini sandık. Çünkü onun ne yaman bir haydut ve kötü bir insan olduğunu çoktan biliyorduk. Abuk sabuk konuşuyor diyerek sözlerine inanmadık ve bir daha da bunu düşünmedik...

— Aradan daha iki ay geçmeden adam yine göründü. Bu sefer yanında Miloş’un ordusundan bir çete ile soluk yüzlü, yumuşak huylu, İstanbullu bir de Padişah elçisi vardı. Gözlerimize inanamıyorduk. Ne yazık ki, bu gelen elçi de, herifin söylediklerinin hepsini doğruladı. Sırbistan’ı Miloş’un idare etmesi ve idare ettiği yerlerin nerelere kadar uzandığının belirtilmesi için padişah buyruğu çıkmıştı. Elçinin adamları, Tetrebitse’nin altındaki yokuş boyunca direkleri sıralamaya başlayınca, Miçiç öfke ile direkleri söküp fırlattı ve leşini köpekler paralayasıca bu pis gâvur, elçinin üstüne yürüdü, onu bir köpeği paylar gibi payladı, idam cezasıyla tehdit etti.

— Sınır oradan geçmiyor! diye bağırdı. Sınırı Rus Çarı ile Sultan belirttiler. Bu konuda Prens Miloş’a bir de ferman gönderdiler. Şimdi sınır Lim ırmağı boyunca dosdoğru Vişegrad köprüsüne gidiyor, oradan da Drina boyunca uzanıyor ve bütün bu topraklar Sırbistan’a kalıyor. Bu da geçici bir zaman için. İlerde daha da genişletmek gerekecek!...

— Elçi onu güç belâ yatıştırabildi. Ve mesele şimdilik bu kadarla kaldı. Ama, o zamandan beri içimize bir kurt düştü. Ne yapacağımızı, nereye gideceğimizi bilemiyoruz. Ujitsa’lılarla konuştuk. Onlar da ne yapacaklarını, bu işin nereye varacağını bilmiyorlar. İki sefer hacca gitmiş ve 90’ını aşmış olan ihtiyar Hacı Zuko bir kuşak geçmeden Türk sınırının 15 konak uzağa, tâ Karadeniz kıyılarına kadar gerileyeceğini söylüyor.”

Vişegrad’lılar bu Veletov’luyu büyük bir dikkatle dinlemişlerdi. Görünüşte sakin olmalarına rağmen çok üzgün ve şaşkındılar. Dinledikleri şeyler onlara öylesine dokunmuştu ki, yerlerinde duramıyorlardı...

Görünmeyen güçlü bir dalga, altlarındaki taş köprüyü sarmış gibi, oturmakta oldukları taş sıralara sımsıkı tutunmuşlardı.

Sonunda kendilerini biraz topladılar. Ve bu olayı önemsiz gösterecek sözler söylemeye başladılar.

Kapiya'da tatsız haberlerden, acı düşüncelerden, fazla ciddî meselelerden, üzüntülü konuşmalardan hoşlanmazlar. Çünkü bütün bunların iyi bir belirti olmadığını bilirler. Veletov'lunun söylediklerini kimse çürütemiyor, onu nasıl susturup yatıştıracağını da kimse bilemiyordu. Bundan ötürü onun getirdiği kötü haberlerle, kendi yüksek Veletova'sına dönmesini dört gözle bekliyorlardı. Gerçi bununla üzüntüleri azalmış olmayacaktı, ama buradan uzaklaşmış olacaktı. Adam gittikten sonra, yaşamanın tadını kaçıran, geleceği korkunç gösteren konuşmalardan kurtulduklarına, eski alışkanlıklarına dönebileceklerine, Kapiya'larında, eskisi gibi, rahat rahat oturabileceklerine sevindiler. Dağın ardında geçen olaylara gelince, varsın onları da zaman değiştirsin, hafifletsindi.

Zaman, eserini tamamladı. Hayat, güneşin altında, hiç değişmemiş gibi akıp gitti. Kapiya'da konuşulan şeylerin üstünden de 30 yıla yakın bir zaman geçti.

Rüyan serdarı ile Türk delegesinin sınır boyunca diktikleri direkler, kökleşmişti. Biraz geç gelişmişti ama Türklere acı meyvelerini vermeye başlamıştı bile... Türkler, Sırbistan'daki en son şehirlerini de bırakmak zorunda kaldılar. Bir yaz günü Vişegrad köprüsü, Ujitsa'dan kaçıp gelenlerin meydana getirdiği acıklı bir kafile ile doldu.

Kapiya'da güzel grupların uzun sürdüğü sıcak günlerden biriydi. Kasabalı Müslümanların çarşıdan dönüp her iki terasa doldukları saatti. O devirde kavunlar sepetlerle getirilirdi. Olgun kavun ve karpuzları gündüzleri soğutur, geceleride onların satın alır, sofada oturup yerlerdi. Çoğu zaman iki arkadaş, karpuz kırmızı mı, yoksa beyaz mı çıkacak, diye

bahse tutuşur, bahsi kaybeden parayı öder, sonra oturup konuşarak, şakalaşarak onu birlikte yerlerdi.

Taş teraslar daha günün sıcaklığını koruyordu. Ama güneşin batışıyla birlikte ırmaktan serin bir rüzgâr esmeye başlardı. Suyun ortası pırıl pırıl yanar, ama kenarları, sazlarla söğütlerin dipleri, gölgeli, koyu yeşil görünürdü. Etrafı çevreleyen tepeler, batan güneşin altında kızıla boyanırdı. Yalnız bazılarının rengi çok kırmızı, bazılarının ise belli belirsiz. Ama, onların üstünde, Kapiya'dan göz alabildiğine uzanan anfiteatrın güney batısının yarısında, her an renk değiştiren kimi parlak, kimi soluk, yaz bulutları uzanır. Bu bulutlar, Kapiya'nın, en güzel manzaralarından biridir. Gün ağarıp güneş yükselmeye başlayınca, dağların ardından kalın yığınlar halinde gelirler... Bu beyaz gümüş rengi ve gri bulutlar, periler ülkesindeki şahane binaların düzensiz, renk renk kubbeleri imiş gibi görünür. Belli bir büyüklüğe varınca, güneşin kavurduğu kasabanın üstünde böylece ağır ve hareketsiz asılı kalırlar. Akşam üzerleri köprüde oturan Müslümanların gözleri önünde her zaman bu bulutlar vardır, tıpkı sultanın beyaz ipek çadırları gibi. Onları seyrederken gözlerinde savaşlar, yiğitlik sahneleri, şahane ve lüks bir hayat canlanır. Kasabanın çevresindeki yaz bulutlarını karanlıklar kapatınca, ay ve yıldızlar, yepyeni, büyülü bir ülke yaratır.

Kapiya'nın bu değişik ve eşsiz güzelliğini, hiç bir zaman yaz gecesinin bu saatinde olduğu kadar kuvvetle duyamazsınız... İnsan sanki, sihirli bir asma salıncakta gibidir. Karaları aşar, sularda yüzer... Uzayda uçar... Ama yine de kasabasına, bahçesiyle, meyvalıklarıyla, erikleriyle beyaz evine sımsıkı bağlı kalır.

Böyle bir evi, çarşıda bir dükkânı olmayan sıradan kasabalılar da, orada oturup kahvelerini içer, sigaralarını tellendirirken, yeryüzünün zenginliklerini ve tanrısal nimetlerin sonsuzluğunu bu saatte duyarlar.

Zamanında düşünülmüş, iyi bir yere kurulmuş, başarı ile bitirilmiş bir yapı, sağlam ve güzel olunca, bütün bunları insanlara, hem de yüzyıllar boyunca, sağlayabiliyordu.

İşte yine, sohbetlerle, şakalaşmalarla, birbirine ve geçenlere takılmalarla geçen akşamların birindeyiz; canlı ve gürültücü şakalara en çok hedef olan, kısa boylu, güçlü kuvvetli, tuhaf görünüşlü bir gençti. Bu, tek gözlü Salko'dur.[19]

Salko, vaktiyle kasabaya gelmiş bir er, ya da subayla bir çingene kadının oğludur. Zaten babası, bu istemediği oğlu doğmadan kasabadan ayrılmıştı. Az sonra annesi de ölünce çocuk, anasız, babasız büyüdü. Bütün kasaba ona baktı, yardım etti. O hem herkesindi, hem de hiç kimsenin. Gider, evlerde, dükkânlarda çalışır, kimsenin yapmak istemediği işleri yapar, lâğımları, kanalizasyon çukurlarını temizler, ölen hayvan leşlerini, suyun sürükleyip getirdiği her şeyi gömerdi. Hiç bir zaman bir evi, bir soyadı, belli bir işi olmamıştı. Ayakta, ya da yürürken nerede olsa yemek yerdi. Ambarlarda yatar, başkalarının verdiği alaca bulaca elbiseleri giyerdi. Daha küçükken sol gözünü kaybetmişti. Dürüst, neşeli, içkiyi seven, tuhaf bir tipti. Kasaba halkına sadece yaptığı işlerle değil, onlara şaka etmek, alay etmek fırsatını vermekle de hizmet ederdi.

Yine çevresine birkaç kişi toplanmıştı. Hepsi tüccar oğulları idi. Onunla kaba şakalar yaparak gülüşüyorlardı.

Hava, olgun kavunla, yeni kavrulmuş kahve kokuyordu. Güneş batmıştı ama Molievnik'in üstünde parıldayan o büyük yıldız henüz doğmamıştı. İşte o anda, en basit şeylerin bile önemli büyük bir görünüme büründüğü, kuşku dolu, özel bir anlam aldığı anda. Ujitsa'dan gelen bir göçmen kafilesi köprüde göründü. Adamların çoğu yaya olarak üst baş toz içinde iki büklüm yürüyorlardı. Küçük atların üstünde de sarınıp sarmalanmış kadınlar, sandıklara, denklere bağlanmış küçük çocuklar, sallana sallana geliyorlardı. Bazen da iyi bir ata binmiş önemli bir kişi görünüyor ama, o da cenazenin arkasından gidiyormuş gibi yürüyor, gözlerini yerden kaldırmıyordu. Bu hali ise de onu buraya sürükleyen felâketi daha güçlü olarak belirtiyordu. Kimi ipe bağlı bir keçi sürüklüyor, kimi de kucağında bir kızı taşıyordu. Hepsi de susuyordu. Çocuklar bile ağlamıyorlardı. Nal sesleriyle adamların

ayak seslerinden, iki kat olmuş beygirlerin üstünde, bir birine çarpan bakırların tıkırdısından başka ses duyulmuyordu. Yorgunluktan bitkin, bu mahvolmuş insanların gelişi ile Kapiya'daki canlılık birden söndü. İhtiyarlar taş sıraların üstünde taşlaşmış gibi kalakaldılar. Gençler birer duvar meydana getirdiler. Kafile aralarından geçti. Kasaba halkından kimisi onlara selâm vererek konuşuyor, bir şeyler ikram etmeye çalışıyordu. Ama onlar, ikram edilen şeylere bakmak için bile başlarını çevirmiyor, selâmlarına ancak karşılık veriyor, bu gece konaklayacakları Okolişte'ye karanlık basmadan varmak istiyorlardı.

Aşağı yukarı 120 aile vardı. Yüzden fazlası Saray-Bosna'ya gidiyordu. Belki de onları orada misafir edeceklerdi. 15 aile kadar da kasabada kaldı. Bunlar burada akrabaları olan kimselerdi.

Bu yorgun insanlardan yalnız bir tanesi, ailesi ve kimsesi olmayan dışarlıklı fakir bir adamdı, bir an Kapiya'da durup bol bol su içti. İkram ettikleri sigarayı aldı. Tozdan üstübaşı bembeyaz kesilmişti. Gözleri ateşi varmış gibi parlıyordu, bakışları hiçbir şeyin üzerinde durmuyordu. Sigarasının dumanını zevkle savurarak etrafı o parlak tatsız bakışlarıyla süzüyor, bazılarının çekine çekine sordukları nâzik sorulara bile karşılık vermiyordu. Suyunu içtikten sonra uzun bıyıklarını sildi. Kısaca teşekkür etti, yorgunluğun verdiği acılıkla birkaç söz söyledi:

— Burada oturmuş, gülüp eğleniyorsunuz ama, Stanşevats'da neler olduğunun farkında bile değilsiniz. İşte biz, Müslüman topraklarına göç ettik. Ama, sizler, sıranız gelince acaba nereye gideceksiniz? Bunu kimse bilmez... Hiç biriniz de düşünmüyorsunuz.

Adam birden sustu. Bu söyledikleri, daha bir süre tasasız kalacak olan bu insanlar için çok fazla... Ona, ne susmaya, ne her şeyi açıkça anlatmaya izin vermeyen kederi için ise çok azdı. Onun için birden susmuştu. Teşekkür etti, veda etti ve kafileye yetişmek için acele acele uzaklaştı. Hep birden ayağa kalkarak ona iyi yolculuklar dilediler. Bütün gece Kapiya'nın üstünde hüzünlü bir hava esti. Herkes susmuş, düşünceliydi. Tekgöz bile merdivene

oturmuş, hareketsiz duruyordu. Kazandığı bir bahis sayesinde yediği karpuzun çekirdekleri etrafa dağılmıştı. Başını koluna dayamış, gözlerini yere eğmiş, ama önündeki taşı görmüyor, dalgın ve mahzun, sanki yakın bir geleceğin derinliklerine bakıyordu. Herkes vaktinden önce dağıldı.

Ertesi gün her şey yine normal halini aldı. Vişegrad'lılar mutsuzluğu hatırlamasını sevmezler, hiç bir şeye de önceden üzülmek alışkanlıkları yoktur. Gerçek hayatta zaman zaman böyle durgunluk çağları vardır. Onu hiç bir zaman erişilmeyen güvenilir bir hayatın özlemiyle karatmanın anlamı yoktur.

XIX. yüzyılın ortalarında, bu 25 yıl içinde, Sarayevo'da iki sefer veba, bir sefer de kolera salgını oldu. Bu gibi hallerde kasabalılar; Hazreti Muhammed'in müminlerine böyle zamanlarda yapmalarını öğütlediği şeyleri yaparlardı.

"Bir yerde hastalık görülünce gitmeyin, çünkü hastalığı alabilirsiniz! Ama, hastalığın olduğu yerde bulunuyorsanız oradan da çıkmayın, çünkü hastalığı başkalarına bulaştırabilirsiniz."

Halk, zorlanmadıkça, Peygamber bile söylese, sağlık kurallarına boyun eğmediğinden, hükümet işe karışıyor, her salgında postanın, yolcuların gelip gitmesine engel oluyordu. O zaman Kapiya'nın yaşamı da değişiyordu. Düşünmek, ya da şarkı söylemek için oraya toplananlar, işsizler, güçsüzler, ortadan kayboluyordu. Köprünün üstünde o ayaklanma zamanlarında olduğu gibi, her gece nöbetçi bekliyordu. Sarayevo'dan gelenleri durduruyor, tüfeklerini sallayarak, bağırarak onları geri çeviriyorlardı. Atlı postaların getirdikleri mektupları alıyor ama, tedbir almaktan da geri kalmıyorlardı. Kapiya'da beyaz duman çıkarken güzel kokulu bir odundan küçük bir ateş yakıyorlar, zaptiyeler mektupları birer maşa ile tutup bu dumandan geçiriyorlardı. Ancak böyle dezenfekte olan mektuplar gönderiliyordu, ama hiç eşya kabul etmiyorlardı. Başlıca ödevleri mektuplarla değil, insanlarla uğraşmaktı. Her gün birkaç kişi geliyordu. Yolcu, tüccar, postacı gibi... Tam köprünün giriş yerinde bir

nöbetçi beklerdi. Daha uzaktan görür görmez eliyle yaklaşmanın yasak olduğunu anlatan bir işaret yapardı. Durumu açıklamak, geçebileceğini ispat etmek isteyen yolcu ile tartışmalar başlardı. Her gelen de mutlaka kasabaya girmek niyetindedir. Kolera ile bir ilişkisi olmadığını, sağlıklı bulunduğunu iddia eder, hastalığın çok uzaklarda, Sarayevo'da olduğunu anlatmaya kalkar, bu açıklamayı yaparken yolcular yavaş yavaş ilerler, Kapiya'ya yaklaşırlardı. Burada öteki nöbetçiler de söze karışır, tartıştıkları için elleriyle hareketler yaparak bağıra bağıra konuşurlardı.

Bu bağrışmaların başka bir sebebi de vardı. Köprüde nöbet bekleyenler, günlerini rakı içerek, soğan yiyerek geçirmekteydiler. Ödevleri onlara bu hakkı vermekte, çünkü her ikisinin de koleraya iyi geldiğine inanmaktadırlar. Onlar da bu haklarından fazlasıyla yararlanmaktaydılar. Yolcuların çoğu zaptiyeleri inandırmaya çalışmaktan, yalvarmaktan yorulur, istediklerini yapamayacakları için üzülerek dönerlerdi.

Ama bazıları da çok inatçı olur, direnir, saatlerce beklerdi. Eğer zaptiye şefi Salko Hedo orada ise, beklemeye değmez. Çünkü Hedo tam anlamıyla bir memurdur. Karşısındaki adamı ne görür, ne de söylediğini işitir. O ancak yürürlükteki kanunlara uymalarını söylemek için ağzını açar. Görev başında kör ve sağır olur. İşi bitti mi üstelik de dilsizdir. Yolcu boş yere ona yalvarır, kompliman yapar.

— Salih ağa ben sağlıklıyım.

— Öyle ise geldiğin yere sağlıkla git!.. Haydi çek arabanı!...

Hedo ile tartışılmaz. Emrindeki zaptiyeler de yine biraz umut vardır. Kimi yolcu tartışmayı bırakır, konuşmaya dalar, başından geçen felâketleri anlatır. Yola çıkmasının nedenini ve başından geçen felâketleri sayar, döker... O zaman aralarında sanki bir bağ peyda olur. Çünkü onu daha iyi tanımış olurlar, hiç de koleralı bir adama benzetmemeye başlarlar. Zaptiyelerden biri kasabaya gidip istediği adamı onun adına görebileceğini söyler. Bu, yumuşamanın ilk basamağıdır. Yolcu işin vasıta ile

görülemeyeceğini bilir. Zaten zaptiyeler, rakı tedavisinden yarı sarhoş haldedirler. Yolcu, konuşmayı uzatır, yalvarır; kâh bir fıçı şarap vadeder, Allah rızası için ona bu iyiliği yapmasını rica eder, kâh bir sevap işleyerek cennetini kazanmasını öğütler ve bu, uysal bulduğu zaptiye ile yalnız kalıncaya kadar böyle sürüp gider. Uzayan bir tartışma, yarı yarıya kazanılmış gibidir. Yufka yürekli zaptiye, duvardaki yazıyı okuyormuş gibi başını çevirir. Kollarını arkasında kavuşturur ve sağ avucunu açar. İhtiyatlı yolcu, anlaştıkları parayı usulcacık zaptiyenin avucuna bırakır, sonra sağa sola bakar, köprünün öbür yarısını koşarak geçer ve kasabada gözden kaybolur.

Zaptiye de yerine döner, bir soğanı ikiye böler, rakısına meze yapar, birden neşelenir, tekrar kendisinde kasabayı koleradan korumak gücünü bulur. Mutsuzluklar da sonsuz değildir. Bir bakıma mutluluğa benzerler, geçip giderler, daha doğrusu biçim değiştirirler.

Kapiya’da hayat yine eskisi gibi başlar. Ve köprüye ne yıllar, ne yüzyıllar, ne insanlarla olan ilişkilerindeki hazin değişikler bir şey yapabilir. Bütün bunlar üstünden, tıpkı parlak ve cilâlı kemerleri altından akan azgın sular gibi gelip geçer.

VIII

Köprünün başına gelen ve Kapiya’da hayatı durduran, yalnız savaşlar, salgın hastalıklar, göçler değildir. Olduğu yıla adını veren ve uzun zaman hafızalardan silinmeyen bazı müstesna olaylar da vardır.

Kapiya’nın sağında ve solundaki taş korkuluklar aşınalı çok olduğundan, ötekilerinden biraz daha koyudur. Yüzlerce yıldan beri köylüler, köprüyü geçerlerken, dinlenmek için yüklerini oraya bırakırlar. Bir başlarına gelenler, birbirlerini beklerken dirseklerini oraya dayarlar, ya da, dirseklerini dayayarak, altlarından akan, her zaman pırıl pırıl her zaman temiz, köpüklü suları seyrederler. Ama onu seyredenler hiç bir zaman bu yılın ağustos ayının son günlerinde olduğu kadar kalabalık olmamıştı. Yaz henüz bitmek üzere olduğu halde sular yağmurlardan bulanmıştı. Kemerlerin arasındaki anaforlar beyaz köpüklerden görülmüyordu. Bu dönen köpüklerin içinde, tahta parçaları, ağaç dalları, saman çöpleri birbirini kovalıyordu. Ama, korkuluklarda başlarını kollarına dayamış, suyu seyredenler, artık onlara söyleyecek bir şey kalmayan, çoktandır tanıdıkları bu ırmağa bakmıyor, suyun yüzünü araştırıyor ve orada, tıpkı konuşmalarında olduğu gibi, onları çok şaşırtan ve üzen zalim bir alınyazısının izini bulmaya çalışıyorlardı.

O günlerde Kapiya’da hiç görülmedik bir hâdise olmuştu. Bunun geçmişte de hiç bir örneği yoktu. Belki de Drina’da bir köprü ve bir kasaba bulundukça da eşine rastlanmayacaktı.

Olay, bütün kasabayı üzmüş, sarsmış ve dünyayı dolaşan hikâyeler gibi o da tâ uzaklara kadar yayılmıştı.

Aslında bu, Vişegrad’a bağlı iki küçük köyün, Velyi Lug ile Nezuka’nın hikâyesidir. Bu köyler, kahverengi tepelerle yeşil yamaçlarının meydana getirdiği anfiteatrın iki ucundadır.

Kuzey doğuda, Strajiste bucağı, kasabaya en yakın olanıdır. Evleri, tarlaları, bahçeleri, birkaç tepenin üstünde yayılmış ya da onları ayıran vadiler arasına sıkışmıştır. Bu tepelerden birinin yuvarlak böğründe, erik bahçeleri içinde, tarlalarla çevrilmiş on beş kadar ev vardır. Bu zengin, güzel bir Müslüman kolonisi olan Velyi Lug köyüdür ve Strajiste bucağına bağlıdır. Ama bucaktan kasabaya daha yakındır. Çünkü Velyi Lug'dan inen biri yarım saatte kendini çarşı içinde bulur. Onların da öteki kasabalar gibi orada mağazaları ve işleri vardır. Onlarla Vişegrad'lılar arasında fark yoktur. Sadece malları daha emniyettedir. Çünkü güneş altında, sağlam bir toprakta ve su baskınından uzaktadırlar. Halkı kasabanın kötü alışkanlıklarından uzak, sakin, kendi halinde bir yaşam sürer. Velyi Lug'un bereketli toprağı, temiz bir suyu vardır, insanları da güzeldir.

Orada, Vişegrad'lı Osmanagiç'lerin bir kolu oturur. Kasabadakiler daha zengin, daha kalabalık oldukları halde halk onları bozulmuş bulur. Ve gerçek Osmanagiç'lerin, Velyi Lug'lular olduğunu iddia eder. Erkeklerin hepsi yakışıklı olan mağrur ve alıngan bir ailedir. Güzel bir evleri vardır. Bölgenin en büyük evi olan yamaçtaki beyaz ev onlarındır. Siyah samandan damı ve 14 camlı penceresiyle, daima badanalı, bembeyaz, pırıl pırıl bu ev tâ uzaklardan göze çarpar, Vişegrad'a gelen ya da oradan giden yolcunun ilk gördüğü şey o olur. Lieştan tepesinde batan güneşin son ışınları daima bu beyaz ve parlak eve gelip takılır.

Kasabalılar, akşam üzeri, batan güneşin Osmanagiç'in penceresine vuruşunu, onların içten yanışını ve sonra birer birer sönüşünü Kapiya'dan seyretmeyi çoktandır alışkanlık haline getirmişlerdir. Çoğu zaman güneş battıktan sonra bile, bu pencerelerden birinin, bulutların altına gizlenmiş son ışınla birden aydınlanıverdiğini ve sönmüş kasabanın üstünde birkaç saniye iri kırmızı bir yıldız gibi parladığı çok görülmüştür.

Evin efendisi Avdaga Osmanagiç, kasabada hatırı sayılan, itibarlı, tanınmış bir kişidir. Ev hayatında olduğu gibi, iş alanında da gururlu ve ateşli bir adamdır. Çarşıda depo gibi kullandığı bir dükkânı vardır. Burası

basık, loş bir yerdir. Hasırlar ve tahtaların üstüne kuru erik, mısırlar veya çam kozalakları yığılıdır.

Avdaga, toptancıdır. Onun için dükkânını her gün açmaz, pazar kurulduğu günler, bir de işleri gerektiği zaman açar. Mağazada daima oğullarından biri durur, kendi dükkânın önündeki bir sırada oturur. Orada müşterilerle, ya da tanıdıklarla konuşur.

Avdaga, sakalı, bıyığı bembeyaz, uzun boylu, kırmızı yüzlü, heybetli bir adamdır. Sesi boğuk ve kısıktır. Çünkü yıllardan beri astım çekmektedir. Konuşurken heyecanlanıp sesini yükselttiği zaman (ki bu sık sık olur) kuvvetli bir öksürük sözünü keser, boynundaki damarlar şişer, yüzü mosmor kesilir, gözleri yaşla dolar ve göğsü dağlardaki fırtınalar gibi iner, ıslık çalar ve öter.

Bu öksürük krizi geçince kendini toplar, derin derin soluk alır, bir süre değişik ve hafif bir sesle konuşmasını sürdürür.

Kasabada ve çevrede, sertliği, elinin açıklığı ve cesareti ile tanınmıştır. Her işte böyledir, hatta ticarette bile. Bu yüzden çok kere zarara da uğramıştır. Çoğu zaman, pervasız bir sözle birdenbire eriklerin ya da mısırın fiyatını, hiç bir sebep yokken arttırır ya da indirir, bunu sırf karşısındaki cimri bir tüccara ya da parasının üstüne titreyen bir köylüye meydan okumak için yapar.

Sert ve kesin kararlar verdiği halde yine de gelip ona akıl danışırlar, öğütlerini alırlar. Onun için Avdaga, Velyi Lug'dan inip mağazasının önüne oturdu mu, seyrek olarak yalnız kalır. Onunla konuşmaktan, ona akıl danışmaktan hoşlananlar çoktur. Çok açık yürekli, çok doğru sözlü olduğundan, başkalarının susmayı yeğ saydıkları durumlarda, o, düşündüğünü açıkça söyler ve düşüncelerini savunur. Astım'ı ve öksürükleri sık sık sözünü kestiği halde, tuhaftır, hiç bunların etkilerini kaybettirmez. Tam tersine onlara daha inandırıcı, ciddî, hazin bir ağırbaşlılık verir, bu da karşısındakinin direnişini büsbütün kırar.

Avdaga'nın, hepsi de yetişkin ve evli olan beş oğlu ile, yeni evlenme çağına girmiş bir kızı var. Kızı Fato'nun çok güzel olduğunu, babasına çok benzediğini herkes bilir. Kızın evlenmemesi, bütün kasaba halkını çok ilgilendiren bir konudur. Bizde, her devirde güzelliği, kibarlığı ve erdemleri yüzünden bir genç kızı hikâye ve şarkılarda yaşatmak âdettir. O zaman o, birkaç yıl için erişilmez bir amaç olur ve bütün istekleri üstüne çeker. Sesini işitmekle muhayyileler ateşlenir, çevresinde erkeklerin hayranlığından, kadınların kıskançlığından bir çember örülür. Bunlar, tabiatın herkesin içinden çekip ayırdığı ve tehlikeli yüksekliklere kadar çıkardığı müstesna kişilerdir,

Bu kız yalnız, yüzüyle ve vücuduyle değil, uyanıklılığı, hazır cevaplılığı ve güzel konuşmasıyla da babasına benzerdi. Bunu delikanlılar çok iyi bilirlerdi. Hele düğünlerde ya da gezmelerde rastladıkları zaman komplimanlarla, ya da küstah şakalarla ona takılmaya, onu kandırmaya veya öpmeye çalışanlar bunu çok iyi bilirlerdi. Konuşma sanatı da güzelliğinden aşağı değildi.

Ve işte, Avdaga'nın kızı Fato üzerine düzülen şarkıda (böyle müstesna kimseler için şarkılar, birdenbire, kendiliğinden doğar) şöyle deniyordu:

Ne kadar güzel, ne kadar akıllısın

Avdaga'nın kızı dilber Fato.

Kasabada ve çevrede ondan böyle söz ediliyor, şarkısı söyleniyordu. Ama Velyi Lug'lu genç kıza evlenme teklifinde bulunmak cesaretini gösteren pek azdı.

Bunların hepsi de sıra ile red cevabı alınca, Fato'nun etrafında hemen değişik bir alınyazısına ve kimseye nasip olmayan erdemlere sahip olanların etrafında görülen hayranlıktan, kinden, hasetten ve açığa vurulmuş isteklerden örülü bir boşluk, bir çember meydana geldi. Çok lâfı edilen ve şarkılar söylenen bu kişileri, kimseye benzemeyen alınyazıları çarçabuk alıp

sürükler, ondan sonra da bunlar gerçek bir yaşamın değil, bir şarkının, bir hikâyenin efsaneleşmiş kahramanı olarak yaşarlar.

Bizde burada, böyle dillere destan olmuş bir genç kızın evde kaldığı çok görülmüştür. Oysa ondan, her bakımdan çok daha aşağı olan genç kızlar kolaylıkla evlenirler. Fato'nun başına böyle bir şey gelmedi. Çünkü onun, kendisiyle evlenmek isteyecek kadar cüretkâr ve muradına erecek kadar inatçı ve kurnaz bir âşığı vardı.

Vişegrad'ın bulunduğu o inişli, çıkışlı, düzensiz daire içinde Velyi Lug'un tam karşı tarafında Nezuka köyü vardı.

Köprünün üst tarafında, aşağı yukarı bir saatlik uzaklıkta, sarp dağ silsilesinin ortasında Drina'nın kahverengi bir duvardan aşar gibi ağır bir dirsek çevirerek meydana çıktığı yerde, çok bereketli bir toprak parçası vardır. Bunlar, Butko'nun dik kayalarından inen sellerin sürüklediği topraklardır. Burada tarlalar, bahçeler ve yan tarafta da otlaklar görülür. Bu çayırlar tepelere doğru dik kayaların fundalıkları içinde kaybolur. Bütün köy, aynı zamanda Turkoviç'lerin diye anılan Hamziç beylerinin malıdır. Yarısında altı, yedi köylü ailesi yaşar. Öteki yarısında beylerin evi bulunur. Başta aile reisleri Mustafa Bey Hamziç olmak üzere Hamziç kardeşlerin evleri. Köy her yerden uzaktır. Kuzeye bakar, güneş görmez. Orada buğdaydan çok bol meyve ve ot yetişir. Etrafı yüksek dağlarla çevrili olduğundan günün büyük bir bölümünde gölgeler içinde kalır. Orada öyle bir sessizlik hüküm sürer ki... Bir hayvanın boynundaki çıngıraklar biraz fazla çalsa etrafa uzun uzun yankılar yapar... Oraya yalnız bir yol çıkar. O da Vişegrad'tan gelen yoldur. Kasabadan çıkarken köprüyü geçip, sağa giden büyük yol bir tarafa bırakılır, sola dönüp ırmak boyunca gidilir ve kıyıya inilirse karşıya dar ve taşlı bir yol çıkar. Bu yol sola döner, sürülmemiş yokuşlu topraklardan geçer ve ırmağa kadar inen dik kahverengi dağın eteğinde bir şerit gibi uzanır.

Bu yoldan at üstünde veya yaya giden biri, köprünün üstünden, sanki su ile kaya arasına atılmış dar bir ağaç kütüğü üstünde yürüyormuş izlenimini

verir. Ve yürüdüğü sürece, ırmağın durgun ve yeşil suyuna vuran hayali görülür.

İşte, kasabadan Nezuka'ya giden yol budur. Oradan da başka hiç bir yere gidilmez. Çünkü gidilecek yer, ne de yolculuk edecek bir kimse vardır. Evlerin üst yanında, seyrek ağaçlı bir ormanla kaplı olan dik yamaç beyaz derin iki çukurla kesilmiştir. Çobanlar dağdan koyunlarını almak için bu yoldan geçerler.

Hamziç'lerin en yaşlısı olan Mustafa Bey'in beyaz, büyük evi işte ordadır. Ve ev, Velyi Lug'lu Osmanagiç'in evinden daha küçük değildir. Yalnız ondan farklı olarak çukurda olup, Drina'nın kıyısındaki ormanlar tarafından tamamiyle göze kapanmıştır. Etrafı yarım daire biçiminde, otlar kavak ağaçlarıyla çevrilmiştir. Bu ağaçlar, bu her yanı kapalı ve güç erişilen toprak parçasına, yapraklarının hışırtısı ve hareketiyle daima bir canlılık vermektedir. Öteki, Hamziç kardeşlerin evi, biraz daha aşağıda ve daha mütevazidir. Çoluk, çocuk kalabalık bir ailedir. Hepsi de ince, uzun boylu, soluk benizli, az konuşur, içine kapalı insanlardır. Ama işe gelince aralarında büyük bir birlik vardır. Kendilerinin olan şeylere değer vermeye ve onu savunmaya alışkındırlar.

Velyi Lug'un zenginleri gibi onların da çarşıda, depoluk eden bir dükkânları vardır. Nezuka'nın bütün ürününü oraya yığarlar. Her mevsim gerek kendileri, gerek köleleri, Drina boyunca uzanan o daracık yolda karıncalar gibi kaynaşırlar. Kimi kasabaya mal götürmekte, kimi de malını satmış, parasını kemerine yerleştirmiş, dağların arasına gizlenen köyüne dönmektedir.

Mustafa Bey Hamziç'in evinde, insanın hiç bir yere varmayacağını sandığı bu taşlı yolun sonunda, sürpriz gibi karşısına çıkan büyük beyaz evde, Mustafa Beyin, dört kızı ve Nail adlı bir oğlu vardır. Bu Nezuka'lı Nail bey de, Velyi Lug'lu Fatma'ya göz koyanlardan biridir. Bir düğünde, bir sürü gencin üzüm salkımı gibi asıldığı bir kapı aralığından genç kızın

güzelliğini seyre doyamamıştı. İkinci sefer onu arkadaşları arasında gördüğünde, ona şaka yollu lâf atmak cesaretinde bulundu:

— İnşallah Nezuka'lı Mustafa Bey'in gelini olursun!

Genç kız bir kahkaha attı.

Delikanlı da kapının aralığından:

— Hiç gülme, dedi. Ergeç bu mucize bir gün olacak!

Genç kız tekrar güldü ve yalnız onun yaşında ve onun güzelliğinde olan kadınlarda görülen gururlu bir eda ile:

— Bu ancak Velyi Lug, Nezuka'ya indiği zaman olabilir, dedi.

Tabiatın fazla cömert davrandığı kişiler, bazan işte böyle kadere meydan okurlar. Genç kızın her davranışı, her söylediği söz nasıl her zaman ağızdan ağıza yayılırsa, Hamziç'e verdiği karşılık da öylece her tarafa yayıldı.

Kasabadaki akrabalarının baş vurmaları da bir sonuç vermeyince, Mustafa Bey, oğlunun gönül işini kendisi ele aldı. Avdaga ile daima ortaklaşa işleri olurdu. Hırslı ve mağrur olduğundan Avdaga son zamanlarda önemli zararlara uğramıştı. Bu yüzden de şimdilik bazı taahhütlerini karşılayamayacak durumdaydı. Çarşıdaki namuslu tüccarların böyle daima birbirlerine yaptıkları gibi, Mustafa Bey de sessiz sedasız, büyük bir tevazu ile ona bu konuda yardım etti. Bu yarı karanlık serin depolarda ve önlerindeki taş sıralarda yalnız para ve ticaret işleri çözülmez, bazan insanların alın yazılarıyla da oynanır.

Avdaga Osmanagiç ile Mustafa Bey Hamziç arasında ne geçti? Ne konuştular? Mustafa Bey Fato'yu biricik oğluna nasıl istedi? O mağrur ve sert Avdaga kızını nasıl verdi? Bunu hiç kimse, hiç bir zaman öğrenemeyecekti ve nitekim yukarıda, Velyi Lug'da baba ile kız arasında neler geçtiğini de gerçek olarak kimse öğrenememişti.

Tabiî ki kızın reddetmesi düşünülemezdi. İlkin üzüntü ve şaşkınlık dolu bir bakış, sonra vücudunun o kendine özgü mağrur dikilişi... En sonunda da

baba emrine körükörüne boyun eğiş... Bizde öteden beri olagelen ve hâlâ sürüp giden bir âdettir bu!

Genç kız, bir rüya imiş gibi çeyizini havalandırıp yerleştirmeye başladı. Nezuka'dan hiç birşey sızmadı. Tedbirli davranmasını seven Hamziçler, başarılarının da ağızdan ağıza dolaşmasından hoşlanmazlardı. Ama kasabada dedikodu aldı yürüdü. Hamziçlerin istediklerini nasıl elde ettikleri, koskoca Bosna'da kendine lâyık bir koca bulamayan Avdaga'nın güzel ve kibirli kızının, nasıl faka bastırıldığını; Fato, herkesin önünde bunun olamayacağını söylediği halde Velyi Lug'un nasıl Nezuka'ya indiği, günün konusu olmuştu.

İnsanlar böyledir. Çok yükselen ve yükseklerde uçanların düşmesinden âdeta tad duyarlar.

Bir süre hep bu mesele konuşuldu. Fato'nun nasıl mahcup düştüğünü anlatarak âdeta serin bir su içer gibi gönüllerini ferahlattılar.

Velyi Lug'da ve Nezuka'da hazırlıklar bir ay sürdü. Bir ay süre ile Fato, arkadaşları, akrabaları ve hizmetçileriyle çeyizini hazırladı. Dikti, işledi. Genç kızlar şarkı söylüyorlardı. O da şarkı söyledi. Şarkı söylemek gücünü bile kendinde buluyordu. Düşünceleri seyrini izlerken, o şarkı söyleyen sesini dinliyor ve her iğne batırışta kendi kendine tekrarlıyor ve biliyordu ki ne işledikleri şeyler, ne de kendisi hiç bir zaman Nezuka'ya gitmeyecekti. Bunu bir saniye bile aklından çıkarmıyordu. Ama böyle çalışır ve şarkı söylerken ona öyle geliyordu ki Velyi Lug ile, Nezuka birbirine çok uzaktı. Bir ay da çok uzun bir zamandı. Geceleri de hep aynı şey oluyordu. Bir işi bitirmek bahanesiyle yalnız kalınca dünya, bütün zenginliği, neşeli değişiklikleri, pırıl pırıl ışıklarıyla alabildiğine gözünün önüne seriliyordu.

Velyi Lug'un geceleri ılık, ama tazedir. Yıldızlar alçak ve titrektir. Çevreleri titrek beyaz bir ışıkla çevrilidir. Pencerenin önünde duran Fato, bu geceye bakıyordu. Bütün vücudunda, sessiz, yaygın ve tatlı bir güç vardı, sanki bu güç bir sevinç kaynağıymış gibi vücudunun her yanını

bacaklarını, kalçalarını, kollarını, boynunu, özellikle memelerini ayrı ayrı duyuyordu. Dolgun ve ağır, ama dimdik göğüslerinin tepeleri pencerenin tahta pancuruna dokundukça, parlak gökyüzünü; gecenin karanlık boşluğu içindeki her şeyiyle... evleri, binaları, tarlaları ve tepeleriyle sanki orada... göğsünün ucunda hissediyordu. Sanki onlar da derin ve heyecanlı soluğuyla birlikte kalkıp iniyor, kalkıp iniyor... Göğüslerinin tepelerine dokunuyor... Sonra uzaklara gitmek için ayrılıyor... Tekrar dokunuyor ve yine uzaklaşıyor... Ve bu böylece sürüp gidiyordu.

Evet... Dünya büyük... Dünya kocamandı. Gündüzleri de Vişegrad vadisi sıcaktan tutuştuğu, tarlaları kaplayan buğdayların sıcaktan çatlayışı bile duyulduğu, köprü ile siyah tepelerin kapattığı şehir, yeşil suların çevresinde bembeyaz yayıldığı zaman da böyle idi.

Ama geceleri, hele geceleri... Gökler tekrar canlanıp tutuştuğu zamandır ki insan, dünyanın o eşsiz gücünü ve sonsuzluğunu daha iyi duyar, kendini bu sonsuzluk içinde kaybeder... Artık ne benliğinin, ne nereye gittiğinin, ne yapacağının ya da ne yapmak istediğinin farkındadır. Ve yalnız orada, uzun zaman huzur içinde, gerçekten huzur içinde yaşanır. Orada ömrünüz boyunca sizi bağlayan... verilmiş ağır sözler yoktur. Öldürücü vaatler, içinden çıkılamayacak durumlar yoktur... Ölümden başka çıkar yolu olmayan kısa vadeli verilmiş sözler, sonunda ya ölüme, ya utanca götüren o insafsızca akan zaman yoktur. Evet o... verilen bir sözün bir daha hiç değişmediği gündür... Adsız ve dilsizdir.

O sırada aşağıdan, sanki uzaktan geliyormuş gibi ağır, boğuk, acılı bir ses gelir:

— Aaa, ahh, ahh, kha.

Bu, aşağıda gece öksürüğüyle pençeleşen Avdaga’dır. Fato bu sesi tanımakla kalmaz, uykusu kaçan babasını, oturmuş sigarasını içer ve öksürüğünün pençesinde kıvranırken de açıkça görür gibi olur. Sevgili bir sığınak gibi tanıdığı iri kestane rengi gözlerini de görür gibi olur. Bu yaşın

gölgelendirdiği içleri gülen nemli güzel gözleri... Tıpkı kendisininkine benzeyen gözleri... Ona, Hamziç'e verildiğini ve bir ay içinde hazırlanması gerektiğini söyledikleri gün, değişmez alınyazısını işte bu gözlerde okumuştu.

— Kkha, Kkha, Kkha, Aaaaahk!...

Bir dakika önce, gecenin güzelliği, dünyanın büyüklüğü karşısında duyduğu hayranlık birden söner. Toprağın o muhteşem soluğu durur. Kızın göğüsleri tatlı bir kıvranışla kasılır. Yıldızlar... Sonsuzluklar kaybolur... Artık sadece kaçınılmaz alın yazısı ile başbaşa kalır. Zaman geçtikçe olgunlaşan ve tanımlanan alın yazısıyla, o zalim ve insafsız alın yazısıyla. Aşağıdan, halvetten yine boğuk öksürükler gelir.

Evet, işitiyor, onu sanki orada, gözünün önünde imiş gibi görüyordu. O sevgili, güçlü, biricik babasını... Kendini bildi bileli, çözülmez bir bağla kendini tatlı tatlı bağlı hissettiği babasını... Onu sarsan acı ve öksürüğü, sanki kendi göğsünde duyuyordu. Şüphesiz, kendisinin "hayır" dediği yerde "evet" diyen ağızdı bu... Ama her yerde onunla birlikte... Hatta... bunda bile. Onun ağzından dökülen "evet"i de benimsemişti... Tıpkı öz adı gibi... İşte onun içindir ki, nikâhlanmasının arifesinde onun alınyazısı, çok insafsız ve acayipti. Bir çıkar yol göremiyordu. Çünkü yoktu. Yalnız bildiği bir şey vardı: Babasının "evet"i yüzünden Mustafa Bey'in oğlu ile Kadı'nın önüne çıkmak zorunda idi. Ama onu bildiği gibi, Nezuka'ya ayak basmayacağını da kesin olarak biliyordu. Yoksa kendi sözüne ihanet etmiş olurdu. Bu da aynı derecede imkânsızdı. Çünkü o da bir Osmanagiç sözü idi. İşte tam orada babasının "evet"i ile kendi "hayır"ı arasında Velyi Lug ile Nezuka arasındaki noktada hayalinde ne büyük dünyanın zenginlikleri, ne Velyi Lug ile Nezuka arasındaki yol vardı. Sadece; Kadı'nın Mustafa Bey'in oğluyla nikâhını kıyacağı mahkeme ile köprünün sonundaki Nezuka'ya giden yolu düşünüyordu. Ve bu yolu geçmeyeceğini de kesin olarak biliyordu. Zihni, boyuna bu küçük yol parçası üstünde gidip geliyordu. Mahkemeden kasabanın ortasına, çarşıdan köprüye... Ama oraya gelince,

sanki bir uçurum çıkmış gibi tekrar geri dönüyor, çarşıyı geçiyor, mahkemeye geliyordu. Ve böyle durmadan gidip geliyor, gidip geliyor... ve alın yazısı orada örülüyordu. Bir yerde duramayan, bir çıkar yol bulamayan düşüncesi hep gelip Kapiya'ya saplanıyordu. Gençlerin şarkı söylediği, büyüklerin oturup sohbet ettiği ve altından köpüklü yeşil suların aktığı, güzel beyaz Kapiya'ya... Böyle bir çözüm yolundan korkarak zihni tekrar yolun bir başından öbür başına koşuyor, ama çaresizlik içinde beyaz Kapiya'ya dönüyordu. Artık düşünceleri her gece biraz daha fazla... Her gece biraz daha uzun oraya takılıp kalıyordu.

Bu yolu hayalinde değil de, gerçekten geçeceği ve köprünün sonuna gelmeden ne olursa olsun bir sonuca varması gerekeceği günü düşündükçe, içini, utançla kararmış bir yaşamın dehşeti ve ölüm korkusu kaplıyordu.

Yalnızlığı ve çaresizliği içinde düşünüyordu ki: Bu sonucun korkunçluğu bile o günü geciktirmeye ya da değiştirmeye yeterdi.

Ama günler akıp geçti. Ne çabuk, ne yavaş, düzgün ve uğursuz... Bunlarla birlikte düğün de gelip çattı.

Ağustos ayının son perşembesi (belirtilen gündü), Hamziçler atlarla onu almaya geldiler. Bir zırh gibi vücudunu kaplayan yeni, ağır feracesi içinde onu bir ata bindirdiler, kasabaya götürdüler, avluda çeyizini, sandıklarını da atlara yüklediler. Nikâh, mahkemede Kadı'nın önünde kıyıldı. Ve böylece Avdaga'nın kızını, Mustafa Bey'in oğluna vermek vaadi yerine geldi. Küçük alay Nezuka yolunu tuttu. Düğün orada yapılacaktı. Çarşının yarısını geçtiler.

Fato'nun, aklından yüz kere geçtiği o çıkışı olmayan yolun yarısını!... Bu, düşündüğünden daha kolay olurdu. Ne yıldızlar... Ne boşluklar... Ne babasının öksürükleri, ne de zamanının daha ağır ya da çabuk geçmesi isteği vardı. Köprünün üstüne gelince genç kız, o yaz gecelerinde olduğu gibi yine vücudunun her parçasını ayrı ayrı hissetmeye başladı. Hele göğüslerinin bir zırh içindeymişçesine sıkıldığını duyuyordu. Kapiya'ya

geldiler. Genç kız geceleri birçok sefer hayalinde yaptığı gibi önünde giden en küçük kardeşinin kulağına eğilerek üzengileri biraz kısaltmasını fısıltıyla rica etti. Çünkü artık köprüden taşlı yola inen yokuşa yaklaşıyorlardı. İlkin ikisi durdu. Biraz arkada da bütün davetliler durdu. Bunda, bir fevkalâdelik yoktu. Düğün alayının Kapiya'da durması ne birinci, ne sonuncu seferdi. Kardeşi attan inip ona yaklaşmaya çalıştığı sırada genç kız atını parmaklıklara doğru sürdü. Sağ ayağı ile taş korkuluğa bastı ve sonra kanatlanmış gibi eyerin üstünden sıçrayarak köprünün altında uğuldayan suya atladı. Arkasından koşan kardeşi, korkuluğun üstüne boylu boyuna uzandı, feracenin ucunu yakalar gibi oldu ama tutamadı. Davetliler de çeşitli sesler çıkararak atlarından indiler ve taşlaşmış gibi taş korkuluğun önünde kalakaldılar...

* * *

Akşama doğru, mevsime göre fazla soğuk çıktı ve arkadan bir yağmur yağdı. Drina kabardı ve bulandı. Ertesi gün sarı sular Fato'nun ölüsünü Kalata yakınlarında sığlık bir yere sürükleyip bıraktı. Onu orada bir balıkçı buldu. Gidip teğmeni çağırdı. Biraz sonra teğmen, muhtar ve Tekgöz Salko ile birlikte geldi. Çünkü Salko, bu gibi olaylarda daima hazır bulunurdu.

Kızın ölüsü, yumuşak ve ıslak kumların üstünde yatıyordu. Dalgalar gelip ara sıra onu yalıyor, bazan da, bulanık sular onu büsbütün örtüyordu. Suların götürmediği siyah çuhadan yeni feracesi kalkmış, yüzünü örtmüştü. Gür ve uzun saçlarına karışan kumaş, bembeyaz ve dolgun vücudunun üstünde siyah bir yığın halinde duruyordu. Dalgalar incecik gelinliğini üstünden söküp almıştı.

Salko ile balıkçı, çeneleri kısılmış, üzgün bir yüzle sulara daldılar, genç kızın çıplak vücudunu, sanki canlıymış gibi dikkatli ve çekingen hareketlerle yerden kaldırıp kıyıya çıkardılar, ıslak, çamurlu feracesini üstüne çektiler.

Kız aynı gün, sol kıyıda Velyi Lug’un eteklerinde yüksek bir yerdeki Müslüman mezarlığına gömüldü. Akşama doğru hayatları heyecan ve güzellikten yoksun, işsiz güçsüz serseriler küçük meyhanede balıkçı ile Salko’nun etrafını merakla sardılar. Ölü ve cenaze üzerine bilgi alabilmek için onlara rakı ve sigara ikram ediyorlardı. Ama bir şey para etmiyordu. Rakı da onları söyletmiyordu. Salko bile susuyordu. Durmadan sigara içiyor ve bir gözü ile dumanın yükselişini seyrediyordu. Bazan da arada bakışıyorlardı, Tekgöz’le balıkçı... Sonra da belirsiz bir biçimde kadehlerini kaldırıyor ve birden dikiyorlardı.

İşte Kapiya’da hiç görülmemiş ve işitilmemiş bir facia da böyle geçti. Velyi Lug, Nezuka’ya inmedi. Avdaga’nın kızı da bir Hamziç’e varmadı.

Avdaga, o günden sonra kasabaya inmedi. O kış onu yiyip bitiren dertten kimseye bir şey açmadan bir öksürük nöbeti sırasında öldü.

Ertesi yılın ilkbaharında Mustafa Bey Hamziç oğluna Brankovits’li bir kız aldı.

Halk, daha bir süre bu olaydan söz etti, sonra unuttu. Güzelliği ve zekâsı ile sanki ölümsüzmüş gibi her şeyin üstünde parlayan genç kızda sadece dillerde dolaşan bir şarkı kaldı.

IX

Kara Corc isyanından yetmiş yıl kadar sonra, Sırbistan'da yeniden savaş başladı. Arkasından sınır boylarında oturanlarda da bir ayaklanma görüldü. Yeniden Gostillia'da Jiliyebu'da ve Veletova tepelerinde Sırp ve Müslüman evleri yanmaya başladı. Bunca yıl sonra tekrar Kapiya'da öldürülen Sırpların başları görüldü. Bunlar, saçları kısa kesilmiş, çıkık kemikli, uzun bıyıklı yassı enseli, sıska köylülerin başlarıydı. Ama bu da uzun sürmedi. Osmanlılar ile Sırbistan arasında savaş bitince halk da yatıştı. Ama bu, bir barış gösterisinden başka bir şey değildi. Altında birçok endişe, heyecan ve üzüntü mırıltıları gizleniyordu. Yavaş yavaş, Avusturya ordusunun Bosna'ya gireceğine dair söylentiler dolaşmaya başladı.

1878 yılı yaz başlangıcında, Saray - Bosna'dan Priboy'a giden Osmanlı birlikleri kasabadan geçti. Padişahın, hiç karşı koymadan Bosna'yı bıraktığına artık herkes inanmaya başlamıştı. Birkaç aile Sancağa göç etmeye hazırlandı. İçlerinde, bundan 13 yıl önce, Sırp egemenliğinde kalmak istemeyerek Ujitsa'dan buraya gelen göçmenler de vardı. Şimdi de başka bir Hıristiyan devletin buyruğundan kaçmaya hazırlanıyorlardı. Ama çoğunluk kalıyordu. İlgisiz görünmeye çalışarak büyük bir üzüntü ve şaşkınlık içinde olayların gelişmesini bekliyorlardı...

Temmuz başlarında Plevlie[20] müftüsü, yanında bir kaç kişiyle Bosna'da Avusturyalılara karşı bir direnme hareketi hazırlamak için önemli bir kararla çıka geldi. Bu sakin görünüşlü sarışın adam çok ateşli ve heyecanlı yaradılıştaydı. Her gün gelip Kapiya'da oturuyordu. Güzel bir yaz günü, kasabanın bütün ileri gelen Müslümanlarını oraya topladı. Onları Avusturyalılara karşı gelmeye çağırdı. Resmî emirlere bakmadan ordunun büyük bir bölümünün kalacağına ve yerlilerle birleşerek işgal kuvvetlerine karşı koyacağına onları temin etti. Bütün gençlerin hemen ona katılmalarını, iaşelerinin de Saray-Bosna'ya gönderilmesini istedi. Müftü,

Vişegrad'lıların, çılgın bir hayatı çılgın bir ölüme tercih ettiklerini ve dövüşmekten hoşlanmadıklarını biliyordu. Yine de, gördüğü çekingenlik ve isteksizlik karşısında şaşmaktan kendini alamadı. Fazla kalamayacağı için, onlara, halkın yargısından ve Allahın gazabından korkmalarını söyleyerek çekip gitti.

Yerine yardımcısı Osman Efendi Karamanhya'yı bırakmıştı. Bu ayaklanmaya katılmak için Vişegrad'lıları kandırmak ödevi ona kalıyordu.

Daha müftü ile konuşurlarken, onun bu düşüncesine en çok karşı gelen Ali Hoca Mütevelli olmuştu. Ali Hoca'nın ailesi, kasabanın en eski ve en tanınmış ailelerindendi. Hiçbir zaman büyük bir servete sahip olmamış, ama açık yüreklilikleri, dürüstlük ve mertlikleri ile tanınmışlardı. Baştan çıkamayan korku nedir bilmeyen, dalkavukluktan hoşlanmayan, âdi kışkırtmaların etkisi altında kalmayan inatçı insanlardı.

Ailenin en yaşlısı iki yüz yıldan artık bir süre önce kasabadaki Sokullu Mehmet Paşa Vakıflarının mütevelliliğini yapmış, bekçisi, idarecisi olmuştu. Köprünün yanındaki meşhur taş hanla da onlar uğraşmışlardı. Macaristan'ı kaybettikten sonra hanın idaresini sağlıyan gelir kaynağının da nasıl kaybolduğunu, ondan sonraki olaylarda hanın nasıl harap olduğunu, vezirin yaptırdığı vakıflardan yalnız bir köprünün ayakta kaldığını yukarda görmüştük. O, hiçbir bakıma ihtiyacı olmayan, hiçbir gelir istemeyen, sadece herkesin yararına hizmet eden bir vakfiye idi. Bunca yıl gururla, sadakatle ettikleri hizmete mükâfat olarak onlara (Mütevelli) lâkabını takmışlardı. Davut Hoca bu vakıfları korumak için giriştiği savaşı kaybettikten sonra bu ödevleri sona ermişti. Ama onlar hâlâ kendilerini vakıfların mütevellisi gibi görüyor ve köprünün bakımından da kendilerini sorumlu tutuyorlardı. Çünkü köprü de, bu büyük vakfiyenin ayrılmaz bir parçasıydı. Ailelerinde çok eskiden beri sürüp giden bir gelenek daha vardı. Her kuşakta hiç olmazsa mütevellilerden biri, mutlaka okula gider, hoca olurdu. Şimdi de sıra Ali Hocaya gelmişti. Servetleri gibi aile de küçülmüş, azalmıştı. Birkaç yarıcısı ve çarşıda hatırlanamayacak kadar eski

zamanlardan kalan bir dükkânları vardı. Bu dükkân en iyi yerde köprünün yakınındaydı. Ali Hocanın iki ağabeyi savaşta ölmüştü. Biri Rusya’da, öteki de Karadağ’da.

Ali Hoca henüz genç, güler yüzlü, kanlı, canlı bir adamdı. Mütevelli ailesinin dürüst bir ferdi olarak her şeyde kendine göre bir düşüncesi vardı. Ve bu düşünceyi, inatla, direnerek savunmak âdetiydi. Dürüst karakteri ve düşüncelerinde direnmesi yüzünden kasabanın öteki hocaları ve ileri gelenleri ile pek anlaşamazdı. Hocalık vasfı ve rütbesi vardı ama, belli bir görevi yoktu. Hocalık ünvanı ona hiç bir gelir sağlamıyordu. İstediği gibi serbest ve bağımsız olabilmek için dükkânını da bir başına idare ediyordu.

Vişegrad Müslümanlarının çoğu gibi Ali Hoca da silahlı bir direnişe karşıydı. Onun için korkaklık ve dinsizlik gibi şeyler söz konusu olamazdı. O da müftü kadar, direnişe katılanlar kadar, gelecek olan yabancı ve Hıristiyan bir idareden, onun getirebileceği her şeyden tiksiniyordu. Ama Padişahın gerçekten Bosna’yı Nemse’lilere bıraktığını bilen, hemşerilerini de çok iyi tanıyan Ali Hoca, düzensiz bir halk direnişinin ancak yenilgi ile sonuçlanacağını, daha büyük bir felâkete yol açacağını düşünüyordu. Bir kere bu düşünce kafasına yerleşince onu açıkça yaydı, şiddetle savundu. Bu sefer de herkesten çok Müftüyü kızdırarak şaşırtıcı sorular soruyor, akıllıca düşünceler ileri sürüyordu.

Böylelikle de, dövüşmek ve fedakârlık taraflısı olmayan, açıkça Müftünün direnme niyetlerine karşı bir ruh taşıyan Vişegrad’lıları da, istemeyerek desteklemiş oluyordu.

Osman Efendi Karamanliya, Vişegradlılarla konuşmak üzere orada kalınca, ilkin karşısında Ali Hocayı buldu.

Aslında tamamen Hoca gibi düşünen, ama düşüncelerini geveleyen beylerle ağalar, samimî ve ateşli hocayı kozlarını paylaşması için Karamanliya ile yalnız bıraktılar.

Vişegrad'ın ileri gelen Müslümanları, akşama doğru Kapiya'ya gelip mevki sırasıyla bağdaş kurup oturmuşlardı. Aralarında zayıf, uzun boylu, saz benizli, Osman Efendi Karamanliya da vardı. Yüzünün bütün kasları tuhaf bir biçimde gerilmişti. Gözleri ateş gibi yanıyordu. Alnı, yanakları yere bere izleri içindeydi. Karşısında ise Ali Hoca yüzü kıpkırmızı, ayakta duruyordu. Kısa boylu olmasına rağmen, heybetli bir görünüşü vardı. Ateşli hoca, ıslık çalan keskin bir sesle hep yeni sorular soruyordu:

— Bu kuvvetler ne kadar?... Nereye gidiyorlar?... Ne gibi vasıtaları var? Nasıl gidiyorlar?... Amaçları ne?... Başarısızlığa uğrarlarsa ne olacak?

Hocanın bu işi böyle soğuk, âdeta başkasının felâketine sevinen, ukalâca bir eda ile ele alışı, Hıristiyanların güçlü, Müslümanların şaşkın olmalarından doğan üzüntüyü gizlemek içindi. Ama heyecanlı ve kötümser Osman Efendi böyle şeyleri fark edecek ve anlayacak bir adam değildi. Sinirli, hasta, yobaz ruhlu ve son derece öfkeli olduğundan, hemen soğukkanlılığını kaybediyor, Hocanın şüpheleri, tereddütleri onu, sanki karşısında bir Nemseli varmış gibi çileden çıkarıyordu. Hocaya öylesine sinirleniyordu ki ona hep hakaretli cevaplar veriyordu.

— Elde bulunan vasıtalarla gerekli olan yere gidilecek. Amaç, düşmanı bu topraklara sokmamaktır. Çok soru soran, bu işin gerçekleşmesine engel olur, düşmana yardım eder!..

Nihayet ölçüyü büsbütün kaçırarak hocanın her sorusuna, onu küçük düşürecek cevaplar vermeye başlamıştı.

— Ölmek zamanı gelmiştir. Canımızı vereceğiz, hepimiz en son ferdimize kadar öleceğiz! Hoca!

— Ama ben Bosna'dan Nemseli'leri kovmak istediğinizi, onun için toplandığınızı sanıyordum, dedi. Eğer mesele ölmekten ibaretse biz de ölmesini biliriz, efendi. Bunun için de sana ihtiyacımız yok!

Karamanliya, kaba bir edâ ile onun sözünü keserek:

— Görüyorum ki hiç de o yolu tutmuyorsun! dedi.

Hoca da bıçak gibi keskin bir sesle karşılık verdi:

— Bende görüyorum ki sen ölüm yolunu tutmuşsun! Yalnız bu kadar saçma bir şey için, neden kendine arkadaş arıyorsun, anlamıyorum?

Artık konuşma kavga halini almıştı. Karamanliya, Hocaya:

— Pis gâvur!.. Vatan haini!.. diye hakaret etti. Kafası kazığa dikilmeye lâyık bir vatan haini!..

Hoca ise yılmadan, boyuna işi kurcalamakla meşguldü. Israrla sebep soruyor, deliller göstermesini istiyor, hakaretleri hiç duymamış gibi davranıyordu.

Gerçekten de, onlardan kötü iki tartışmacı, onlardan ters iki adam bulunamazdı. Etrafı büsbütün karıştırıp durumu berbat ediyorlardı. Onlardan başka bir şey beklenemezdi. Üzücüydü ama bunu değiştirmeye de imkân yoktu. Çünkü böyle anlarda, bir toplumun sarsıldığı, önüne geçilmez büyük değişiklerin olduğu anlarda bu gibi adamlar ortalığı büsbütün alt üst ederler. Karışıklık çağlarının belirtileridir bunlar...

Bu sonuçsuz kavga, ağalarla beylerin pek işine yaradı. Onlarla meşgul olan, onların düşüncelerini soran olmamış, onlar da, kendiliklerinden düşüncelerini söylemek zorunluğu duymamışlardı. Ertesi gün de Osman Efendi öfkesinden titreyerek, küfürler savurarak adamlarını toplayıp Sarayevo'ya, Müftü ile görüşmeye gitti.

O aylar içinde gelen haberler, kasabalarını ve evlerini korumak gibi oportünistçe düşünceler beslemekle daha iyi ettiklerine, ağaları ve beyleri büsbütün inandırdı. Ağustos ayının ortalarına doğru Avusturyalılar Saray-Bosna'ya girdiler. Az sonra da Glasinats yaylasında mutsuz bir savaş oldu. Bu, her türlü direnmelere bir son verdi.

Okolişte'den geçerek, Lieska tepelerinden inen yoldan Türk birliklerinin artıkları gelmeye başlamıştı. Sultanın iradesine bakmadan, hayatlarını tehlikeye atarak direnme güçleri ile birleşen muvazzaf erlerdi bunlar. Sadece ekmek, su istiyor ve Uvats'a giden yolu soruyorlardı. Ama, direniş

kuvvetleri, bir yenilginin yıkamayacağı ateşli ve mücadeleci kişilerdi, üstleri başları toz içinde, kararmış, perişan; savaşa katılmamış Vişegrad'lı Müslümanların sorularına acı acı cevaplar veriyorlardı. Bir yandan da Drina köprüsünü korumak ve buradan geçmeye engel olmak için siperler kazıyorlardı.

Ali Hoca bir kere daha ortaya atıldı. "Nemseli'lerin, bir ucundan öbür ucuna, bir baştan öbür başa Bosna'yı istilâ ettikten sonra" artık kasabanın savunulamayacağını, direnişin saçma olacağını, yılmadan ispat etmeye çalışıyordu. Direniş güçleri de bunun doğru olduğunu biliyor ama, söylemek istemiyorlardı. Çünkü üstü başı temiz, karnı tok olan bu insanlara kızıyorlardı. Hem korkak, hem akıllı davranarak çarpışmaya karışmadan evlerini ve mallarını koruyabilmişlerdi. Tam o sırada yine Osman Efendi çıkageldi. Her zamandan daha zayıf, daha sarı, daha kavgacı daha heyecanlıydı. O da başarısızlık nedir bilmeyen insanlardan biriydi. Sadece direnişten söz ediyor, nerede, ne pahasına olursa olsun ölmek gerektiğini söylüyordu. Onun bu taşkınlığı ve heyecanı karşısında herkes sindi, bir Ali Hoca kaldı. Soğuk ve neşesiz bir sesle, bir ay önce, yine bu aynı Kapiya'da direnişin sonuç vermeyeceğini haber vermiş olduğunu, kızgın Osman Efendiye hatırlattı. Ona adamlarını alıp Plevlie'ye dönmesini, durumu büsbütün karıştırmamasını öğütledi. Şimdi artık eskisi gibi ters konuşmuyor, Karamanliya'ya, bir hastaya hitap eder gibi tatlı davranıyordu. Çünkü her şeye rağmen yaklaşan felâketten Hoca da son derece üzgündü. Karşısında, eski İslâm kurallarının artık uzun zaman korunamayacağı, yabancı bir gücün yaklaşmakta olduğunu gören her dini bütün Müslüman gibi mutsuz ve üzgündü. Sözlerinden, elinde olmayarak o gizli zehir saçılıyordu.

Karamanliya'nın bütün hareketlerine, hüzünle cevap veriyordu:

— Efendi, sen zannediyor musun ki, oturup Nemseli'lerin memleketi istilâ etmelerini beklemek benim için kolay bir iştir? Bizi neler beklediğini, hangi zamanlara kaldığımızı bilmiyor muyuz? Acımızı, neler kaybettiğimizi

çok iyi biliyoruz. Eğer bunu anlatmak için geldinse keşke hiç zahmet etmeseydin? Vallahi Plevlie'den gelmeğe değmezdi. Benim gördüğüme göre hesaptan anlamıyorsun! Eğer anlasaydın... yaptıklarını yapmaz... söylediklerini söylemezdin. Azizim efendi bu senin düşündüğünden çok daha büyük bir azaptır. Bunun çaresi var mı bilmiyorum ama onun, senin gösterdiğim yolda olmadığını çok iyi biliyorum.

Ama Osman Efendi, onun derin ve içten tutkusu olan direnme idealine cevap vermeyen şeylere karşı sağırdı. Üstelik Hoca'dan Nemseli'ler kadar nefret ediyordu. Bu da daima böyledir. Üstün bir düşman yaklaşırken ve büyük yenilgilerin arifesinde iken, kardeş kardeşe düşman olur. Anlaşmazlıklar ortaya çıkar.

Artık söyleyecek yeni bir küfür bulamadığından, boyuna hocaya vatan haini diye bağırıyor ve:

— Git, kendini Nemselilere vaftiz ettir! diyordu.

Hoca sükûnetle karşılık veriyordu:

— Ecdadım kendini vaftiz ettirmedi ki, ben ettireyim, efendi!.. Ben ne kendimi vaftiz ettirir, ne de bir enayiyle birlik olup dövüşürüm.

İleri gelen Vişegrad'lı Müslümanların hepsi de Ali Hoca gibi düşünüyordu. Ama söylemeyi doğru bulmuyorlardı. Hele böyle açık ve kaba bir biçimde...

Yaklaşmakta olan Avusturyalılardan korkuyorlardı ama, bir askeri birlikle kasabaya hâkim olan Karamanliya'dan da çekiniyorlardı. Onun için evlerine ve şehrin dışındaki yurtluklarına kapanmayı tercih ediyorlardı. Yalnız Karamanliya ve adamlarıyla karşılaşmak zorunda kalınca, kaçamak cevaplar veriyor ve oradan sıvışmak için de bahane arıyorlardı.

Karamanliya ovada, kervansarayın harabeleri önünde sabahtan akşam karanlığına kadar sürekli toplantılar yapan bir meclis kurmuştu. Bu mecliste çeşitli insanlar vardı. Karamanliya'nın adamları, rastgele oradan geçenler, şehrin yeni efendisine bir şey sormaya gelenler direnişçilerin zorla şeflerini

dinlemeye sürüklediği kişiler... Karamanliya durmadan konuşuyordu. Bir kişi ile konuşurken bile yüzlerce insana sesleniyormuş gibi bağırıyordu. Yüzü büsbütün sararmıştı. Sapsarı olan gözleri, yuvaları içinde fıldır fıldır dönüyordu. Dudaklarının etrafında beyaz köpükler toplanıyordu. Kasabalılardan biri, Şeyh Turhan'la ilgili inançtan söz açtı. Çok eski zamanlarda küffârın buralara girmesine engel olmak için şehit düşmüştü. Ve şimdi ırmağın öbür kıyısında, köprünün üst tarafındaki mezarında dinleniyordu. Ama, düşman askerlerinden bir tanesi köprüye ayak basacak olursa... Hemen mezarından kalkacak, yolunu kesecekti.

Karamanliya bu efsaneyi hemen benimsedi, ona dört elle sarıldı ve ondan gerçek bir yardımcıymış gibi söz etmeye başladı.

— Kardeşlerim! Bu köprü bir vezirin hayratıdır. Bu köprünün, gâvur kuvvetlere geçit vermediği yazılıdır. Onu biz değil, ne kılıcın, ne de tüfeğin etkileyemeyeceği "bir evliya" koruyor. Düşman gelince o... mezarından kalkacak, köprünün ortasına dikilecek... Kollarını açacak... Nemseli'ler de onu görünce bacakları titriyecek, yürekleri ağızlarına gelecek, o kadar korkacaklar ki, kaçmaya bile vakit bulamayacaklar... diyordu. Müslüman kardeşlerim!.. Dağılmayın!.. Hepiniz benimle birlikte köprüye gelin.

Bunları söylerken uzun, siyah cüppesi altında dimdik, kollarını açarak evliyasının nasıl duracağını gösteriyor, bu haliyle siyah, kocaman bir haç'a benziyordu.

Vişegrad'lılar bu hikâyeyi ondan iyi biliyorlardı. Çocukluklarından beri kaç sefer dinlemiş ve anlatmışlardı. Yalnız yaşantı ile masalı birbirine karıştırmak, hiçbir canlının kendilerine yardım edemeyeceği bir durumda ölülerin yardımına bel bağlamak istemiyorlardı.

Ali Hoca mağazasından ayrılmamıştı. Taş hanın önünde olanları kendisine anlattıkları zaman merhamet ve hüzün dolu bir anlatım ile elini sallayarak:

— Ben bu sersemin ne canlılara, ne ölülere rahat vermiyeceğini biliyordum, dedi. Artık Allah yardımcımız olsun!

Düşmanın önünde kendini âciz hisseden Karamanliya, bütün öfkesini Hocadan alıyordu. Bağırıyor, korkutuyor ve şehri terk etmeden kendilerine karşı savaşmak istemediği, başkalarını da ettirmediği Nemseli'leri karşılaması için Hocayı kulağından Kapiya'ya çivileyeceğine yemin ediyordu.

Avusturyalılar Lieska yamaçlarında görününce bu tartışmalar birden dindi. O zaman kasabanın gerçekten savunulamıyacağını gördüler. Karamanliya, kasabadan son ayrılanlardan biri oldu. Kervansarayın önünde, ta oraya kadar sürüklediği iki demir top bırakıyordu. Karamanliya kasabadan ayrılmadan, ettiği yemini yerine getirdi. Sanatı demircilik olan uzun boylu, ama kuş beyinli bir adama, Hocayı alıp bağlamasını ve sonra Kapiya'da eski karakoldan kalan kazığa sağ kulağından çivilenmesini emretti.

Çarşıda ve köprü yakınında hüküm süren genel kargaşalık ve heyecan arasında, yüksek sesle verilen bu emri herkes duymuştu. Ama söylendiği biçimde yerine getirileceği kimsenin aklına gelmiyordu. Böyle anlarda neler söylenmez, ne yuvarlak lâflar, ne kötü küfürler edilmezdi! Bu da bunlardan biriydi... İlkin imkânsız bir şey gibi göründü. Bir hareket, bir korkutmadan başka birşey olamazdı. Ali Hoca da işi ciddiye almamıştı. Emri alan demirci de topların çivilerini çakarken düşünüyor ve tereddüt ediyordu. Ama hocayı çivilemek,düşüncesi bir kere ortaya atılmıştı. Herkesin zihninde "Yapılır!...", "Yapılamaz!" diye bir düşünce belirmeye başlamıştı. Çok saçma, çirkin ve imkânsız görünüyordu. Öyle idi de. Ama böyle boğucu heyecan anlarında ne olursa olsun bir şeyler yapmak... görülmemiş bir şey yapmak gerekti. Bundan başka da yapılacak şey yoktu. Bu imkân gittikçe maddileşiyor, daha mümkün daha tabiî gelmeye başlıyordu. Niçin olmasın?...

Kendini pek de savunmayan Hoca'yı iki kişi yakaladı. Kollarını arkaya bağladılar. Henüz bunlar fecî ve çılgın bir gerçek olmaktan çok uzaktı. Ama gittikçe yaklaşıyordu. Nihayet demirci duraksamasından ve zaafından utanmış gibi az önce topları çaktığı çekici ortaya çıkardı. Nemseli'lerin yarım saatlik yola kadar gelmiş olmaları, ona birdenbire kararını verdirdi. Ve bu işi bitirmeye niyet etti. Aynı acıklı düşüncenin altında ezilen Hocaya da herşeye karşı bir umursamazlık gelmişti. Hatta ona verilen o çirkin, gülünç cezaya bile! Ve o imkânsız görünen şey böylece gerçekleşti. Böyle bir şeyin olabileceğine kimse inanmamakla birlikte, Hoca'nın kulağından Kapiya'ya çivilenmesine herkes biraz yardım etmiş oldu. Halk, Nemseli'lerin önünden kaçınca Hoca orada yalnız kaldı. Bu gülünç ve acıklı durumda, diz üstü, hareketsiz durmaya mahkûmdu. Çünkü en küçük bir hareket ona dayanılmaz bir acı veriyordu. Ona bir dağ gibi ağırlaşmış ve büyümüş gelen kulağı kopacak diye korkuyordu. Bağırıyordu. Ama sesini duyacak kimse kalmamıştı. Herkes evine, köyüne dağılmış. Kasabaya bir ölüm sessizliği çökmüştü. Köprünün üstü, ölüm her şayi silip süpürmüş gibi ıssızdı. Onu koruyacak kimsecikler yoktu. Ali Hoca, Kapiya'nın üstündeki kazığa başı yapışmış, yuvarlak bir top gibi iki büklüm olmuş inliyordu. Ama bu durumda bile Karamanliya'ya karşı yeni deliller bulmaya çalışıyordu.

Avusturyalılar ağır ağır ilerliyordu. Önceleri, öbür kıyıda, Kervansarayın önündeki topları görünce durup dağ toplarının gelmesini beklediler. Öğleye doğru küçük bir koruluktan kervansaraya iki gülle attılar. Bu da zaten çökmekte olan hanı büsbütün yıktı. Pencerelerindeki, tek parça bir bloktan oyulmuş o güzelim kafesleri kırdı. Ancak Türk toplarını devirdikten ve başlarında kimse bulunmadığını anladıktan sonra ateşi kestiler. Sakıncalı adımlarla köprüye yaklaştılar. Elleri tüfeklerin tetiğinde, ağır adımlarla Kapiya'ya geldiler; orada iki büklüm olmuş duran Hoca'yı görünce durakladılar. O da başının üzerinden geçen mermilerden öylesine korkmuştu ki kulağının acısını bile unutmuştu.

Tüfek elde, yavaş yavaş yaklaşan askerleri görünce inlemeye başladı. Bu, nasılsa herkesin anlayabileceği bir dildi. Bu sayede tüfeklerin tetikleri çekilmedi. Asker köprüde ilerlerken birkaç tanesi yanında kaldı. Etrafında dönerek onu yakından incelemek istiyor, durumun ne olduğunu anlamaya çalışıyorlardı.

Ancak bir hastabakıcı geldikten sonra, kerpeten bulup, atları nalladıkları cinsten çiviyi çıkardılar. Hocayı kurtardılar. Her tarafı tutulmuştu. Öylesine bitkindi ki, inleyerek taş basamakların üstüne yıkıldı. Hastabakıcı yaralı kulağına, ateş gibi yakan bir şey sürdü. Hoca, acayip bir rüya görüyormuş gibi, adamın kolundaki beyaz banda bakıyordu. Üstünde kocaman bir kızıl haç vardı.

İnsan ancak ateşi olunca böyle korkunç ve iğrenç rüyalar görürdü. Bu haç yaşlı gözleri önünde bir ayna gibi parıldıyor... büyüyor... korkunç bir hayalet gibi ona ufku kapatıyordu. Ondan sonra bir asker yarasını sardı. Sargının üstüne de sarığını yerleştirdi. Hoca, başı bağlı böğürleri sızlayarak doğruldu. Birkaç saniye köprünün korkuluğuna dayanarak durdu. Güçlükle kendini topluyordu. Karşısına rastlayan Kapiya'nın öteki tarafındaki taşın Türkçe yazıları üstüne bir asker, büyük beyaz bir kâğıt yapıştırıyordu. Hoca, başı ağrıdığı, kulakları uğuldadığı halde merakını yenemedi. Gidip beyaz ilana baktı. Bu General Filipoviç'in bir bildirisiydi. Hem Türkçe, hem Sırpça yazılmıştı. Avusturya ordusunun Bosna'ya girmesi dolayısıyla Bosna-Hersek ahalisine sesleniyordu. Hoca sağ gözünü kapayarak Türkçe metni hecelemeye başladı. O da sadece iri harflerle yazılan bölümü okuyabiliyordu.

"Bosna ve Hersekliler!

Avusturya İmparatoru, Macaristan Kralının orduları ülkenizin sınırlarını geçti. O, topraklarınızı zorla almak isteyen bir düşman olarak gelmiyor. Yıllardan beri sadece Bosna-Hersek'i değil. Avusturya, Macaristan sınırlarını da tedirgin eden kargaşalığa son vermek için dost olarak geliyor.

İmparator-kral, sınırlarında huzuru kaçıran bu kargaşalıkların daha fazla sürüp gitmesine, sefalet ve felâketin kapılarına dayanmasına izin veremezdi. Durumunuz üzerine Avrupa devletlerinin dikkatini çekti. Hep birlikte, çoktan beri kaybetmiş olduğunuz barış ve sükûnu size Avusturya-Macaristan'ın sağlamasına karar verildi. Mutluluğunuzu candan dileyen padişahınız Sultan, sizi güçlü dostu İmparator-kralın himayesine bırakmayı uygun gördü.

İmparator-kral bu ülkenin bütün evlâtlarının aynı kanunlardan yararlanmasını, hepsinin hayatlarının, dinlerinin ve mallarının korunmasını istiyor.

Bosna-Hersekliler, büyük bir sevinçle Avusturya, Macaristan'ın şanlı bayrağının himayesi altına girin, askerlerimizi dostça karşılayın. Kanunlara boyun eğin, işlerinize dönün, emeğinizin ürünleri korunacaktır."

Hoca bunları, kesik kesik, kelime kelime okuyor. Hepsini pek anlamıyor ama, her kelimesi ona bir acı veriyordu. Bu bambaşka bir acı idi. Yaralı kulağının ve başının sızısına benzemiyordu. Ancak "İmparator" kelimesi ona anlattı ki... Artık ailesi ve bütün yakınları mahvolmuştur. Hem de tamamiyle mahvolmuşlardı. Yalnız tuhaf bir biçimde... Gözler görüyor, ağızlar konuşuyor, insan yaşamakta devam ediyor, ama hayat, gerçek hayat kalmıyordu. Yabancı bir imparator onlara el koymuş, yabancı bir dinin idaresi altına girmişlerdi. Bu sözlerden ve bu bildiriden bunlar anlaşılıyordu. Hele göğsüne kurşun bir gülle gibi yerleşen bu ağrı, onu daha açık bir biçimde anlatıyordu. Ve bu, insan oğlunun duyabileceği acıların en ağırı, en fenasıydı.

Burada, Osman Karamanliya gibi binlerce sersem, hiçbir yardımda bulunamaz, hiçbir şeyi değiştiremezdi.

(Hoca kendi kendine böyle söyleniyordu.)

— Hepimiz öleceğiz... Varalım ölelim!...

İnsan için ne yaşayabileceği, ne de ölebileceği bir çağ gelince yakınma neye yarardı? Evet, ne yaşayabilir, ne ölebilir, ancak toprağa çakılan bir direk gibi çürüyebilirdi. Bu öylesine büyük, öylesine gerçek bir sefalet ve perişanlıktı ki... Onu görmek ve anlamak Karamanliya gibilerin harcı değildi. Bu anlayışsızlıkları yüzünden durumu bir kat daha ağırlaştırıyorlardı.

Ali Hoca bu düşünceler içinde ağır ağır köprüden çıktı. Hastabakıcının da onunla birlikte geldiğinin farkında değildi. Kulağının acısı, İmparatorun sözlerini okuduktan sonra göğsüne yerleşen bu kurşun güllenin yanında hiç kalıyordu. Ağır ağır yürüyor ve karşı kıyıya hiç varamayacağını sanıyordu. Bu köprü... Bütün kasabanın göğsünü kabartan köprü... Yapıldığı gündenberi sıkıca ailesine bağlı olan.. Çocukken oynadığı ve bütün ömrünü üstünde geçirdiği köprü. Sanki ortasından, tam Kapiya’nın olduğu yerden çöküvermişti. Sanki bu Nemse bildirisinin beyaz kâğıdı onu ikiye bölmüş ve arada dev bir uçurum açılmıştı. Sağda ve solda taş sütunlar yine yükseliyordu ama, üstünde geçit kalmamıştı. Çünkü köprü artık iki kıyıyı birleştirmiyordu. Herkes olduğu yerde sonsuz olarak kalmaya mahkûmdu. Ali Hoca bu ateşli düşünceler içinde yavaş yavaş ilerliyordu. Yaralı bir adam gibi sendeliyor, gözlerinden, durmadan yaşlar dökülüyordu. Köprüyü ilk defa geçerek yabancı ve tanımadık bir şehre giren hasta bir dilenci gibi sarsak adımlarla yürüyordu. Birden yanı başında sesler duyarak sıçradı. Yanından askerler geçiyordu. Kolunda büyük bir haç taşıyan ve onu çivilendiği yerden kurtaran askerin ablak yüzünü tanıdı. Asker gülümseyerek ona pansumanını gösteriyor ve anlamadığı bir dilde birşeyler söylüyordu. Hoca, yine ona bir yardımda bulunmak istediğini sanarak birden doğruldu:

— Kendi işimi kendim görebilirim. Kimseye ihtiyacım yok benim! diyerek daha hızlı ve kararlı adımlarla evine döndü.

X

Avusturya birlikleri ancak, ertesi günü resmen kasabaya girdi. Kasabanın üstüne çöken böylesine bir sessizliği, hiç kimse, asla hatırlamıyordu. Dükkânlar açılmamıştı. Ağustos ayının sonlarına rastlayan bu sıcak ve güneşli günde, evlerin pencere ve kapıları sımsıkı kapalıydı. Yan sokaklar ıssız, meyva bahçeleriyle avlular bir ölüm sessizliği içindeydi. Müslüman evlerinde umutsuzluk ve telâş, Hıristiyan evlerinde ise ihtiyat ve güvensizlik vardı. Ama hepsi de korkuyordu. Kasabayı işgal eden Nemseliler de bir pusuya düşmekten korkuyorlardı.

Sözün kısası, Müslümanlar, Nemselilerden; Sırplar Müslümanlarla Nemselilerden, Museviler ise hepsinden ve herkesten korkuyordu. Çünkü, hele savaş anlarında, herkes onlardan güçlü idi.

Bir gün önceki top seslerinin yankıları hâlâ herkesin kulağındaydı. Eğer insan sadece kendi korkusunu dinleseydi, kimse o gün burnunu bile kapıdan uzatamazdı. Ama insan oğlunun kendisinden başka efendileri de var. Bir gün önce kasabaya giren Avusturya birliği, teğmenle zaptiyeleri saklandığı yerde buldu. Avusturya birliğini komuta eden subay, teğmene, görevine devam ederek kasabada düzeni sağlamasını söylemişti. Ertesi sabah Albay geleceği için gelişinden bir saat önce kasabanın ileri gelenlerinin, yani her üç dini temsil eden büyüklerin çıkıp Albayı karşılamalarını da ayrıca tembih etmişti.

Sapsarı kesilen teğmen, mütevekkil bir tavırla emri hemen yerine getirmiş ve ibrahim Mollaya, Müderris Hüseyin efendiye, rahip Nikola’ya ve Hahambaşı David Levi’ye haber göndermiş, hem şehrin ileri gelenlerini, hem de din temsilcilerini ertesi günü öğle vakti Kapiya’ya gidip kasaba adına Avusturya Albayını karşılamaları ve çarşıya kadar geçirmeleri gerektiğini bildirmişti.

Söylenen saatten çok önce, dördü de, ecinnilerin top oynadığı çarşı meydanında buluşarak ağır ağır Kapiya’nın yolunu tuttu. Oraya geldiklerinde teğmen yardımcısı olan Salko Hedo, bir zaptiyenin yardımıyla Kapiya’nın basamaklarıyla Avusturyalı Albayın oturacağı taş sıranın üstüne parlak renkli Türk halısı sermiş bulunuyordu. Bir süre ciddî vs sessiz durup beklediler. Okolişte yolundan kimselerin gelmediğini gördüler, bakıştılar ve bu sessiz anlaşmadan sonra sıraların halı serilmemiş olan bölümüne oturdular. Rahip Nikola, deriden yapılmış kocaman tütün kesesini çıkararak herkese ikram etti. Sofada yine tıpkı eskisi gibi, akranlarıyla şakalaşarak vakit geçirdikleri o gençlik günlerinde olduğu gibi oturuyorlardı. Yalnız ne var ki, zamanla az çok hepsi yaşlanmıştı. Rahip Nikola ile Molla İbrahim ihtiyarlamışlardı. Müderrisle Haham orta yaşlı idiler. Orada resmî elbiselerinin içinde oturmuş her biri kendisini ve kendininkilerini düşünüyordu. Yaz güneşinin altında, birbirlerini uzun uzun süzdüler ve her biri ötekini olduğundan yaşlı ve çökmüş buldu.

Hepsi de ötekinin çocukluğunu, gençliğini, bu köprüde akranlarıyla oynadığı, henüz ne olacağı belli olmayan körpe bir fidan olduğu zamanı aklına getiriyordu. Sigaralarını tellendirirken konuşuyorlar ama, konuştuklarından büsbütün başka şeyler düşünüyorlardı. Arada sırada, yabancı komutanı getirecek olan Okolişte yoluna bir göz atmaktan da kendilerini alamıyorlardı. Şimdiden sonra her şey o komutana bağlıydı. Dünyalarına, kasabalarına ve başlarına gelebilecek iyilik... kötülük...

Dördünden en sakini, kendini en iyi tutmasını bileni hiç şüphe yok ki rahip Nikola’ydı, ya da öyle görünüyordu. 70 yaşını geçkin olduğu halde, hâlâ dinç ve güçlüydü. Bu köprünün üstünde başı kesilen ünlü rahip Mihaylo’nun oğluydu. Gençliği çok fırtınalı geçmiş... Korunmak için birkaç sefer Sırbistan’a kaçmıştı. Hiçbir şeye boyun eğmeyen karakteri ve âsi davranışlarıyla nefret ve intikam hissi uyandırmıştı. Ama, bu fırtınalı yıllar geçtikten sonra, kasabaya yerleşmiş, babasının yerine geçip evlenmiş ve durulmuştu. O devirler artık çok geride kalmış ve unutulmuştu. Kendisi de

gülerek “benim huyum çok değişti, bana karşı koyanlar da uslandılar” derdi...

Sınır boyuna yayılmış olan bir cemaati tam elli yıldır sükûnetle, başarıyla idare ediyordu. Sanki hayatın normal üzüntülerinden başka üzüntü ve keder görmemiş gibi, bu ruhanî reiste bir hizmetkâr vefası ve bir prens vekarı vardı. Müslümanlara, âmirlerine ve bütün halka âdil ve eşit davranıyordu. Ne ondan önce ne de ondan sonra gelenlerden hiç kimse onun kadar saygı ve sevgi görmemiştir. Hiçbir çevrede, hiçbir din adamına böylesine itibar gösterilmemiştir. Yaşı, dini, cinsiyeti ne olursa olsun herkes onu sayıyor, seviyor, “büyük baba” diye çağırıyordu. Bütün kasaba ve çevresi için o, Sırp kilisesini temsil ediyordu. Üstelik de onu, rahiplik ve şefliğin en güzel örneği olarak görüyorlardı. Uzun boylu, çok güçlü bir adamdı. Fazla kültürlü olmamakla birlikte, büyük bir kalbi, duru bir muhakemesi, yiğit bir ruhu vardı. Gülümseyişi, karşısındakini hemen yumuşatır, ona sükûn ve hayat verirdi. Güçlü, yüksek kalpli, hem kendisi, hem çevresiyle barış içinde yaşayan bir insanın o anlaşılmaz tebessümüydü bu! İri yeşil gözleri bazen kısılır, altın kıvılcımlar saçan bir çizgi haline gelirdi. İhtiyarlığında bile böyle kalmıştı. Tilki derisinden uzun bir kürk giyiyordu. Yüzü, yılların pek az ağarttığı, göğsüne kadar inen kızıl bir sakalla çevrilmişti. Başındaki yüksek rahip şapkasının altından kocaman bir topuz görünüyordu.

Köprüden, kendine özgü vekarlı bir geçişi vardı. Sanki köprüye yaslanmış olan bu kasabanın ve bütün bu dağlık ülkenin, 50 yıldan beri değil de çok eskilerden, çeşitli tapınaklarla çeşitli dinlerin henüz dünyayı ayırmadığı, tufandan önceki zamanlardan beri ruhanî şefi imiş gibi... Geçtiği yollardaki iki taraflı dükkânların sahipleri, hangi dinden olursa olsun çıkıp onu selâmlarlardı. Kadınlar ona rastlayınca, bir kenara çekilerek yol verirler, başları eğik bir halde büyük babanın, geçmesini beklerlerdi.

Çocuklar, hatta museviler bile, oyunlarını yarıda bırakır, seslerini keser, büyük babanın, eğik başlarına dokunması için, kesik saçlı başlarını uzatır, onun güçlü ve neşeli sesiyle, “çok yaşa oğlum, çok yaşa!...” demesini

beklerlerdi. Büyük babaya böyle saygı göstermek âdeta bir gelenek haline gelmişti. Bu bir Atavismdi. Çünkü, kuşaklar dünyaya gelirken bu duygu ile doğarlardı. Yalnız Rahip Nikola'nın hayatını karartan bir gölge vardı: Çocukları olmamıştı. Muhakkak ki ona bu büyük bir darbe olmuştu. Ama, ne ondan, ne de karısından kimse bir şikâyet duymamıştı. Evlerinde daima köylü akrabalarından evlât edindikleri birkaç çocuk bulunurdu. Bu çocuklara evlendirinceye kadar bakar, sonra başkasını alırlardı.

Rahip Nikola'nın yanında Molla İbrahim oturuyordu. Uzun boylu, zayıf, kuru, seyrek sakallı, sarkık bıyıklı bir adamdı. Rahipten pek de genç değildi. Kalabalık bir ailesi ve babadan kalma zengin toprakları vardı. Yalnız bir çoçuğunkini andıran hareketli mavi gözleriyle öylesine zayıf, öylesine sıkılgan ve ürkekti ki, Vişegrad'ın soylu ailesinden gelme bir hocadan çok, fakir bir dervişi andırıyordu. Molla İbrahim'in bir kusuru vardı. Kekeme idi. Kasabalılar şaka yollu "onunla konuşmak için insanın işi gücü olmamalı" derlerdi. Bununla birlikte Molla İbrahim cömertliğiyle, iyi yürekliliğiyle çevresinde ün salmıştı. Her halinde bir yumuşaklık, derin bir huzur ve sükûn sezilirdi. Onunla tanıştınız mı, kekemeliğini de, dış görünüşünü de unuturdunuz. Hasta, dertli ve yoksulları kendine çekerdi. En uzak köylerden bile ona akıl danışmaya gelirlerdi. Evinin önünde onu bekleyenler hiç eksik olmuyordu. Ona akıl danışmak isteyen kadınlarla erkekler sık sık yolunu keserlerdi. Kimseyi boş çevirmezdi. Öteki hocalar gibi pahalı muskalar, dualar satmazdı. Biriyle konuşacağı zaman, karşısına ilk çıkan taşa, bir gölge yere oturur, adamın yavaş sesle ona derdini anlatmasını beklerdi. Molla İbrahim büyük bir dikkat ve merhametle onu dinler, sonunda ona birkaç tatlı söz söyler ve daima en iyi çözüm yolunu bulurdu. Bazen elini cübbesinin cebine sokar ve kimsenin görmemesine dikkat ederek adamın avucuna birkaç para sıkıştırırdı.

Bir Müslümana yardım etmek gerekince hiçbir şeyden çekinmez ve hiçbir şey ona ağır gelmezdi. Bu gibi şeyler için her zaman vakit ve para bulurdu. Bu gibi durumlarda kekemeliği de onu rahatsız etmezdi. Çünkü

ihtiyaç içinde kıvranan bir din kardeşiyle konuşurken kekemeliğini tamamen unuturdu. Onun yanından çıkan büsbütün avunmasa bile, derdini kendi derdiymiş gibi paylaşan birini bulmanın ve içini dökmüş olmanın rahatlığı içinde oradan ayrılırdı.

Daima başkalarının derdi ile uğraştığından kendini düşünmeye vakit bulamazdı. Onun için yüzyıla yaklaşan yaşamının hep sağlık, mutluluk ve refah içinde geçtiğine inanırdı.

Vişegrad'ın müderrisi Hüseyin efendi, henüz genç, oldukça kısa boylu, göbeklice bir zattı. Daima temiz ve zarif giyinirdi. Düzgün kesilmiş siyah yuvarlak bir sakalı; yuvarlak siyah gözleri, beyaz bir teni vardı. İyi bir eğitim görmüştü. Yeterince bilgiliydi. Ama kendini olduğundan da çok bilgili sanırdı. Konuşmaktan, kendini dinletmekten pek hoşlanırdı. Çok siyah kıllı, pembe tırnaklı, beyaz nazik ellerini biraz yukarı kaldırarak kelimeleri dikkatle seçerdi. Sanki bir aynanın önünde konuşuyormuş gibi davranırdı. Kasabada en çok kitabı olan o idi. Bunları çemberlerle çevrilmiş kilitli bir sandık içinde saklardı. Bunlar, hocası Arap hocadan ona miras kalmıştı. Onları yalnız tozdan ve güveden korumakla kalmaz, arada sırada da okurdu. Bu kadar çok pahalı kitabı olması, kitabın ne olduğunu bilmeyen cahillerin gözlerinde onu yükseltiyor, ona değer kazandırıyordu.

Kasabanın en belli başlı olaylarını defterine not ettiğini herkes bilirdi. Bu yüzden de kasabalılar onun derin bilgisi olan harikulade bir insan olduğuna inanırlardı.. Kasabanın da, halkının da şerefi onun elindeydi. Müderris bu işe giriştiği dört beş yıl içinde küçük defterinin ancak beş sahifesini doldurmuştu. Çünkü o kasabada geçen olayların çoğu, yazdığı tarihte yer alacak kadar önemli bulmamıştı. Onun için de defteri, kendini beğenmiş bir ihtiyar kız gibi boş, kuru ve verimsiz kalmıştı.

Üçüncü din adamı Vişegrad'ın Hahambaşısı David Levi'ydi. İhtiyar Hahambaşı, Hacı-Liaçe'nin torunuydu. Dedesi ona miras olarak yerini, adını, servetini bırakmıştı, ama ruhunun huzur ve sükûnundan, zekâsından ve zarif nüktelerinden birşey bırakmamıştı.

Sarı benizli, zayıf, genç bir adamdı. Kahverengi kadifeye benzeyen gözleri, mahzun bakışları vardı. Anlatılamayacak kadar ürkek ve çekingendi. Haham olalı çok olmamış, Haham olur olmaz da evlenmişti. Daha heybetli ve iri yarı görünmek için kalın çuhadan yapılmış bol ve zengin bir elbise giyerdi... Ama, bu zengin elbise içinde bile cılız bir hali vardı. Seyrek sakalların üstünde de hastalıklı, çocuksu bir yüz görünüyordu.

Halkın arasına gireceği, bir konuşmaya, bir tartışmaya katılacağı zaman büyük bir acı duyardı. Çünkü kendini zayıf ve güçsüz bulurdu.

Şu anda dördü de orada, güneşin altında oturmuş, resmî elbiselerinin içinde, buram buram terliyordu. Görünmek istediklerinden çok daha üzgün ve heyecanlıydılar. Çoktandır, yalnız kendinin değil, başkalarının da üzüntülerini, gerçek düşüncelerini, şaka perdesi altında gizlemeye alışmış olan Rahip Nikola:

— Gelin de birer sigara daha tellendirelim! dedi. Vaktimiz var. Bu adam kuş değil ki uçup köprüye konsun...

Hepsi de Okolişte yoluna bakıp sigaralarını yaktılar.

Ağır, ihtiyatlı konuşuyor, dönüyor, dolaşıyor, komutanı karşılamak konusuna geliyorlardı. Hepsi de ona Rahip Nikola’nın “Hoş geldiniz” demesini uygun buluyorlardı. Rahip sesini çıkarmadan uzun uzun arkadaşlarını süzdü. Gözkapakları yarı kapalı, kaşları çatıktı. Gözleri, gülümser gibi, içinden altın kıvılcımlar saçan bir çizgi haline gelmişti.

Genç Haham öylesine korkuyordu ki, sigarasının dumanını bile uzağa üfleyecek gücü kendinde bulamıyor, beyaz dumanlar gelip bıyıklarına, sakalına takılıp kalıyordu. Müderris de pek ondan aşağı kalmıyordu. O güzel konuşma yeteneğini, o bilgin adam olgunluğunu bile yitirmişti. Ne kadar sararmış olduğunun, korkusunu ne kadar belli ettiğinin farkında değil. Çünkü kendi hakkında verdiği yüksek kanaat buna engel oluyordu. Yine o ölçülü davranışlarla bir konuya girişmek istiyor, ama güzel elleri cübbesinin üstüne düşüyor, sözleri birbirine karışıyordu.

Her zamanki vekarını kaybedişine şaşıyordu. Onu tekrar elde etmeye çalışıyor, ama nafile!.. O, insanın tam ihtiyacı olduğu zaman yitirdiği değerli bir şeye benziyordu.

Molla İbrahim her zamankinden daha solgundu, ama sükûnetini, soğukkanlılığını kaybetmemişti. Arada bir Rahip Nikola ile bakışıyor, sanki gözle anlaşıyorlardı.

Onlar, o çağda Müslümanlarla Sırplar arasında ne ölçüde bir dostluktan söz etmek mümkünse o derece eski dost ve çocukluk arkadaşıydılar. Rahip Nikola, gençliğinde, Vişegrad Müslümanlarıyla arası açılıp da gizlenmek ve Sırbistan'a kaçmak zorunda kalınca, o zaman kasabada, babası çok nüfuzlu bir adam olan Molla İbrahim ona yardım etmişti. Daha sonraları kasabadaki kargaşalık dinince, iki din arasındaki ilişkiler de düzelmiş ve artık yaşını başını almış olan bu iki adam arasında da bir dostluk başlamıştı. Şaka olarak birbirlerini "komşu" diye çağırırlardı. Çünkü evleri kasabanın karşılıklı iki ucunda bulunuyordu. Kuraklık, sel, salgın hastalık ya da başka felâket anlarında tabiî her biri kendi toplumu arasında aynı hararetle çalışırlardı. Başka zamanlarda, Meydan'da, ya da Okolişte'de birbirlerine rastladıkları zaman hiç bir rahip ile hoca arasında görülmedik bir içtenlikle selâmlaşır, hal hatır sorarlardı. Rahip Nikola çubuğu ile aşağısını, ırmak boyundaki kasabayı işaret ederek alaycı bir sesle:

— Orada, nefes alan, sürünen... insan sesiyle konuşan ne kadar yaratık varsa hepsinden biz, sen ve ben, sorumluyuz!... derdi.

Molla İbrahim de kekeleyerek:

— Evet komşum haklısın... Biz sorumluyuz!... diye karşılık verirdi.

Şakayı seven kasabalılar, iyi anlaşan kişilerden söz ederlerken: "Papazla hoca gibi sevişiyorlar" derlerdi. Bu söz atasözü gibi yerleşip kalmıştı. Şimdi de ikisi, bir kelime söylemeden çok iyi anlaşıyorlardı. Rahip Nikola bunun, hoca için ne kadar acı olduğunu takdir ediyor, Molla İbrahim de rahip için pek kolay olmadığını biliyordu. Bütün ömürleri boyunca çeşitli olaylarda

olduğu gibi yine gözleriyle konuşup anlaşıyorlardı. Kasabanın bütün iki ayaklı yaratıklarından sorumlu iki insan gibi... Biri haç çıkaranlardan... Öteki de secde edenlerden... O sırada bir nal sesi duyuldu ve sıska bir beygirin üstünde gözcülük eden bir zaptiye göründü. Soluk soluğa heyecanla uzaktan bir tellâl gibi bağırdı:

— Geliyor!... Komutan geliyor... İşte beyaz atı üstünde!...

Teğmen her zamanki gibi nazik, sakin ve sessiz ortaya çıktı. Okolişte'den inen yokuşu bir toz bulutu kaplamıştı. XIX. yüzyılda, artık Osmanlı İmparatorluğunun gerileme devrinde doğmuş ve İmparatorluğun uzak bir köşesinde ödev almış olan bu adamlar, gerçek bir ordunun, düzenli, teşkilâtlı, güçlü bir ordunun ne olduğunu bilmiyorlardı. Şimdiye kadar bütün gördükleri, kötü giydirilmiş, kötü donatılmış, düzgün para almayan Padişah Ordusunun düzensiz birliklerinden ibaretti. Kendine güvenen muzaffer, parlak bir ordunun ne olduğunu ilk defa görüyorlardı. Bunun karşısında gözleri kamaşıyor, dilleri tutuluyordu. Atların koşumuna, askeri üniformaların düğmelerine bir gözatmak yeterdi. Pırıl pırıl elbiseleri içinde bu süvari avcı bölüğünün arkasında büyük ve güçlü bir ülke, sağlam bir düzen ve zenginlik hissediliyordu. Bunun verdiği şaşkınlık çok büyük, etkisi çok derin oldu.

En önde, borazan çalan iki süvari geliyordu. Arkasından da siyah atlara binmiş bir süvari bölüğü. Atlar iyice tımar edilmiş, pırıl pırıl, bir genç kız gibi, tırıs gidiyorlardı. Süvarilerin üstünde göğüsleri sarı şeritlerle süslenmiş kırmızı ceketler vardı. Hepsi de genç, pembe yüzlü yanık tenli, kıvrık bıyıklıydı. Hepsi de öylesine taze ve temizdi ki henüz kışladan çıkmış sanılırdı.

Arkalarında, başta Albay olmak üzere altı subaylık bir gurup geliyordu. Şimdi bütün gözler ona çevrilmişti. Ötekilerden daha iri bir ata binmişti.

Onların arkasında da deri şapkalarının üstünde sorguç ve göğüslerinde çaprazlama beyaz kayış bulunan yeşil üniformalı avcılarla, bir bölük piyade

göründü. Borazancılarla süvariler, dinç adımlarıyla teğmenin önünden geçtiler ve çarşıda bir kenara sıralandılar. Vişegrad'ın dört büyüğü, köprünün üstünde, Kapiya'da ayakta bekliyorlardı. Heyecandan sararan yüzleri, gelmekte olan subaya dönüktü. Genç subaylardan biri atını Albaya yaklaştırarak bir şeyler söyledi. Süvariler yavaşladılar. Din adamlarının yanına gelince Albay birden durdu. Attan indi. Bu bir işaretmiş gibi öbür subaylarda onu taklit ettiler. Askerler koşarak atları alıp birkaç adım geri çekildiler. Ayağı yere değer değmez Albay sanki büsbütün değişti. Kısa boylu, gösterişsiz, yorgun, sevimsiz, sert bir adamdı. Önce, herkesin hesabına o döğüşmüş, savaşmış gibi bir hali vardı. Ama şimdi gerçekten olduğu gibi görünüyordu.

İtinasız, hattâ derbeder giyinmişti. Bu bakımdan beyaz tenli, sımsıkı üniformalı subaylarına hiç benzemiyordu. Kendini hesapsız harcayan, kendi kendini yiyen bir adamın örneğiydi. Yanık yüzü, sakallarla çevrilmişti. Bakışları kuşkulu ve bulanıktı. Başında kasketi hafifçe çarpılmıştı. Zayıf vücudu buruşuk üniforması içinde yüzüyordu. Ayağında kısa süvari çizmeleri vardı.

Ayaklarını açarak ve kamçısını sallayarak din adamlarına yaklaştı. Bir subay, önünde dizilen adamları işaret ederek açıklamada bulundu. Albay öfkeli, siyah bakışlarıyla kısaca onları süzdü. Ağır ödevler yüklenmiş, büyük tehlikelerle karşılaşan bir adamın keskin ve öfkeli bakışlarıydı bunlar. Başka türlü bakmasını bilmediği hemen anlaşılabiliyordu.

Rahip Nikola çok tabiî bir biçimde, kolaylıkla konuşuyor, Albaydan çok, sözlerini çevirecek olan genç subaya bakıyordu. Her dinin burada bulunan temsilcileri adına konuşuyordu. Yeni devletin isteklerine göre davranacaklarını, barış ve düzeni sağlamak için ellerinden her geleni yapacaklarını söylüyordu. Buna karşılık ordunun da cemaatlerini ve ailelerini koruması, barış içinde yaşamalarını ve namuslu bir yol ile hayatlarını kazanmalarına izin vermelerini rica ediyordu.

Rahip Nikola kısa konuştu. Ve hemen sözünü bitirdi. Sert albay kızacak vakit bulamadı. Ama genç subayın çevirmesini beklemedi. Kırbacını şaklatarak sert bir sesle sözünü kesti:

— Pekâlâ!.. Pekâlâ!.. İyi davrananlar korunacaktır. Ama her yerde düzenin korunması şart!.. Zaten isteler de başka türlüsünü yapamazlar.

Sonra başını sallayarak yüzlerine bakmayı, hatta selâm vermeyi bile gerekli görmeden yürüdü.

Din adamları çekilip yol verdiler. Albay, arkasında subayları ve seyisleri ile önlerinden geçip gitti. Kapiya'nın üstünde yalnız kalan din adamlarına kimse aldırış etmedi. Onlar da büyük bir hayal kırıklığına uğramışlardı. Bütün gece komutanla askerleri nasıl karşılayacaklarını düşünerek gözlerini kapamamışlardı. Hatta bu sabah bile aynı düşünce altında ezilmişlerdi. Her biri kendi karakter ve hayal gücüne göre bunu binbir türlü tahayyül etmiş ve kendini en kötüye hazırlamıştı.

İçlerinden bazıları kendilerini bir daha evlerine ve kasabaya dönmemek üzere o uzak Almanya'ya sürülmüş görüyordu. Bazıları ise eskiden Kapiya'da kafa kesen Hayrettin üzerine söylenenleri hatırlıyordu.

Ne kendini düşünen, ne de başkalarına önem veren, çevresindeki bütün insanları ve ülkeleri yalnız kendi hesabına ve kendi adına döğüşen bir savaş konusu, ya da savaş vasıtası sayan, hayatı ve varlığı savaş olan bu ufak tefek ama öfkeli subayla aralarında geçenden başka her şey akıllarına gelmişti.

Orda durmuş, şaşkın şaşkın bakıyorlardı. Her bakışları sessiz bir soruydu. Hâlâ yaşıyor muyuz?... İşin en güç yanını gerçekten atlattık mı? Başımıza daha neler gelecek? Ne yapmalı? gibi. İlk kendisini toplayan teğmenle Rahip Nikola oldu. Artık din temsilciliği ödevlerinin bittiğine kanaat getirdiler. Evlerine dönebilirlerdi. Korkmaya, kaçmaya sebep olmadığını, sadece davranışlarına dikkat etmek gerektiğini halka bildireceklerdi.

Ötekilere gelince, yüzlerinde bir damla kan, başlarında da akıl kalmamıştı. Kendiliklerinden bir karar vermeye âciz olduklarından, onların sözlerini hemen kabul ettiler.

İlkin, hiçbir şey karşısında soğukkanlılığını kaybetmeyen teğmen, işinin başına döndü. Zaptiye de, komutanı ağırlaması kısmet olmayan halıyı topladı.

Salko Hedo yanıbaşında duruyordu, duygusuz, soğuk, tıpkı alın yazısı gibi!

Din adamları da vedalaştılar. Her biri kendi evinin yolunu tuttu.

Haham bir an önce eve dönmek, karısıyla annesine kavuşmak ve ailece ocağının sıcaklığı içinde huzura kavuşmak için can atıyordu.

Müderris ise, derin düşüncelere dalmış bir halde daha ağır yürüyordu. Her şey, biraz kaba ve tatsız olmakla birlikte tahmin ettiğinden daha iyi ve kolay geçmişti. Artık korkmanın gereği kalmamıştı. Ona öyle geldi ki, şimdiye kadar hiç bir şeyden korkmamıştı. Acaba kasabanın tarihinde bu olayın ne derece önemi olabilirdi? Ona ne kadar yer vermeliydi. Her halde yirmi satır yeterdi. Hatta on beş!... Belki de on!...

Evine yaklaştıkça satırların sayısı da azalıyordu. Çevresinde her şey önemini kaybediyor yalnız kendi gözünde kendisi büyüyor, değerleniyor ve önem kazanıyordu.

Molla İbrahim'le Rahip Nikola Meydan'a kadar birlikte çıktılar. İmparatorluk ordusu Albayının görünüş ve davranışı onları hem üzmüş hem şaşırtmıştı. Yolların ayrıldığı noktaya gelince durup bakıştılar. Molla İbrahim gözlerini açıyor, dudaklarını oynatıyordu. Sanki bir şeyler söylemek istiyormuş da başaramıyormuş gibi. Rahip Nikola, hocaya da kendisine de cesaret vermek istiyormuş gibi o altın kıvılcımlar saçan gülümseyişiyle gülümsüyordu.

— Şu ordu kanlı bir şey!... Molla İbrahim!... dedi.

Molla İbrahim:

— Do... do... doğru... söylüyorsun... ka ka ka kanlı!.. diye kekeleyerek yüzünde anlamlı bir mimikle selâm verip arkadaşından ayrıldı.

Rahip Nikola adamlarını sürükleye sürükleye kilisenin yanındaki evine geldi. Karısı bir şey sormadan onu karşıladı. Rahip, potinlerini, cübbesini ve kızıl gri ve terli saçlarının üstündeki şapkayı çıkardı. Alçak bir sedirin üstüne yerleşti. Tahta hücrenin içinde bir bardak su ile bir parça şeker daima hazır dururdu. Suyunu içip serinledikten sonra bir sigara yaktı. Yorgun gözlerini kapadı. Ama kapalı gözlerinin altından gözlerimizi kamaştırıp bütün görüş açımızı kaplayan ve ondan başka bir şey görmemize imkân bırakmayan bir şimşek gibi hep o sinirli, küçük Albayı görüyordu. İçini çekti, sigarasının dumanını uzağa üfledi ve kendi kendine:

— Hele şuna bak, soyratı herif!... diye söylendi.

Kasabadan oynak ve neşeli alışılmamış yeni bir melodi geliyordu. Bu avcı bölüğünün borazan ve trampet sesleriydi...

XI

Köprünün yanındaki kasabanın yaşamında meydana gelen büyük değişiklik, Ali Hocadan başka kimseye zarar vermeden gelip geçmişti.

Birkaç gün sonra hayat eski seyrini aldı. Ali Hoca bile kendini toplayıp öteki tüccarlar gibi, o da köprü yakınındaki mağazasını açtı. Yalnız o günden beri kulağındaki yara izini kapatmak için, sarığını hafifçe sağa eğiyordu.

Avusturyalı erlerin kolunda o kızıl haçı gördüğünden ve göz yaşları içinde imparatorun bildirisini, okuduğundan beri göğsüne oturan o kurşun gülle kaybolmamış, sadece küçülmüş, bir tespih tanesi kadar olmuştu. Artık pekâlâ onunla yaşayabilirdi. Zaten kalbinde büyük bir gülle taşıyan biricik insan değildi...

Böylece halkın engel olamadığı ve yüreğinin derinliklerinde hâlâ geçici saydığı bu işgal altında yeni bir çağ başladı. İşgalin bu ilk birkaç yılı içinde, bu köprüden neler geçmedi! Yiyecek, giyecek, malzeme ve o zamana kadar görülmemiş bir takım âlet ve edavatla dolu sarı boyalı askerî arabalar, uzun diziler halinde gürültü ile köprüden geçiyordu.

Önceleri askerden başka birşey görülmüyordu, topraktan su fışkırır gibi her yandan, her köşeden, her çalının arkasından asker fışkırıyordu. Çarşı onlarla doluydu. Her yerde, her yanda onlara rastlanıyordu. Her saniye erik bahçesinde ya da avluda bir askerle karşılaşan bir kadının çığlığı duyuluyordu. İki aylık bir çarpışmadan ve yürüyüşten sonra hayatta bulunmanın sevinci içinde dinlenmek ve eğlenmek istiyorlardı. Koyu mavi üniformalarıyla kasabada, civarda, her yerde geziniyorlardı. Köprüde günün her saatinde askerlerden geçilmiyordu.

Artık kasabalılar Kapiya'ya pek gidemiyorlardı. Çünkü orada daima asker vardı. Kâh oturup etrafı seyrediyor, kâh çeşitli dillerde şarkı söyleyip

şakalaşıyorlardı. Siperliğinin üstünde imparatorun armasını (FJI) taşıyan kasketlerinin içine yemiş dolduruyorlardı.

Ama sonbaharla birlikte ordu kasabadan çekilmeye başladı. Yavaş yavaş fark edilmeden azaldı, sadece jandarma birlikleri kaldı. Onlar da karargâh kurarak büsbütün kalacakmış gibi yerleştiler. O sırada aileleri, hizmetçi ve uşaklarıyla memurlar gelmeye başladılar. Büyük, küçük her sınıf memur geliyordu. Onları da ustalar, teknisyenler izledi. Bizce bilinmedik işler yapıyorlardı. İçlerinde Çekler, Polonyalılar, Hırvatlar, Macarlar ve Almanlar vardı.

Önceleri bir rastlantı ile yolları buraya düşmüş, bir süre için yaşadığımız hayatı paylaşmaya karar vermiş gibi görünüyorlardı. Sanki ordunun başladığı işgali, sivil memurlar daha bir süre sürdürmek istiyordu. Oysa her geçen gün yabancıların sayısı da artıyordu. Kasabalıları en çok şaşırtan sayıları değil, akıl sır ermeyen planları, yorulmak bilmeyen çalışmaları ve bu işlerde gösterdikleri direnişti. Ne bir dakika rahat duruyor... Ne de kimseyi rahat bırakıyorlardı.

Görünmeyen, ama her gün kendini biraz daha hissettiren kanun, düzen ve yönetmeliklerden ördükleri ağın içine, insanı, hayvanı ve eşyasıyla, bütün hayatı almak ve etrafta ne varsa hepsini değiştirmek istiyorlardı. Sanki şehrin dış görünüşünden başka insanların da gelenek ve göreneklerini, beşikten mezara kadar her şeyi altüst etmek niyetindeydiler.

Bütün bunlar sessizce, fazla konuşmadan, güce, zora başvurmadan yapılıyordu. Onun için kimse itiraz edecek bir sebep bulamıyordu. Bir anlayışsızlık, bir direnişle karşılaşınca hemen işi durduruyor, gizli bir yerde konuşup anlaşıyor, sonra sadece metodunu ve biçimini değiştirerek yine istedikleri amaca ulaşıyorlardı. Boş arsaları ölçüyorlar, ormandaki ağaçları işaretliyor, su borularını, lâğımları kontrol ediyor, ineklerin, atların dişlerini muayene ediyor, ağırlık ve uzunluk ölçülerinin doğru olup olmadığına bakıyor, halkın ne gibi hastalıklardan şikâyetçi olduğunu soruyor, meyva ağaçlarının cinsini öğrenmek istiyorlardı. (Sanki kendilerine eğlence

arıyorlardı. Bütün bu yaptıkları insana saçma, boş, anlaşılmaz şeyler gibi geliyordu). Sonra birden bütün bu çalışmaların arkası, sanki hiç olmamış gibi kesiliyordu. Ama birkaç ay, hatta kimi zaman bir yıl sonra, halk bunu unutmaya başladığı sırada bütün bu saçmalar birden manalanıveriyordu. Mahalle muhtarları, belediyeye çağrılıyor, onlara ormandaki ağaçların kesimi, tifüse karşı yapılacak savaş, meyva ve yemiş satmak usulü, hayvanlar için geçiş tezkereleri üzerine yönetmelikler veriyorlardı. Böylece her gün ortaya yeni bir düzen, yeni bir usul çıkıyordu. Her tüzük ile de herkes, özgürlüğünün bir dereceye kadar sınırlandığını, yükümlülüğünün çoğaldığını görüyordu, ama aynı zamanda, kasabanın, köylülerin ve bütün halkın da hayatı genişliyor, bollaşıyordu. Evlerde, yalnız Müslümanların değil, Sırpların da evlerinde hiçbir şey değişmemişti. Eskiden olduğu gibi yaşıyor, çalışıyor, eğleniyorlardı. Ekmeği teknede yoğuruyor, kahveyi ocakta kavuruyor, çamaşırı kazanlarda kaynatıyor ve kadınların tırnaklarını harap eden sodalı sularla yıkıyorlardı. Tezgâhlarda dokuyor, gergeflerde nakış işliyorlardı. Bayramlar ve düğünler için o eski gelenekler korunmuştu. Yabancıların getirdikleri yeni geleneklere gelince, inanılmaz ve uzak bir şeymiş gibi sadece kulaktan kulağa fısıldaşarak dedikodusunu yapıyorlardı. Kısacası, evlerin çoğunda yine eskisi gibi yaşanıyor ve çalışılıyordu. İşgalden 15-20 yıl sonra da aynı biçimde yaşayacak ve çalışacaklardı.

Ama, buna karşılık kasabanın dış görünüşü hızla değişiyordu. Evlerinde eski geleneklere bağlı olarak yaşayan, onları değiştirmek istemeyen bu insanlar, şehirde yapılanlara şaşıyor, biraz söyleniyor, ama kolaylıkla alışıyorlardı. Bu gibi hallerde her yerde, her zaman görüldüğü gibi yeni yaşayış düzeni, eski ile yeninin karışımından meydana gelmişti. Eski anlayışlar ve değerler yenileriyle çatışıyor, birbirleriyle kaynaşıyor, ya da birinin ötekini yok etmesini bekleyerek yanyana yaşamayı sürdürüyorlardı. Forintle, kreytzerin yanı sıra kuruş ve para ile de hesaplarını görüyor, arşını, okkayı, dirhemi olduğu kadar metreyi, kiloyu, kilogramı da kullanıyorlardı. Bonolarının vâdelerini yeni takvime göre hesapladıkları gibi, bazan bu işi

Aya Yorgi, ya da Aya Dimitri gibi eski takvimlere göre de yapıyorlardı. Tabiat kanunlarına göre insanlar daima bütün yeniliklere karşı gelirler. Ama bu uzun sürmez. Çünkü önemli olanı, hayatın biçim değil, hayatın kendisidir. Eski ile yeninin bu çarpışmasından acı duyan kişiler de vardı. Onlar için hayat düzeni, kayıtsız şartsız hayata bağlıydı.

Tsirniçe'li Şemsi Bey Brankoviç, bu çeşit insanlardandı. Brankoviç'ler şehrin en itibarlı, en ileri gelen ailelerinden biriydi. 6 oğlunun dördü evliydi. Evleri, etrafı tarlalar, erik bahçeleri ve korularla çevrili âdeta küçük bir köydü. Şemsi Bey bu toplumun az konuşan, kimsenin itiraza cesaret edemediği, sert, zorba bir başkanıydı. Uzun boylu bir adamdı. Ama yıllar onu bir hayli eğmişti. Başına altın işlemeli bir sarık sarardı. Ancak cuma günleri, o da cuma namazı kılmak için, kasabaya inerdi.

İşgalin ilk gününden beri ne bir yere uğrar, ne kimse ile konuşur olmuştu, etrafına bile bakınmıyordu. Brankoviç'lerin evine yeni moda ile ilgili bir şey getirmeye kimse cesaret edemezdi. Ne yeni bir giyim eşyası, ne yeni bir alet, ne de yeni bir söz... Oğullarından hiçbirinin yeni rejimle ilgili bir işi olmazdı. Torunlarının hiç biri okula gitmezdi. Bu topluluk bu durumdan üzgündü. İhtiyarın bu inatçılığından oğulları da memnun değillerdi. Ama, memnun olmadığını kimse çıtlatmayı, hatta bir bakışla bile hissettirmeye cesaret edemezdi.

Yeni gelenlerle işbirliği eden Müslümanlar, Şemsi Beye rastlayınca ona büyük bir saygı, hayranlık, biraz da vicdan azabına benzer bir duygu ile selâm verirlerdi. Kasabanın en yaşlı, en hatırlı Müslümanları, Şemsi Beyin yanına oturup onunla konuşabilmek için Kâbeye gider gibi Tsirnice'ye giderlerdi. Bunlar, sonuna kadar direnmeye ve ne pahasına olursa olsun, gerçeğin önünde eğilmemeye karar vermiş olanlardı. Bu toplantılar, az konuşulan ve hiç sonuca varılamayan şeylerdi. Yaz kış boğazına kadar ilikli elbise giyen Şemsi Bey, küçük kırmızı seccadesinin üstüne oturarak çevresinde misafirler olduğu halde sigara içerdi. Her zaman işgal kuvvetlerinden, o anlaşılmaz, çirkin ve yeni yaşantıya gittikçe uyan yerli

Müslümanlardan konuşulurdu. Bu sert, vekarlı adamın yanında herkes endişesinden, şaşkınlıktan ve üzüntüsünden söz açmak özlemini duyardı. Her konuşma sorularla sona ererdi:

— Bu bizi nereye sürüklüyor? Sonu nereye varacak? Evet bu durmak dinlenmek nedir bilmeyen, ne ölçü, ne rahat, ne sınır tanıyan bu yabancılar ne idiler? Ne istiyorlardı? Ne maksatla gelmişlerdi? Sanki hepsi birbirine bağlıymış gibi neden bu kadar çok şeye ihtiyaçları vardı? Bütün bunları ne yapacaklardı? Sonu gelmeyen bu çeşit girişimlere onları sürükleyen endişe ne biçim şeydi?

Şemsi Bey yüzlerine bakar ve çoğu zaman bir şey söylemezdi. Yüzü kararmıştı. Ama, onu karartan güneş değil, iç dünyasındaki sıkıntılardı. Bakışları sert, ama dalgın ve boştu. Acılı siyah göz bebeklerinin etrafı, çok yaşlı bir kartalınki gibi beyazımtırak gri yuvarlaklarla çevrilmişti. İri ağzında incecik dudakları bir çizgi gibi durur, bu sımsıkı kapalı dudaklarıyla, sanki söylemek istediği bir şey varmış da onu bir türlü ağzından çıkaramıyormuş gibi daima birşeyler mırıldanırdı.

— Ama yine de herkes yanından içi ferahlamış olarak ayrılırdı. Belki avunmaz, yatışmazlardı ama, onun umutsuz azim ve bağımsızlığının etkisi altında kalır, heyecanlanırlardı.

Şemsi Bey cumaları her çarşıya inişinde, gerek binalarda, gerek insanlarda, geçen sefer rastlamadığı bir değişikliği görmeyi beklerdi. Görmek zorunda kalmamak için gözlerini yere indirir, ama burada da, kurumuş çamurların içinde Türk atlarının yuvarlak izleri yanında, Avusturya atlarının uçları sivri nal izlerinin gittikçe çoğaldığını fark ederdi. Böylece... orada, çamurun içinde bile, insanların yüzünde ve çevresindeki her şeyde olduğu gibi insafsız bir mahkûmiyet okurdu. Bu, durdurulması imkânsız olan zamanın mahkûmiyetiydi.

Şemsi Bey, artık gözlerinin rahatça takılabileceği hiç bir şey kalmadığına inanç getirdikten sonra, kasabaya da inmez oldu. Sessiz, ama insafsız,

herkese karşı sert, hele nefsine daha da sert, bir aile reisi olarak yaşadığı Tsirniçe'ye büsbütün kapandı. Kasabanın en yaşlı, en itibarlı Müslümanları, kutsal bir emanet gibi yine onu ziyarete devam ettiler. İçlerinde özellikle Ali Hoca Mütevelli de vardı. İşgalin üçüncü yılı Şemsi Bey hiç hastalanmadan öldü. İhtiyar dudaklarının durmadan mırıldandığı o acı sözleri, hiç bir zaman söylemeden ve her şeyin yeni bir düzene büründüğü çarşıya artık ayak basmadan gitmişti.

Gerçekten de kasaba çok değişmişti. Ağaçlar kesiliyor, başka yerlere yenileri dikiliyor, yollar onarılıyor, yeni yollar, kanallar açılıyor, kuruluşlar, belediyeye ait binalar yapılıyordu. Çarşıda dükkânlar bir sıra üstünde değildi. Ama, bu o zamana kadar kimseyi rahatsız etmemişti. Şimdi onları yıkmış, yerlerine yenilerini yapmışlardı. Tahta kepenkli, eski loş dükkânların yerinde, üzerleri kiremit ya da çinko kaplı, sağlam, demir kepenkli mağazalar görülüyordu. Bu arada Ali Hocanın dükkânı da kurban gidecekti ama Hoca çok uğraştı, oraya buraya başvurdu. Dâva açtı, en sonunda dükkânının olduğu gibi kalmasını sağladı. Çarşı meydanı şimdi büyümüş ve tesviye edilmişti. Yeni bir hükümet konağı yapıldı. Mahkeme ile hükümet oraya yerleşti. Orduya gelince... O, daha da hızlı çalışıyor, sivil idare kadar yumuşak davranmıyordu. Barakalar yapılıyor, toprak sürülüyor, ekiliyor, bütün bir tepenin görünüşü değiştiriliyordu.

Yaşlı kasabalılar bu değişikliklere bir türlü alışamıyor, şaşkınlıklarını açığa vurmaktan çekinmiyorlardı. Tam, artık bu anlaşılmaz çalışmaların sona erdiğine inandıkları bir sırada yabancılar insanı büsbütün şaşırtan yeni bir işe başlıyorlardı... Ciddî bir işi değil de, çocukların saçma oyunlarını seyreder gibi durup bu çalışmaları seyrediyorlardı. Yabancıların böyle durmadan, dinlenmeden, yapmak, kazmak, yıkmak, bina etmek, yerleştirmek, değiştirmek istemelerini, tabiat güçlüklerine önceden karşı koymaya, ona engel olmaya ya da ondan kaçmaya çalışmalarını, burada kimse anlamıyor, takdir etmiyordu. Tersine, hele ihtiyarlar bunu zararlı buluyor, hatta bir uğursuzluk sayıyorlardı. Onların gözünde kasaba, bir

doğu kasabası görünüşünü kaybetmemeliydi. Eskiden onarılır, yıkılmaya yüz tutan desteklenir, ama böyle hiçbir ihtiyaç olmadan her şey alt üst edilmezdi. Ne binalara dokunulur, ne de Allahın kasabaya verdiği biçim değiştirilebilirdi.

Ama, bu yabancılar, işlerini, dikkatle incelenmiş anlaşılmaz planlarla yapıyor... Ve kasabalıları şaşırtacak bir hızla birbiri peşinden sonuçlandırıyorlardı. Böylece, bizimkilerin hiç beklemedikleri bir anda, bundan üçyüz yıl önce olduğu gibi sıra, şimdi de köprü ile bir bütün olan harap ve ihmal edilmiş kervansaraya geldi. Taş han denilen binanın çoktan bir harabeye döndüğü gerçekti. Kapılar çürümüş, dantel gibi işlenmiş kafesleri kırılmış, damı binanın içine çökmüştü. İçinden büyük bir Akasya ağacı fırlıyor, çalılar, yabanî otlar bitiyordu. Yalnız dış duvarları hâlâ sağlam ve bütündü. Hâlâ eski ahenk ve zerafetiyle dikdörtgen biçiminde yükseliyordu. Kasabalıların gözünde o önemsiz bir harabe değil, köprünün tamamlayıcısıydı, doğdukları ev kadar kasabanın ayrılmaz bir parçasıydı. Tabiattan başka hiçbir gücün ona dokunabileceği akıllarına bile gelmezdi. Ama, işte günün birinde onun da sırası geldi. İlkin mühendisler yıkıntının çevresini uzun uzun ölçüp biçtiler. Sonra işçiler gelip taşları birer birer sökmeye başladılar. İçinde yuva yapan kuşları ürkütüp kaçırdılar. Kısa bir süre sonra çarşının üst yanındaki düzlükte, düzgün olarak istif edilmiş bir taş yığınından başka bir şey kalmadı. Bir yıl kadar sonra, beyaz kervansarayın yerinde, damlı çinko kaplı mavi badanalı yüksek, kaba, bir katlı bir kışla yükseldi. Askerler bütün gün avluda eğitim görüyorlardı. Onbaşıların gök gibi gürleyen emirleri altında, kurbanlar gibi kollarını açıyor, ya da felâket görmüşler gibi yüzükoyun tozların içine kapanıyorlardı. Akşamları da bu çirkin binanın pencerelerinden armonika sesleri arasında, anlaşılmaz savaş türküleri yükseliyordu. Bütün bunlar kasaba köpeklerini korkudan havlatan borazanın keskin ve hazin sesi duyuluncaya kadar sürüyordu. Sonradan bütün sesler kesilince, pencerelerin ışıkları da birer birer sönüyordu.

İşte vezirin o güzel vakfiyesi de böylece ortadan kayboldu ve halkın hâlâ dil alışkanlığı ile Taş Han dediği kışla da, çevresine yakışmayan bir çirkinlik içinde yeni yaşamına başladı.

Artık, köprü dokunulmamış olarak bir başına kalmıştı.

Doğruyu söylemek gerekirse, yabancıların getirdikleri yeniliklerle, halkın değişmeyen geleneklerinin çarpışması asıl köprüde başladı. Bunun sonucu olarak da, kasabanın eski ile ilgili her şeyi gerilemek, ya da yeni ile bağdaşmak zorunda kaldı. Halk elinden geldiği kadar köprünün üstündeki yaşamının değişmemesine çalışıyordu. Yalnız şimdi Sırplarla Yahudiler daha serbest geliyor, artık eskisi gibi Müslümanların gelenek ve ayrıcalıklarına aldırış etmeden günün her saatinde gelip oturabiliyorlardı. Küçük tüccarlar da, yün, kümes hayvanı ve yumurta almak için orada oturup köylüleri bekliyorlardı.

Güneşin durumuna göre köprünün bir yanından öbür yanına geçmekle vakit geçiren işsiz güçsüzler de istedikleri gibi gelip yerleşiyorlardı. Akşama doğru ise, iş adamları, çalışanlar, konuşmak, biraz sohbet etmek ya da seyrek söğütlerle kumsalların çevrelediği ırmağı sessizce seyretmek isteyenler geliyordu. Geceleri köprü, gençlerle sarhoşlarındı.

Gece hayatı ilk zamanlar, halkın hoşuna gitmeyen bir takım değişikliklere uğradı. Yeni hükümet şehri daimî olarak ışıklandırıyordu. Daha ilk yıllar, başlıca caddelerde yol kavşaklarına direkler dikerek üzerlerine, içinde gaz lâmbaları yanan fenerler yerleştirmişlerdi. Bu fenerleri temizleyen, dolduran, yakan Sırık Ferhat adlı biriydi. Fakir bir adam olan Ferhat, belli bir maaş almadan, bundan önce de belediye hesabına ramazan toplarını patlatır, buna benzer bir sürü iş yaparak çoluk çocuk kalabalık ailesini geçindirmeye çalışırdı.

Köprünün bir çok yeri, özellikle Kapiya da böylece aydınlatıldı. Fenerin asılı olduğu direk eski nöbetçi karakolundan kalan kazığa çivilenmişti. Kapiya’daki bu fener, karanlıkta sigara içmesini, şarkı söylemesini

sevenlerle, ruhunda aşk fırtınaları, yalnızlığın ya da sarhoşluğun çılgınlığını taşıyan gençlerin kırıp dökme isteklerine engel olduğu için uzun mücadelelere yol açtı.

Bu titrek ışık onları sinirlendiriyordu. Birçok sefer lambayı da, feneri de fırlatıp attıkları olmuştu. Çok kere de bu yüzden para ödemeyle ya da hapisle cezalandırılmışlardı. Nihayet bir polis memuru nöbet beklemeye başladı. Bu sefer köprünün gece ziyaretçileri fenerden daha tatsız, canlı bir tanıkla karşılaşmışlardı. Ama zaman orada da etkisini gösterdi. Yeni kuşak yavaş yavaş alışmaya başladı. Öyle ki, Belediye fenerinin soluk ışığı altında artık serbestçe hareket ediyor, ona taş, sopa... ellerine geçen her şeyi fırlatmak gerekliliğini duymuyorlardı. Ay ışığı olduğu geceler Kapiya'daki fenerleri yakmadıkları için bu iş daha kolaylaştı.

Yalnız yılda bir kere köprü donanırdı. Her yıl imparatorun doğum gününde, 18 ağustos gecesinde memurlar köprüyü dallarla, çamlarla süslüyor, hava kararmaya başlar başlamaz da dizi dizi kandilleri, fenerleri yakıyorlardı. İçine doldurulmuş binlerce konserve kutusu köprünün iki tarafına titrek alevlerini döküyordu. Bunlar sadece orta yeri aydınlatıp köprünün iki başıyla üstüne dayandığı sütunları karanlıkta bıraktığından, bu aydınlanmış bölüm, boşlukta yüzüyormuş izlenimini veriyordu. Ama bu kandiller çabuk yanıp tükeniyor, tören de sona eriyordu. Ertesi gün köprü yine eski görünümünü alıyordu. O kuşak çocuklarının gözünde yalnız, bu geçici ışık oyunlarıyla yıkanan köprünün yeni ve alışılmamış -canlı ve derin, ama bir rüya gibi kısa ve geçici- hayali kaldı. Işıklandırmadan başka, yeni hükümet Kapiya'ya temizlik de getirmişti. Eskiden meyva kabukları, karpuz çekirdekleri, fındık, ceviz kabukları, rüzgâr ya da yağmur gelip onları sürükleyinceye kadar bütün gün köprünün taşlarını kaplardı. Şimdi belediye temizlik işçisi gelip her sabah köprüyü süpürüyordu. Kimse buna itiraz etmemişti. Çünkü insanlar, ihtiyaçlarına ve geleneklerine cevap vermese bile temizlikten hoşlanırlar. Ama tabiî bu işi kendileri görmemek şartıyla.

İşgalin getirdiği bir yenilik daha vardı. İlk defa olarak kadınlar da Kapiya'ya gelebiliyorlardı. Memur eşleri, kızları, dadıları, hizmetçileri, bir süre orada oturup konuşabiliyorlardı. Bayram ve yortu günlerinde sivil ya da asker erkek arkadaşlarıyla gelip oturdukları da görülüyordu.

Tabiîdir ki, Kapiya ile kasabanın kadınları arasında her zaman bir bağlantı bulunmuştur. Delikanlılar köprüden geçen genç kızlara lâf atmak, ya da gönül ağrılarını dindirmek, onları unutmak... Ya da onlardan yakınmak için oraya geliyorlardı. Kadınlar yüzünden çok kavgalar da olurdu. Sevgilileri için şarkı söyleyen, sigara içerek sessizce akan suyu seyreden, yalnız kendini unutmaya çalışan gençler de pek çoktu. Hepimizin esiri olduğu, pek az kimsenin kurtulabildiği yüksek heyecanların kefareti böylece ödeniyordu.

Gençlerin arasındaki rekabetler de burada çözülür ya da onların hesabı görülürdü. Birçok aşk entrikaları burada hazırlanır... Burada kadından, aşktan konuşulur, hülya kurulurdu.

Nice aşklar burada alevlenmiş, yine niceleri burada sönmüştür. Ama ne olursa olsun ne Müslüman, ne de Hıristiyan kadınları hiçbir zaman gelip Kapiya'da oturmamışlardı.

Şimdi artık bunlar değişmişti. Pazarları ve yortu günleri Kapiya'da şişman yüzlü işçi kadınlar görülüyordu. Vücutlarını sıkan korseden etleri taşardı. Yanlarında, iyice fırçalanmış, temizlenmiş, kırmızı şeritli, pırıl pırıl düğmeli üniformaları içinde çavuşlar bulunurdu.

İş günleri ise memurlarla subaylar, eşleriyle gezinmeye gelirlerdi. Anlaşılmaz dilleriyle konuşur, kahkaha ile güler, istedikleri gibi dolaşırlardı. İşi gücü olmayan bu serbest, neşeli kadınlar az çok herkesi rahatsız ederdi. Halk buna sinirleniyor, şaşırıyordu, bu davranışları kabul etmediği halde birçok yeniliklere olduğu gibi, buna da alıştı. Köprüdeki bütün bu değişiklikler sadece manasız, kabukta kalmış, geçici şeylerdi. Kasabalıların düşüncelerinde, geleneklerinde, kasabanın dış görünüşündeki

çeşitli ve önemli değişiklikler, köprünün yanından, ona ilişmeden gelip geçti.

Üçyüz yıl gelip geçtiği halde, üstünde hiçbir iz kalmayan beyaz köprü yeni imparatorun idaresi altında da hiç değişmeden kalacağa benziyordu.

Köprü, vaktiyle en büyük sellerin azgın ve karanlık suları altından sanki hiç dokunulmamış ve yeniden canlanmış gibi nasıl bembeyaz çıktıysa, bu yenilik ve değişiklik tufanından öyle muzaffer çıkacağa benziyordu.

XII

Şimdi Kapiya'da yaşam, daha canlı, daha renkli olmuştu. Bütün gün, hattâ gecenin bazı saatlerinde bile, bu renkli ve çeşitli kalabalık, bizimkiler ve yabancılar, gençler ve ihtiyarlar, âdeta Kapiya'da nöbet değiştiriyorlardı.

Herkes sadece kendisiyle meşguldü. Herkes onları oraya sürükleyen düşüncelere, zevklere ya da tutkulara kendini tamamen kaptırmıştı. Onun için, başka düşünceler ve kendi üzüntüleri içinde, başını önüne eğmiş, sağına soluna bakmadan, hatta Kapiya'da oturanları bile fark etmeden geçenleri görmüyorlardı bile. Bu geçen çeşitli insanlar arasında Okolişte'li Milân Glasinçanin de vardı. Bu, uzun boylu, solgun benizli, biraz eğik yürüyen zayıf bir adamdı. Bütün vücudu saydam, sanki ağırlığı yokmuş da kurşun tabanlar üstünde yürüyormuş izlenimini veriyordu. İşte onun için yürürken sallanıyor, kilise çocuklarının ellerindeki bayrak gibi de eğiliyordu. Saçları, bıyıkları vaktinden önce ağarmıştı. Gözlerini hiç yerden kaldırmıyordu. Oradan, böyle bir uyur gezer gibi geçerken Kapiya'daki insanların, davranışlarından değişikliğin farkında bile olmuyordu.

Şarkı söylemek, tartışmak, hülya kurmak, ya da vakit öldürmek için oraya gelip oturanlar çoğu zaman onu görmezlerdi. İhtiyarlar onu unutmuşlardı. Gençler onu hatırlamıyorlardı. Kasabada anlatılanlara, on iki yıl önce onun üzerine söylenenlere bakılırsa onun alınyazısı ile Kapiya arasında sıkı bir bağlantı vardı.

Milân'ın babası ihtiyar Nikola Glasinçanin, Sırbistan ayaklanmasının en alevli zamanında kasabaya gelip yerleşmiş, Okolişte'de değerli topraklar satın almıştı. Onun, meşru olmayan bir yoldan kazanılmış yüklü bir para ile bir yerlerden kaçıp buraya geldiği tahmin olunuyordu. Ama kimsenin elinde bir tutunak olmamakla beraber herkes bu ihtimale inanıyordu. İki kez evlenmiş, fazla çocuğu olmamış, bir bu Milân'ı yetiştirmişti. Görünüşte ya da gizlide her nesi varsa Milân'a bırakmıştı. Milân'ın da Petr adlı bir oğlu

vardı. Eğer kumar gibi kötü bir tutkusu olmasaydı malı mülkü ona bol bol yeter, hatta evlâdına da kalırdı.

Gerçek Vişegrad'lılar kumarı sevmezlerdi. Gördüğümüz gibi onların tutkusu büsbütün başkadır. Kadınlara aşırı düşkünlük, içki, şarkı söylemek ve doğdukları ırmağın kıyısında başıboş gezerek hayal kurmak.

İnsanoğlunun her şeyde yeteneği sınırlıdır. Bunda bile... Onun için de tutkular birbirleriyle çatışır, birbirini iter, çoğu zaman da biri ötekini bastırır.

Bu demek değildir ki, kasabada kumara düşkün kimse yoktur. Ama, başka şehirlere göre kumarcıların sayısı çok azdır. Bunların da çoğu, yabancılarla, kasabaya yeni gelenlerdir. Her ne ise; Milân Glasinçanin de, bu tutkusu olanlardan biriydi. Daha çocukluğundan beri kendini kumara vermişti. Kasabada oynayacak kimseyi bulamazsa öbür bucağa gider, oradan, pazardan dönen bir tüccar gibi ya cebi dolu, ya da boş dönerdi. Bazan da, hastalanmış gibi yüzü altüst ve sapsarı bir halde, cepleri bomboş, saati, kordonu, hatta tütün kesesi ile sigara tabakası olmadan döndüğü de olurdu.

Milân Glasinçanin'in her zamanki yeri, Vişegrad çarşısının sonundaki Ustamiyiç'in hanıydı. Orada, gündüzleri bile mum ışığı ile aydınlanan penceresiz, daracık bir oda vardı. Bu odada her zaman, kumarı her şeyden üstün tutan üç dört kişi bulunurdu. Oraya kapanır, sigara dumanı içinde, gözleri kan çanağına dönmüş, boğazları kurumuş, elleri titreyerek ve çilekeşler gibi kendilerini tutkularına feda ederek geceyi gündüze bağlarlardı.

Milân, gençliğinin büyük bir kısmını orada geçirmiş, gücünün de, malının da büyük bir bölümünü orada kaybetmişti.

Onu bu büyük tutkusundan tamamiyle kurtaracak olan olay geçtiği zaman, yaşı 30'dan fazla değildi. Birçoklarının açıklayamadığı bu olay, hayatını da kökünden değiştirmişti.

Bundan on dört yıl önceydi. Sonbaharda hana bir yabancı geldi. Ne yaşlı, ne genç, ne güzel, ne çirkindi. Orta yaşlı, orta boylu, az konuşan, yalnız gözleri gülen bir adamdı. Kendini tamamiyle girdiği işe veren bir iş adamı gibi. Geceyi handa geçirdi, gün ağarırken, kumarcıların öğleden beri toplandığı bu küçük odaya düştü. Onu şüphe ile karşıladılar. Ama öylesine sakin ve alçak gönüllü bir hali vardı ki, ufacıktan oyuna girdiğinin farkına bile varmadılar. Kazandığından çok kaybediyordu. Kaşlarını çatıyor, şaşkın, güvensiz bir eda ile iç ceplerinden gümüş paralar çıkarıyordu. Oldukça önemli bir miktar kaybettiği sırada, dağıtması için kâğıtları ona vermek zorunda kaldılar. İlkin yavaş ve ihtiyatlı, sonra gittikçe daha canlı ve daha serbest dağıtmaya başladı. Heyecansız, ama cesaretle sonuna kadar oynuyordu. Gümüş para yığını, önünde kabarıyordu. Nihayet oyuncular birer birer çekilmeye başladılar. İçlerinden biri altın kordonunu kâğıtlardan birinin üstüne koydu, ama yabancı, sadece para ile oynadığını ileri sürerek soğuk bir eda ile bunu reddetti. Yatsıya doğru oyun sona erdi, çünkü hiç kimsede para kalmamıştı. En son Milân kalmıştı. O da çekilmek zorunda kaldı. Yabancı, nazikçe vedalaşarak odasına çekildi. Ertesi gün tekrar oynadılar. Yabancı yine kâh kazandı, kâh kaybetti. Ama, daima kazancı kaybından fazlaydı. Kasabalılar bir kez daha parasız kaldılar. Ellerine bakıyor, kolunun içine dikkat ediyor, her yandan onu göz hapsinde bulunduruyorlardı. Yeni kâğıtlar getiriyor, sedirde yerlerini bile değiştiriyorlardı. Ama ne yapsalar kâr etmiyor, yine yabancı kazanıyordu. Basit 31 oynuyorlardı. Bu, çocukluklarından beri oynadıkları kötü şöhretli ama çok basit bir oyundu. Ne var ki yabancının oyun tarzını bir türlü kavrayamadılar. Bazan elinde 20, hatta 30 olduğu halde kâğıt çekiyor, bazan da yirmi beşte kalıyordu. Önüne sürülen parayı, büyük küçük hepsini kabulleniyordu. Oyuncuların ufak tefek mızıkçılıklarına göz yumuyor, ama daha büyüğü, daha göze çarpanı oldu mu fazla konuşmadan soğuk bir hareketle bertaraf ediyordu.

Handa bu yabancının bulunuşu Milân'ı sıkıyor ve sinirlendiriyordu. Bugünlerde kendini iyi hissetmiyor, ateşi varmış gibi bütün vücudu ağrıyordu. Bir daha oynamamaya karar veriyor, ama yine de oynuyor, son parasına kadar kaybediyordu. Utanç ve öfke içinde evine dönüyordu. Dördüncü veya beşinci akşam kendini tutabildi ve evinde kaldı. Para tedarik etmiş ve giyinmişti. Ama ilk kararını değiştirmedi. Başı kurşun gibi ağırdı. Nefesi daralıyordu. Ne yediğinin farkında olmadan birkaç lokma atıştırdı. Sonra birkaç kere kapı önüne çıktı. Sigara içti, dolaştı. Bu berrak sonbahar gecesinde, ayaklarının dibinde uzanan cansız şehri seyretti. Böyle dolaşalı çok olmuştu. Birden yolun üstünde ilerleyen bir gölge gördü. Gelip evinin tahta perdesi önünde durmuştu. Birisi:

— İyi geceler komşu!... dedi.

Onu sesinden tanıdı. Handaki yabancıydı. Adam her halde onun için, onunla konuşmaya gelmişti. Milân tahta perdeye yaklaştı. Yabancı oradan geçmekte olan biriymiş gibi sakin ve kayıtsız:

— Bu gece hana gelmeyecek misin? diye sordu.

— Bugün pek canım istemiyor ama, ötekiler orada.

— Artık kimse kalmadı. Bu akşam her zamandan önce dağıldılar. Gel seninle ikimiz bir oyun çevirelim.

— Artık çok geç oldu. Gidecek yer de kalmadı.

— Gider aşağıda, Kapiya'da otururuz. Şimdi ay doğacak.

Milân:

— Ama sırası değil!... diye direniyordu.

Konuşan başkası imiş gibi kendi sesi kendine yabancı geliyordu. Adam durmuş bekliyordu. Sanki onun söylediğinden başka türlü davranmasına imkân yokmuş gibi... Milân bu yabancıya karşı gelmek istediği ve ondan tiksindiği halde bahçe kapısını açtı ve adamla gitti.

Sözleri, düşünceleri ve iradesinin son hamleleriyle onu saran bu gücün etkisinden kurtulmaya, ona karşı koymaya çalıştığı halde yine de adamla birlikte gitti. Okolişte yokuşunu çabucak indiler. Artık küçülmeye başlayan ay Stanişevats'ın arkasından yükseliyordu. Köprü sanki gerçek değilmiş ve sonu yokmuş gibi görünüyordu. Çünkü iki ucu da beyaz bir sis tabakası altında kayboluyor... temelindeki sütunlar ise, karanlıkta kalıyordu. Sütunların yalnız birer yanı aydınlanmış, öbür yanları tamamen gölgede kalmıştı. Bu karanlık ve aydınlık çizgiler birbirini kesiyor, köprü de, ışıklarla karanlıkların oyunundan doğmuş tuhaf bir Arabesk'e benziyordu.

Kapiya'da bir tek canlı yaratık yoktu. Oturdular. Yabancı kâğıtlarını çıkardı. Milân bir kez daha itiraz etmek istedi. Rahat olmadıklarını, kâğıtları göremediklerini, parayı seçemediklerini söyledi, ama yabancı kulak asmadı. Oyun başladı.

Önceleri tek tük konuştular, ama oyun kızışınca, büsbütün sustular. Sade sigara sarıyor; birini söndürüp, birini yakıyorlardı. Kâğıtlar bir çok sefer el değiştirdi, sonunda yabancının elinde kaldı. Çiğden ıslanmış olan taşların üstüne düşen paralar ses çıkarmıyordu.

Milân'ın o çok iyi bildiği an gelmişti. Yabancı, 29 sayısı varken ikili çekiyor, sayısı 30'u bulunca da birli çekiyordu. Milân'ın boğazı kuruyor, gözleri kararıyordu. Yabancının yüzü ayın aydınlığında her zamankinden sakin görünüyordu. Bir saat geçmeden Milân bütün parasını yitirdi. Yabancı, gidip evden para almasını söyledi. Hatta onunla birlikte gitmeyi bile teklif etti. Gidip geldiler ve yine oyuna devam ettiler... Milân bir kör dilsiz gibi oynuyordu. Kâğıtları tahmine çalışarak hangisinin istediğini de yaptığı işaretlerle anlatıyordu. Sanki oyun kâğıtları nefes bile aldırmayan bu umutsuz düelloda bir ayrıntı, bir çeşit sebepten ibaretti. Milân tekrar parasız kalınca yabancı yine gidip evden almasını söyledi. Ama, bu sefer onunla gitmeyi gerekli görmedi. Kapiya'da oturup sigarasını içti. Onunla birlikte gitmeyi gerekli görmemişti. Çünkü artık Milân'ın onu aldatıp kaçmasına imkân yoktu. Milân onu dinledi. Hiç karşı koymadan gidip geldi. O sırada

şansı birden döndü. Kaybettiklerini kazanmaya başladı. Heyecandan boğazındaki düğüm büsbütün sıkışmıştı. Yabancı ortaya sürülen parayı iki, sonra da üç katına çıkardı. Oyun gitgide hızlanıyor, sertleşiyordu. Kâğıtlar ıslık çalıyor, altın ve gümüş paralar aralarında mekik dokuyordu. Milân'ın soluğu kesiliyor, ay ışığı ile yıkanan bu sakin gecede kâh terliyor, kâh üşüyordu. Oynuyor, kâğıt dağıtıyor, kâğıtlarını saklıyordu. Bunu keyfi için değil, kendini zorunlu duyduğu için yapıyordu. Ona öyle geliyordu ki, bu yabancı sadece duka altınlarını çekmekle kalmıyor, kemiğinin iliklerini, damarlarındaki kanını da damla damla emiyordu. Ve her kaybedişte, gücünü, iradesini de kaybediyor, arada bir yan gözle hasmına bakıyor, karşısında şeytanın korkunç dişlerini, ateşten gözlerini görecek sanıyordu. Ama yabancının yüzü tersine, her zamanki gibi gündelik işini (sevimsiz ve tatsız bir işi) bitirmeye azmetmiş bir insan gibi sakin ve duygusuzdu. Milân bir kere daha bütün parasını kaybetti. Yabancı ona bu sefer hayvanlarına, mallarına ve topraklarına oynamayı teklif etti:

— Ben ortaya pırıl pırıl dört Avusturya altını koyarım, sen de eyeri ile birlikte doru atını... Kabul mü?..

— Kabul!..

Doru at böylece gitti, iki yük beygiri ile inekler, buzağılar da onu izledi. Yabancı, işini bilen bir tüccar gibi Milân'ın ahırındaki hayvanları birer birer sayıyordu. Sanki o evde doğmuş büyümüş gibi her birinin değerini de tahmin ediyordu.

— Bak ben on bir duka altını koyuyorum, sen de “Salkuşa” adlı tarlanı!.. Söz mü?..

— Söz!...

Yabancı, kâğıt veriyordu. Beş kâğıtla Milân'ın 28 sayısı vardı. Yabancı sükûnetle sordu:

— Daha ister misin?..

Milân, güç işitilen bir sesle:

— Bir tane daha!... dedi.

Bütün kanı yüreğine çekilmişti.

Yabancı, ağır ağır kâğıdı çevirdi, bir ikiliydi, kurtarıcı bir kâğıt! Milân kayıtsız görünmeye çalışarak dişleri arasından:

— Yeter!... dedi.

Sinirli bir davranışla kâğıtlarını toplayıp sakladı. Kaç sayısı olduğunu hasmının tahmin etmemesi için yüzüne İlgisiz bir görünüş vermeye çalışıyordu. Bunun üzerine yabancı, kendisi için açık olarak kâğıt çekmeye başladı. 27'e gelince durdu. Sakin sakin Milân'ın gözlerinin içine baktı. Ama beriki gözlerini yere indirdi. Yabancı bir kâğıt daha açtı bir ikili gelmişti. Belli belirsiz içini çekti. 29'da kalmaya niyetli görünüyordu. Kazanmak ihtimalinin heyecanı içinde kan tekrar Milân'ın beynine hücum etti. Ama tam o sırada yabancı sıçradı. Göğsünü kabarttı. Başını arkaya attı, gözleri ve alnı, ayın ışığında pırıl pırıl parladı. Bir kâğıt daha açtı. Yine ikili!.. Üç ikilinin üst üste gelmesi biraz tuhaftı ama, olmuştu işte!..

Milân, bu açık kâğıdın içinde tarlasını, tıpkı ilkbaharda olduğu gibi toprağı kabartılmış, sürülmüş haliyle görüyordu... Bu toprak izleri sanki kasırgaya tutulmuş gibi etrafında dönüyor... Dönüyordu. Yabancının sesi sanki onu kendine getirdi.

— 31!... Tarla benim!...

Sonra sıra öteki tarlalara, iki eve, Osaynitsa'daki meşe ormanına geldi. Arada sırada Milân kazanıyor ve hırsla birkaç duka topluyordu. O zaman umut altın gibi parlıyordu. Ama bir iki mutsuz "el"den sonra parasız kalınca, yine malına oynamaya başlıyordu.

Kumar, bir sel gibi hepsini silip süpürdükten sonra oyuncular bir an durdular. Nefes almak için değil, bundan ikisi de korkuyordu, nesine oynayabileceklerini düşünmek için durmuşlardı.

Yabancı soğukkanlılığını koruyordu, işin birinci bölümünü başarı ile bitirip ikincisine başlamak için sabırsızlanan bir işçiye benziyordu. Milân donmuş kalmıştı. Her yanı uyuşmuştu. Kanının kulaklarında çarptığını duyuyor, üstünde oturduğu sıra sanki, kâh havalanıyor, kâh yerin dibine iniyordu.

O sırada yabancı genzinden çıkan o ahenksiz sesiyle:

— Biliyor musun ne yapacağız dostum? dedi. Bir el daha çevirelim! Ya hep... Ya hiç! Ben kaybedersem bu akşam bütün kazandıklarımı geri vereceğim, sen de hayatını!.. Kazanırsan her şey senin!.. Tıpkı eskisi gibi para, hayvanlar, toprak... Ama kaybedersen kendini Kapiya’dan Drina’ya atacaksın!..

Bütün bunları, kendini tamamıyla kumara vermiş iki kumarcı arasındaki basbayağı bir anlaşma gibi ilgisiz, soğuk bir tavırla söylemişti.

Milân hissediyordu ki onun için ruhunu kaybetmek ya da kurtarmak zamanı gelmişti. Yerinden kalkmaya, varını yoğunu alıp götüren, şimdi de canını almak isteyen bu korkunç kasırgadan sıyrılmaya çalışıyordu. Ama, adam bir bakışla onu yerine oturttu. Ve sanki handa 3-4 kuruşuna oynuyorlarmış gibi başını eğdi, elini uzattı.

İkisi de birer kâğıt çekti. Yabancı bir dörtlü, Milân bir onlu çekmişti. Kâğıt dağıtmak ona düşüyordu. Birden umutlandı. Kâğıtları dağıttı. Yabancı boyuna kâğıt istiyordu.

— Bir tane... Bir tane daha!..

Ancak beş kâğıt çektikten sonra yeter, dedi. Artık sıra Milân’a gelmişti. 28’e gelince durdu. Yabancının üst üste duran kâğıtlarına, esrarlı yüzüne baktı. Kaç sayısı olduğunu tahmin etmek imkânsızdı ama, 28’den fazla olduğu muhakkaktı. Hem bu gece öyle az sayıda durmak niyetinde değildi. Hem de beş kâğıt çekmişti. Bütün cesaretini toplayarak Milân bir kâğıt daha açtı, dörtlü idi. 32 yapıyordu. Oyunu kaybetmişti.

Kâğıda bakıyor, bir türlü gözlerine inanamıyordu. Her şeyi birden kaybetmiş olması ona imkânsız görünüyordu.. Başından kaynar sular dökülür gibi oldu. Birden her şey gözünde aydınlandı. Hayatın değerini anladı. Onu hem kasabalılarla hem yabancılarla, hatta bazen kendi kendine bile oynamaya sürükleyen o uğursuz tutkusunu bütün dehşetiyle gördü.

Her şey, sanki birden güneş doğuyormuş gibi aydınlanmıştı. Oyun oynadığı ve kaybettiği acaba bir rüya mıydı?... Her şey gerçekti. Hem karşılanamayan, önüne geçilemeyen bir gerçek!...

Bir şeyler yapmak, inlemek, bağırmak, birini yardıma çağırmak istedi ama, içini çekmeye bile gücü kalmamıştı. Yabancı yanı başında bekliyordu.

Birden kıyıda bir yerde bir horoz... Yüksek ve pürüzsüz sesiyle kukuriku! diye öttü. Çok yakında olmalıydı. Kanatlarının çırpışı bile duyuluyordu. O saniye dağınık duran kâğıtlar âni bir kasırgaya tutulmuş gibi uçtu. Paralar da dağıldı ve Kapiya yıkılacakmış gibi tâ temellerinden sarsıldı. Milân korkudan gözlerini kapadı. Artık ölmek üzere olduğuna inanmıştı... Tekrar gözlerini açtığı zaman kendini yalnız buldu. Hasmı bir sabun köpüğü gibi yok olmuştu. Onunla birlikte taşların üstündeki kâğıtlar, paralar da uçup gitmişti... Eksilmeye başlayan ay, portakal renginde, ufukta yüzüyordu. Serin bir rüzgâr çıkmıştı. Derinliklerde suyun gürültüsü gittikçe artıyordu. Milân, üstünde oturduğu taşı ihtiyatla yokladı. Kendini toplamaya, nerede olduğunu anlamaya çalışıyordu.

Ne olmuştu acaba?.. Nihayet güçlükle yerinden kalktı. Okolişte’deki evine doğru yollandı. Sendeleyerek, inleyerek yürüyordu. Evinin önüne gelince yaralı bir kuş gibi oraya yığıldı. Vücudu bütün ağırlığı ile kapıya çarptı. Ailesi uyanarak onu yatağına taşıdı. İki ay boyunca ateşler içinde yandı, sayıkladı. Kimse iyileşeceğini ummadı. Rahip Nikola geldi, ona son kutsal törenini yaptı. Ama yine de iyileşti ve kalktı. Kalktı ya, artık o eski adam değildi. Vaktinden önce çökmüş ihtiyarlamıştı. İnsanlardan kaçıyordu. Az konuşuyor, elinden geldiği kadar az kimse ile görüşüyordu. Artık gülmek nedir bilmeyen yüzünde, sürekli olarak üzgün bir dikkat, bir

bekleyiş vardı. Sade evi ve işleriyle uğraşıyor, sanki hayatında hiç dost, ahbap edinmemiş gibi yaşıyordu.

Hastalığında rahip Nikola’ya, o gece Kapiya’da başından geçenlerin hepsini anlatmıştı. Bunu en iyi iki dostuna da anlatmıştı. Çünkü bu sırla yaşayamayacağını anlamıştı. Tabiî bu her tarafta duyuldu. Olanlar yetmiyormuş gibi, ona ilâveler de yaptılar, süslediler, sonra her zaman olduğu gibi, meşgul olunacak yeni bir şey çıkınca unutup gittiler. Ama Milân Glasinçanin’in gölgesi kalan adam yaşıyor, çalışıyor, kasabalılar arasında gidip geliyordu. Genç kuşak onu ancak bugünkü hali ile tanıyor, başka türlü olabileceği akıllarına bile gelmiyordu... Kendisi de her şeyi unutmuş gibi davranıyordu. Kasabaya inmek için evinden çıktığı zaman köprüyü ağır adımlarla geçiyor, Kapiya’nın önüne gelince hiç heyecan duymuyordu. Bu beyaz taş sıraların dizildiği ve tasasız insanların oturduğu sofanın, dünyanın bir ucundaki o korkunç yerle... Bir gece kumar oynadığı, varını yoğunu kaybettiği hatta hem bu dünyada, hem öbür dünyada ruhunu tehlikeye koyduğu o uğursuz yerle bir ilgisi olacağını aklından bile geçirmiyordu.

Milân o geceki serüvenini, çoğu zaman, evinin önünde düşüp bayıldığı zaman gördüğü bir kâbusa veriyordu. Bu hikâyeyi dinleyen rahip Nikola ile iki arkadaşı da, bunun, ateşin etkisiyle bir çeşit sayıklama, bir karabasan olduğu kanısındaydılar. Çünkü şeytanın 31 oynayacağına ve mahvetmek istediklerini Kapiya’ya sürükleyeceğine kimse inanmıyordu.

Ama kimi zaman insanın başından öyle karmaşık, öyle acı şeyler geçer ki, onda şeytanın parmağı olduğuna inanmamak güç olur. Çünkü ancak bu biçimde ona bir anlam verilebilir, katlanılabilir bir hale sokulabilir.

Kısacası, şöyle ya da böyle, şeytanın yardımıyla ya da onsuz, uykuda veya gerçekte, kesin olan bir şey varsa o da: Milân’ın bir gece içinde sağlığını, gençliğini, önemlice bir parasını kaybettiği ve bir mucize kabilinden de kumar tutkusundan kurtulduğudur.

Milân'ın hikayesiyle ilgili bir hâdise daha olmuş, o da Kapiya'da geçmişti.

Milân Glansinçanin'in rüya veya gerçek, Kapiya'da son kumar oynadığı o uğursuz gecenin ertesi günü, güneşli, güzel bir sonbahar günüydü. Günlerden cumartesiydi. Cumartesi günleri her zaman, Vişegrad'lı musevi tüccarlar, erkek çocuklarıyla birlikte Kapiya'da toplanırlardı. Çocukların üzerinde Atlas şalvarlar, çuha fermene, başlarında kırmızı, yassı bir fes olduğu halde sanki içinde birini arıyorlarmış gibi ırmak boyunca tembel tembel gezinerek, Allahın gününü kutlarlardı. Ama daha çok Kapiya'da oturur, bağıra bağıra, ateşli ateşli İspanyolca konuşur. Sırpça'yı da yalnız küfür ettikleri zaman kullanırlardı.

O zamanki Kapiya'ya ilk gelenler arasında, sofu ve fakir bir adam olan berber Avram Gaon'un büyük oğlu Bukus Gaon da vardı. Bukus, 16 yaşındaydı. Henüz bir iş, bir meslek sahibi olamamıştı. Delikanlı, bütün Gaonlardan farklı olarak, biraz havaiydi. Bundan ötürü de doğru dürüst bir iş bulamamıştı... Bu onu, herkesten daha kârlı, daha üstün bir iş aramaya zorlamaktaydı. Oturmak isteyince, taş sıranın temiz olup olmadığını anlamaya koyuldu. O zaman iki taşın arasına sıkışmış ince bir şeyin parlamakta olduğunu gördü. Bu, insan gözüne o kadar değerli gelen altın pırıltısıydı. Daha dikkatle baktı... Şüphe yoktu. Oraya bir duka altını sıkışmıştı. Delikanlı, hem kimsenin görüp görmediğini anlamak, hem de altını çıkaracak bir şey aramak için etrafına bakındı ama hemen, günün cumartesi olduğunu ve herhangi bir işle uğraşmanın günah olacağını hatırladı. Şaşkın ve heyecanlı bir halde oraya oturdu, öğleye kadar yerinden kıpırdamadı... Yemek vakti gelip de, genç ihtiyar, bütün Museviler evlerine dönünce, kalın bir saman çöpü buldu. Cumartesini de, günahı da unutarak altını, sıkıştığı yerden çıkardı. Kuru bir yapraktan daha ağır olmayan bir Macar altınıydı bu. Eve yemeğe geç kaldı. Yuvarlak, alçak masada fakir sofralarının önüne oturunca (bu masanın başında on üç kişiydiler, on bir çocuk, anne ve baba) vaktinde yemeğe gelmesini bile bilmediği için onu

serserilikle suçlayan babasının paylamasına aldırış etmedi. Kulakları uğulduyor, gözleri kamaşıyordu. Çoktandır hayal ettiği lüks hayat artık gerçekleşiyordu. Sanki cebinde güneşi taşıyormuş gibi oluyordu. Ertesi günü Bukus, fazla düşünmeden, doğru Ustamuyiç'in hanına koştu. Gece gündüz kumar oynanan küçük odaya gitti. Bu çoktan beri yapmak istediği bir şeydi ama hiç bir zaman cebinde oyun oynayacak parası olmamıştı. Şimdi artık şansını deneyebilecekti.

Orada, heyecan ve endişe dolu birkaç saat geçirdi. İlkin onu şüphe ile karşıladılar. Ortaya altını çıkarınca onu bir yerden aşırmış olacağını düşündüler, ama ses çıkarmadılar. (Her kumar oynayanın parasının nereden geldiğini düşünecek olsalardı!...) Yeni kumarcı için üzücü dakikalar başladı. Kazanınca beynine kan hücum ediyor, sıcaktan ve terden gözleri buğulanıyordu. Fazlaca kaybedince de soluğu kesiliyor, kalbi duracakmış gibi oluyordu. Ama, bütün bu işkencelerden sonra, yine de handan, cebinde 4 duka altınıyla çıktı. Ateş içinde yanmasına, kızgın sopalarla dövülmüş gibi kendini bitkin hissetmesine bakmadan dimdik ve gururla yürüyordu. Alev alev yanan gözleri önünde, fakirliğinin üstüne ışıklar saçan uzak ve parlak ufuklar açılıyordu. Altının sade pırıltısını değil, ağırlığını da hayatında ilk defa duyuyordu. Aynı sonbaharda Bukus profesyonel bir kumarcı oldu ve aile ocağından ayrıldı. Büyük oğlunun yaptıklarından dolayı ihtiyar Gaon yerlerin dibine geçiyor, utanıyordu. Bütün Musevi cemaati oğlanın bu felâketini, kendi felâketiymiş gibi hissediyordu.

Bukus, daha sonraları, kasabayı bıraktı ve dünyada kumarcı olarak alın yazısını tamamlamaya gitti. On dört yıl geçtiği halde hâlâ ondan haber alınamamıştı.

Söylendiğine göre bütün suç, Kapiya'da bulunan ve sıkıştığı yerden cumartesi günü çıkarılan Şeytanın Altını'ndaydı...

XIII

İşgalin dördüncü yılı gelmişti. Bir dereceye kadar her şey yatışmış, yerli yerine oturmuştu. Türklerin zamanındaki o tatlı ve sakin yaşam yoktu ama (bu zaten imkânsızdı) yeni anlayışa göre her şey düzenleniyordu. Tam o sırada ülkede yine kargaşalıklar başladı. Kasabaya yeni askerî birlikler geldi ve Kapiya'ya tekrar nöbetçi kondu.

Bu, şöyle olmuştu:

O yıl, yeni hükümet Bosna Hersek'te zorunlu askerlik usulünü uygulamaya karar verdi. Bu, halkta, özellikle yerli Müslümanlar arasında büyük bir heyecan yarattı. 50 yıl önce, Padişah, Avrupalılar biçiminde eğitim görmüş düzenli bir ordu kurmaya karar verdiği zaman, hemen isyan bayrağını çekerek çarpışmışlardı. Epey kan dökülmüştü. Çünkü Hıristiyanlar gibi giyinmek, göğüsleri üstünde bir haç gibi çaprazlama kayışlar taşımak istemiyorlardı. Şimdi yine aynı üniformayı giyecek, üstelik de, yabancı dinden, yabancı bir hükümdara hizmet edeceklerdi!

Daha işgalin ilk yıllarında evleri sayıp numaraladıkları ve nüfus sayımı yaptıkları zaman bu davranışlar, yerli Müslümanlarda epey endişe ve korku yaratmıştı.

Bu gibi durumlarda her zaman olduğu üzere, kasabanın en ileri gelen, en okumuş Müslümanları bu kararların ne anlama geldiğini, bunlara karşı alınması gerekli tedbirleri konuşmak için aralarında gizlice bir toplantı yaptılar.

Kasabanın bu "kalbur üstü" insanları, mayıs ayının bir gününde bir rastlantı ile olmuş gibi, Kapiya'nın sofasında buluştular. Bir yandan önlerine bakarak sessizce kahvelerini içerlerken, bir yandan da, yavaş sesle, hükümetin bu şüpheli kararlarını konuştular.

Alınan yeni tedbirlerden hiç kimse hoşnut değildi. Bu tedbirler, anlayışlarına, yaşayış biçimlerine, geleneklerine tamamen aykırıydı. Hükümetin, kişisel işlerine ve yaşayışlarına karışması, onlara anlamsız bir davranış gibi geliyordu ama hiç kimse bu kararların gerçek anlamını, bunlara karşı alınması gereken tedbirleri bilmiyordu.

Aralarında Ali Hoca da vardı. Kapiya'ya pek seyrek geliyordu. Çünkü sofaya çıkan basamakları gördüğü zaman kulağında tuhaf bir sızı duyardı. Müderris Hüseyin Efendi hem güzel konuşan, hem çok okuyan bir adam olduğundan evlerin önüne konan bu sayıların ve nüfus sayımının mânasını herkesten iyi anlayabilirdi.

— Bana öyle geliyor ki, bu bir gâvur icadıdır! diye söze başladı. Fazla değilse bundan 30 yıl önce Travnik'te Tahir Paşa adlı bir vezir vardı. Hıristiyandan dönme, münafık, iki yüzlü bir adamdı. Müslümanlığı kabul etmekle birlikte, kalben eskiden olduğu gibi, Hıristiyan kalmıştı. Anlattıklarına göre yanında her zaman bir çan bulundurur, uşağını çağıracağı zaman papazlar gibi bu çanı çalarmış. İşte Travnik'te evlere numara koyan ilk insan bu Tahir Paşa oldu. Her evin üstüne numaralı bir tahta çaktırdı. O yüzden ona "Tahtacı" lâkabını takmışlardı. Ama halk ayaklandı, bütün bu tahtaları söküp bir araya topladı ve yaktı. Az daha kan dökülecekti. Ama bereket versin İstanbul bunu haber aldı, Tahir Paşayı geri çağırdılar. Şimdiki de ona benziyor. Nemseli'ler her şeyin, hatta yaşlarımızın bile hesabını tutmak istiyorlar.

Müderrisi dinlerken herkes susmuş önüne bakıyordu. Müderris, günün olayları üstünde fikir yürütmektense eskiden geçmiş olayları anlatmasını severdi. Yine her zamanki gibi sabırsızlanan Ali Hoca oldu:

— Bunun Nemsellerin diniyle bir ilgisi yok, Müderris efendi!.. dedi. Bunu çıkarları için yapıyorlar. Onlar, boş yere vakit geçirip eğlenmiyorlar. Uyurken bile hep işlerini düşünüyorlar. Daha göremiyoruz ama yakında göreceğiz. Rahmetli Şemsi Bey "Nemselinin bombasının fitili uzun olur," derdi. Ne kadar haklıymış. Evleri numaralamaktaki maksatları bence, yeni

bir vergi koymak içindir. Ya da asker toplamak niyetindedirler. Ne yapmak gerektiğini bana soracak olursanız, şöyle düşünüyorum: Hemen isyan etmek için bunu yapacak güçte bir ordumuz yok. Bunu kul da bilir, Allah da. Ama her emredilene de boyun eğemeyiz. Onların koydukları numaraları hiç birimiz aklımızda tutmayalım... Doğduğumuz tarihi de doğru söylemeyelim. Varsınlar kendileri bulsunlar! Eğer fazla ileri gider, çocuklarımıza da el atacak olurlarsa, o zaman buna razı olmayalım... Allahın izniyle kendimizi savunalım!

Hükümetin bu can sıkıcı tedbirleri üzerine bir süre daha konuştular. Ama genel olarak Ali Hoca'nın söylediklerini kabul ettiler: Pasif direnme!

Yaşlarını saklayacak ya da yanlış bilgi vereceklerdi. Kadınlara gelince bu konuda kimse bir şey sormaya cesaret edemezdi. Çünkü bu, büyük bir hakaret olurdu.

Hükümetin bütün emirlerine ve korkutmalarına bakmayarak bu numaralı levhaları, ya görülmeyen yerlere, ya da tersine asıyorlardı. Bazen evlerini badana ederken güya farkına varmamış gibi bu levhaların üstünü de badanalıyorlardı. Direnişin gizli, ama ciddî ve şiddetli olduğunu gören hükümet de hoşgörürlülükle davranıyor, kanunu bütün şiddetiyle uygulamaktan çekiniyordu.

Bu olayların üstünden iki yıl geçmişti. Herkes bunları unutmaya başladığı sırada asker toplama sorunu çıktı. Sosyal durumu ya da dini ne olursa olsun bütün gençler askerlik ödevini yapacaklardı. Doğu Hersek'te açıkça bir ayaklanma baş gösterdi. Bu sefer müslümanların yanıbaşında Sırplar da yer almışlardı.

Ayaklanmanın elebaşısı yabancı devletlerle, özellikle, Osmanlı devleti ile ilişki kurmaya çalışıyordu. Yeni hükümetin, Berlin kongresinin ona verdiği yetkileri aştığını, hâlâ Türk egemenliği altında bulunan işgal bölgesinde asker toplamaya hakkı olmadığını iddia ediyorlardı.

Bosna'da örgütlenmiş bir direnme olmadı ama ayaklanma Foça ve Gorajde'den Vişegrad'ın bucaklarına kadar yayıldı. Dağınık çalışan isyancılar yenilgiye uğramış, birliklerin kalıntıları, Sırbistan'a ya da sancağa sığınmaya başlamıştı. Böyle sıralarda hep olduğu gibi haydutluk da alıp yürümüştü.

İşte bunun için bunca yıl sonra tekrar Kapiya'ya, sürekli bir nöbetçi kondu. Kış olduğu ve kar yağdığı halde, iki jandarma gece gündüz nöbet bekliyordu. Şüpheli gördükleri yolcuları durduruyor, üstlerini başlarını arıyorlardı.

İki hafta sonra kasabaya Streifkorps birliği geldi ve Kapiya'da jandarmaların yerini aldı. Hersek'de isyan ciddî bir nitelik alır almaz hareket halinde bir birlik olan bu Streifkorps kurulmuştu. Bu birlik engebeli arazide eğitim görmüş, ona göre silahlandırılmış, yüksek maaşlı gönüllülerden meydana gelmişti. Aralarında vaktiyle işgal kuvvetleriyle gelen erler de vardı. Onlar geri dönmek istemediklerinden Streifkorpslarla kalmayı tercih etmişlerdi. İçlerinde jandarmadan oraya geçenler de olduğu gibi kılavuzluk ödevini gören yerli kura askerleri de bulunuyordu.

Uzun ve sert geçen kışa bakmayarak Streifkorps'a bağlı iki asker Kapiya'da sürekli olarak nöbet tuttu. Genel olarak bunlardan biri yabancı, biri yerli oluyordu. Kara Corc isyanında olduğu gibi bir karakol kurulmamış, öldürülen olmamış, başlar kesilmemişti ama, bu sefer de Kapiya'nın her kapatılışında olduğu gibi kasabada derin izler bırakan olaylar geçmişti. Çünkü böyle kritik çağlar bazılarına felâket getirmeden kapanamaz.

Sıra ile nöbet tutan Streifkorps erleri arasında doğu Galiçyalı bir de Rus bulunuyordu. Adı Gregori Fedun'du. Bu 23 yaşındaki delikanlının dev gibi bir boyu, ama çocuksu bir ruhu vardı. Ayı gibi kuvvetli, genç bir kız kadar da utangaçtı. Askerlik ödevini yaptığı sırada bölüğünü Bosna'ya atamışlardı. Glasinats ve Maglaya savaşlarında bulunmuştu. Sonra da bir buçuk yıl Bosna'nın çeşitli garnizonlarında çalışmıştı. Terhis zamanı

gelince Galiçya dolaylarında Kolomeia’daki baba evine dönmek ona zor gelmişti. Çünkü orada çocuk bol... başka her şey azdı. Peşte’de henüz alayından ayrılmadan Streifkorps için gönüllü toplamaya başlamışlardı... Aylarca süren çarpışmalar arasında Bosna’yı yakından tanıdığı için müracaatını hemen kabul ettiler. Güzel ormanlarıyla küçük Boşnak kasabalarını tekrar göreceği için seviniyordu. Oralarda kâh tatlı, kâh sıkıntılı günler geçirmişti. Şimdi o sıkıntılı günler ona güzel günlerden daha parlak geliyordu. Gönüllü maaşından ailesine birkaç Florin göndereceği zaman annesinin, babasının, kız ve erkek kardeşlerinin sevincini gözlerinin önüne getiriyor, göğsü kabarıyordu. Şansı da yardım etmişti. Onu isyancıların çarpıştığı Hersek’e değil de Drina üstündeki bir kasabaya yolluyorlardı. Orada görevi devriye gezmekle nöbet beklemekten ibaret olacaktı.

Kışı Kapiya’da, çoğu zaman saatlerce taban tepmekle, geceleri ise soğuğun taşı bile çatlattığı, kasabanın üstünde gök kubbenin solduğu, yıldızların küçücük mumlar kadar parıldadığı açık havalı gecelerin ayazında soğuktan donan ellerini üflemekle geçirmişti. Baharın ilk belirtisini Drina’nın eriyen buzlarının top gibi patlayan ve insanın ta içinde öten yankılarıyla köprünün üst yanında; birbirine yaslanmış dağların seyrek ormanlarında öten rüzgârın boğuk sesini de orada, Kapiya’da karşıladı. Delikanlı, sırası geldikçe nöbet bekliyordu. Topraktan, sudan yükselen ilkbahar pırıltıları yavaş yavaş bütün benliğini kaplıyor, duygularını ateşliyor, bulandırıyor... Ona âdeta bir sarhoşlukla karışık düşünceler veriyordu. Nöbet beklerken Ukrayna türküleri söylüyordu. Bir şarkı söylerken ona öyle geliyordu ki, sanki hep birini bekliyordu. Ve her geçen gün de buna biraz daha inanıyordu.

Mart başlarında, komutanlık nöbet tutan birliklere bir bildiri gönderdi. Sağlam kaynaklardan alınan bilgiye göre tanınmış haydut Yakov Çakırliya, Hersek’ten Bosna’ya geçmiş, şimdi de Vişegrad dolaylarında bir yerde

gizleniyormuş. Oradan da her halde Türk veya Sırp sınırına geçmek isteyecekti. Bu yüzden nöbette çok dikkatli olmaları hatırlatılıyordu.

Streifkorps erlerine Çakırliya'nın şeklini de tarif etmişlerdi. Kısa boylu, gösterişsiz, ama fevkalâde sinsi ve kurnaz bir adamdı. Etrafında nöbetçileri bir çok kere aldatıp kaçmayı başarmıştı. Fedun bu emri de her zamanki gibi büyük bir ciddiyetle dinlemişti. Bu kadar telâşı fazla buluyordu. Genişliği ancak on adım olan bu köprüden bir kimsenin görülmeden geçebileceğine aklı ermiyordu. Onun için Kapiya'da, gece olsun, gündüz olsun birkaç saatlik nöbetini rahat ve endişesiz geçiriyordu. Tabiî ki biraz daha fazla dikkat ediyordu ama, bu dikkati Yakov yüzünden değildi. Onun nerede olduğunu kimse bilmiyordu. Dikkatini çeken şey, ilkbaharın yaklaştığını belirten tabiat olaylarıydı.

İnsan 23 yaşında olur, kendini canlı ve güçlü duyar, bütün vücudu karıncalanırken... çevresi hep bahar kokuları bahar fısıltıları ile dolarken, dikkatini yalnız bir şeye vermesi pek kolay değildir.

Dar geçitlerde karlar eriyor... Daha hızlı akan ırmak baş döndürüyor... Kuzey batıdan esen rüzgâr, karlı dağlarla vadideki tomurcukların kokularını birbirine katıyordu. Fedun bir terastan öbür terasa giderek enginleri seyrediyordu. Eğer gece nöbetinde ise, duvara yaslanarak rüzgârla birlikte Malo Rusya şarkıları söylüyordu. Gece olsun gündüz olsun içinden hep bir şey bekliyordu. Sanki gelecek biri varmış gibi... Hem tatlı, hem acı bir duyguydu bu! Havada, suda, toprakta geçen harikulade olaylar da onu buna büsbütün inandırıyordu. Bir gün öğle vakti, nöbet bekleyen delikanlının yanından bir Müslüman kızı geçti. Genç kızların henüz örtünmedikleri bir yaştaydı. Büsbütün de açık çıkmadıkları için bir şala sarınıyorlardı. Saçları, alınları, çeneleri kapatılır ama gözleri, yanakları ve ağızları açıkta kalırdı.

Müslüman kızlarının, örtülerin belki de yarın büsbütün gizleyeceği henüz çocukluktan çıkmamış sevimli yüzlerini masum bir neşe ile gösterdikleri bir çağdı bu!..

Kapiya’da kimsecikler yoktu. Fedun’un nöbet arkadaşı Praça’lı Stevan adlı biriydi. Streifkorps’a bağlı köylerdendi. Oldukça yaşlı olan bu adam içkiye fazlaca düşkün olduğundan, emirlere aykırı olarak taş sofada oturmuş uyukluyordu.

Fedun genç kıza, sıkıntılı ve sıkılgan bir bakışla baktı. Renkli şalı, yürüyüşünün âhengine, rüzgârın esişine uyarak etrafında havalanıyor, güneşin altında canlı bir yaratıkmış gibi dalgalanıp parlıyordu. Sakin ve güzel yüzü şalın gergin kumaşıyla sıkıca çerçevelenmişti. Kirpiklerini kırpıştırarak gözlerini yere eğiyordu. Ve yanından böylece geçerek kasabanın ortalarına doğru gözden kayboldu.

Delikanlı daha canlı adımlarla bir terastan ötekine gitmeye başladı. Gözü hep çarşı tarafındaydı. Şimdi artık beklediği biri vardı. Yarım saat sonra (köprüde hâlâ öğle vaktinin sessizliği egemendi) genç Müslüman kız çarşıdan döndü, tekrar heyecanlı delikanlının önünden geçti. Bu sefer Fedun daha büyük bir cesaret göstererek ona uzun uzun baktı. Ne tuhaf genç kız da yan gözle ona bakıyordu... Hatta fütursuzca gülümseyerek... Yüzünde birbirini oyunda aldatmaya çalışan çocukların o kurnaz anlatımı vardı. Tekrar dalgalı yürüyüşüyle gözden kayboldu. Genç ama dolgun vücudunu saran renkli örtüsü de binbir kıvrımla arkasından dalgalandı.

Köprüyü geçtikten sonra, şalının doğu desenleriyle canlı renkleri, öbür kıyıdaki evlerin arasında bir süre daha göründü, sonra kayboldu. Delikanlı ancak o zaman bir rüyadan uyanır gibi sıçrayarak kendine geldi. Hâlâ olduğu yerde aynı vaziyette duruyordu. Kendini toplayınca hemen tüfeğini yokladı. Sanki farkında olmadan bir şey kaçırmış gibi etrafına bakındı... Stevan, mart güneşinin aldatıcı sıcağı altında uyuyordu. Birden Fedun’a ikisi de bir kabahat işlemiş gibi geldi.

Ne kadar sürdüğünü tahmin edemediği bu süre içinde yanlarından bir tabur asker geçse farkına varmayacaklardı. Telâşla Stevan’ı uyandırdı... Nöbet değişinceye kadar büyük bir dikkatle beklediler.

Genç kız, dinlenme döneminde de, nöbet sırasında da bütün gün vicdanının önünden bir hayalet gibi bir çok seferler gelip geçti.

Ertesi günü öğleye doğru, çarşıda ve köprüde kimse bulunmadığı bir sırada tekrar göründü. Kurallarını pek iyi bilmediği bir oyun oynuyormuş gibi Fedun da, tekrar bu şalla çerçevelenmiş yüze baktı. Her şey bir gün önceki gibi geçti. Yalnız bakışmalar daha uzun sürdü. Gülümsemeler de daha canlı ve daha cüretkâr oldu. Sanki bu oyuna ortaklık ediyormuş gibi Stevan da yine, taş sıranın üstünde uyukluyordu. Sonradan, her zaman yaptığı gibi, gözünü yummadığına geceleri yatağında bile uyumadığına yemin etti.

Dönüşte genç kız âdeta durakladı, genç askerin gözleri içine baktı. Karışık ve anlamsız bir şeyler mırıldandı. Delikanlı dizlerinin büküldüğünü hissetti. Nerede olduğunu bile unuttu.

Ancak, rüyalarımızda büyük bir cüret gösterebiliriz. Genç kız tekrar öbür kıyıda gözden kaybolunca Fedun korkudan titremeye başladı. Bir Müslüman kızının bir Nemse askerine bakmaya cesaret etmesi inanılır şey değildi. Böyle hiç duyulmamış, eşi görülmemiş şeyler ancak rüyalarda olurdu. Bu ülkede ve onun durumunda olan birinin bir Müslüman kızına yanaşmaya, dokunmaya cesaret etmesinin nasıl bir tehlike yaratacağını çok iyi biliyordu. Bunu orduda iken de, şimdi Streifkorps'da da kendilerine söylemişlerdi. Bu gibi suçların cezası çok büyüktü. Gururları incinen öfkeli Müslümanlar tarafından öldürülerek, bunu hayatları ile ödeyenler bile olmuştu. Bütün bunları biliyor, aykırı davranmak istemiyordu ama işte tam tersini yapıyordu.

Mutsuz insanların felâketi bundan ileri gelir. Parlak ve erişilmez olan şeyler bir an için onlara kolayca erişilecekmiş gibi görünür ve bu istek bir kere içlerine yerleşti mi her şeye rağmen ona el uzatanlara getirecekleri felâketlere tekrar erişilmez bir hale gelir.

Üçüncü günü öğleye doğru Müslüman kızı yine geçti. Tıpkı rüyada gibi, her şey delikanlının arzuladığı biçimde oldu. Büyük gücü altında başka her şeyi silen tek gerçek gibi.

Stevan yine uyukluyordu. Hiç gözünü kırpmadığına inanarak Kapiya'dan kimsenin geçmediğine yemin etmeye hazırdı. Delikanlı yine bir şeyler kekeledi. Genç kız da yavaşladı. Ve anlaşılmaz bir şeyler mırıldandı. Bu tehlikeli ve inanılmaz oyun böylece sürüp gitti. Dördüncü günü genç kız yine Kapiya'da kimsenin bulunmadığı bir sırada geçti ve aşktan yanıp tutuşmakta olan delikanlıya bundan sonraki nöbetini ne zaman alacağını fısıltıyla sordu. O da akşam ezanında, hava kararmaya başladığı zaman nöbete geleceğini söyledi. Genç kız yürüyüşünü yavaşlattı. Ama durmadan geçerken ona yan gözle bakarak:

— Büyük annemi kasabanın çarşısına götüreceğim, geceyi orada geçirecek ve ben yalnız döneceğim, diye mırıldandı. Her kelimesinde sanki onu tekrar göreceğinden doğan bir sevinç vardı.

Altı saat sonra Fedun, yine uyuklayan arkadaşıyla Kapiya'da bulunuyordu. Yağmurdan sonra ona vaatlerle dolu gelen serin bir akşam başladı. Geçenler büsbütün seyrekleşmişti. Genç Müslüman kızı Osaynitşa yolunda göründü. Alaca karanlık şalının renklerini soldurmuştu. Yanında iki kat olmuş bir Müslüman kadını vardı. Kalın örtülere sarınmıştı. Sol eliyle Müslüman kızın koluna, sağ eliyle bastonuna dayanıyordu... Âdeta dört ayak üstünde gidiyormuş izlenimini veriyordu. Fedun'un önünden böylece geçtiler. Genç kız da adımlarını, yanında güçlükle yürüyen kadının adımlarına uydurmuştu. İlk karanlığın gölgelerinde büsbütün iri görünen gözlerini genç adamın gözlerine dikmişti. Sanki onlardan ayıramıyormuş gibi... O, şehirde gözden kaybolduğu zaman delikanlının bütün vücudunu bir ürperme aldı. Ve sanki kaybettiği bir şeyi yakalamak istiyormuş gibi acele acele bir terastan öbür terasa gidip gelmeye başladı. İçinde, korkuya benzeyen heyecanla genç kızın dönmesini bekliyordu. Stevan uyukluyordu. “Acaba kız bana ne diyecek?” diye düşünüyordu. “Ya ben ona ne

diyeceğim? Belki de gece gizli bir yerde buluşmamızı teklif edecek?” Bu düşüncenin verdiği haz ve tehlikeli heyecan içinde titremekten kendini alamadı. Böyle heyecan içinde bir saat geçti. Sonra bir yarım saat daha. Genç kız hâlâ görünmüyordu. Ama bu bekleyiş bile ne kadar tatlıydı!... Çöken karanlıklarla bu tatlılık da artıyordu.

Nihayet genç kızın yerine Fedun’dan nöbeti almaya gelen arkadaşları geliyordu. Ama bu sefer gelen yalnız nöbet bekleyecek olan iki er değildi. Yanlarında, Asteğmen Drajenoviç de vardı. Bu koca siyah sakallı adam, Fedun’la arkadaşına dönerek hemen yatakhaneye gitmelerini ve yeni bir emir almadıkça oradan ayrılmamalarını emretti. Fedun bir suç işlemiş olması ihtimaliyle beynine kan hücum ettiğini sandı.

Düzgün dizilmiş on iki yatağıyla koca yatakhane buz gibi soğuk ve boştu. Adamlar ya kasabada, ya da yemekteydiler. Fedun ile Stevan endişe ve sabırsızlık içinde bekliyorlardı. Asteğmen, niye onlarla o kadar sert konuşmuştu? Bir saat sonra erler yatmak için gelmeye başladığı sırada bir onbaşı içeri girdi. Kaşları çatıktı. Yüksek ve sert bir sesle arkasından gelmelerini söyledi. Onlara gittikçe daha sert davranıyorlardı. Bu hiç de iyiye yorumlanamazdı.

Yatakhaneden çıkar çıkmaz ikisini ayrı ayrı yerlere götürerek sorguya çektiler. Gece ilerliyordu. Kasabada son ışıkların söndüğü saat yaklaşıyordu. Ama kışlanın pencereleri hâlâ aydınlıktı. Ara sıra sokak kapısının zili, anahtar şakırtıları, ağır kapıların gürültü ile açılıp kapanmaları duyuluyordu. Emir erleri gidip geliyor, karanlıkta uyuyan kasabayı acele acele geçip kışla ile karargâh arasında mekik dokuyorlardı. Karargâhın birinci katının pencerelerinde de ışık vardı. Bütün bu dış görünüşlerden de anlaşılıyordu ki kasabada umulmadık bir şeyler geçmişti.

Saat on bire doğru Fedun’u, bölük kumandanının bürosuna getirdikleri zaman ona öyle geliyordu ki, Kapiya’daki olayların üstünden günler, hatta haftalar geçmişti. Masanın üstünde yeşil abajurlu madenî bir gaz lâmbası yanıyordu. Lâmbanın önünde Yüzbaşı Kırçmar oturuyordu. Lâmba,

kollarını dirseklerine kadar aydınlatıyor, geri kalan kısmı abajurun gölgesinde kalıyordu. Fedun, bu tombul sarı yüzü yakından tanıyordu. Sakalsızdı. Bıyıkları görünmeyecek kadar küçüktü. Etrafı koyu halkalarla çevrilmiş zeki gözleriyle daha çok kadına benziyordu.

Ağır konuşan, ağır kımıldayan bu şişman ve sakin subaydan ateşten korkar gibi korkuyorlardı. Bu iri gri gözlerin bakışına dayanacak adam pek azdı. Yavaş sesle, ağır konuşan ama sahnedeymiş gibi her kelimeyi birer birer açık ve belirli bir biçimde söyleyen bu adamın karşısında kekelemeyen yoktu. Biraz ilerde Asteğmen Drajenoviç duruyordu. Onun da vücudunun üst yanının yarısı karanlıkta kalmıştı. Yalnız kuvvetle aydınlanmış elleri görülüyordu, parmağında kalın altın bir halka vardı.

Sorguya Drajenoviç başladı:

— Stevan Kalatsan ile birlikte Kapiya'da nöbet tuttuğunuz sırada saat beşten yediye kadar vaktinizi nasıl geçirdiğinizi söyler misiniz?

Fedun, yüzünün kızardığını hissetti. Herkes vaktini istediği gibi ve elinden geldiği kadar en iyi biçimde geçirmeye çalışırdı. Ama sonra, sert bir mahkeme önünde, en gizli düşüncelerine kadar, her şeyin bütün ayrıntılarıyla hesabını vermek zorunda kalacağı kimsenin aklına gelmezdi. Evet... Bunu hiç kimse düşünemezdi. Hele ilkbaharda vaktini Kapiya'da geçiren bir delikanlı ise, hepten düşünemezdi. Ne cevap vermeli idi? Bu iki saatlik nöbetini de her zamanki gibi, ondan önceki günler gibi geçirmişti. Ama şu dakikada gündelik hayatı üzerine bile anlatacak bir şey bulamıyordu.

Hayalinde yalnız yasak olan ve herkesin başına gelen ikinci derecede şeyler geçit resmi yapıyordu. Ama insan şeflerine, Stevan'ın her günkü gibi uyukladığını, kendisinin de köprüden geçen tanımadığı bir Müslüman kızıyla birkaç kelime konuştuğunu, akşam memleket şarkıları mırıldanarak kızın ona alışılmamış bir şey... bir heyecan getirecek olan dönüşünü beklediğini söyleyemezdi. Yarabbim!... Cevap vermek ne güçtü!... Her şeyi

söylemek ne kadar imkânsızdı. Ama bazı ayrıntıları söylemeden geçmek insanı rahatsız ediyordu. Zaten acele etmek gerekti. Vakit geçiyor, şaşkınlığı ve sıkıntısı da artıyordu. Bu sükût ne zamandan beri devam ediyordu?

Bölük kumandanı:

— Haydi, bekliyoruz!... dedi.

Bu, iyi yağlanmış bir makinenin sesi gibi güçlü ve pürüzsüz çıkan “Haydi!” kelimesini herkes çok iyi biliyordu.

Fedun daha ilk ağızda suçlu gibi şaşırmaya, kekelemeye başladı. Gece ilerliyordu ama ne karargâhın ne de kışlanın ışıkları sönüyordu. Sorgular, tutanaklar, yüzleşmeler birbirini kovalıyordu. Aynı gün Kapiya’da nöbet beklemiş olan öteki erler de sorguya çekiliyorlardı. Gelip geçenlerden bazılarını bulup getirmişlerdi. Görülüyordu ki çember hep, Stevan’la Fedun’un etrafında daralıyordu.

Ona öyle geliyordu ki gruptan önceki hülyalarının sonucu olan bütün o karmaşık ve şeytanî sorumluluklar, şimdi üstüne yıkılıyordu. Stevan’la yüzleştirildi. Köylü, kurnaz kurnaz gözlerini kırpıştırıyor, yapmacık bir tavırla konuşuyordu. İncecik bir sesle, boyuna cahil bir köylü olduğunu ve her şeyde bu Mösyö Fedun’un (nöbet arkadaşına hep böyle diyordu) arkasına sığındığını tekrarlıyordu.

Bir yandan açlıktan karnı zil çalan, öte yandan da heyecandan titreyen delikanlı:

— Artık cevap vermek gerekecek! diye düşünüyordu. Buna rağmen ne gibi bir suç işlemiş olduğunu bir türlü anlayamıyordu. Ama sabah, her şeyi aydınlattı.

Bütün gece, ortasında soğuk ve acımasız yüzbaşının bulunduğu o tuhaf çember etrafında döndü durdu. Yüzbaşı dilsiz ve hareketsizdi. Ama kimsenin susmasına ve durmasına izin vermiyordu. Görünüşü ve davranışıyla bir insandan çok, heykelleşmiş bir görevdi. İnsanoğlunun duygularını, zaaflarını anlamadan korkunç bir mahkeme rahibine

benziyordu. Sanki, uyku, dinlenme, yemek gibi tabiî ihtiyaçların bile dışında kalan bir yaratıktı.

Gün doğarken Fedun'u tekrar yüzbaşının önüne getirdiler. Büroda, Drajenoviç'in yanında bir jandarma ile bir kadın duruyordu. Genç adamın önce inanacağı gelmedi. Bu gerçek olamazdı. Genç adam şaşkına dönmüştü. O karışık rüyası hâlâ sürüyor, hâlâ gün ağardığı halde bile gece bir türlü bitip tükenmek bilmiyordu.

— Nöbet bekleyen bu muydu?

Nihayet, içini ezen büyük bir çaba harcayarak Fedun dikkatle kadına baktı. Bir gün önceki Müslüman kızıydı. Yalnız şalsız ve başı açıktı. Başına topladığı kalın kestane rengi örgüleri dağılmıştı. Ayağında Müslüman giyinişine göre renkli bir şalvar vardı. Ama üst yanı, gömleği kemeri ve yeleği, kasabanın üst yanındaki yüksek yaylada oturan köylülerin kılığıydı. Şal olmayınca, daha yaşlı ve daha şişman görünüyordu. Yüzü de büsbütün değişmişti. Ağzı büyük ve haindi. Göz kapakları kızarmıştı. Yalnız gözleri duru ve parlaktı. Dün akşamki gölgeler dağılmıştı. Fedun'a şimdiki görünüşü kadar yabancı gelen sert ve kayıtsız bir sesle:

— Evet, dedi.

Drajenoviç, sormakta devam etti. Köprüyü kaç sefer geçmişti. Fedun'a ne demişti? O ne cevap vermişti?

Kız; genel olarak doğru cevap veriyordu ama, halinde bir ilgisizlik ve küstahlık vardı.

— Peki, Yelenka, köprüyü son geçtiğinde o sana ne dedi?...

— Bir şeyler mırıldandı ama, ne dediğini pek anlayamadım. Çünkü onu dinlemiyor, hep Yakov'u nasıl geçireceğimi düşünüyordum.

— Sadece bunu mu düşünüyordun?

— Evet...

Çok yorgun görünüyor, fazla konuşmak istemiyordu. Ama, asteğmen inat ediyordu. Sözlerinin dinlenmemesine alışkın olmadığını gösteren tehdit dolu bir sesle genç kadından, karargâhta söylediklerinin hepsini tekrarlamasını istiyordu. Kız, kendini savunuyor, ilk ifadesinin bir bölümünü atlayarak kısaltıyordu. Ama Drajenoviç sözünü keserek ona tekrar baştan anlatmasını söylüyordu.

Birer birer bütün gerçekler meydana çıkıyordu. İsmi Yelenka'ydı. Yukarı Lieska'da oturan Tosiç ailesindendi. Haydut Yakov Çakirliya, geçen sonbaharda oraya gelmiş, kışı köylerinin üst yanındaki bir ahırda geçirmişti. Ona genç kızın evinden yemek ve çamaşır göndermişlerdi. Çoğu zamanda bu işi genç kız yapmıştı. Birbirlerini sevmiş ve nişanlanmışlardı. Karlar eriyince, Streifkorps da daha sıkı tedbirler alınınca, Yakov ne pahasına olursa olsun Sırbistan'a geçmeye karar vermişti. Muhafaza altında olmasa bile bu mevsimde Drina'yı geçmek güçtü. Üstelik de köprüde sürekli bir nöbetçi vardı. Onun için nöbetçiyi aldatmaktan başka çare yoktu. Yelenka da onunla birlikte gelmek, hayatı pahasına da olsa ona yardım etmek istemişti.

İlkin Lieska üstüne inmişler, sonra da Okolişte'de bir mağaraya saklanmışlardı.

Yakov, daha önce Glasinats'da çingenelerden ferace, şalvar ve kemerden ibaret bir Müslüman kadın elbisesi satın almıştı. Sonra da onun direktifiyle köprüden geçmeye başlamıştı. Özellikle yerli Müslümanların bulunmadığı saati seçiyordu. Nöbetçiyi alıştırmak için üç gün sıra ile köprüden geçmiş, en sonunda Yakov'u da geçirmeye karar vermişti.

— Neden bu erin nöbet beklediği zamanı seçtin?

— Çünkü bana hepsinden yumuşak görünmüştü de ondan.

— Sadece bunun için mi?

— Evet.

Asteğmenin ısrarı üzerine kadın devam etti:

— Her şey öyle hazırlandıktan sonra Yakov satın aldığı elbiseleri giymişti. Ve böylece onu ihtiyar büyükannesiymiş gibi iki nöbetçinin önünden geçirmişti. Hiç bir şeyin farkına varmamışlardı. Çünkü Fedun yalnız onun yüzüne bakıyordu. Daha yaşlı olan arkadaşı ise sofada uyuyordu.

Çarşıya gelince, tam çarşının ortasından geçmek istememişler ve bir yan sokağa sapmışlardı. Onları ele veren de bu olmuştu. Yolları şaşırmışlar ve öteki sınıra geçilen Rzav köprüsüne gelecekleri yerde bir Müslüman kahvesinin önüne çıkmışlardı. Tam o sırada da birkaç Müslüman dışarı çıkıyordu. Aralarında yerli bir jandarma vardı. Hiç tanımadığı bir kızın yanındaki ihtiyarı görünce şüphelenerek onları izlemişti. Böylece Rzav'a kadar gelmişlerdi. Orada yanlarına yaklaşarak kim olduklarını ve nereye gittiklerini sormuştu. Peçesinin altından jandarmayı inceleyen Yakov, o sırada kaçmayı uygun görmüştü. Örtüsünü atıp genç kızı jandarmanın üstüne öyle bir itmişti ki, ikisi birlikte yere yuvarlanmışlardı. (Yakov ufak tefek olmasına rağmen son derece kuvvetli, gözü pek bir adamdı.)

Genç kız bunları gayet sakin itiraf ediyordu. Jandarmanın bacakları arasına düşmüştü. Jandarma ondan kurtulmak için onu iterken Yakov kendini Rzav'a atmış, su dizlerini geçtiği halde âdeta bir su birikintisinden geçer gibi kolaylıkla öbür kıyıya çıkıp kamışlar arasında gözden kaybolmuştu. Ona gelince: Onu da karargâha götürmüşler, korkutmuşlar, dövmüşler, ama başka söyleyecek bir şey olmadığı için susmuştu.

Kimlerden yardım gördüklerini, Yakov'un planının ne olduğunu anlamak için asteğmen, kızı bir hayli sıkıştırdı. Ama nafile, söylemek istediği bölümleri anlatırken fazlasıyla konuşuyordu. Ama söylemek istemediklerine gelince ağzından lâf çıkmıyordu. Drajenoviç'in bütün çabaları boşa gitti.

— Yakov'u şimdiye kadar mutlaka sınırda yakalamışlardır. Onun için bildiklerini söylersen iyi edersin... Boşuna ona işkence edilmesine de engel olursun, dedi.

— Onu mu yakalayacaklar?.. Onu mu?..

Bunu söylerken Drajenoviç'e ne söylediğini bilmeyen bir adammış gibi acıyarak bakıyordu. Üst dudağının ucu küçümser bir eda ile yukarı doğru kalktı. Dudaklarının büzülmüş bir sülüğü hatırlatan bu hareketi küstahlık ve küçümseme anlatıyordu. Duyguları, sözlerini aştığı zaman bu hareketi yapmaktan kendini alamıyordu. Bu, güzel düzgün olan çehresini ıstıraplı ve sevimsiz yapıyordu. Pencereden dışarı bakınca yüzüne, ekilmiş tarlası üzerinde havanın etkisini ölçmek isteyen bir çiftçi gibi sevinçli ve çocuksu bir anlatım geldi.

— Allah yardımcınız olsun! dedi. O dün geceden bu saate kadar, değil buradan iki saat ötede olan sınırı, koca Bosna'yı bile baştan başa geçerdi. Ben bundan eminim. Bana ne isterseniz yapabilirsiniz. Zaten bunun için onunla geldim. Ama onu bir daha hiç göremeyeceksiniz... Bunu aklınızdan çıkarın!

Tekrar dudağının ucu yukarı doğru kalktı ve yüzü daha yaşlı, küstah ve çirkin göründü.

Ama, dudakları tabiî halini aldı mı, yine bir çocuk kadar saf, cesur ve sevimli oluyordu. Ne yapacağını bilemeyen Drajenoviç, yüzbaşıya baktı. O da kızı götürmesini işaret etti. Tekrar Fedun'u sorguya çektiler. Bu uzun sürmezdi artık! Genç adam her şeyi itiraf etti, kendini savunacak tek bir söz söylemedi. Hatta Drajenoviç ona, sorularıyla bir savunma yolu hazırladığı halde bile hiç oralı olmadı. Yüzbaşının onu çaresiz bir şekilde mahkûm eden ve içinde acı gizlenen ciddî ve insafsız sözleri bile genç adamı uyuşukluktan kurtaramadı.

Yüzbaşı ona Almanca:

— Sizi ciddî, vicdanlı, dünyada ödevinin ve ülküsünün ne olduğunu bilen bir insan sanıyordum. Bir gün bölüğümüzün göğsünü kabartacak bir er olacağınızı umuyordum. Oysa kendinizi sevdaya kaptırdınız... Hem körü körüne!.. Önünüzden geçen ilk kadına kapıldınız. Kendisinden ciddî bir iş

beklenilmeyen zayıf, iradesiz bir insan gibi davrandınız. Sizi mahkemeye vermek zorundayım. Mahkemenin kararı ne olursa olsun size gösterilen güvene lâyık olmadığınızı, namuslu bir adam ve iyi bir asker gibi görevinizin başında durmadığınızı bilmek, sizin için cezaların en büyüğüdür!... Haydi gidin artık!...

Tane tane söylenen bu sözler bile genç adamın vicdanına yeni bir şey katmıyordu. Çünkü bütün bunları kendi kendine de tekrarlıyordu. Bu kadının, haydutun metresinin, karşısına çıkışı, söylediği sözler, Stevan'ın davranışı, bu kısa sorgunun gidişi... Hepsi baharın ona Kapiya'da oynadığı oyunu bütün açıklığıyla gösteriyordu. Bu saf, havaî, ama affedilmez oyunu!... Yüzbaşının sözleri bütün bunların üstüne basılan resmî bir mühürden başka bir şey değildir. Onlar, kanunun ve kuralların yazılı olmayan bazı isteklerini yerine getirmek için Fedun'dan çok yüzbaşıya gerekli olan şeylerdi.

Genç adam kendini, harikulade bir sahne seyreder gibi genişliğini kavrayamadığı bir keşfin karşısında buluyordu. Tehlikeli bir görev başındayken, fena bir saatte bir an kendini unutmanın ne demek olduğunu öğreniyordu. Eğer orada, Kapiya'da geçirdiği bu saniyeler... bilinmemiş kalsalardı... hiç önemleri olmayacak, geceleri nöbet beklerken... can sıkıntısından arkadaşlarla anlatılan küçük aşk maceraları olarak kalacaklardı. Ama büyük sorumlulukların ölçüsüne vurulunca, bu saniyeler kesin birer değer oluvermişlerdi. Bu ölümden de beter bir son demekti. İğrenç, şerefsiz bir son!.. Artık ne kendisine, ne de başkalarına açıklamada bulunmak vardı!.. Ne Kolemia'dan gelecek mektup, ne aile resimleri... Ne de o kadar gururla eve yolladığı posta havaleleri... Sadece kendini aldatmış ve onu aldatmalarına izin vermiş bir adamın sonu vardı. İşte onun içindir ki yüzbaşıya verecek cevap bulamamıştı.

Fedun çok sıkı bir nezaret altında değildi. Sabah kahvaltısını getirdiler, sanki başka birinin ağzı ile yiyormuş gibi yemeğini yedi. Sonra kendi

eşyalarını toplamasını, silahlarıyla beylik eşyalarını teslim etmesini söylediler.

Saat onda posta arabasıyla bir jandarmanın gözcülüğünde Saray-Bosna'ya gidecek, orada askerî mahkemeye verilecekti. Genç adam eşyalarını toplarken orada bulunan birkaç arkadaşı, ayaklarının ucuna basarak gözden kayboldular, arkalarından kapıyı da sessizce kapatmışlardı. Felâkete uğrayan bir insanın etrafını saran yalnızlık ve sessizlik çemberi onun da etrafında gittikçe genişliyordu. İlkin duvardan, üstüne yağlıboya ile ismi, rütbesi, bölüğünün ve birliğinin numarası yazılmış olan siyah levhayı çıkardı. Levhanın arka tarafına bir tebeşir parçasıyla ve küçük harflerle acele şunları yazdı:

"Eşyanın hepsinin lütfen Kolemeiya'ya, babama gönderilmesi rica olunur. Bütün arkadaşlarıma selâmlar. Âmirlerimden af dilerim. G. Fedun."

Sonra bir kez daha pencereden baktı. Bu kadar dar bir çevreden insan gözünün bir saniyede görebileceği her şeyi kavramaya çalıştı. Sonra duvardan tüfeğini aldı. İçine iyice yağlanmış ağır bir kurşun yerleştirdi. Pabuçlarını çıkardı. Bir çakıyla, çorabının sağ ayak parmağının üstüne bir delik açtı. Yatağına uzandı. Tüfeğini elleri ve dizleri ile tutarak namlusunu çenesine dayadı. Ayağını oynatarak tetiğin tam çorabın deliğine gelip takılmasını sağladı. Tetiği çekti. Kışlanın içi tüfek sesinin yankılarıyla inledi.

Büyük kararlardan sonra her şey sadeleşir, kolaylaşırdı. Doktor geldi. Ölümü tesbit edildi. Bir tutanak tutuldu, o da sorgu kâğıdına iliştirildi. O zaman gömülme işi ortaya çıktı. Drajenoviç, rahip Nikola ile bu işi görüşmek için emir aldı. Fedun intihar ettiğine göre, Hıristiyan mezarlığına gömülebilir miydi? Rahip Nikola, Uniat mezhebine bağlı birinin günahını affedebilir miydi?

Son yıllarda Rahip Nikola birdenbire çökmüştü. Artık güçlükle yürüyordu. Onun için kiliseye, kendine yardımcı olarak Rahip Yoso'yu

almıştı. Rahip Yoso, duygulu ama heyecanlı, yanmış bir odun parçası gibi karakuru bir adamdı. Son zamanlarda Kasabada ve köylerde yapılan bütün dinî törenleri üzerine almıştı. Çünkü Rahip Nikola artık çok zorlukla yürüyor, ancak evine çok yakın olan kilisedeki görevine bakabiliyordu.

Yüzbaşının emri üstüne Drajenoviç, Rahip Nikola ile görüşmeye gitti.

Muhterem ihtiyar, onu evinde uzanmış olarak kabul etti. Rahip Yoso da yanında bulunuyordu. Drajenoviç ona Fedun'un ölüm sebebini, gömülme meselesini anlatınca rahiplerin ikisi de bir süre sustu. Rahip Nikola'nın susmakta devam ettiğini görünce Rahip Yoso, çekingen bir tavırla bunun eşine rastlanmamış bir olay olduğunu, Fedun'un Hıristiyan mezarlığına gömülmesinin hem kilise kanunlarına, hem geleneklere aykırı olduğunu, yalnız intihar ettiği sırada aklının başında olmadığı ispat edilecek olursa belki bir şey yapabileceğini söyledi.

Tam o sırada Rahip Nikola, üstüne bir Türk seccadesi serilmiş olan dar ve sert sedirin üstünde doğruldu. Vücudu yine, o her zamanki heykel dikliğini almıştı. Kasabanın çarşısından geçerken sağdan soldan herkesin ona selâm verdiği zamanlardaki dikliğini!

Konuşmaya başlar başlamaz yüzü aydınlandı. Bu yüz hâlâ kırmızıydı. Ve sakalın içinde kaybolan uzun bıyıkları vardı. Artık büsbütün ağarmış olan kızıl saçları da dikilmişti. Bu... doğduğu günden beri kimsenin düşüncesinin etkisi altında kalmamış, düşüncelerini daima açıkça söylemeye ve savunmaya alışmış bir adamın yüzüydü.

Duraksamadan, büyük lâflar söylemeden, asteğmen ile rahibe döndü:

— Bir felâket oldu mu ortada ispat edilecek bir şey kalmaz! dedi. Kim aklı başında iken hayatına kıyabilir? Kim onu, bir dinsiz gibi, hiç bir rahibin yardımı olmadan bir duvarın dibine gömmek sorumluluğunu üstüne alabilir? Haydi git Mösyö!.. Allah senden razı olsun! Ölüyü hazırlamalarını emret ki, onu hemen gömelim. Hem de mezarlığa... Başka bir yere değil!

Günahlarını ben affedeceğim. Eğer sonradan kendi mezhebinden de bir rahip bulunacak olursa, benim eksiklerimi o tamamlasın!

Drajenoviç gittikten sonra şaşırmış olan rahip Yoso'ya döndü:

— Bir Hıristiyana mezarlıkta bir kabri nasıl çok görebilirsin? dedi. Hem de neden onun günahlarını affetmiyecekmişim? Hayatında mutsuz oluşu yetmiyor mu ki?.. Yukarda, hepimizin günahlarının hesabını soracak olan, varsın onun da günahlarının hesabını sorsun!..

İşte böylece Kapiya'da bir suç işlemiş olan delikanlı sonsuz olarak kasabada kaldı. Ertesi sabah gömüldü. Rahip Nikola, Kilise muhafızı Dimitri ile onun günahlarını affeden son töreni yaptı.

Streifkorps'a bağlı erler, birer birer mezarın önünden geçerek bir avuç toprak attılar. Bir emir bekler gibi birkaç saniye mezarın başında kaldılar. Bir yandan da kışlanın önünde dimdik ve bembeyaz bir bulut gibi yükselmiş olan dumana bakıyorlardı. Orada Fedun'un kanlı ot minderini yakıyorlardı.

Kapiya'daki birkaç dakikalık heyecanını, kaderin zalim pençesi altında hayatıyla ödeyen genç erin macerası da kasabanın uzun süre hoşgörü ile hatırladığı ve anlattığı bir hikâye oldu. Duygulu ve mutsuz gencin, anısı, Kapiya'daki nöbetçilerde daha çok yaşadı.

Ertesi sonbaharda Hersek'te ayaklanma duruldu. Tanınmış birkaç Sırp ve Müslüman şefi Karadağ'a veya Türk'lere sığındı. Civarda birkaç haydut kalmıştı ama onların da ayaklanma ile bir ilgisi yoktu. Kendi hesaplarına soygun yapıyorlardı. Nihayet onlar da birer birer yakalandılar veya dağıldılar. Hersek yatıştı. Bosna itirazsız asker gönderdi. Ama ilk askerlerin kasabadan gidişi öyle pek kolay olmadı.

Koca bir bölgeden yüz kişiden fazla asker alınmamıştı. Ama karargâhın önüne toplandıkları gün (köylüler torbaları, azınlıkta olan şehirliler tahta bavullarıyla) şehirde sanki bir hastalık varmış ve bir alarm işareti verilmiş gibi herkes birbirine girdi. Toplanan erlerin çoğu sabahtan beri içiyordu.

Köylülerin üstünde tertemiz beyaz gömlekler vardı. İçmeyen pek azdı. Onlar da eşyaların arasında oturmuş uyukluyorlardı. Çoğu heyecanlıydı. İçkiden yüzleri kızarmış, günün heyecan ve yorgunluğundan da ter içinde kalmışlardı. Aynı köyden beş delikanlı omuz omuza, başbaşa vermiş, genç fidanlar gibi sallanıyor, sanki yeryüzünde yalnızlarmış gibi uzayan kaba nağmelerle şarkı söylüyorlardı.

"Hey genç kız... Hey!.. Hey!.. Hey!.."

Onlar da kargaşalık yaratıyorlardı ama asıl uzak köylerden onları geçirmeye gelen anneleri, kız kardeşlerin, akrabaların yarattığı kargaşalık çok büyüktü. Onları son bir kez görmek... istedikleri gibi ağlamak, yiyecek bir şeyler vermek, ya da son bir şefkat belirtisi göstermek istiyorlardı. Çarşı meydanı bu kadınlarla dolmuştu. Mahkûmiyet haberini bekleyen insanlar gibi orada taşlaşmış oturuyor, ara sıra konuşuyor, baş örtülerinin ucuyla göz yaşlarını siliyorlardı. Bu gençlerin savaşa, ya da küreğe gitmediklerini, üstlerinin, başlarının, yiyeceklerinin sağlanacağını, sadece Viyana'ya gidip İmparator'a hizmet edeceklerini, iki yıl sonra memleketlerine döneceklerini, İmparatorlukta bütün gençlerin askerlik ödevini yaptıklarını boşuna ilân edip durmuşlardı.

Bu sözler kulaklarından rüzgâr gibi esip geçmişti. Sanki anlamadıkları yabancı dilmiş gibi. Onlar sadece kendilerini yöneten içgüdülerini dinliyorlardı. Yüzyıllardan onlara miras kalan bu içgüdü de gözlerini yaşartıyor, yabancı bir imparatorun yabancı bir diyarda bilinmedik görevlere sürüklediği sevgili çocuklarını, hayatlarından fazla sevdikleri bu kimseleri uzaklara kadar geçirmek, son bir defa daha görmekten başka bir şey düşünmüyorlardı. Karargâhtaki görevliler ve jandarmalar aralarına girerek onları avutmaya, yatıştırmaya çalışıyorlardı. Askerler, geçişlerine engel olmamalarını, ortada üzülecek hiç bir neden olmadığını, sokaklarda arkalarından koşmamalarını, kargaşalık yaratmamalarını hepsinin sağlıkla evlerine döneceğini söyleyerek boşuna nefes tüketiyorlardı.

Kadınlar onları dinliyor, doğrular gibi başlarını sallıyor, ama hemen sonra tekrar bağırıp ağlamaya başlıyorlardı. Ağlayıp inlemeyi, arkasından ağladıkları kişiden çok seviyorlardı.

Hareket zamanı erler dörder dörder dizilip köprüyü geçmeye başlayınca öyle bir itişme oldu ki en soğukkanlı jandarmalar bile kendilerini güçlükle koruyabildiler. Kadınlar koşuşuyor... Jandarmaların ellerinden kurtularak sevdiklerinin yanı sıra yürüyor... Birbirlerini iterek düşürüyorlardı. Onların çığlıkları, jandarmaların yalvarmaları, verilen emirler birbirine karışıyordu. Askerlerin önünde dört jandarma gidiyordu. Kadınların bazıları koşarak kendilerini onların önüne atıyor, yollarını kesiyor:

— İlkin bizi çiğneyin!.. diye bağırıyorlardı.

Adamlar onları güçlükle yerden kaldırıyor... Çizmelerinin mahmuzlarına takılan saçlarını, eteklerini ayırmaya çalışıyorlardı. Askere giden gençlerden bazıları utanıyor, eve dönmeleri için kadınları öfke ile yanlarından kovuyorlardı. Ama gençlerden çoğu bağırıyor ya da şarkı söylüyordu. Bu da kargaşalığı bir kat daha arttırıyordu. Bazı kasabalılar, heyecandan sapsarı kesilmiş, hep bir ağızdan şarkı söylüyorlardı:

Sarayevo ve Bosna’da

Oğlunu imparatora

Asker diye yollayan

Bütün analar yaslıdır.

Bu şarkı ağlamalara daha da hız veriyordu.

Bin güçlükle köprüyü geçtiler. Saraybosna yoluna sapınca; kasaba halkı iki sıra olmuş onları bekliyordu. Sanki kurşuna dizilmeye gidiyorlarmış gibi onlara acıyorlardı. Aralarında kimsesi olmayan kadınlar bile hüngür hüngür ağlıyordu. Çünkü herkesin mutlaka ağlayacak bir şeyi bulunur. Sonra başkasının acısına ağlamak da her zaman tatlıdır.

Yanlara sıralananlar yavaş yavaş azalmaya başlamıştı. Köylüler izlemekten vazgeçiyorlardı. En inatçı analardı. On beş yaşındaymışlar gibi taburun arkasından koşuyorlardı. Yol kenarındaki hendekleri atlıyor, öbür yana geçiyor, jandarmaları aldatarak evlâtlarının yanında biraz daha fazla kalmaya çalışıyorlardı. Bunu gören delikanlılar heyecandan sapsarı başlarını çevirerek:

— Haydi eve dön! Sana dön diyorum!.. diye söyleniyorlardı. Ama anneler aldırış etmiyor, gözleri evlâtlarından başkasını görmüyor, kendi feryatlarından başka ses duymuyorlardı.

En sonunda bu sıkıntılı günler de geçti. Halk köylerine dağıldı, kasaba da sessizliğe kavuştu. Viyana'daki askerlerden ilk mektuplar ve resimler gelmeye başlayınca her şey daha kolay, daha dayanılabilir bir hal aldı. Kadınlar bu resimlerle mektupları alınca da ağladılar ama, bu sefer sükûnetle ve sessizce.

Streifkorps dağıtıldı ve şehirden gitti. Kapiya'da artık çoktandır nöbetçi bulunmuyor, halk yine, tıpkı eskiden olduğu gibi, burada oturuyordu.

İki yıl çabuk geçti. Bu sonbaharda, ilk giden genç askerler tertemiz, saçları kesilmiş, iyi beslenmiş olarak döndüler. Halk etraflarını sardı. Onlar da askerlik yaşamlarını, gördükleri şehirlerin büyüklüğünü anlatmaya başladılar. Sözlerine yabancı deyimler ve adlar katıyorlardı. İkinci asker toplamada telâş ve ağlamalar daha hafif geçti. Her şey daha tabiî, daha kolay gelmeye başladı. Eski günleri pek iyi hatırlamayan gençler yetişmişti. Onlar bir çok noktada yeni yaşayış düzenini kabullenmişlerdi. Ama, Kapiya'da hâlâ kasabanın eski geleneklerine göre yaşıyorlardı. Ne yeni giyime, ne yeni ünvanlara, ne yeni işlere aldırış etmiyor, orada... tekrar onlar için gerçekten bir kalp ve muhayyile ihtiyacı olarak tâ... o eski çağlardaki kasabalılar gibi oluyorlardı.

Yeni askerler giderken artık itişip kakışma, bağırıp çağırmalar olmuyordu. Haydutların adı, sadece ihtiyarların hikâyelerinde geçiyordu.

Nöbetçileri de, Kapiya’da bir karakol bulunduğu zamanki Osmanlı nöbetçileri gibi unutuldu, gitti.

XIV

Köprünün yanındaki kasabada yaşam her geçen gün biraz daha canlanıyor, gittikçe daha düzenli, daha zengin bir hal, daha ahenkli bir akış alıyor ve o zamana kadar görülmemiş bir dengeye erişiyordu. Bu... her yerde ve her çağda hayatın aradığı ve ancak geçici olarak biraz erişebildiği bir dengeydi.

O sıralarda, XIX. yüzyılın sonlarında, şimdi buralarını da idare eden ve elinde tutan o uzak ve bilmediğimiz şehirlerde insan ilişkilerinde olsun, sosyal olaylarda olsun seyrek rastlanan ve kısa süren bir sükûnet devri başlamıştı. Bu sükûnetin bir parçası, bu unutulmuş kıyılara da yayılmıştı. Tıpkı denizin o büyük sessizliğinin en küçük koylarda bile duyuluşu gibi.

Yirmi, otuz yıl kadar süren bu nisbî, "François Joseph" vari barış ve refah çağında, birçok Avrupalı, yüzyıllık hayallerini gerçekleştirecek bir formül bulunduğuna ve bu genel özgürlük ve ilerleme içinde insanoğlunun özlenen o gelişim ve mutluluğa erişeceğine inanmaya başladı.

XIX. yüzyıl, milyonlarca insanın gözleri önüne çeşitli imkânları seriyor, elverişli fiyat ve ödeme ile herkes için bir konfor ve mutluluk serabı yaratıyordu. Ama Bosna'nın bu ücra, bu küçük kasabasına bütün bu XIX'uncu yüzyıl yaşamının ancak sönük bir yankısı gelebiliyordu. O da, geri kalmış bu doğu çevresinin anlayabileceği ve kendine göre kavrayıp uygulayabileceği bir ölçüde.

İlk yılların o güvensizliği, yerinde saymanları, duraksamaları geçici olduğu izlenimi kaybolduktan sonra bu yeni düzen içinde kasaba da yerini bulmaya başladı. Halk kazanç, düzen ve güven buluyordu. Bu da hayatın, dış hayatın gelişim ve ilerleme yoluna girmesi için yetiyordu. Alt yanı: ilkel duygular ve çeşitli ırk, millet ve dinlerin sarsılmaz inançları gibi şeyler de... arka plânda ve karanlıklar içinde kalıyordu.

Ölmüş ve gömülmemiş gibi görünen bütün bu şeyler, uzak bir gelecekte halka değişiklikler ve umulmadık felâketler hazırlıyordu. Bunlar halkın hele bu ülke halkının, onsuz yapamadığı şeylerdi.

İlk anlaşmazlık ve çatışmalardan sonra yeni hükümet halkın üstünde net bir sağlamlık ve süreklilik izlenimi bıraktı. (Kendisi de bu duygunun etkisi altındaydı. Çünkü böyle olmasa güçlü ve sürekli bir idare kurulamazdı). Gücünü dolaylı olarak hissettiriyor, onun için de halk onu eski Osmanlı düzeninden daha kolay sindiriyordu. Açgözlüğünü ve zulmünü, geleneksel biçimlerle bir ağırbaşlılık ve parlaklık maskesi altında gizliyordu. Halk hükümetten korkuyor ama, ölümden ve hastalıktan korkar gibi korkuyor, zulüm, felâket ve fenalık karşısında titrer gibi değil!

Asker olsun, sivil olsun yeni idarecilerin çoğu yabancıydı. Halkı tanımıyordu. Aslında bunlar önemsiz kişilerdi. Ama insan her adımda, büyük bir makinenin ufak çarkları olduğunu ve arkasında uzun bir sıra halinde daha güçlü insanlarla daha büyük kuruluşların bulunduğunu hissediyordu. Bu onlara kişiliklerini çok aşan bir otorite ile insanın önünde kolayca boyun eğdiği sihirli bir sözügeçerlik veriyordu. Buradakilerin gözüne çok büyük görünen o rütbeleri, duygusuzlukları ve Avrupalı tavırlarıyla, kendilerinden büsbütün başka olan bu halka bir saygı ve güven aşılıyorlardı. Sevilmedikleri ve sempatik olmadıkları halde ne bir eleştiri, ne de bir imrenme duygusu uyandırıyorlardı.

Öte yandan bu yabancılar da bir süre sonra, içinde yaşadıkları bu tuhaf doğu çevresinin etkisi altında kalmaktan kurtulamıyorlardı. Çocukları, kasaba çocuklarına yabancı adlar, yabancı deyimler öğretiyor, köprüye yeni oyunlar, yeni oyuncaklar getiriyorlardı. Ama memleket çocuklarından da çok şey kapıyorlardı. Şarkılarımızı, konuşma biçimimizi, küfürlerimizi, birdirbir gibi eski oyunlarımızı vesaire.. .

Büyüklerde de aynı şey oluyordu. Büyükler de tuhaf gelenekler ve deyimlerle yeni bir düzen getiriyor, buna karşılık da dillerinde ve yaşayışlarında her gün yerlilerden bir şeyler alıyorlardı. Sonunda, halkımız

hele Sırplarla Yahudiler, giyimleri ve davranışlarıyla gittikçe, işgalin buraya getirdiği yabancılara benzemeye başlıyor, ama yabancılar da içinde yaşadıkları çevrenin etkisi altına giriyorlardı.

Memurların çoğu, enerjik Macarlarla, kibirli Polonyalılar, köprüyü sıkıntıyla geçiyor, iğrenerek kasabaya giriyorlardı. İlk zamanlar, suyun üstüne çıkan zeytinyağı damlaları gibi, hep ayrı oturuyorlardı. Ama, birkaç yıl sonra onlar da saatlerce Kapiya'da oturmaya, kalın kehribar ağızlıklarıyla sigaralarını içerken, kasabanın yerlileri gibi... mavi gökyüzünde ya da batan güneşin durgun havasında dumanın dağılıp kayboluşunu seyretmeye başlamışlardı. Bazen da ileri gelenlerimiz ve beylerimizle bir demet maydanozla yeşil bir tepsinin önüne geçer, akşamın gelmesini beklerlerdi. Bu arada, belli bir konusu olmayan derin bir sohbete dalar, rakılarını ağır ağır yudumlayarak arada sırada ağızlarına bir lokma meze atarlardı. Tıpkı Vişegradlıların yaptıkları gibi. Bu yabancılar arasında kasabada evlenip yerleşen ve bir daha oradan ayrılmayan memur ve esnaf da vardı.

Bu yeni yaşantı, hiçbir kasabalının tâ ezelden beri ruhunda beslediği emeli, kanında taşıdığı şeyi gerçekleştiremiyordu. Hepsi de, Hıristiyanı da, Müslümanı da, bu yeni hayata, ihtiyatla, türlü çekingenliklerle giriyordu. Ama bu çekingenlik gizli kalıyor, oysa hayat gözle görülüyor ve yeni imkânları içinde büyük ve güçlü görünüyordu.

Kâh uzun, kâh kısa süren bir duraklamadan sonra, çoğunluk kendini bu yeni akıma kaptırıyordu. İş görüyor, alım satım yapıyor, yeni düşünce yeni davranışlara göre yaşıyordu. Çünkü bunlar herkese yeni ufuklar açıyor ve daha çok imkân sağlıyordu. Bu yeni yaşam, eskisinden, Osmanlılar zamanındakinden daha az koşullara bağlı değildi. Yalnız bu koşullar daha kolaydı. Bu koşullar bu bağlar, şimdi uzaklarda yerleşmişti, insan onları doğrudan doğruya hissetmiyordu.

Onun için de halka, sanki etrafında her şey değişmiş, zenginleşmiş ve genişlemiş gibi geliyordu. Ve sanki daha da rahat nefes alıyordu.

Yeni devlet, iyi bir idare sistemiyle, insanların cebinden Osmanlı idaresinin zorla çektiğini, acısız ve kimseyi sarsmadan çekip alıyordu. O kadar ki, halk ödediği vergilerin, yükümlülüğünün belki farkında bile olmuyordu. Böylece Avusturyalılar Osmanlılar zamanından fazla para çekiyor, ama bunu daha kolay, daha çabuk ve daha emin bir biçimde yapıyorlardı.

Vaktiyle, nasıl ordudan sonra jandarmalar, onlardan sonra da memurlar geldiyse, şimdi de, memurlardan sonra tüccarlar gelmeye başladı. Yabancı müteahhitler, mühendisler, işçiler geliyor, ormanlar kesiliyor, halka, tüccarlara yeni kazanç fırsatları çıkıyor, konuşmada ve giyimde de yeni gelenekler ve değişiklikler göze çarpıyordu.

İlk otel yapıldı. (Bunun sözünü ileride edeceğiz!) O zamana kadar bilinmeyen kantinler, dükkânlar açıldı. Yüz yıllardan beri burada yaşayan, Drina'nın üstündeki köprü yapıldığı zaman buraya gelmiş olan İspanyol Yahudilerinin, Sefardinlerin arasına şimdi Galiçyalı Yahudiler, Aşkenaziler de katılmıştı.

Para, o zamana kadar görülmemiş bir bollukla, taze bir kan gibi memlekette dolaşmaya başladı. En önemlisi de genel bir biçimde hiç çekinmeden, açıkça dolaşmasıydı.

Heyecan yaratmaktan geri kalmayan bu altın, gümüş ve kâğıt para akımının ateşinde herkes ellerini ısıtabiliyor, hiç olmazsa gözlerini doyuruyordu. Çünkü en fakir insanda bile sefaletinin geçici olduğu hayalini doğuruyor ve bu hayal ona bu sefalete katlanmak gücünü veriyordu.

Eskiden de para vardı, zenginler de vardı. Yalnız bunlar azdı ve zenginliklerini, engerek yılanının ayaklarını gizlediği gibi gizlerlerdi. Onlar yalnız soyluluklarıyla övünür, onu bir güç ve savunma vasıtası gibi taşır ve kullanırlardı. Bu hem kendileri, hem de etrafındakiler için ağır bir yüktü. Şimdi ise zenginlik ya da zenginlik denilen şey, geneldi. Çoğu zaman da kişisel zevk ve eğlence biçiminde kendini gösteriyordu. İşte onun içindir ki,

onun pırıltısını ve kıpırtısını herkes görebiliyordu... Geriye kalan her şey de böyle idi. O zamana kadar gizli kapaklı yollarla tadılan zevkler, şimdi açıkça satın alınabiliyordu. Ve bu... onların çekicilik gücünü de, onları arayanların sayısını da çoğaltıyordu.

Eskiden erişilmez, uzak ve pahalı olan şeyler... kanunların ve geleneklerin yasak ettikleri şeyler... artık paralı ve kurnaz olan her kişi için erişilir bir hale gelmişti.

O zamana kadar tatmin edilemeyen veya gizli kapaklı yerlerde saklanan tutkuların, iştihaların ve ihtiyaçların şimdi azçok, ya da büsbütün giderilmesi için açıkça çareler aranıyordu. Gerçekten bunda bile daha fazla bir disiplin, düzen ve kanun engelleri vardı. Ahlâksızlık cezalandırılıyor, zevkler eskisinden daha güç ödeniyor ve daha pahalıya mal oluyordu. Yalnız metodlar ve kanunlar değişmişti. Her şeyde olduğu gibi bunda da insana sanki hayat birden daha geniş, daha lüks ve daha serbest olmuş gibi geliyordu.

Gerçek zevk ve mutluluklar eskisinden pek de fazla değildi. Yalnız bu zevke erişmek çok daha kolaylaşmış, her yerde herkese mutluluk için yer varmış gibi görünüyordu.

Vişegrad'lıların umursamaz bir yaşama ve zevke olan düşkünlükleri, yabancıların getirdikleri yeni kârlar, yeni ticaret biçimi, yeni geleneklerle büsbütün alevleniyor ve gerçekleşmek imkânlarını buluyordu.

Kalabalık aileler halinde gelen Polonyalı Yahudi göçmenler, bütün çalışmalarını bu alanda gösteriyorlardı. Schreiber'in bir bakkal dükkânı vardı. Gutenplan askerler için bir kantin açmıştı. Tsaler bir otel işletiyordu. Sperling'lerin bir soda imalâthanesiyle bir fotoğraf atölyeleri vardı. Tsveher saatçi ve kuyumcu dükkânı açmıştı.

Eski Taş Hanın yerine yapılan kışladan artan taşlarla bir konak yapmışlar, oraya hükümetle mahkemeyi yerleştirmişlerdi. Ondan sonra kasabanın en büyük binası Tsaler'in oteliydi. Bu otel, köprünün yanı başında, kıyıda

yükseliyordu. Köprünün iki yanındaki yamaçları çeviren duvarlar çok eskiden, köprü ile birlikte yapılmıştı. Böylece köprünün sağında ve solunda, âdeta suyun üzerinde uzanan iki teras meydana gelmişti. Halkın, “Koşu yeri” adını verdiği bu arsalarda, kuşaklar boyunca çocuklar oynamıştı. Şimdi hükümet sol terası işgal etmiş, etrafını tahta perde ile çevirmiş, içine meyva ağaçlarıyla fidanlar dikerek orasını bir fidanlık yapmıştı. Sağ terasa ise oteli yapmışlardı. Ondan önce çarşının başındaki ilk bina Zaria’nın meyhanesiydi. Kasabanın en işlek bir yerinde bulunuyor, köprüden susamış ve acıkmış bir halde gelen yolcunun tam karşısına çıkıyordu. Şimdi yeni otelin binası onu tamamen gölgede bırakmıştı. Alçacık olan eski meyhane, sanki yerin dibine batıyormuş gibi, hergün biraz daha alçalıyordu.

Gerçi yeni otel, yanı başında bulunan köprünün adını taşıyordu. Ama, halk, her şeyi kendi mantığına ya da ona verdiği anlama göre adlandırır. Otelin üstündeki “Hotel zur Brücke”[21] yazısı pek çabuk silinmişti. O levhayı bu işlerden anlayan bir er boya ile yazmıştı. Ama halk ona “Lotika’nın oteli” adını takmıştı. Bu otelin adı da daima böyle kaldı.

Oteli Debora adlı hasta bir karısı ve Mina ile İrena adında iki küçük kızı olan Tsaler adlı şişman bir Yahudi açmıştı. Ama otelin gerçek patronu ve müessesenin ruhu, Tsaler’in baldızı Lotika idi. Bu, erkek enerjili, açık sözlü, çok güzel genç bir duldu.

Otelin üst katında müşterilere ayrılmış derli toplu tertemiz altı oda vardı. Birinci katta, biri son derece büyük, ötekisi küçük olmak üzere iki salon vardı. Büyük salona küçük rütbeli subaylarla esnaf takımı gibi, sıradan, gösterişsiz kişiler gelirdi... Küçük salon büyük olandan, çift kanatlı camları buzlu bir kapı ile ayrılmıştı. Kanadın birinde Extra, ötekinde Zimmer[22] yazılıydı. Orası sosyal hayatın merkeziydi. Oraya memurlar, subaylar ve şehrin zenginleri gelirdi.

Lotika’da, içilir, şarkı söylenir, kâğıt oynanır, dans edilirdi. Ya da ciddî konuşmalara dalınır, işler çözümlenir, güzel yemekler yenir, temiz yataklarda yatılırdı. Hep aynı beyler, memurlar ve tüccarlardan meydana

gelen bu topluluk kimi zaman sabahtan akşama ve akşamdan sabaha kadar içer, öylesine zevk ve safaya dalardı ki, nihayet alkolün ve uykusuzluğun etkisiyle gözleri kararırdı. (Artık Ustamuyiç'in hanındaki o karanlık, havasız odada gizli kâğıt oynanmıyordu.) Lotika içkiyi fazla kaçıranlarla oyunda bütün parasını kaybedenleri, nezaketle kapı dışarı eder ve henüz sarhoş olmayan, oyun ve içkiye susayan müşterileri karşılardı.

Bu kadın ne zaman yer, ne zaman içer, ne zaman uyur, ne zaman giyinecek, süslenecek vakit bulur, ne zaman dinlenir?.. Bunu kimse bilmez ve sormazdı. Çünkü her an oradaydı. (Ya da öyle görünüyordu.) Herkese karşı nazik, herkesin emrine hazırdı. Herkese aynı biçimde davranırdı. Yine herkese karşı aynı biçimde cesur ve tedbirliydi. Dolgun vücutlu, uzun boylu, fildişi tenli, siyah saçlı, bakışları ateşli bir kadındı. Otele çok para bırakan, ama sarhoşluktan çoğu zaman küstah ve kavgacı olan müşterilere karşı tamamen kendine güvenir bir davranışı vardı. Konuşurken, herkese karşı cesur, nükteli, zeki, okşayıcı ve dinlendirici olmasını biliyordu. Değişik tonlu boğuk bir sesi vardı. Ama yine de bazan bu ses, dem çeken bir kumrunun sesi kadar okşayıcı ve tatlı olurdu. Her zaman yanlış konuşurdu. Çünkü hiç bir zaman adamakıllı Sırpça öğrenmemişti. İsimlerin cinsini doğru söyleyemez, fiil çekimlerini yerinde kullanamaz ama, yine de ton ve mânâ bakımından halkın, anlatım biçimine çok uyan tatlı ve mecazi bir biçimde konuşurdu.

Her müşteri onun varlığından yararlanırdı. Otelde harcadığı paraya ve vakte karşılık, herkes ona istediği kadar kur yapabilir, onunla gönül eğlendirebilirdi. Burada insanın daima emin olduğu yalnız iki şey vardı: Parasını ve vaktini israf etmek... Üst yanı var gibi göründüğü halde varlığı hiç de kesin değildi...

Her iki kuşağın zengin ve hovarda beyleri için Lotika âdeta bir serap, duyguları ve iştihaları ile oynayan, pahalı, parlak ve soğuk bir hayaldi.

Hikâyelerde, onun iltifatını görmüş nâdir kimselerden söz edilirdi. Ama bu iltifatın nereye kadar uzandığını, ne olduğunu kendileri bile

söyleyemezlerdi.

Çoğu zaman, beklenmedik kaba duyguların esiri olan bu zengin ve sarhoş adamlarla uğraşmak pek kolay bir iş değildi. Ama, erkek gibi cesur, becerikli, yorulmak nedir bilmeyen, kararını çabuk veren, soğuk kanlı bir kadın olan Lotika, her azgınlığı bastırmasını, her iştihayı dindirmesini bilirdi. Kusursuz vücudunun esrarlı bir hareketi, derin kurnazlığı ve ondan aşağı kalmayan cesaretiyle, her biriyle arasındaki mesafeyi korumayı başarır ve böylece onların isteklerini büsbütün kamçılayarak kendi değerini de arttırırdı.

Bu alev almış insanların en azgın, en sarhoş ve en tehlikeli anlarında onlarla, bir Toreador'un, boğa ile oynadığı gibi oynardı. Çünkü hayatı erkenden öğrenmiş, pek karmaşık gibi görünen isteklerin sırrını çözmüştü.

Bu duygulu, zalim, şehvetli insanların bütün zayıf noktalarını biliyordu. Onlara çok şey ikram ediyor, her şey vâdediyor, ama çok az, hatta hiç bir şey vermiyordu. Onların iştahları öylesine sonsuzdu ki, nasıl olsa onları doyurmak kabil değildi ve azla yetinmek zorundaydılar. Müşterilerin çoğuna bir hasta gözüyle bakıyor, onlara, zamar zaman krizi tutan bir hasta gibi davranıyordu.

Kısacası, pek güzel ve namuslu bir mesleği olmayan Lotika'ya sağ duyusu olan, iyi yürekli, iyi huylu bir kadın denilebilirdi. Gerektiğinden çok içip para harcayanların, gerektiğinden çok oyunda kaybedenlerin imdadına yetişmeşini, onları avutmasını da bilirdi. Onları deli ediyordu. Çünkü onlar aslında deli idiler. Onları aldatıyordu. Çünkü aldanmak istiyorlardı. Nihayet, onlardan nasılsa kaybetmeye ve israf etmeye niyetli oldukları şeyi alıyordu.

Çok para kazanıyor, parasının hesabını da biliyordu. Daha ilk yıllarda küçük bir servet biriktirmişti. Ama aynı zamanda, büyük bir cömertlikle sessiz sedasız bir borcu unutmasını, ya da silmesini de biliyordu. Hastalara, dilencilere, sessiz sedasız, büyük bir incelikle para verir, servetini kaybeden

zengin ailelere, iyi aileden olan öksüz ve dullara, istemesini bilmeyen çekingen ve utangaç fakirlere yardım ederdi.

Bunları da, kendinden bir şey vermeden, istediği kadar paralarını çektiği, ama hiç bir zaman tamamen de reddetmediği o sarhoş küstah ve ateşli müşterilerini uzak tutmasını bildiği ve oteli idare ettiği gibi, ustalıkla idare ediyordu.

Hayatta tecrübeli olan ve tarih bilen kişiler, bu kadına bu kadar âdi ve dar bir çalışma alanı vermekle kaderin ona karşı insafsız davrandığını sık sık düşünürlerdi. Eğer böyle bir yere düşmemiş ve böyle bir iş başında olmamış olsaydı, bir taşra otelini idare ederek zenginlerin, sefahat düşkünlerinin ceplerini o kadar kurnazlıkla boşaltan, haris olduğu kadar fedakâr, güzel ve çekici olduğu kadar da namuslu ve soğuk olan bu kadın, neler yapmazdı! Kimbilir, belki de büyük ailelerin, sarayların, devletlerin kaderini idare eden ve her işi daima en iyiye doğru sürükleyen tarihin o ünlü kadınlarından biri olurdu.

O tarihte, 1885'de, Lotika'nın en güçlü olduğu o çağ da, gecelerini, gündüzlerini otelde bu Ekstra-Zimmerin puslu camları arkasında geçiren zengin çocukları vardı. Orada, hava ağarırken sobanın başında uyuklarlardı. Bilgece önceki sarhoşluktan henüz büsbütün ayılmamış, uyku sersemliğinin ve yorgunluğunun etkisiyle nerede olduklarını, ne beklediklerini bile unuturlardı. Lotika, o zaman bu sessizlikten yararlanarak üst kattaki odasına çekilirdi. Burası hizmetçiler için yapılmış küçük bir odaydı. Ama o burasını, kendisine bir büro olarak döşemişti. Bu küçük yer her çeşit eşya ile tıklım tıklım doluydu. Resimler, altın, gümüş, kristal biblolar. Orada bir perdenin arkasında, yeşil boyalı çelik bir kasa ile bir yazı masası duruyordu. Masanın üstünde, celpler, makbuzlar, hesap pusulaları Almanca gazeteler, borsa oyunlarını yazan gazete kupürleri, piyango listeleri yığılmıştı. Bu tıklım tıklım odanın biricik penceresi köprünün en küçük kemerine bakıyordu. İşte Lotika boş saatlerini bu daracık yerde geçiriyor ve orada hayatının sırf kendisine ait bölümünü yaşıyordu.

Lotika, işinden ayırabildiği boş saatlerinde borsa haberlerini okur, prospektüsleri inceler, hesaplarını gözden geçirir, banka mektuplarını cevaplandırır, kararlar alır, emirler verir, yatırdığı paraları istediği biçimde düzenler, yeni yatırımlar yapardı. Bunlar Lotika'nın bilinmeyen yanlarıydı. Bu, hayatının, görünmeyen gerçek yüzüydü.

Lotika orada güler yüzlü maskesini fırlatır atar, yüzü sert bir anlatım alır, bakışları bulanır ve kesinleşirdi. Kalabalık ailesine Tarnova'lı Apfelmayer'lere, evli kız ve erkek kardeşlerine, kadın ve erkek akrabalarına, bu odada mektup yazardı. Bunlar Galiçya'nın çeşitli bölgelerinden Avusturya ve Macaristan'a dağılmış, doğu Galiçyalı fakir Yahudilerdi.

Lotika bir düzine yahudi ailesinin kaderini buradan idare ediyordu. Yaşamlarının en küçük ayrıntılarına kadar giriyor, evlenmeler düzenliyor, çocukları ya okula yolluyor, ya da tedaviye gönderiyor, tembelleri azarlıyor, atılgan ve tutumluları övüyor, aile kavgalarını yatıştırıyor, şaşıranlara, ne yapacaklarını bilmeyenlere yol gösteriyor, hepsine daha iyi, daha akla yakın, daha itibarlı bir hayat yolu öğütlüyor ve böylece bir hayat kurabilmeleri için de onlara elinden gelen yardımı yapıyordu. Mektuplarının her birine de bir çek eklediği için bu öğütleri dinleniyor, yerine getiriliyor, maddî bir ihtiyaç tatmin olunuyor, felâket uzaklaştırılıyordu.

O, ağır yüklerinin ve bütün gönül tokluğunun, biricik avuntu ve mükâfatını, ailesinin her ferdinin böyle kalkınıp yükselmesinde buluyordu. Apfelmayer ailesi sosyal bakımdan bir derece bile yükselse, o da onunla birlikte yükseliyordu.

O, ağır işinin mükâfatını bunda bulduğu gibi, ilerdeki didinmeleri için de gerekli olan güç ve enerjiyi de orada topluyordu. Bazan Ekstra-Zimmerden yukarı çıktığı zaman, öylesine yorgun, ve bıkkın olurdu ki... Kendinde ne mektup yazacak, ne de hesaplarına bakacak güç bulabiliyordu. O zaman küçük pencerenin önüne gider, alt katın havasından büsbütün başka olan

ırmağın serin havasını ciğerlerine çeker ve gözleri, bütün ufku kaplayan zarif ve güçlü taş kemerin altında hızla akan suya dalardı.

İster günün bol ışığında, ister güneş doğarken ya da batarken, ister kışın donuk ay ışığında, ister yıldızların tatlı aydınlığında olsun, kemer hep aynı kemerdi! İki yanı birbirine doğru kıvrılır, sivri bir kubbe ile birleşir, kusursuz ve sarsılmaz bir denge ile birbirine dayanırdı. Yıllar geçtikçe bu kemer, biricik ufku olmuştu. Bu kemer, bu iki cepheli Yahudi kadınının, serinlemek ve dinlenmek istediği zaman, daima bir başına çözmeye alıştığı, kişisel ya da ailevî işlerin çıkmaza girdiği zaman dertlerinin sessiz bir tanığı oluyordu. Ama bu dinlenme anları hiç uzun sürmezdi. Çünkü muhakkak aşağıdan gelen bir gürültü onu yarıda bırakırdı. Bu; ya onu çağıran yeni bir müşterinin sesi, ya da, yeni ayılıp tekrar içki vermelerini, lâmbaları yakmalarını, çalgı çalmalarını isteyen birinin haykırışı olurdu. O zaman sığınağını bırakır, özel bir anahtarla kapısını kilitler, müşteriyi karşılamak ya da sarhoşu, o kendine özgü gülümseyişi ve sözleriyle yatıştırmak üzere aşağıya iner, onu, yeni uyanmış bir çocuk gibi kandırarak tekrar şarkı söylemeye, içmeye eğlenmeye ve para harcamaya başlayacağı masasının başına oturturdu.

O yokken aşağıda işler karışmış, müşteriler kavga etmeye başlamışlardır. Tsırniçe’ii sarı benizli, yabanî bakışlı genç bir bey, getirdikleri bütün içkileri yere dökmüş, her şeye bir kusur bularak müşterilerle, garsonlarla kavga etmeye başlamıştı. O bazı, kısa aralıklardan sonra gelir, otelde günlerce içer, Lotika’ya kur yapardı. Ama öyle bir içişi vardı ki, onu buna sürükleyen şeyin, Tarnova’lı güzel Yahudi’ye karşı duyduğu karşılıksız aşk ve kıskançlıktan daha derin bir keder olduğu anlaşılıyordu.

Lotika hiç çekinmeden neşeli ve tabiî bir tavırla ona yaklaşır:

— Ne oluyor Eyüp... Neden böyle bağırıyorsun canım?... diye sorardı.

Sarhoş, gözlerini kırpıştırarak, sanki bir hayalet görmüş gibi ona bakardı. Ağırlaşmış bir dille:

— Neredeydin?... derdi. Nerede olduğunu bilmek istiyorum. Bana burada içki değil, zehir veriyorlar, beni zehirliyorlar. Ama bilmiyorlar ki eğer istersem... Ben...

— Bilirim, bilirim Eyüp... Senden daha iyi olanı bilmem ama seni çok iyi bilirim.

— Hım!... Kiminleydin söyle bakayım?...

Aklı başında kadınla sarhoşun, pahalı bir şişe şarapla iki bardağın önünde, konuşması böyle başı sonu olmadan ve bir sonuca varmadan sürüp giderdi. (Lotika nın bardağı daima dolu kalıyor, öbürü boyuna dolup boşalıyordu). Genç serseri, içkiden ağırlaşmış diliyle, ölümden, ilâcı olmayan aşk illetinden, daha buna benzer saçma sapan şeylerden söz edip dururdu... (Lotika bunları çok iyi bilmektedir. Çünkü aşağı yukarı her sarhoş aynı şeyleri tekrarlar). Genç kadın yerinden kalkar ve her akşam sürekli olarak orada toplanan başka müşterilerinin masasına giderdi.

Masalardan birinde yeni yeni kahvelere çıkmaya ve içmeye başlayan genç zenginler vardı. Bunlar Zaria'nın meyhanesini artık çok yavan ve sıkıcı bulan, bu otelde henüz sıkılganlığı bırakmayan taşralı züppelerdi.

Başka bir masada da memurlar, yabancılar, bir de subay oturuyordu. Bu gecelik subay gazinosunu bırakarak sivillere mahsus olan bu otele gelmeye tenezzül etmişti. Çünkü Lotika'dan biraz borç para istemeye niyetlenmişti.

Üçüncü masada, ormandan geçen, odun taşımaya yarayan tren yolunu yapmakta olan mühendisler oturuyordu. En köşede de, genç ama zengin emlâk sahiplerinden, bir şeyler hesaplamakta olan Pavlo Rankoviç ile demiryolunda çalışan Avusturyalı bir müteahhit vardı. Pavlo alaturka giyinmişti, başında da kahvede çıkarmadığı kırmızı bir fes vardı. Şişman soluk yüzünde, iki yarığa benziyen siyah çekik gözleri bir zafer ya da sevinç ânında inanılmayacak bir biçimde açılıyor ve şeytanca bir pırıltı ile gülüyordu. Müteahhit, gri spor bir kostüm, ayağına da dizine kadar çıkan bağlı sarı botlar giymişti. Gümüş bir zincire takılmış, altın yaldızlı bir

kalemle yazıyordu. Oysa Pavlo’nun elinde kısacık bir kalem vardı. Onu da, beş yıl önce mağazasından çivi satın alan askerî bir marangoz bırakmıştı.

Demiryolunda çalışan işçilerin yiyeceği üzerinden anlaşmaya çalışıyorlardı. Tamamen işlerine dalmışlardı. Çarpıyor, bölüyor, topluyor, sayıları sıralıyorlardı. Bu sayıların kimisi, birbirlerini aldatmaya yarayacak olan kâğıtların üzerine yazılmış duruyordu. Kimisi, zihnen hesapladıkları görünmez rakkamlardı. Her birinin kendisi için gizli kâr imkânlarını hesapladığı sayılardı bunlar.

Lotika herkese uygun bir söz buluyor, tatlı, cömert bir gülümseyiş, ya da anlayış dolu sessiz bir bakışla her birinin gönlünü alıyordu. Sonra tekrar gürültücü ve kavgacı olmaya başlayan genç beyin yanına dönüyordu.

Uzun gece boyunca kafaları tüsüleyenlerin, o çok iyi bildiği fırtınalı, heyecanlı, sert, hattâ bazan ağlamakla biten sahnelerine rağmen... sakinleştikleri bir ânı bularak tekrar odasına çekilebilecekti. Aşağıdan yeni patırtılar onu çağırıncaya kadar, porselen lâmbasının beyaz ışığı altında dinlenebilecek ya da mektup yazabilecekti...

Ertesi günü, yine aynı hikâye başlayacaktı. Sefahat düşkünü, aynı bey ya da bir başkası... Aynı şeyleri tekrarlayacak, Lotika da güler yüzle karşılaması gereken aynı üzüntüler... ve hoppa görünmek zorunda olduğu aynı görevle karşı karşıya kalacaktı.

Lotika’nın gecesi ve gündüzünü dolduran bu çeşit işlere dayanabilmesine ve içinden çıkabilmesine kimse akıl erdiremiyordu. Çünkü bütün bunlara ne bir kadın kurnazlığı, ne de erkek gücü yeterdi. Buna rağmen hiç yakınmadan hepsine yetişiyor. Kimseye bir şey anlatmıyor, bir iş yapıldığı zaman ne yapıldığından veya bundan başına ne gelebileceğinden söz etmiyor... Vaktinin bu kadar dolu olmasına ve her şeye rağmen yine her gün Ali Bey Paşiç’e ayıracak bir saat buluyordu...

Kasabada söylenenlere bakılırsa o, Lotika’nın çıkara dayanmayan, gerçek sevgisini kazanmayı başarmış olan, biricik insandı. Ama aynı zamanda o,

kasabanın en kapalı en duygulu adamıydı. Dört erkek kardeşinin en büyüğüydü, hiç evlenmemişti. (Kasabada bunun sebebinin Lotika olduğunu söylüyorlardı). Hiç bir işle uğraşmıyor, kasabanın genel yaşamına karışmıyordu, içmiyor, akranlarıyla sefahat âlemleri de yapmıyordu. Daima aynıydı, kim olursa olsun herkese karşı aynı derecede nazik ve çekingendi. Kendi içine kapalı olmasına rağmen toplumdan ve sohbetten kaçınmazdı. Ama kasabada onun bir sözünü veya düşüncesini tekrarlayan hiç olmamıştı. Kendi kendine yetiyordu. Başkalarının kendisi üzerine besledikleri kanıdan memnundu. Olduğundan başka türlü olmak ya da görünmek heveslisi de değildi. Zaten kimseden de fazla bir şey beklediği yoktu. Soyluluğunu, bütün hayatını kaplayan ağır bir ünvan gibi taşıyan adamlardandı. Bu, insanın doğuştan sahip olduğu öyle saygıdeğer bir asalettir ki!... Mânasını da yalnız kendinde bulur... ve ne tarif... ne inkâr... ne de taklit edilebilir!...

Lotika'nın, büyük salonun müşterileriyle pek alış verişi yoktu. Burası garson Malçika ile şef garson Gustav'ın dünyasıydı. Malçika bütün kasabada, yırtıcı hayvan terbiyecisine benzeyen akıllı bir Macar kadını olarak tanınmıştı. Gustav, Bohemya'lı bir Almandı. Kızıl saçlı, kısa boylu öfkesi burnunda, gözleri kanlı, bacakları ayrık, düztaban bir adamdı. Onlar, bütün müşterileri, hattâ bütün kasabalıları tanırlardı. Kimin düzgün para verdiğini, her birinin sarhoşluk halinde neler yaptıklarını bildikleri gibi, kimi soğuk... kimi candan karşılamak ve kimi içeri sokmamak gerektiğini de biliyorlardı. (Çünkü onlar otele lâyık olmayan kimselerdi.) Bunlar, bol içki içilmesine, düzgün para ödenmesine her şeyin de patırtısız, rezaletsiz geçmesine dikkat ediyorlardı.

Lotika'nın prensibi bu idi. "Nur kein skandal - Hiç bir rezalet yok". Ama bazan müstesna olarak, şarap beklenmedik bir biçimde birinin başına vuracak veya başka meyhanelerde içtikten sonra biri zorla girecek olursa, Milân adlı uşak ortaya çıkardı. Milân, uzun boylu, iri kemikli, geniş omuzlu bir adamdı. Liçalı olan bu adam Herkül gibi kuvvetliydi. Az konuşur, her çeşit işi yapardı. Her zaman bir otel garsonuna yakışır biçimde giyinirdi.

(Çünkü Lotika herşeye dikkat ederdi.) Daima ceketsizdi. Beyaz bir gömlek üstüne kahverengi bir yelek giyerdi. Önünde yeşil keten bir önlük vardı. Kış yaz gömleğinin kolları dirseklerine kadar sıvalı olurdu. Tüylü kollarının alt yanı iki fırça gibi ortaya çıkardı. İnce uçlu küçük bıyıkları vardı. Siyah ve dümdüz olan saçlarına subayların kullandıkları kokulu pomatlardan sürerdi.

Milân her rezalet ihtimalini daha yumurtada iken boğan bir adamdı. Hoşa gitmeyen ve istenmeyen bu işin çok iyi hazırlanmış ve yürürlüğe konmuş bir usulü vardı. Gustav patırtıcı müşteriyi, Milan gelinceye kadar oyalamaya çalışırdı. Milân'ın arkasından yaklaştığını görünce birden çekilir ve Liçalı, sarhoşu bir eliyle belinden, bir eliyle yakasından kavrar, bunu öylesine becerikli ve çabuk yapar ki... Kimse onu nasıl kavradığını görüp anlayamazdı. Kasabanın en kuvvetli sarhoşu bile içi saman dolu bir bebekmiş gibi uçar, Malçika'nın tam zamanında açtığı kapıdan doğruca sokağa fırlardı. Şapkasını, bastonunu ve kalan eşyasını da Gustav arkasından atardı. Milan da bütün hızıyla sıçrayarak demir kepenkleri indirirdi. Bütün bunlar göz açıp kapayıncaya kadar olup biterdi. Bunlar öyle bir anlaşma ve düzen içinde yapılırdı ki, müşteriler dönüp bakıncaya kadar istenmiyen müşteri sokağı boylamış olurdu. Bu azgın sarhoş bile demir kepengi kâh bıçakla, kâh taşla dövmekten başka bir şey yapamazdı. Kepengin üstünde bunların izleri daima görünürdü. Bu da artık otelde değil, sokakta olan bir rezaletti. Ona da her zaman otelin civarında bulunan polis karışırdı.

Adamın masalara, iskemlelere asılarak onları devirdiği, ya da bir çift öküzün bile çekip alamayacağı biçimde ayakları ve elleriyle kapıya sarıldığı hiç görülmemişti. Milan bu işi yaparken ne aşırı bir çaba gösteriyor, ne öfkeleniyor, ne dövüşüyor, ne de gururlanıyordu. Onun için de işini daima çabuk ve başarı ile bitiriyordu. Müşteriyi dışarı attıktan sonra, sanki hiç bir şey olmamış gibi tekrar mutfağa veya ofise dönerdi. Yalnız bu arada Gustav güya bir raslantı olarak Ekstra Zimmer'den geçer, daha kibar müşterilerle bir masada oturan Lotika'ya bakarak gözlerini açıp kapardı. Bu "bir olay

geçti ama çözümlendi” demekti. Lotika da konuşmasını kesmeden ve yüzündeki tebessüm silinmeden birden iki gözünü kapardı. Bu da “Anladım. Teşekkür ederim... Sonuna kadar dikkatli olun!” demekti.

Artık geriye sadece sarhoş müşterinin içtiği ve kırdığı şeylerin hesabını görmek kalırdı. Lotika, akşam geç vakit kırmızı paravanının arkasında günlük hesabı görürken, Gustav’dan bunların hesabını sormazdı.

XV

Bu patırtıcı müşteri böylece kapı dışarı edildikten sonra eğer hemen hapse gitmezse otelin önünden birkaç türlü ayrılabilirdi. Ya sendeliyerek, Kapiya'ya kadar sürüklenir, orada ırmaktan ve dağlardan gelen serin rüzgâr aklını başına getirirdi, ya da meyhane değiştirir, oraya yakın belediye meydanında olan Zaria'nın meyhanesine gider, istediği gibi dişlerini gıcırdatır, onu alçakça otelden dışarı atan o görünmez ele bol bol söver, sayar... Küfreder, tehditler yağdırırdı. Burada, belli sayıda içkilerini (gıdalarını)[23] almak üzere oraya gelen ve kendilerine eşit kişilerle oturup konuşan aile reisleriyle iş adamları hava kararırken evlerine dönerlerdi. Burada rezalet olmaz ve olamazdı. Çünkü herkes Zaria'dan niyet ettiği veya ödeyebileceği miktarı içer, yine istediği gibi konuşur ve davranırdı. Burada müşterilerden sarhoş olacak kadar para harcamaları ve sonra da hiç içmemiş gibi davranmaları istenmezdi.

Kısacası biri ölçüyü kaçıracak olursa, burada da Zaria ortaya çıkar, her zamanki asık suratıyle, sessiz sedasız en şiddetli kavgaları yatıştırır ve sarhoşları sustururdu. Kuvvetli kolunun ağır bir hareketiyle ve yavaş sesle:

— Kes bakalım bunu... Şu saçmalıkları bırak!... Derdi.

Ne ayrı bir salonu, ne de garsonu olan (hizmet edenler Sancaklı köylülerdi. Onlar da kendi kıyafetleriyle iş görürlerdi) bu eski meyhanede bile eski geleneklerle yeniler birbirine karışırdı. Tanınmış rakı meraklıları, en karanlık köşeye çekilir, loş ve sessiz yerleri sever, gürültü veya veya patırtıdan nefret ederlerdi.

Rakı kadehlerinin önünde kutsal bir şeyin önünde otururmuş gibi otururlardı. Mideleri yanar, karaciğerleri tutuşur, sinirleri gevşerdi. Tıraş olmamış, üst baş ihmal edilmiş, dünyada bir şeye aldırış etmeyerek ve kendilerinden iğrenerek orada oturup içmeyi sürdürür ve vicdanlarında kendilerini tamamen içkiye verenlerin vicdanını aydınlatan o mucizevi

ışığın yanmasını beklerlerdi. Bu, öyle bir ışıktı ki, onun uğruna acı çekmek, düşüp ölmek de tatlı gelirdi. Ama, ne yazık ki bu ışık gitgide seyrekleşiyor ve yıllar geçtikçe aydınlığı da azalıyordu.

Yeni içmeye başlayanlar, daha gürültücü, daha konuşkan oluyorlardı. Özellikle zengin çocukları... Bunlar tehlikeli bir yaşta olan gençlerdi. Kötülük yolunda henüz ilk adımlarını atıyorlardı. Ve böylece tembellik ve içki gibi kötü alışkanlıklara ödenen kefareti ödüyorlardı. Yalnız bu dönem bazıları için daha uzun, bazıları için de daha kısa sürüyordu.

Bununla birlikte, çoğu uzun süre bu yolda kalmazdı. Çabuk geri döner, bir aile. kurar, kendini çalışmaya ve kazanç yoluna verir, tutkuların ılımlı olduğu ve sefahatin gizli yapıldığı burjuva yaşantısına dönerlerdi. Yalnız alınyazısının oraya sürüklediği küçük bir azınlık, bu yolda devam ederdi. Çünkü onlar hayat yerine, bu geçici dünyada, en kısa ve aldatıcı hayalleri yaratan alkolü seçmişlerdi. Alkol için yaşıyorlar ve kendilerini mahvediyorlardı. Onlar da burada, o karanlık köşede oturan yüzü gözü şiş insanların durumuna düşünceye kadar içeceklerdi.

Bu yeni gelenekler, (disiplinsiz bir hayat, saygısızlık, daha canlı bir ticaret ve daha bol bir kazanç) yerleştiğinden beri, 30 yıldır zurnası ile kasabanın bütün sefahat âlemlerine karışan çingene Sumba'dan başka şimdi Frants Furlan da akordeonu ile Zaria'nın meyhanesine sık sık gelmeye başlamıştı. Bu, sağ kulağında altın halka taşıyan sessiz, sıska bir adamdı. Mesleği marangozluktu ama müzik ve şarap meraklısıydı. Askerlerle yabancı işçiler onu zevkle dinliyorlardı. Çoğu zaman meyhaneye bir de Guslar[24] gelirdi. Fukaraca giyinmiş kupkuru bir Karadağlıydı. Kıyafetine rağmen duruşu dik, bakışları duruydu... Karnı aç olmasına bakmadan mağrur bir adamdı. Ama sadaka ile geçinmek zorundaydı. Herkesten uzak bir köşeye çekilir, bir şey ısmarlamaz, önüne bakar, bir şey anlamıyor, bir şey umursamıyor gibi görünürdü. Oysa bambaşka şeyler düşündüğü belliydi. Herhalde, içinde çelişik, birbirleriyle bağdaşmayan duygular, özellikle büyük ruh asaletiyle, başkalarının önünde gizlemeyi başaramadığı

sefalet ve zaafı çarpışmaktaydı. Onun için de kendine güveni yoktu. Ve herkesin içinde daima sıkılgandı. Mağrur ve sabırlı, kendisinden bir şarkı istemelerini beklerdi. O zaman bile Gusla'sını tereddütle torbasından çıkarır, üstüne üfler, telinin gevşeyip gevşemediğine bakar, bu teknik hazırlıklara kimsenin dikkatini çekmemeye çalışarak sazını akort eder, yayını telin üstünde gezdirince ilkin titrek bir ses çıkar, yağmurdan ıslanmış bir yol gibi... Sonra ağzı kapalı, genizden şarkı söyleyerek guslanın melodisine eşlik eder ve onu kendi sesiyle tamamlar... Bu iki ses, şikâyetli bir melodi halinde tamamen birbirine karışırdı. O zaman bu zavallı tamamen değişir, o acıklı sıkılganlığı geçer, iç dünyasındaki çelişkili duygular silinir, dış görünüşü ve acıları unutur, mütevazi maskesini yüzünden fırlatıp atan bir adam gibi doğrulurdu. Artık ne olduğunu ve ne yaptığını gizlemenin gereği kalmamıştır. Hiç beklenmeyen yüksek bir sesle şarkıya başlar, daha doğrusu giriş mısralarını okurdu.

"Küçük fesleğen birden başladı ağlamaya,

Tatlı şebnem... neden üstüme dökülmüyorsun?"

O zamana kadar onu farketmemiş gibi duran ve konuşmalarını sürdüren müşteriler de birden susarlar. Daha ilk mısralarda hepsini, Müslümanları da, Hıristiyanları da aynı titreme alır. Çünkü hepsi de şarkıda yaşayan aynı şebneme susamıştır. Guslar daha yavaş sesle devam eder:

"O küçük fesleğen değildi."

Artık kıyas perdesini açarak fesleğenle şebnemin altında Müslümanlarla Sırpların gönüllerinde gizlenen gerçek istekleri sayar döker. Dinleyicilerin duyguları ayrılır, yâni başka başka yollara sapar, herkes içinde yaşayan istek ve inancın yoluna gider.

Buna rağmen, yazılmamış bir kanuna uyarak, hepsi de şarkıyı, düşüncelerinden bir şey belli etmeden memnun ve ciddî, sonuna kadar dinlerler... Sadece önlerindeki küçük rakı kadehine bakarlar... Ve orada...

rakının duru yüzünde arzulanan zaferleri... Dünyanın hiç bir tarafında olmayan savaşları ve o savaşların şanlı ve şerefli kahramanlarını görürler.

Genç patronlarla zengin çocukları fazlaca kafayı çekip sarhoş olunca meyhane canlanır. Ve işte o zaman Sumba'ya, Frants Furlan'a, Tekgöz'e ve çingene karısı Sahaya iş çıkar.

Şaha, şaşı bir çingene, küstah, erkekleşmiş bir kadındır. Parasını verebilen herkesle içer; ama asla sarhoş olmazdı. Onun açık saçık şakaları olmadan bir zevk ve eğlence âlemi düşünülemezdi. Onlarla eğlenen insanlar değişir ama Tekgöz, Sumba ve Şaha daima oradadır. Onlar, çalgı, rakı ve şakalar sayesinde yaşarlar. Onların işleri başkalarının kazancı ve aylaklığı ile ilgiliydi. Başkalarının parasını israf etmekle geçinirlerdi. Gerçek yaşamları gece başlardı, özellikle mutlu ve sağlıklı insanların uyudukları saatte. O zamana kadar tutulan içgüdüler rakının etkisiyle gürültücü bir hal alır, hep aynı olduğu halde daima yeni ve daha güzelmiş gibi görünür, beklenmedik taşkınlıklar ortaya çıkar. Bu adamlar para ile tutulmuş tanıklardır. Önlerinde kimse olduğu gibi görünmekten çekinmez. Sonunda utanmaz, pişman olmaz. Bir Sırp-Hırvat atasözüne göre: "Derisinin altındaki kanı gösterir." Onların yanında ve onlarla beraberken, halkın gözünde rezalet ve aile arasında suç sayılan şeyler mübah olur.

Onları eğlendirenlerden sorumlu olmayarak ve asaletlerinin himayesine sığınarak bu paralı, itibarlı iyi aile babaları ve oğulları, bir an için, kimseye görünmeye cesaret edemedikleri biçimde, tam oldukları gibi görünürler ve arada bir gerçek benliklerini ortaya koyarlar.

İsterlerse onları döver, onlarla alay edebilirler. Bu zalimlerin işidir. Korkaklar onlara hakaret edebilir. Eli açıklar hediyeler verebilir... Kendini beğenmişler, dalkavukluklarını, melânkolik ve kaprisli olanlar, şakalarını ve çılgınlıklarını; sefihler cüretlerini ve hizmetlerini satın alabilirler.

Onlar, iç dünyalarını gizleyen ve olduğundan başka türlü görünen kasabalıların, itiraf edilmedik ebedî ihtiyaçlarını karşılarlar. Onar sanatın ne

olduğu bilinmeyen bir yerdeki sanatçılara benzerler. Bu çeşit, kadın-erkek, şarkıcı, çalgıcı, soytarı ve orijinal kişilere kasabada her zaman rastlanır. İçlerinden biri yıpranıp ölürse yerini bir başkası alır. Tanınmış ve ün salmışların yanında yeni kuşakların vakitlerini geçirtecek ve onları da neşelendirecek yenileri türer.

Ama Tekgöz Salko[25] gibisinin ortaya çıkması için uzun bir süre geçmesi gerek.

Avusturya işgalinden sonra kasabaya ilk sirk gelince, Tekgöz orada ip üstünde dans eden bir kıza vurulmuştu. Onun yüzünden ne delilikler, ne çılgınlıklar yapmış, hatta hapse bile girmiş, dayak yemişti. Onun başını döndürüp onu bu çeşit davranışlara sürükleyen zenginler ise büyük para cezaları ödemek zorunda kalmışlardı.

O günlerin üstünden birkaç yıl geçmiş, halk çok şeye alışmıştı. Artık yabancı çalgıcıların, cambazların, hokkabazların gelişi olağan üstü bir heyecan yaratmıyordu. Ama, Tekgöz'ün cambaz kıza olan aşkından hâlâ sözediliyordu.

Gündüzleri her işi yaparak herkese yardım eden, geceleri de beyleri, zenginleri eğlendirmek için, içip gürültü çıkaran Tekgöz uzun süredir kendini böyle yıpratıp duruyor ve bu, kuşaktan kuşağa sürüp gidiyordu. Bir kısmı zehrini döküp uslandıktan ve evlenip durulduktan sonra, aynı yolun yolcusu olan yeniler, gençler geliyordu. Tekgöz artık vaktinden önce ihtiyarlamış ve yorulmuştu. Vaktinin çoğunu çalışmaktan çok meyhanede geçiriyor, kazancından ziyade zenginlerin ona verdikleri sadaka, içki ve artıklarla geçiniyordu.

Sonbaharın yağmurlu bir gecesinde Zaria'nın meyhanesine gelenler, can sıkıntısı içinde bunalıyorlardı. Bir masanın önüne birkaç zengin oturmuştu. Düşünceleri, ağırlaşmış, zevksiz ve hazin konular çevresinde dönüyor, konuşmaları ağır, sinir bozucu ve bomboş geliyordu. Yüzlerinde soğuk, dalgın ve şüpheci bir anlatım vardı. Rakı bile keyiflerini yerine

getiremiyordu. Tekgöz meyhanenin bir köşesinde uyukluyordu. Rutubetli sıcaktan, yorgunluktan ve yuvarladığı rakı kadehlerinden bitkin bir haldeydi. Bugün tâ Okolişte'ye kadar bazı şeyler taşımış kemiklerine kadar ıslanmıştı.

O sırada zenginlerin masasında, canı sıkılan zenginlerden biri, güya bir rastlantıyla, Tekgöz'ün mutsuz aşkından ve sirkteki dansözlerden söz açtı. Herkesin gözleri köşeye çevrildi. Ama Tekgöz hiç kımıldamıyor, uyuyor gibi görünüyordu. Ne isterlerse söylesinlerdi! O artık kesin kararını vermişti. Hem de ağır mahmurluktan başının fena halde ağrıdığı bir sabah bu kararı vermişti. Onların acı alaylarına ve şakalarına artık cevap vermeyecekti. Zenginlerin bir gece önce yine bu meyhanede ona oynadıkları o zalim oyun gibi bir oyun daha oynamalarına asla izin vermeyecekti. İçlerinden biri:

— Hâlâ mektuplaştıklarını sanıyorum, dedi.

Başka biri de ekledi:

— Şu orospu çocuğuna bak, bir kadın kucağında iken bir başkasıyla mektupla âşıkdaşlık ediyor ha!

Tekgöz kımıldamamak için kendini zor tutuyordu. Ama kendi üzerine olan bu konuşma, güneş yüzünü gıdıklıyormuş gibi ona tuhaf bir heyecan veriyordu. Gözü zorla açılmak istiyor, yüzüne mutlu bir gülümseme yayılıyordu. Artık susamayacaktı. Eliyle fütursuz bir işaret yaparak:

— Bütün bunlar artık geçti!.. dedi.

— Geçti ha?.. Dostlarım, bu tek gözlü adam bir haindir. Biri orada, tâ uzaklarda... Yabancı diyarlarda onun hasretiyle cayır cayır yanarken, biri de onun yüzünden aklını oynatıyor. Biri geçmiş... Öteki geçecek!.. Gelsin üçüncüsü!.. Böyle hepsini birbiri peşinden deli ettikten sonra, nasıl ruhunu teslim edeceksin?..

Tekgöz ayağa kalkmıştı bile... Masalarına yaklaşıyordu. Yorgunluğunu da, uykusunu da, sabah lâfa karışmamak için verdiği kararı da unutmuştu.

Elini kalbine koymuş yemin ediyordu. Hiç de söyledikleri gibi kadınları ayartan biri değildi. Elbiseleri hâlâ nemli, yüzü kirli ve ıslaktı. Fesinin de, cinsi âdi olduğundan rengi uçmuştu. Yüzü heyecanlı bir mutlulukla gerilmiş, zenginlerin masasının yanına oturdu. Tombul ve çevik bir Yahudi olan Santo Papo hemen:

— Tekgöz'e bir Rom!.. diye haykırdı.

Santo Papo, Mente'nin oğlu ve tanınmış hırdavatçı Mordo Papo'nun torunuydu.

Tekgöz son zamanlarda rakıdan çok, buldukça Rom içiyordu. Bu yeni içki onun gibiler için icat edildi denilebilirdi... Daha kuvvetliydi. Daha çabuk etkiliyordu. Ve rakıdan daha hoştu. Yarım litrelik şişelerde satılıyordu. Üstelik de, başında bir hasır şapka, kulağında altın halkalar, kalın dudaklı, gözleri ateşli bir melek kadının resmi vardı. Altında kırmızı harflerle Jamaika yazılı idi. "Alkolden çıldırmak raddelerine gelmiş boşnaklar için bu ekzotik içki Slovenski Brod'da Eisler, Sirowatka ve Ortaklarınca hazırlanıyordu." Tekgöz bu melez kadının yüzünü görür görmez, hemen içkinin kokusunu, ateşini duyar gibi oluyordu. Ve hemen düşünüyordu ki... Bir yıl önce ölmüş olsaydı yeryüzünün bu nimetini bilmeyecekti. (Dünyada daha bunun gibi ne güzel şeyler vardı!...) Onun için ne zaman bir Rom şişesi açsa, bir süre dalar dururdu. Bu düşüncenin ona verdiği zevkten sonra da içkinin verdiği zevk başlardı.

Şimdi de dar şişeyi yüzüne yaklaştırmış, sanki okşayıcı bir dil ile onunla konuşuyordu. Ortaya lâfı atıp onu konuşmaya zorlayan adam sert sert:

— Söyle bakalım! dedi. Bu genç kızı ne yapmak niyetindesin? Onunla evlenecek misin? Yoksa ötekiler gibi eğlenip geçecek misin?

Söz konusu olan kız, Duçe'li Pâşâ, kasabanın en güzel kızıdır. Annesi gibi nakış işleyerek geçinmektedir. Yazın yaptıkları birçok gezinti ve içki âlemlerinde, gençler, Pâşâ'dan, onun eşsiz güzelliğinden söz açarak ona şarkı söylerlerdi. Tekgöz de farkına varmadan, niçin ve nasıl olduğunu

anlamadan onlarla birlikte heyecanlamaya başlamıştı. Bu da şakalara yol açmıştı. Bir cuma günü gençler onu, kapıların ve kafeslerin ardından genç kızların konuşmaları ve kahkahaları duyulan bir mahalleye götürdüler. Pâşâ'nın arkadaşlarıyla birlikte bulunduğu bu avludan Tekgöz'ün ayağı dibine bir demet çiçek attılar; Tekgöz, çiçekleri çiğnememek için durdu. Heyecanlanmıştı. Onları yerden almaya cesaret edemiyordu. Onu oraya sürükleyen gençler, omuzuna vurarak talihinden ötürü onu kutluyorlardı. Bu kadar kişinin içinde Pâşâ onu seçmişti, şimdiye kadar kimseye göstermediği bir iltifatta bulunmuştu. O gece hepsi ırmak kıyısında Mezalin'de, cevizin altında sabaha kadar içtiler... Tekgöz, ateşin yanında, dimdik ve ciddî oturuyor, kâh dalgın, düşünceli... Kâh cezbeye tutulmuş gibi görünüyordu. O gece ona iş gördürmediler. Kahve ile yemekle uğraşmasını istediler.

— Zavallı!.. Bir genç kız eliyle fırlatılan bir demet çiçeğin anlamı nedir biliyor musun?.. Bununla sana: "Senin için bir kuru yaprak gibi soluyorum! Ve sen bana ne evlenme teklifinde bulunuyor, ne de başkasıyla evlenmeme izin veriyorsun!" İşte Pâşâ sana bunları söylemek istedi.

Ve hepsi birden Pâşâ'dan söz etmeye başladılar. Eşsiz güzeliğinden, namusundan, beyaz teninden, duvarı tırmanarak onu koparacak olan eli bekleyen olgun bir salkım gibi dalgalanarak yürüyüşünden söz ettiler. Bu beklediği de Tekgöz'lüsünün tâ kendisiydi.

Zengin çocukları, güya içerlermiş gibi söyleniyorlardı. Nasıl olmuştu da böyle bir kız ona göz koymuştu! Ötekileri de onu savunuyorlardı. Tekgöz durmadan içiyordu. Kâh bu mucizeye inanıyor, kâh onu imkânsız görerek reddediyordu. Zenginlerin yalanlarına karşı kendini savunmaya çalışıyor, artık çekiciliği olmayan yaşlanmış zavallının biri olduğunu ileri sürüyor... Ama yine de, sessizlik anlarında Pâşâ'yı, güzelliğini ve onun verebileceği mutluluğu hayal etmekten kendini alamıyor... Ve bunun kabil olup olmadığını hiç düşünmüyordu.

Bu şahane yaz gecesinde, rakının, şarkıların ve çayırda yanan ateşin yarattığı sonsuzluk içinde her şey kabildi. Hiçbir şey gerçek olmadığı gibi,

hiçbir şey de inanılmaz ve imkânsız olamazdı. Zenginler şakalarıyla onu gülünç bir hale sokuyorlardı. Bunu bilmiyor değildi... Ama beyler gülmeden yaşayamazlardı. Mutlaka birine takılmaları, onu soytarıları yapmaları gerekti. Bu her zaman böyle olmuştu... Şimdi de böyleydi.

Bunların hepsi bir şaka olsa bile, harikulade şahane bir kadın üzerine olan rüyası, bütün ömrü boyunca hayal ettiği ve hâlâ hayalinde yaşattığı o erişilmez aşkı şaka değildi. Tıpkı hayalinde olduğu gibi aşkı hem yalan, hem gerçek; kadını, hem yakın, hem uzak gösteren bu şarkılar da yalan değildi.

Ama bu zengin insanlar için her şey... hatta bu bile eğlence konusu oluyordu. Olsun! Onun için bir gerçekti ya!.. Bu, zenginlerin alaylarıyla, şarkılarla, içkiyle, hatta Pâşâ'yla bile ilgisi olamayan ve her zaman tâ içinde yaşayan kutsal bir şeydi!

Bunların hepsini biliyor... ve yine kolaylıkla hepsini unutuyordu. Çünkü onda ruh eriyor, akıl ise su gibi dökülüp yayılıyordu.

İşte Tekgöz sirk artistine olan büyük aşkından ve bu Avustralyalı kadınla olan rezaletli macerasından üç yıl sonra tekrar yeni bir aşkın büyüsüne tutulmuştu. İşi gücü olmayan zenginler de yeni bir oyun bulmuşlardı. Bu, onlara aylarca, yıllarca neşe verecek kadar zalim ve heyecan verici bir oyundu.

Bu, yaz ortalarında olmuştu. Sonbahar geçmiş, kış gelmişti. Tekgöz'ün güzel Pâşâ'ya olan aşkı yüzünden doğan şakalar ve alaylar gençlerin gecelerini dolduruyor, günlerini kısaltıyordu. Artık Tekgöz'ü, ya "Aşık" ya da "Genç damat adayı" diye çağırıyorlardı. Gündüzleri mahmur[26] ve uykusuz, dükkânların büyük, küçük işlerini görür, eşya taşır, sağa sola koşarken onu böyle çağırdıkları için şaşar, kızar ve omuz silkerdi. Ama akşam olup Zaria'nın meyhanesinde lâmbalar yanınca biri:

— Tekgöz'e bir Rom!.. diye bağırır, başka biri de güya rastlantıyla:

Akşam geldi güneş battı

Ama senin yüzünde hâlâ parlıyor.[27]

şarkısını mırıldanmaya başlayınca birden her şey değişirdi. Artık ne taşıyacak yük kalıyor, ne de omuz silkmeler, ne kasaba... ne meyhane... ne de soğuktan donmuş, traşı uzamış ve başkalarının verdiği paçavralara sarınmış Tekgöz.

Sadece batmak üzere olan güneşin aydınlattığı ve asmaların süslediği veranda ile bir demet çiçek fırlatacağı adamı bekleyen bir genç kız kalıyordu.

Şüphesiz etrafında gürültülü kahkahalar, türlü türlü takılmalar, kaba şakalar da vardı... Ama bütün bunlar... uzaklarda sisler içinde kayboluyordu. Şarkı söyleyen ise... Tâ yanı başında, kulağının dibinde yaşıyordu.

“Isınabilseydim eğer”

“Güneş batarken yanında.”

Bu batan güneşin ışığı, onu her gün kasabanın üstünde doğup batan gerçek güneşten daha çok ısıtıyordu.

— Tekgöz’e bir Rom!..

Kış geceleri işte böyle geçti. Kışın sonuna doğru Pâşâ evleniverdi! Nakış işleyerek geçinen Duçeli fakir kız, o güzellikle, henüz tamamlanmayan 19. baharıyla, kalenin arka tarafında oturan Hacı Ömer’le evleniyor, 55 yaşındaki bu zengin ve itibarlı adamın ikinci karısı oluyordu.

Hacı Ömer, 30 yıldan beri evliydi. Karısı tanınmış bir ailenin kızıydı. Zekâsı ve becerikliliği île çevrede ün salmıştı. Kalenin ardında âdeta koskoca bir köy olan malikâneleri çok zengin ve verimliydi.

Kasabadaki dükkânları sağlam malzeme ile yapılmış ve büyük bir gelir sağlamaktaydı. Bütün bunlar, günde iki sefer kaleden kasabaya atla gidip gelmekten başka bir şey yapamayan ağır haraketli, sakin Hacı Ömer’den çok hanımının eserleriydi. Kasabada ve çevredeki bütün Müslüman

kadınları için onun bir sözü, onun düşüncesi, birçok meselelerde bir ölçü yerine geçerdi.

Hacı Ömer’ler, her bakımdan kasabanın en iyi ve en itibarlı ailesiydi. Ama artık yaşlanmış olmalarına rağmen çocukları olmamıştı. Hacı Ömer, Kabe’ye gitmiş, karısı tekkelere, fakirlere bağışlarda bulunmuştu. Yıllar geçmiş, malları artmış, gelişmiş ama esas noktada Allanın lütfuna mazhar olamamışlardı. Hacı Ömer’le çok akıllı olan karısı bu mutsuzluğu sabır ve tevekkülle karşılamışlardı. Ama artık evlât sahibi olmak umudu da kalmamıştı. Kadın 45 yaşına gelmişti. Hacı Ömer’in arkasında bırakacağı zengin miras tehlikeye düşmüştü. Mesele sadece kalabalık olan akrabalarını değil, bütün kasabayı meşgul ediyordu. Akrabalar ciftin çocuksuz kalmasını diliyorlardı. Ama kasabalılar böyle bir adamın çocuksuz ölmesine ve bütün malının birkaç akrabaya dağılmasına üzülüyorlardı. Bundan ötürü onu, genç bir kadınla evlenmek için kandırmaya çalışıyorlardı. Bu meselede şehrin Müslümanları ikiye ayrılmıştı. Meseleyi çözen yine Hacı Ömer’in kısır karısı oldu.

Her şeyde olduğu gibi azimli ve kararlı bir tavırla kocasıyla açıkça konuştu:

— Rabbime bin şükür, bize her şey ihsan etti. Anlaşma, sağlık ve zenginlik... Yalnız bir fakirde olan şeyi vermedi. Kendi çocuğumuzu görmeyi ve bütün bunların kime kalacağını bilmeyi bize nasip etmedi. Allahın takdirine boyun eğmek zorundayım, ama sen değilsin. Görüyorum ki, kasabalılar üzüntümüzü benimseyerek seni evlendirmeyi kafalarına koymuşlar. Madem ki seni evlendirmek istiyorlar... Ben bunu kendi elimle yapmak istiyorum. Çünkü senin en yakın dostun benim!

Bunun üzerine ona planını anlatıyor: Madem ki, çocukları olamıyordu. Umutları da kalmamıştı. Başka bir kadın, çocuğu olabilecek bir kadın alması gerekiyordu. Kanun da ona bu hakkı veriyordu. Kendisi tabiîdir ki, evini idare etmeyi sürdürecekti. Evin yaşlı hanımefendisi olarak herşeyin düzgün idare edilmesine dikkat edecekti. Hacı Ömer itiraz etti. Ondan daha

iyi bir arkadaş istemediğini, daha genç bir kadına ihtiyacı olmadığını söyledi. Ama Hacı Ömer'in karısı sadece direnmekle kalmadı. Ona seçtiği kadının kim olduğunu da söyledi... Madem ki çocuğu olmak için evlenecekti, ona genç, güzel, sağlıklı ama fakir bir kız... Ömrünün sonuna kadar talihine şükredecek birini bulmak gerekti. Onun için Duçe'li, nakış işleyen kadının kızı güzel Pâşâ'yı seçmişti.

Hacı Ömer, yaşlı karısının yardım ve isteğiyle güzel Pâşâ ile evlendi. On bir ay sonra da nur topu gibi bir çocukları dünyaya geldi. Böylece Hacı Ömer'in miras sorunu çözümlenmişti. Ve böylece kalabalık akrabaların umutları da suya düştü. Ve yine böylece kasaba halkının da ağzı kapandı.

Pâşâ mutluydu. Evin yaşlı Hanımefendisi memnundu. İkisi, ana kız gibi geçinip gidiyorlardı.

Bu mutlu sonuç, Tekgöz için büyük acıların başlangıcı oldu. O kış Tekgöz'ün Pâşâ'nın evlenmesi yüzünden çektiği acı Zaria'nın meyhanesindeki işsiz güçsüzleri çok eğlendirdi. Hayal kırıklığına uğrayan âşık, eskisinden de çok içiyordu. Zenginler içtiklerinin parasını ödüyorlar, buna karşılık da gözlerinden yaşlar gelinceye kadar gülebiliyorlardı. Alaycılar ona Pâşâ'dan uydurma haberler getiriyorlardı. Gece gündüz ağladığını, derdini kimseye açmadan onun yüzünden eriyip bittiğini söylüyorlardı. Tekgöz de deli oluyordu. Ağlıyor, şarkı söylüyor, bütün sorulara büyük bir ciddiyetle, ayrıntılı cevaplar veriyor, onu bu kadar cazibesiz ve zayıf yapan alın yazısından yakınıyordu. Zenginlerden biri soruyordu:

— Söylesene Tekgöz, Hacı Ömer'den kaç yaş küçüksün?

O acı acı:

— Daha genç olmam neye yarar ki!.. diye söyleniyordu.

Bir başkası söze karışıyordu:

— İnsanları aşkları ve kalpleri ile ölçselerdi, Hacı Ömer sahip olduğu şeyleri elde edemez... Tekgöz'ümüz de şimdi bulunduğu yerde

bulunmazdı!..

Tekgöz’ü heyecanlandırmak ve üzmek için daha fazla söylemek gerekmezdi. Bardağına üst üste Rom dolduruyor ve ona sadece Hacı Ömer’den daha genç, daha yakışıklı ve Pâşâ’ya daha lâyık olmakla kalmadığını, sanıldığı gibi de fakir olmadığını söylüyorlardı.

Bu işi gücü olmayan insanlar, uzun kış gecelerinde, rakı kadehlerinin başında başlı başına bir hikâye uydurmuşlardı: Babası hiç tanımadığı bir Türk askeriydi. Biricik vârisi olan Vişegrad’daki meşru oğluna Anadolu’da pek çok mal bırakmıştı. Ama oradaki akrabaları bu vasiyetnameye itiraz etmişlerdi. Bu dolandırıcı akrabalarına, hile ve planlarını bozmak için onun uzak ve zengin Bursa şehrinde bir görünmesi yeterdi. O zaman Hacı Ömer’i bütün servetiyle birlikte satın alabilirdi.

Tekgöz onları dinliyor, içini çekiyor ve sadece içmekle yetiniyordu. Bütün bunlar onu üzüyor ama, aynı zamanda kasabada kendisini tanımadığı babasının uzak ve güzel ülkesinde büyük mirasa konmuş, hakkı yenmiş ve aldatılmış bir adam gibi hissetmek hoşuna gidiyordu. Şimdi etrafındakiler güya onun Bursa’ya gitmesini sağlamaya çalışıyorlardı.

Bu, en ince ayrıntılarına kadar hazırlanmış, uzun, zalim bir şakaydı. Bir gece, sözde seyahat için hazır bir pasaport getirmişlerdi. Meyhanede onu itiyor, dürtüyor, eviriyor, çeviriyor, muayene ediyor ve kahkahalar içinde güya pasaportuna belirli vasıflarını kaydediyorlardı.

Başka bir gece Bursa’ya gitmesi için kaç paraya ihtiyaç olacağını, nasıl yolculuk edeceğini ve geceleri nerede konaklayacağını hesaplıyorlar, böylece zaman, farkına varılmadan akıp gidiyordu. Tekgöz, içmedikçe kendini savunuyor, bu söylenenlere hem inanıyor, hem inanmıyordu. Ama, sarhoş olur olmaz inanıyormuş gibi davranıyor, başı dumanlı iken hangisinin yalan, hangisinin gerçek olduğunu sormuyor... İkinci Rom şişesini de devirdikten sonra o erişilmez güzel Bursa’dan gelen kokuları duyuyor, o yemyeşil bahçeleri, beyaz binalarını bile görüyordu. Gerçekten

doğduğu günden beri talih ona hiç gülmemiş, hep aldatılmış mutsuzun biriydi. Hem de her şeyde aldatılmıştı!.. Ailesinde, mallarda... Aşkında.

Ona kötülük etmişler, öylesine çok kötülük etmişlerdi ki... Allahı da, kulu da ona borçluydu. İçtiği her kadehle, bunu çevresindekilere haykırmak ihtiyacı da içinde âdeta bir işkence halini alıyordu. Onun gözünde apaçık olan bir gerçeği ispat etmenin ne kadar güç olduğunu bilmiyor değildi. Buna rağmen rakının daha ilk kadehini yuvarlar yuvarlamaz kesik kesik cümlelerle ve sarhoşluk göz yaşları arasında, bunu herkese ayrı ayrı anlatmaya çalışıyordu. O anlatmak için çırpındıkça çevresindekiler daha çok alay ediyorlardı. O kadar çok ve o kadar zevkle gülüyorlardı ki... Artık belleri ağrıyor, solukları kesiliyordu. Gülmek bulaşıcı ve dayanılmaz bir şeydir... Her çeşit içkiden, her çeşit yiyecekten tatlıdır. Tekgöz ile eğlenirken uzun kış gecelerinin sıkıntısını unutuyorlar ama, onlar da ölçüsüz bir biçimde içmeye başlıyorlardı.

Tekgöz'ü herkesten çok coşturmasını bilen, ciddî görünüşlü ve soğuk tavırlı Mehağa'ydı.[28]

— Öldür kendini, diyordu. Madem ki Pâşâ'yı bu kötürüm[29] Hacı Ömer'in elinden alamadın... Yaşamaya lâyık değilsin... Git kendini öldür... Sana tavsiyem budur!..

— "Öldür kendini!.. Öldür kendini!.." hiç düşünmedim mi sanıyorsun?.. Drina'ya atlamak üzere yüz kere Kapiya'ya gittim. Her seferinde bir şey beni geri çekti.

— Seni alıkoyan nedir? Korkudan başka bir şey değil... Korkudan altına ediyorsun da ondan!..

— Hayır, korku değil... Vallahi korku değil!..

Tekgöz gülüşmeler, gürültüler arasında yerinden sıçradı. Koynundan çıkardığı bir parça ekmeği kopardı. Mehağa'nın burnuna dayadı.

— Bunu görüyor musun?.. İşte bu nimet hakkı için korku değildir.

Tam o sırada, biri hafif sesle bir şarkı mırıldandı:

“Ama, senin yüzünde hâlâ parlıyor.”

Hep birden şarkıyı tekrarladılar ve Mehağâ’nın Tekgöz’e:

— Öldür kendini!... diye bağıran sesini bastırdılar.

Ve böylece şarkı söyleyerek bu zavallıyı sürüklemek istedikleri heyecana, kendileri kapıldılar. Çılgın bir sefahat âlemi başladı.

Bir Şubat gecesi, Tekgöz’ün çılgınlığına kapılarak, sabahı ettiler ve kendi çılgınlıklarının kurbanı oldular. Meyhaneden hep birlikte çıktıkları zaman gün ağarmıştı.

İçleri kızışmış, içkiden damarları şişmiş, âdeta kendilerinden geçmiş bir halde, incecik bir buz tabakasıyla kaplı olan köprüye geldiler. Tek tük köprüden geçenlere aldırış etmeden gürültüler, kahkahalar ve bağırışmalar arasında bir bahse tutuştular. İncecik bir buz tabakasıyla örtülü olan daracık korkuluğun üstünde köprüyü geçmeye kim cesaret edebilirdi?..

Sarhoşun biri:

— Bu cesareti ancak Tekgöz gösterebilir!.. dedi.

— Tekgöz mü?.. Amma yaptın ha!..

Tekgöz eliyle göğsüne vurarak:

— Kim cesaret edemezmiş? Ben mi?.. Diye bağırdı. Ben, bu dünyada hiçbir canlının yapmaya cesaret edemeyeceğini yapabilirim.

— Yapamazsın!.. Sıkıysa çık ortaya.

— Vallahi yaparım!..

— Tekgöz yapar, yapar.

— Cesaret edemez, yalan!..

Zilzurna sarhoş olan bu adamlar bağırışmakta ve caka satmakta birbirleriyle yarışıyorlardı. Oysa bu geniş köprünün üstünde bile zorla ayakta durabiliyor, birbirlerinin üzerine yıkılıyorlardı.

Tekgöz'ün ne zaman korkuluğun üstüne sıçradığını gören olmadı. Birden onun, başlarının üstünde sallanmakta olduğunu farkettiler.

Sarhoş ve perişan olmasına rağmen, dengesini koruyarak taşların üstünde ilerlemeye çalışıyordu.

Bu korkuluk ancak iki karış enindeydi. Tekgöz kâh sağa, kâh sola eğilerek yürüyordu; sağında köprü vardı ve orada ayaklarının dibinde her adımını izleyen, ona anlaşılmaz bir uğultu gibi gelen, seçemediği sözler söyleyen bir sarhoş alayı... Ama, solunda, boşluk vardı. Bu boşlukta bir yerde, görülmeyen ırmak uğulduyordu. Ve oradan, sabahın ayazında beyaz bir dumana benzeyen kalın bir buhar yükseliyordu. Köprüden tektük geçenler, gözleri şaşkınlıktan büyümüş, dehşet içinde, bu daracık, kaygan duvarın üstünde ilerlemeye çalışan adama bakıyorlardı. Tekgöz, çaresizlik içinde kollarını sallayarak boşluğun üstünde dengesini sağlamağa uğraşıyordu. Bu sarhoş güruhundan biraz daha aklı başında olanlar, korkudan sapsarı kesilmiş, oldukları yerde donup seyrediyorlardı. Öbürleri, tehlikeyi göremeyenler, dengesini bulmak için boşluğun üstünde âdeta dans eden sarhoşu bağrışarak izliyorlardı.

Tehlikeli durumuyla Tekgöz birden kendini arkadaşlarından ayrılmış buldu. Şimdi onların başları üstünde dev bir canavara benziyordu. İlk adımları yavaş ve ihtiyatlı oldu. Ağır pabuçları buzla örtülü taşların üstünde her saniye kayıyordu. Ve ona sanki ayakları kendiliklerinden koşuyormuş gibi geliyordu. Altındaki derinlik, onu, karşı konulmaz bir biçimde çekiyordu. Hemen düşecek, düşüverecekmiş gibi oluyor, ama büyük tehlikenin yakınlığı ona, o zamana kadar bilmediği yepyeni bir güç, bir kuvvet veriyordu.

Dengesini sağlamak için kıpırdanırken gitgide hızlanarak, hafif hafif sıçrıyor, gittikçe de dizlerine doğru daha fazla eğiliyordu. Farkına varmadan yürüyeceği yerde küçük adımlarla dans etmeye başladı. Sanki buzla kaplı daracık bir duvarın üstünde değil de, geniş, yeşil bir çayırın üstündeymiş gibi. Bazen, rüyada olduğu gibi birdenbire kendini hafiflemiş ve

çevikleşmiş hissetti. Sanki ağır ve yorgun vücudu ağırlığını kaybetmişti. Sarhoş Tekgöz... artık kanatlanmış, boşluğun üstünde dans ediyor, uçuyordu. Ona öyle geliyordu ki, dans ettiği düzlüğün âhengiyle birlikte vücuduna, ona dengesini sağlayan ve güven veren neşeli bir güç akıyordu. Dans onu alelade bir yürüyüşün hiçbir zaman ulaştıramayacağı yerlere götürüyordu. Artık tehlikeyi, düşmek ihtimalini düşünmeden, kâh bir ayağının, kâh öbür ayağının üstünde sıçrıyor, şarkı söylüyor ve kendisine dümbelekle eşlik ediliyormuş gibi de kollarını oynatıyordu:

— Tiridam... tiridam... tiridiridam... tiridam... tiridam... hay, hay, hay!..

Tekgöz, kendine bir makam uydurmuş, o makama uyarak tehlikeli yolunu dans ederek güvenli adımlarla geçiyordu. Dizlerini büküyor, başını kâh sağa, kâh sola sallıyor:

— Tiridam, tiridam, hey... hey...

Hepsinin başı üstünde, bu müstesna ve tehlikeli durumda o artık kasabanın ve meyhanenin eğlencesi olan Tekgöz değildi.

Ayaklarının altındaki, binlerce defa ekmeğini kemirerek üstünden geçtiği, dalgalarının arasında tatlı bir ölüm hayal ettiği, Kapiya'sının gölgesinde uyuduğu köprünün dar ve kaygan duvarı değildi! Hayır artık o, her gece ona meyhanede kaba şakalar ve alaylar içinde sözünü ettikleri o uzak ve aşılmaz yolculuğa çıkmıştı. Büyük girişimlerin, istenen parlak yoluydu bu. Ve bu yolun sonunda, hakkı olan mirasıyla imparatorluğun o güzel ve zengin Bursa şehri vardı. Pâşâ ile çocuğu vardı. Kendi karısı ile kendi çocuğu! Böyle kendinden geçmiş bir halde dans ederek, duvarın, sofanın etrafını çeviren ve ırmağa doğru uzanmış olan bölümünü geçti. Sonra da köprünün öbür yarısını! Sonuna gelince, şosenin üstüne sıçradı ve maceranın bu biçimde bitişinden hayran ve kendini Vişegrad'ın o kadar iyi tanıdığı güvenli yolu üstünde bulmaktan şaşkın, heyecanla etrafına bakındı.

Onu teşvikleriyle, alaylarla, bağırışmalarla izleyen güruh şimdi heyecanla karşılıyordu. Dehşetle donup kalmış olanlar da koşarak geliyorlardı. Kimi

onu kucaklıyor, kimi yüzünü ve rengi solmuş fesini okşuyordu.

— Aferin Tekgöz!.. Aferin sana şahin yavrusu!

— Gaziye[30] aferin!

Santo Papo, onu haça geriyorlarmrş gibi kollarını açarak ve kendini meyhanede sanarak boğuk sasle:

— Tekgöz'e bir Rom!.. diye bağırıyordu.

Bu genel itişme, kakışma ve bağrışmalar arasında biri, hiç ayrılmamalarını, eve dönmemelerini ve Tekgöz'ün şerefine içmelerini teklif etti.

Uzaktaki okullarına yetişmek için buzlu köprüyü acele acele geçen sekiz dokuz yaşındaki çocuklar durup bu tuhaf sahneyi seyrettiler. Hayretle açılan küçük ağızlarından beyaz bir duman çıkıyordu. Sıkı sıkı giyinmişlerdi. Kar tahtalarını ve kitaplarını koltuklarının altında taşıyan bu küçükler, büyüklerin oyununa akıl erdiremiyorlardı. Ama, o kadar iyi tanıdıkları bu adamın, kimsenin yürümediği ve yürünmesi yasak olan bir yerde sihirli bir elle sürükleniyormuş gibi neşe ve cüretle sıçrayarak yürüyen hayali, doğdukları kasabanın köprüsüyle birlikte, ömürleri boyunca gözlerinden silinmeyecekti.

XVI

Sarı boyalı Avusturya arabalarının köprünün üstünden ilk geçtiği günden bu yana 20 yıl kadar olmuştu.

İşgal altında yirmi yıl!.. Çok uzun bir ay ve gün dizisi. Bu günlerin ve ayların herbiri, ayrı ayrı bakılacak olursa, insana şüpheli, kararsız ve geçici şeyler gibi gelir. Ama, bir bütün olarak bakılınca; kasabanın hiç hatırlamadığı kadar uzun bir barış ve maddî gelişme çağı olduğu görülür ve işgal ânında henüz yirmi yaşına basmamış olan kuşağın yarı ömrünü meydana getirir.

Bunlar öyle bir bolluk ve kazanç yıllarıydı ki, anneler oğullarından söz ederken:

— Allah oğluma uzun ömür, sağlık ve bol kazanç versin! derlerdi.

Bütün ömrü yokluk ve sefalet içinde geçmiş olan, şimdi de ayda 20 Florin karşılığında Belediyenin sokak fenerini yakan Uzun Ferhad'ın karısı kocasından söz ederken:

— Şükür Allaha, kocam Belediyede aylıklı olarak çalışıyor! derdi.

XIX. yüzyılın son yılları işte böyle geçti. Büyük olaylara sahne olmadan heyecansız geçen yıllar, döküleceği bilinmeyen yere gelmeden akan durgun ve taşkın bir ırmak gibi... Bu yıllara baktıkça insana öyle geliyor ki, acıklı şikâyetler, köprünün yanındaki küçük kasabada olduğu gibi, Avrupa halkının hayatından da silinmeye başlamıştı.

Dünyanın bir ucundan bazen böyle sesler yükselecek olsa bile, ya bize kadar gelmiyor, ya da bize uzak ve anlaşılmaz şeyler gibi görünüyordu.

Bir yaz günü, bunca yıl sonra, Kapiya'da tekrar beyaz bir kâğıt üstünde resmî bir bildiri görüldü. Bu seferki bildiri kısaydı. Ve etrafı kalın siyah bir çizgi ile çerçevelenmişti.

Majesteleri İmparatoriçe Elizabeth'in Cenevre'de iğrenç bir suikaste kurban gittiği ve Luccheni adlı bir İtalyan anarşisti tarafından öldürüldüğü bildiriliyordu. İlân bundan sonra Avusturya-Macaristan krallığının ve bütün ahalinin derin üzüntü ve nefretini belirtiyor, halktan sadık bir tebaası olarak imparatorluğun etrafında daha sıkı kenetlenmelerini istiyordu. Onların bu davranışı, kaderin zalim bir darbesini yiyen hükümdara en büyük avuntu olacaktı. Bu bildiri de, Türk yazılarının bulunduğu taşın alt yanına vaktiyle general Filipoviç'in şehrin işgal edildiğini bildiren ilânın bulunduğu yere yapıştırılmıştı. Bir imparatoriçeden ve bir kadından sözedildiği için halk bunu heyecanla okudu. Ama yakın bir ilgi ve büyük üzüntü göstermedi.

Bu olay, kasabada yalnız bir kişinin üstünde büyük bir etki yaptı. Vişegrad'da bulunan biricik İtalyan, Pietro Sola'ydı. O hem müteahhit, hem duvarcıydı. Taş kırar, boya yapar, kısacası, kasabanın kalifiye bir ustasıydı. Kasaba halkının Petro Usta diye çağırdığı bu adam, işgal zamanında gelmiş ve Stana adlı pek de iyi şöhreti olmayan fakir bir kızla evlenmişti. Kadın kızıl saçlı, şişman, adamdan iki kat uzundu. Ağır elli ve sivri dilli olarak tanınmıştı. Onunla hiç kavga etmemek daha hayırlı olurdu.

Pietro ustaya gelince, ufak tefekti. Biraz eğik yürüyen yumuşak huylu, sarkık bıyıklı bir adamdı. İyi çalışır ve çok para kazanırdı. Zamanla gerçek bir Vişegrad'lı olmuştu. Yalnız o da Lotika gibi Sırpçayı ve düzgün konuşmayı iyice öğrenememişti. Bir peri kadar becerikli olan elleri ve iyi huyu sayesinde kendini sevdirmişti. Bir atlet gibi kuvvetli olan karısına gelince, ona bir çocuk gibi hem sert, hem sevecen davranırdı. Pietro Usta, taşların tozundan üstü başı bembeyaz ve renk renk boya içinde, Kapiya'ya gelip ilânı okuyunca, şapkasını gözlerinin üstüne geçirdi. Her zaman dişlerinin arasına sıkıştırdığı piposunu bütün gücüyle sıktı. İleri gelenlerden birine rastlayınca İtalyan olduğu halde Lucceheni ve iğrenç cinayetiyle hiçbir ilgisi olmadığına onları inandırmaya uğraşıyordu. Onu dinliyor, ona inandıklarını söylüyor ve onu yatıştırmaya çalışıyor, zaten böyle birşey düşünmemiş olduklarını söylüyorlardı.

Ama o yine yaşamaktan usandığını, hayatında bir tavuk bile kesemediğini anlatıyordu. Bir insana, üstelik de bir kadına, hem de bu kadar yüksek bir kişiye nasıl kıyabilirdi. Nihayet bu korku onda gerçekten bir hastalık halini aldı. Kasabalılar onun bu telâşıyla; cinayeti işleyenle, anarşistlerle bir ilgisi olmadığını ispata çalışmasıyla alay etmeye başladılar. Kasabanın çocukları da hemen hain bir oyun icat ettiler. Bir tahtaperdenin arkasına gizleniyor ve tam onun oradan geçtiği sırada:

— Lucceheni! diye bağırıyorlardı.

Biçare adam da, eşek arılarının hücumuna uğramış gibi kendini savunmaya çalışıyor. Şapkasını gözlerinin üstüne kadar indiriyor ve karısının geniş göğsünde rahat rahat ağlayabilmek için, acele evine dönüyordu. Acı içinde:

— Utanıyorum!.. Utanıyorum!.. diye sızlanıyordu. Kimsenin yüzüne bakamıyorum.

— Haydi sersem!.. Neden utanacakmışsın. Bir İtalyan, imparatoriçeyi öldürdü, diye mi? Varsın İtalyan kralı utansın! Sen kimsin ki, utanabilesin?

Onu sarsarak, yüreklendirmeye çalışan ve çarşıdan, gözlerini yere eğmeden başı dik ve rahat geçmesini öğütleyen karısına o boyuna:

— Utanıyorum işte!.. diye yakınıyordu.

O sırada yaşlılar da Kapiya’da oturmuş, gözleri yerde, hareketsiz, Avusturya imparatoriçesinin öldürülüşüyle ilgili gazete havadislerini dinliyorlardı. Bu haberler, taçlı başların ve büyük insanların alın yazıları üzerine bir konuşma açılmasına vesile oluyordu. Çarşının tanınmış ve itibarlı kişileri olan meraklı bir topluluğa da, Müderris Hüseyin efendi anarşistlerin kimler olduklarını anlatmaya çalışıyordu.

Bundan yirmi yıl önce, yine aynı Kapiya’da, çoktan beridir her biri kendi mezarlığında yatmakta olan Molla İbrahim ve Rahip Nikola ile birlikte Avusturyalıları karşıladığı zamanki gibi itinalı giyinmiş, dimdik ve tertemizdi. Yüreği katı ve ruhu sert olanlar çabuk ihtiyarlamazlar. Kendisi

hakkındaki yüksek kanaati, 20 yıl içinde daha da derinleşmişti. Lâf aramızda, bilgin diye ün almasına biraz sebep olan kitap sandığı hâlâ okunup bitirilmemişti. Kasabamızın tarihine yirmi yıl içinde topu topu 4 sahifecik eklenmişti. Çünkü yaşı ilerledikçe kişiliğine ve geçmişine daha çok değer vermeye, çevresinde geçen olayları da o ölçüde önemsiz görmeye başlamıştı.

Bir takım karışık el yazılarını okumaya çalışıyormuş gibi, etkileyici ciddi bir tavırla yavaş ve ağır bir sesle konuşuyordu. Başka dinden olan bir kraliçenin kaderiyle ilgilenmiyor, onu sadece konuşmak için bir vesile sayıyordu.

Onun yorumlamasına göre, (bu da kendi düşüncesi değildi. Eski hocası Arap Hocadan kalan kitaplarda okumuştu) Anarşist denen kimseler her zaman vardı. Dünyanın sonuna kadar da bulunacaklardı. Çünkü insanoğlunun alın yazısı böyle yazılmış, kadir ve mutlak Allah bunu böyle uygun görmüştü. Her dirhem iyiliğin yanında iki dirhem kötülük vardı. Nefret olmadan iyilik, kıskançlık olmadan büyüklük olamazdı. Nitekim yeryüzünde küçük de olsa, gölge vermeyen birşey yoktu. Bu, özellikle çok büyük, çok sofu, çok ünlü kişiler için kaçınılmaz bir şeydi. Cellâtları da yanlarında şöhretleriyle paralel olarak gider ve fırsat kollardı. Yalnız bazen daha erken, bazen daha geç yakalardı.

— İşte bir misal, diyordu. Çoktan beri yeri cennet olan hemşehrimiz Sadrâzam Mehmet Paşa! Asaf'tan daha yetenekliydi ve üç padişaha hizmet etmişti. Bu, üstünde oturduğumuz taşı da gücü ve dinine bağlılığı sayesinde yaptırdı. Ama o da anarşistlerin bıçağı altında can verdi. Bütün yeteneklerine ve bütün gücüne rağmen, buna engel olamadı. Plânlarının alt-üst olduğunu gören kişiler, güçlü bir parti kurmuşlardı. Meczup bir dervişin eline silâh verdiler. Derviş, sırtında cübbe, elinde tesbih Sadrâzam ile maiyetinin yolunu keserek boynu bükük bir tavırla sadaka istedi. Sadrâzam ona para vermek için elini cebine sokunca, bıçağı sapladı. Mehmet Paşa böylece şehit oldu.

Adamlar, sigaralarının dumanlarını savurarak onu dinliyor, kâh üstünde Türkçe yazılar olan dikilitaşa, kâh siyah çerçeveli beyaz bildiriye bakıyorlardı. Müderrissin her sözünü ve açıklamasını pek iyi anlamadıkları halde onu dikkatle dinliyorlardı. Ve gözleriyle sigara dumanlarını izlerken, duvardaki yazılarla bildirinin ötesinde bir yerde, bambaşka bir hayat hayal ediyorlardı. Büyük yükselişleri ve büyük düşüşleri olan bir hayat!.. Büyüklüğün facia ile karıştığı bir hayat! Ve bir şekilde, Kapiya'daki bu sakin ve monoton hayatları, bu asalak hayatlarıyla denkleşiyordu.

Bugünler de gelip geçti ve Kapiya, sohbetleri, şarkıları ve şakalarıyla yine eski yaşamına başladı. Az tanınmış yabancı bir imparatoriçenin ölümünü bildiren bildiri de güneşin, yağmurun ve tozların altında renk değiştirdi. Nihayet rüzgâr onu yırttı, parçalarını kıyılara savurdu.

Yaramazlar bir süre daha Pietro ustanın arkasından "Lucceheni" diye bağırmakta devam ettiler. Niçin bağırdıklarını ve bunun ne demek olduğunu bilmiyorlardı. Bunu sırf, çocukluğun saf ve duygulu kişilere takılmak, acı vermek isteğiyle yapıyorlardı. Daha bir süre bağırıp sonra sustular. Çünkü başka bir eğlence bulmuşlardı.

Meydanlı Stana'nın, en yaygaracı iki çocuğu yakalayıp bir temiz dövmesi de buna yardım etmişti.

Bir iki ay sonra imparatoriçenin de Anarşistlerin de adını ağzına alan kalmadı. Yüzyılın son yıllarında hayat, artık tamamen uslanmış, durulmuş gibi görünüyordu. Geniş ve monoton akışıyla insanlarda umut uyandırıyor, önlerinde, gözlerin erişemeyeceği kadar bir geleceğe yönelen sakin bir çalışma asrı açılıyormuş izlenimini veriyordu.

Yabancı hükümetin bu durup dinlenmek bilmeyen çalışması, onlara kazanç ve bolluk getirmesine rağmen, bizimkilerin güçlükle kabul ettikleri bu çalışma, kasabanın dış görünüşünde de, halkın giyiniş ve gelenekleriyle de birçok değişiklikler yapmıştı. Bu değişikliklerin nihayet, profili sonsuzluğa kadar aynı kalan köprüye de bulaşacağı çok tabiidir.

Mutlu bir yüzyılın sonu ve birçoklarının duygu ve tahminlerine göre de daha mutlu bir yüzyılın başlangıcı olan 1900 yılı geldi. O sırada köprüyü gözden geçiren yeni mühendisler göründü. Halk artık onlara alışmıştı. Cepleri renk renk kalemlerle dolu, bu deri ceketli adamların bir binanın ya da tepenin çevresinde dolaşmasının ne demek olduğunu çocuklar dahi biliyorlardı. Her halde, yıkılacak, kazılacak ve değişecek bir şey vardı. Yalnız daha köprüden ne istediklerini kimse anlamıyordu. Kasaba halkı için o... sonsuz olarak değişmeyen bir şeydi. Tıpkı üzerinde yürüdükleri toprak... ve başlarının üstünde uzanan gökyüzü gibi.

Mühendisler köprünün çevresinde döndüler, dolandılar, ölçüler aldılar, sonra çıkıp gittiler ve her şey unutuldu. Ama yaz ortalarında sular en alçak bir düzeye indiği zaman, birden müteahhitlerle işçiler göründü. Ve âletlerini koymak için iğreti barakalar kurmaya başladılar. Köprünün üstüne eşya taşıyan vinçli âletler yerleştirildi. Onları harekete getirecek işçiler ufak bir tahta balkon içinde sütunların çevresinde dolanabiliyor ve ellerindeki çekiçlerle çatlaklara ve aralarında ot fışkıran yerlere vuruyorlardı.

Otlar yolundu, en küçük delikler bile kapatıldı. Kuş vuvaları çıkarıldı. En sonra suların zamanla kemirdiği temellere el attılar. Suyun akıntısı kesildi, başka yana çevrildi, öyle ki, siyahlanmış, yenmiş taşlar meydana çıktı. O iri meşe kazıkların da bir kaçı eskimişti. 330 yıl kaldıkları suyun içinde küfekiden taş gibi olmuşlardı. Vinçler durmadan işliyor, çimento ve taş dolu kasaları indiriyor ve böylece akıntıya en çok uğrayan üç orta sütun çürük dişler gibi dolduruluyordu. O yaz halk gelip Kapiya’da oturamadı. Köprünün çevresindeki yaşantı da durdu. Çünkü her taraf çimento ve kum taşıyan yük arabalarıyla dolmuştu. Her yandan işçilerin sesleri, ustabaşıların emirleri duyuluyordu. Kapiya’nın üstü de bir tahta deposu haline gelmişti. Halk köprünün üstünde yapılan bu işleri seyrediyor ve hayretle izliyordu. Kimi şaka edip geçiyor, kimi eliyle belirsiz bir işaret yaparak yoluna devam ediyordu. Ama hepsi de inanmıştı ki, yabancılar bunu da bir iş yapmış

olmak için yapıyorlardı. Çünkü başka türlü yaşayamazlardı. Bunu kimse açıkça söylemediği halde, herkes böyle düşünüyordu.

Kapiya'da oturmaya alışmış olanlar şimdi gidip Lotika'nın otelinde, Zaria'nın meyhanesinde, ya da dükkânların tahta kepenkleri önünde oturuyorlardı. Bir yağmurun, bir âfetin geçmesini bekler gibi, köprüye yapılan saldırının sona ermesini, Kapiya'nın serbest kalmasını bekliyorlardı.

Taş hanla Zaria'nın meyhanesi arasına sıkışmış olan Ali Hoca'nın dükkânı önünde de (köprü orada yandan görülüyordu), sabah erkenden, işsiz güçsüz iki Müslüman oturmuştu. Şundan bundan, özellikle köprüden konuşuyorlardı. Ali Hoca üzgün, üstünde işçilerin karıncalar gibi kaynaştığı köprüye bakıyor, bir yandan da onların söylediklerine kulak kabartıyordu. Bu son yirmi yıl içinde üç sefer evlenmişti. Şimdi kendisinden çok genç bir karısı vardı. Mahallenin dedikoducuları onun bu yüzden sabahları aksi olduğunu iddia ediyorlardı. Bu üç kadından hayatta kalan on dört evlâdı vardı. Evde o kadar gürültü yapıyorlardı ki, insanın kulakları uğulduyordu. Çarşıda şaka olarak: "Hoca, çocuklarının hepsinin adını bilmez," derlerdi. Hatta bir hikâye bile anlatırlardı. Güya Hoca bir gün bir yan sokakta kendi çocuklarından birine rastlamış, çocuk elini öpmek isteyince Hoca da onun başını okşayarak:

— Sağ ol, sağ ol!.. demiş. Sen kimlerdensin bakayım?..

Hoca görünüşte çok değişmişti. Yalnız daha şişmanlamış, yüzünün o kırmızılığı kalmamıştı. Artık eskisi kadar çevik adımlarla yürüyemiyor ve meydanın yokuşunu daha yavaş tırmanıyordu. Çünkü bir zamandan beri soluğu tıkanıyordu. Hatta uykuda bile rahatsız olduğundan gidip kasabanın doktoruna, Dr. Marovski'ye muayene olmuştu. Dr. Marovski, yeni gelenler arasında, görüştüğü ve değer verdiği biricik insandı. Doktor da ona hastalığı geçirmeyen ama dayanılır bir hale getiren haplar vermişti. Hastalığının Latince adını da öğrenmişti: Anjina pektoris.

Hoca, yabancıların kasabaya getirdikleri değişikliklerin hiç birini kabul etmeyen nâdir Müslümanlardan biriydi. Ne giyinişinde, ne anlayışında, ne dilinde, ne de ticarette. Bir zamanlar umutsuz bir savunmaya karşı bulunduğu gibi, şimdi de aynı inatla Avusturyalı ve yabancı olan her şeye, çevresinde gördüğü her gelişmeye karşı geliyordu. Bu yüzden bazen kavga bile etmiş, para cezası ödemişti. Şimdi artık hayalleri kırılmış ve yorulmuştu. Ama karakteri Karamanliya ile Kapiya'da tartıştıkları zamankinden aynı idi. Her şeyde, her yerde tuhaf düşünceleri olan inatçı bir adamdı.

Yalnız o ünlü açık sözlülüğü zamanla bir acılık, mücadeleciliği de karanlık bir keder halini almıştı. Öyle ki, artık en şiddetli kelimeler bile onu tatmin etmiyor, ancak yalnızlık ve sessizlik içinde huzur bulabiliyordu. Zamanla bu hal Hoca'da artıyor ve büsbütün dalgın, düşünceli oluyordu. Ama ister mahallenin aylak insanları, ister genç karısı, ister sesleriyle evi dolduran çocukları olsun artık, kimseye ilgi duymuyordu, insanların varlığı bile onu sıkıyordu.

Güneş doğmadan evden kaçıyor, öteki tüccarlardan önce dükkânını açıyor, namazını kılıyor, kahvaltısını ediyordu. Dükkânın önünden geçenlerden ve işten sıkıldığı zaman dükkânın kepengini indiriyor, "tabutum" dediği küçük odaya çekiliyordu. Burası dükkânın arkasında, loş, daracık bir yerdi. Hoca, içine büzülünce vücudu hemen hemen bütün odayı kaplıyordu.

Orada, üstü halı ile örtülü, küçük tahta bir sedir vardı. Dizlerini büküp üstüne ancak oturabilecek kadar bir şey: Bir de üstüne boş kutuların, eski dirhemlerin ve dükkânda yeri olmayan çeşitli eşyaların sıralandığı birkaç raf!

Bu karanlık daracık yerde, duvarlar ince olduğundan, çarşının gürültüsü, atların tepinmeleri, satıcıların sesleri hep duyulurdu. Ona bütün bu sesler sanki başka bir dünyadan geliyormuş izlenimini veriyordu. Hatta bazan dükkânının önünden geçenlerin, kendisi için söyledikleri iğneleyici ve

alaycı sözleri de duyardı. Onları büyük bir hoşgörüyle dinlerdi. Çünkü onlar, onun gözünde henüz sükûnet bulmamış ölülerdi. Bütün bunları işitir ve daha saniyesinde unuturdu. Burada, birkaç tahtanın arasında, çoktan beri bozulmuş ve kötü yola sapmış olan bir hayattan büsbütün uzak, tamamen kendi düşünceleriyle çevrilmiş bir sığınakta bulunuyordu.

Hoca burada kendine gelirdi. Dünyanın kaderi, insanların gidişatı üzerine olan düşüncelerine dalıyor, gerisini, çarşıyı, borçlarının ve kölelerinin ona verdikleri üzüntüleri, ona borcu olanları, güzelliği ve gençliği birdenbire bir cehennem huysuzluğu haline giren fazla genç karısını; hatırladıkça, korktuğu ve bir sultan hazinesine bile ağır gelecek olan çocuk sürüsünü unutuyordu.

Dinlenip kendini topladıktan sonra, Hoca sanki yeni geliyormuş gibi, tekrar kepengi kaldırır ve dükkânı açardı.

Şimdi de iki komşunun mânâsız sohbetini böylece dinliyordu. Çarşının ünlü işsiz güçsüzlerinden biri, Hoca'nın ısmarladığı kahveyi yudumlarken:

— Allahın kudreti ve zaman neler yapıyor görüyorsun ya!.. dedi. Pabuç çorabı aşındırır gibi, taşı bile aşındırıyor... Ama Avusturyalılar buna da izin vermiyorlar. Her bozulanı hemen onarıyorlar.

Arkadaşıyla aynı ayarda olan öteki de:

— Haydi canım!.. dedi. Drina, Drina oldukça, köprü de köprü olarak kalacaktır. Zaten ona ilişmeseler de o yine dayanacağı kadar dayanacaktı. Bu kadar masraf, gürültü patırtı hep boşuna!..

Eğer Ali Hoca sözlerini kesmeseydi, konuşmalarını daha bu biçimde sürdüreceklerdi.

— Ben de bu köprüye dokunmakla iyi etmiyorlar diyorum size! Bakın görürsünüz! Bunun sonu iyi çıkmaz. Onu bugün onardıkları gibi, yarın da yıkarlar. Rahmetli Molla İbrahim bana anlatmıştı. Bir kitapta okumuş, canlı suya dokunmak, akıntısını değiştirmek çok günahmış. Ama Avusturyalılar

birşey çakıp bir şey yıkmazlarsa, rahat edemezler. Ellerinden gelse yeryüzünün bile altını üstüne getirirler.

Adamlardan biri köprüyü tamir etmelerinin hiç de fena olmadığını söyledi. Bu köprünün ömrünü uzatmasa bile, bir zarar da vermezdi.

Hoca öfkeyle sözünü kesti:

— Zarar gelmeyeceğini nereden biliyorsun?.. Sana kim söyledi? Bir kelime ile şehirlerin yıkıldığını bilmiyor musun? Bu dünya Allanın sözüyle kurulmuştur. Eğer yazman okuman olsaydı (ki yok) bu yapının başka yapılara benzemediğini anlardın. Onlar Allah sevgisiyle, Allahın inayetiyle yapılmış şeylerdir. Bir çağ gelir onu bazı insanlar yapar, yine bir çağ gelir, başkaları yıkar. Taş han üzerine ihtiyarların neler anlattıklarını biliyor musun? Koskoca imparatorlukta bir eşi daha yokmuş, buna rağmen bin yıl durabilirdi. Oysa balmumundan yapılmış gibi ortadan siliniverdi. Şimdi de onun bulunduğu yerde domuzlar homurdanıyor. Nemseli’nin borusu ötüyor.

Öteki savunmaya kalktı:

— Ama ben... diyorum ki... Düşünüyorum ki...

Hoca:

— Yanılıyorsun! diye bağırdı. Senin aklın sıra ne bir şey yapılır, ne de yıkılır. Bunu senin aklın almaz! Yalnız yine söylüyorum ki, bütün bunlar hayra alâmet değil! Ne köprü, ne kasaba, ne de bunları gözleri ile gören bizler için.

Öteki haince, Kapiya’da hocanın başına gelenleri imâ ederek:

— Doğru... Doğru... dedi. Bu köprünün ne olduğunu Hoca kadar kimse bilemez!..

— Bilmiyorum sanma! dedi ve herkesin alay ettiği, ama yine de hem de bir kaç sefer seve seve dinlediği hikâyelerinden birini anlatmaya başladı:

— Rahmetli babam, dünyada ilk köprünün nasıl kurulduğunu Şeyh Dede’den dinlemiş, bana çocukken anlatmıştı: Kadiri mutlak, dünyayı

yarattığı zaman, dünyanın yüzü, nakışlı güzel bir tabak gibi dümdüz ve parlakmış. Şeytan, Allahın Âdemoğluna bu bağışını kıskanmış ve henüz yeryüzü sertleşmemiş ve bir hamur gibi yumuşakken Allah'ın topraklarını uzun tırnaklarıyla kabil olduğu kadar derin tırmalamaya başlamış... Hikâye rivayet eder ki, insanlarla ülkeleri birbirinden ayıran uçurumlar, ırmaklar böylece meydana gelmiş ve Allah'ın Âdemoğluna gıdasını sağlayacak bir bahçe gibi hediye ettiği dünyada onların bir yerden başka bir yere gitmelerini imkânsız bir hale sokmuş. Allah bu mel'unun yaptığı işleri görünce, gazaba gelmiş ama, şeytanın bozduğu bu işi baştan yapamayacağı için, insanlara yardım etmeleri ve her şeyi kolaylaştırmaları için meleklerini yollamış. Melekler zavallı insanların bu derinlikleri ve uçurumları aşamadıklarını, işlerini göremediklerini, bir kıyıdan öbür kıyıya seslenerek boşuna vakit kaybettiklerini görünce, bu yerlerin üstüne kanatlarını germişler, insanlar da bir yandan öbür yana kolayca geçebilmişler. Âdemoğlu da köprünün nasıl yapıldığını işte bu meleklerden öğrenmişler. Onun için köprü yaptırmak çeşme yaptırmaktan sonra en büyük sevaptır. Her köprünün ne biçim olursa olsun, ister bir selin üstüne uzatılan bir ağaç kütüğü, ister Mehmet Paşa'nın güzel eseri gibi olsun, başında daima bir melek bekler. Ve Cenabı Hak ona ne kadar ömür verdi ise o kadar dayanır.

Dinleyenler nezaketle:

— Oh Allahım!.. Allahım!.. diye şaşkınlıklarını gösterirler.

Böyle konuşarak zamanı kısaltıyorlardı. Oysa günler geçiyor, orada köprünün üstünde el arabalarının gıcırtıları kumla çimentoyu karıştıran makinenin gürültüleri ile birlikte işler de ilerliyordu.

Her zaman har tartışmada olduğu gibi, söz yine Hoca'da kaldı. Çünkü onunla bir tartışmayı sürdürebilecek, ya da sürdürmek isteyecek kimse yoktu. Hele bunlar gibi şimdi kahvesini içmiş olan, yarın da vakitlerinin bir bölümünü onun dükkânında geçireceğini bilen kişiler, böyle bir işe hiç kalkışmazlardı. İşte Hoca, dükkânının önünden geçen ya da bir iş için dükkâna gelenlerle böyle konuşuyordu. Hepsi de onu alaycı bir anlama

merakı, ya da dikkatle dinliyordu. Ama kasabada onun gibi düşünen hiç kimse yoktu. Kötümserliğini, kendisinin bile gereğince açıklayamadığı o karanlık duygularını da kimse anlamıyordu. Zaten onu çoktan beri, herkesten ayrı düşünen inatçı bir adam olarak kabul etmişlerdi. Şimdi yıllar, geçim zorlukları, genç karısının huysuzlukları da onun her şeyi daha karanlık görmesine sebep oluyordu. Onun için de her şeye uğursuz ve mistik bir anlam veriyordu.

Halkın çoğu, yabancıların yıllardan beri kasabada ve dolaylarında yaptığı şeylere olduğu gibi, köprüde yapılan işlere de ilgisiz davranıyordu. Çoğu da kum, tahta ve işçilere yiyecek taşımakla hayatını kazanıyordu.

Yalnız çocuklar, işçilerin tahta iskelelerin arasından geçerek orta sütundaki o "Karanlık oda" dedikleri deliğe girdiklerini görünce, hayal kırıklığına uğradılar. Çünkü onların inancına göre orada bir Arap yaşıyordu. Oysa bu delikten çıkan işçiler ırmağa sepet sepet kuş pisliği atmışlardı ve hepsi de bu kadarla kalmıştı. Arap görünmemişti. Arabın deliğinden çıktığını, karşısına ilk çıkan işçinin göğsüne bir yumruk indirdiğini görmek için boş yere kıyıda bekleyip okula geç kalmışlardı. O, öylesine bir şiddetle vuracaktı ki... İşçi büyük bir kavis çizerek sallanan iskelenin üstünden uçup doğru ırmağın içine yuvarlanacaktı! Bekledikleri olmadığı için kızıyorlardı. Küçüklerden bazıları böyle bir şey gördüklerini anlatmaya çalıştılar ama, kimseyi kandıramadılar. Çocuklar onlarla alay ettiler. Yeminleri de boşa çıktı.

Köprünün onarımı biter bitmez suyun getirilmesi işi başladı. O zamana kadar kasabanın tatlı su akan iki çeşmesi vardı. Onlar da Meydan'da bulunuyordu. Öteki çeşmelerin hepsi de aşağı kasabada olduğundan suları Drina ve Rzav'ın sularıyla karışıyor, bulanık akıyor, sıcakta ırmağın suyu azalınca da büsbütün kuruyorlardı. Mühendisler bu suyu sağlığa uygun bulmadılar. Yeni su dağdan, Kabernik'in altından Drina'nın öbür yakasından getiriliyordu. Boruların, şehire gelmesi için köprüden geçmesi gerekiyordu. Köprüde yeniden telâş ve bağırışmalar başladı. Taşları

söktüler, borular için yollar kazdılar. Maltızlar yakarak üzerinde zift ısıttılar, kurşun erittiler. Halk ötekileri olduğu gibi bu çalışmaları da şüpheli bir gözle ve merakla seyrediyordu. Dükkânına kadar uzanan dumandan rahatsız olan Ali Hoca kaşlarını çatıyor ve dinsizlerin getirdikleri bu sudan küçümseyerek söz ediyordu. Onun düşüncesine göre bu su ne içmeye, ne de abdest almaya elverişliydi. Eğer eskisi gibi saf kan atlar bulunsaydı bu suyu onlar bile içmezdi. Oteline su getirtmiş olan Lotika ile alay ediyordu. Ve onu dinlemek sabrını gösterenlere, borularla getirilen bu suyun kasabanın ergeç başına gelecek olan görünmez felâketlere bir belirti olduğunu söylüyordu. Ertesi yazın sonlarına doğru bu iş de ötekiler gibi sona erdi. Boruların yerleştirilmesi bitti. Yeni demir musluklardan, kuraklıkla ya da suyun yükselişiyle hiç ilgisi olmayan bol ve temiz bir su akıyordu. Kasabalıların büyük bir kısmı evine su getirtti. Bazısı yalnız avlusuna kadar aldı.

O yılın sonbaharında demiryolu yapmaya başladılar. Bu daha uzun sürdü, daha önemli bir girişim oldu. Önceleri hiç köprü ile bir ilgisi yokmuş gibi göründü. Ama bu sadece bir görünüşten ibaretti.

Demiryolu dedikleri bu daracık yol, gazete makalelerinde ve resmî yazışmalarda, “Doğu Demir Yolları” diye adlandırılıyordu. Bu yol, Vardişte’de, Saray-Bosna’yı Sırbistan’a, Türk sınırı olan Sancak ve Novi Pazar ile de Uvats’da bağlayacaktı. Bu yol, en önemli istasyonu olan Vişegrad’dan geçecekti.

Bu yolun stratejik ve politik öneminden bütün dünyada çok sözedilmişti. Hatta Hersek’in ilhak edileceğine ve Avusturya-Macaristan’ın Sancaktan geçerek Selânik’e kadar uzanmak istediğine dair de söylentiler çıkmış ve bunların doğuracağı karışıklıklar da tartışılmıştı. Ama, burada kasabada henüz her şeyin çekici ve zararsız bir görünüşü vardı. Yeni müteahhitler, yeni işçiler geliyor ve birçokları için de yerler ayrılıyordu.

Bu sefer her şey büyük ölçüde oluyordu. Bu 166 kilometrelik yolun üstünde yüz kadar köprü ve kemerli köprü, aşağı yukarı 130 tünel vardı.

Devlete 74 milyon Kruna'ya[31] mal olmuş, yapılması dört yıl sürmüştü. Halk, bu yüksek sayıları söylerken, hiçbir sayıya sığmayan bu altın dağını görmek istiyormuş gibi dalgın dalgın uzaklara bakıyordu. Bazı Vişegrad'lılar, sanki avuçlarının içinde saymış gibi anlayışlı bir tavırla yetmiş dört milyon... diye tekrarlıyordu. Üçte ikisi hâlâ doğululuğunu koruyan bu uzak kasabada bile insanlar sayıların esiri olmaya ve istatistiklere inanmaya başlamışlardı. 74 milyon!.. "Yani kilometre başına aşağı yukarı yarım milyona yakın bir para; 445.782.12 Krun." Bu ağız dolusu sayıları tekrarlıyor ama ne daha zengin, ne de daha akıllı oluyorlardı.

Demiryolunun yapılışı sırasında, halk, ilk defa olarak bunun işgal yıllarının kaygısız, kolay ve emin kazancına benzemediğini anlamıştı. Bu son yıllar içinde eşya ve erzak fiyatlarında hayli yükselme olmuştu. Fiyatlar yükseliyor, bir daha da inmiyordu. Kâh daha uzun, kâh daha kısa süren bir zaman sonra yeniden bir yükselme oluyordu. Para kazanılıyordu, gündelikler dolgundu. Yine de kazanç, ihtiyaçtan yüzde yirmi eksikti. Bu her gün sayısı artan bir sürü insanın hayatını zehirleyen çılgın ve sinsi bir oyundu. Buna karşılık yapılacak bir şey de yoktu. Çünkü kökü tâ uzaklardaydı. İlk yılların bereketinin geldiği o aynı erişilmez kaynaklardan geliyordu. İşgalden hemen sonra zengin olmuş birçok patronlar, aradan on beş yirmi yıl geçmeden fakirleştiler. Çoğunun oğlu şimdi başkalarının yanında çalışıyordu. Tabiidir ki yeni gelenler arasında da para yapanlar vardı. Ama, para, sonunda insanın, avucunu boş namusunu da kirletmiş olarak bulduğu bir hayal oyunu gibi onların avucundan da akıp gidiyordu.

Şimdi kazançların ve hayata getirdikleri kolaylığın birçok sıkıntılı yanları olduğu da meydana çıkıyordu. Para ve onu elinde tutanlar, kurallarını kimsenin gerektiği gibi bilmediği, sonucu belirsiz bir oyuna yatırılan bir paraya benziyordu. Farkına varmadan hepimiz bu oyuna ortak oluyor, kimimiz az, kimimiz çok bir yatırımla tehlike karşısında bulunuyorduk.

Dördüncü yılın yazında ilk tren, yapraklar ve yeşilliklerle süslü olarak kasabadan geçti. Bu, genel bir eğlentiye sebep oldu. İşçilere fıçı fıçı

biralarla bir öğle yemeği verildi. Mühendisler ilk lokomotifin yanında resim çektirdiler ve o gün yolcuları bedava taşıdılar. Bu ilk trene binenlerle alay eden Ali Hoca:

— Bir gün bedava, ama ömür boyunca paralı!.. diyordu.

Tren bir kez işlemeye başlayınca köprünün ve kasabanın yaşamında oynayacağı rol de anlaşıldı.

Yol, Meydan'ın altındaki dik yamaç boyunca uzanıyordu... Dağın üstünde kazılan yol, kasabayı dolaşıyor ve Drina'yı keserek Rzav'ın kıyısında, son evlerin yanına kadar iniyordu. İstasyon oradaydı.

İster insan olsun, ister eşya, Saray-Bosna ve Saray-Bosna yoluyla bütün batı dünyasına yapılan her türlü taşıma işleri, o günden sonra artık Drina'nın sağ kıyısından yapılmaya başlandı. Sol kıyı ve onunla birlikte köprü de felce uğramıştı. Artık köprüden sadece sol kıyıda oturan köylülerin yük taşıyan atlarıyla, ormanlardan istasyona odun taşıyan öküz ya da at arabaları geçiyordu. Köprüden sonra Lieska tepesini geçerek Saray-Bosna'ya giden yolu, eskiden arabacıların şarkı sesleri ve hayvanların boyunlarındaki çıngırakların yankılarıyla inleyen yolu, bazı evlerle yolların son demlerini süsleyen ot ve yosunlar kaplamaya başlamıştı. Artık yolculuklarda köprü kullanılmıyor, kimse oradan uğurlanmıyor, orada vedalaşılmıyor, yolcular atlarla uğurlanmıyor ve geceleri at üstündeki yolcuların arkasından su dökülmüyordu.

Yük beygirleri, üstü muşamba örtülü yük arabaları ve eskiden Saray-Bosna'ya gitmek için kullanılan yolcu arabaları işsiz kalmıştı.

Yolculuk, geceyi Rogatitsa'da geçirerek iki gün sürmüyordu. Dört beş saat içinde sona eriyordu. Bu, herkesi düşündürüyor ve hemen hızın getireceği kârları hesaplıyorlardı.

Bir iş için sabahleyin Saray-Bosna'ya gidenlerin akşam evlerine dönmelerini tuhaf karşılıyorlardı. Yalnız Ali Hoca, şüpheci, inatçı, fazla açık sözlü, daima herkesten ayrı düşünen Ali Hoca müstesna tabiî. Şimdi

işlerini çok çabuk bitirdiklerini, hem zamandan hem paradan kâr ettiklerini söyleyenlere, Hoca ters ters:

— Önemli olanı insanın kazandığı zamanı hesap etmek değil, o zamanı nasıl harcadığını bilmektir, diyordu. Eğer bu zaman kötülük yapmaya harcanırsa onu iktisat etmek bin kere hayırlı olur. Gene önemli olanı bir insanın çabuk gitmesi değil, nereye gittiğini ve ne yapmaya gittiğini bilmesidir. Onun için tüccara da, acı acı şunları söylüyordu :

“Eğer gittiğin bir cehennemse daha ağır gitmek daha hayırlı olur. Eğer Avusturyalıların bu makineyi senin gideceğin yere çabuk gitmen ve işini daha çabuk görmen için icat ettiğine inanıyorsan aptalın birisin. Sen yalnız bir yerden öbür yere gittiğini görüyorsun. Ama makinenin seninle birlikte, senin gibilerden başka neler getirip götürdüğünü hiç sormuyorsun!.. Trenle yolculuk et dostum... İstediğin kadar et... İnşallah bir gün seni büyük bir hayal kırıklığına uğratmaz! Bir gün gelecek Avusturyalılar seni, trenleriyle istemediğin ve gitmeyi hiç düşünmediğin yerlere de sürükleyecekler.”

Taş Han’ın üst yanından tren düdüğünü her duyuşunda, Hoca kaşlarını çatıyor, dudaklarından anlaşılmaz kelimeler dökülüyordu. Dükkânından yandan görünen köprüye bakarak yine o eski düşüncelerine dalıyordu. En büyük yapıların bir tek sözle yapıldığını, şehirlerin ve şehirlilerin barış ve sessizliklerinin de belki bir tren düdüğüne bağlı olduğunu düşünüyordu. Ya da bu, vücudu çökmüş ve birden ihtiyarlamış olan adama öyle geliyordu.

Ali Hoca her yerde olduğu gibi, bu düşüncesinde de yalnızdı. Herkes ona tuhaf bir adam gözü ile bakıyordu.

Doğruyu söylemek gerekirse, köylüler de şimendifere öyle kolay alışamamışlardı. Ona biniyor ama, bir türlü onunla kaynaşamıyor, âdetlerini, saatlerini öğrenemiyorlardı. Güneş doğmadan dağdan iniyor ve güneş doğarken kasabaya geliyorlardı. Daha ilk dükkânların önüne gelince hemen endişe ile soruyorlardı:

— Makine gitti mi?

İşi gücü olmayan, yalancı, vicdansız dükkân sahipleri:

— İhtiyar, senin dünyadan haberin yok galiba!.. O gideli çok oldu!.. diyordu.

— Allah aşkına?..

— Yarın bir başkası kalkacak merak etme!

Arkasından gelen çocuklarla kadınlara bağırarak ve acele acele giderek her önüne gelene aynı şeyi soruyordu. Ve böyle konuşarak istasyona geliyorlardı. Orada bir memur onlara aldatılmış olduklarını, trenin kalkmasına daha üç saat vakit olduğunu söylüyordu. O zaman rahat bir nefes alarak istasyonun duvarı dibine oturuyor, torbalarını açarak kahvaltı ediyor, konuşuyor, uyukluyorlardı. Ama kulakları de hep tetikteydi. Bir yerden marşandiz düdüğü işitildi mi, hemen ayağa fırlıyor, eşyalarını sürüklüyor:

— Haydi kalkın makine geldi!.. diye bağırıyorlardı.

Perondaki memur onları dışarı iterek söyleniyordu:

— Deli misiniz? Size trenin kalkmasına daha üç saat var demedim mi?..

Kuşku ve güvensizlik içinde tekrar yerlerine dönüyorlardı. Ama bir düdük sesi duyulunca yine fırlıyor, itişerek kakışarak koşuyorlardı. Memur yine söylenerek onları geri yolluyordu. Bir türlü makinenin ne olduğunu anlayamıyorlardı. Onlar için o, hızlı, esrarlı ve sinsi bir şeydi. Dikkat edilmezse, göz açıp kapayıncaya kadar insanın elinden kaçardı. O sadece köylüyü nasıl aldatıp kaçacağını düşünürdü...

Bütün bunlar hocanın tersliği ve köylünün aptallığı gibi saçma şeylerdi.

Halka gelince, trenle alay ediyor ama daha kolay daha hoş olan bütün modern buluşlara alıştığı gibi, ona da alışıyorlardı.

Köprüye yine eskisi gibi gidip Kapiya’da oturuyor, günlük işler için köprüden geçiyor, ama yolculuğa gelince, yine zamanın gösterdiği biçimi ve yolu benimsiyordu.

Halk, köprünün o eski köprü olmadığına, köprüden geçen yolun artık batı ile doğuyu birleştirmediğine inanıyor ve bunu kolayca kabul ediyordu. Daha doğrusu bunu düşünmüyordu bile.

Kusursuz bir anlayışın ve büyük bir sanatın eseri olan köprü ise... ihtiyarlık ve değişiklik nedir bilmeden, geçici şeylerin kaderini paylaşmadan, yine her zamanki gibi o ölümsüz gençliği içinde uzanıyordu.

XVII

Ama, orada köprünün yanı başında, kaderin kendisini bağladığı kasabada, yeni zamanların meyvaları olgunlaşmakta devam ediyordu.

1908 yılı geldi ve onunla birlikte büyük bir endişe ve karanlık bir tehdit gölgesi de kasabanın üstüne çöktü. Aslında bu değişiklik daha önce, aşağı yukarı yüzyılın ilk yıllarında ve demiryolu yapıldığı sıralarda başlamıştı.

Fiyatların yükselmesi, kâğıt paranın, hisse senetlerinin o iniş çıkışları yüzünden, politikadan daha çok konuşulmaya başlanmıştı.

O zamana kadar kasabalılar, sadece bildikleri ve yakından ilgilendikleri kazançları, sağlıkları, eğlenceleri, aileleri, mahalleleri ve dinsel toplumları gibi şeylerle uğraşırlardı. İleriye geriye bakmadan sadece onlara ilgi gösterirlerdi. Şimdi kendi ufuklarını aşan ve uğraşı çevrelerinin dışına çıkan konular üzerinde de konuşuyorlardı.

Saray-Bosna'da partiler, dinî, millî birlikler ve örgütler kuruldu. Hemen sonra da bunların kasaba örgütleri meydana geldi. Saray-Bosna'da yeni çıkan gazeteler Vişegrad'a geliyordu.

İlkin Sırplar, sonra Müslümanlar, en sonra da Museviler okuma salonları açtılar, korolar meydana getirdiler. Lise öğrencileriyle Prag ve Viyana Üniversitesinde okuyanlar tatillerini burada geçiriyor, yeni kitaplar, broşürler ve yeni bir konuşma biçimi getiriyorlardı. Yaşlıların daima tekrarladıkları gibi, dilini tutmanın ve düşüncesini kendine saklamanın doğru olmadığını göstererek gençlere örnek oluyorlardı. Yeni adlarla yeni kurumlar meydana çıktı, daha geniş temellere dayanan atak amaçları olan kurumlar... Arkalarından da işçi birlikleri kuruldu... İşte o zaman ilk defa olarak "grev" kelimesi duyuldu. Genç çıraklar daha ciddî bir hal almışlardı. Akşamları Kapiya'da başkalarının anlayamadıkları şeylerden konuşuyor, birbirlerine "sosyalizm nedir?", "Sekiz saat çalışma, sekiz saat dinlenme,

sekiz saat kültür", "Dünyada işçi sınıfının amacı ve yolu" gibi tuhaf adlar taşıyan, ciltsiz birtakım broşürler veriyorlardı.

Köylülere, tarımsal sorunlardan, köylü haklarından, devlet topraklarından sözediyorlardı. Köylüler de bunları sonradan düşünüp aralarında konuşmak için zihinlerine yerleştirmek istiyormuş gibi kaşlarını çatarak, bıyıklarını hafifçe oynatarak ve başka yana bakarak dinliyorlardı. Kimi vatandaşlar dilde ve düşüncedeki bu yenilikleri kabul etmiyor, kimileri tedbirli davranarak susmayı tercih ediyordu. Ama, gençler, fakirler ve işsizler, bu sözleri şimdiye kadar gizledikleri ihtiyaçlara cevap veren, hayatlarına, o zamana kadar yoksun oldukları büyük bir şey, bir heyecan katan bir müjde gibi karşılıyorlardı. Partiler ve dinsel toplumlar tarafından yayınlanan makaleleri, konuşmaları, memorandumları okudukça içlerinde sanki bağlı olan bir şey birden bağlarını koparıyor, ufuklarda olan başka insanlar ve başka güçlerle birleşiyordu. O vakit birbirlerine şimdiye kadar hiç bakmadıkları bir yönden bakıyorlardı. Kısacası hayat daha zenginleşmiş ve o zamana kadar kapalı olan imkân ufukları artık herkese açılmıştı. Aslında ne yeni bir şey elde ettikleri, ne de yeni bir şey gördükleri vardı. Ama gözleri kasabadaki gündelik yaşamlarının ötesine de erişebiliyor, heyecan verici bir genişlik ve güç hayal edebiliyorlardı.

Gelenekleri değişmemişti. Yaşayış biçimleri ve aralarındaki ilişkiler yine aynı idi. Yalnız, eski gelenekleri içinde oturmuş, kahvelerini, sigaralarını içer, rakılarını yudumlarlarken aralarına yeni bir konuşma biçimi, atak sözle ve fikir tartışmaları giriyordu. Halk bölünmeye ve gruplara ayrılmaya başlamıştı. Yeni ilkelere ve yeni inançlara göre ya birbirlerine yaklaşıyor ya da birbirlerinden uzaklaşıyorlardı. Ama, daima o eski tutkular ve atalardan kalma tepkiler altında.

O sıralarda kasabaya dış olayların yankıları gelmeye başladı. 1903'de[32] Sırbistan'da, taht değişikliği, Osmanlı imparatorluğu'nun da sınırları yakınında olan ve her iki ülkeye de derin ve görülmez bağlarla bağlı olan kasabalar bu değişikliklerden etkilendi. Ne düşündüğünü, ne duyduğunu

kimseye söylemediği halde bütün bu, olayları yaşıyor ve yorumlamaya çalışıyorlardı.

Şehirde ilkin sivil, sonra askerî otoritelerin baskısı duyulmaya başladı. Bu, şimdi büsbütün başka biçimde uygulanıyordu. Eskiden herkesin ne yaptığına, nasıl davrandığına dikkat ediyorlardı. Şimdi ise herkesin ne düşündüğünü, ne biçim konuştuğunu öğrenmeye çalışıyorlardı. Sınır boylarında, köylerde jandarmaların sayısı gittikçe artıyordu. Mahallî komutanlığa, özel haber alma servisinden Lika'lı bir subay geldi. Polis, yasak olan Sırpça şarkıları söyleyen ya da patavatsızca konuşan gençleri yakalıyor, onlardan para cezası alıyordu. Şüpheli gördükleri yabancıları yurt dışına çıkarıyorlardı. Vatandaşlar içinde fikir münakaşaları yüzünden kavga edip dövüşenler vardı.

Demiryolunun yapılması ile sadece yolculuk ve ulaşım hızlanmadı, hemen aynı tarihte olaylar da hızlandı. Bu hızlanma derece derece olduğundan ve onlar da bunun akışına kapıldıklarından kasabalılar bunu pek hissetmiyorlardı. Halk artık heyecanlı şeylere de alışmıştı. Heyecanlı havadisler onlara işitilmedik müstesna şeyler gibi gelmiyordu. Tersine, bu, sanki günlük bir gıda, gerçek bir ihtiyaçtı. Yaşam bir yana yöneliyor ve birden hızlanıyordu. Tıpkı engellere çarpıp kayaları aşan ve çağlayan haline gelen bir sel gibi.

İlk trenin geçişinden ancak dört yıl kadar sonra, bir ekim sabahı Kapiya'nın karşısındaki terasa, Türkçe yazıların altına tekrar beyaz bir bildiri yapıştırıldı. Bu çok uzun birşeydi ve onu mahallî hükümetin memurlarından Drago yapıştırmıştı. İlkin işsizlerle çocuklar, sonra da halk toplandı. Okuma yazma bilenler bu yabancı deyimleri ve yabancı sözleri yüksek sesle hecelemeye çalışıyorlardı. Ötekiler gözleri yerde dinliyorlardı. Hepsini dinledikten ve birkaç saniye durduktan sonra, sanki ağızlarından çıkmak isteyen bir sözü silmek istiyorlarmış gibi elleriyle sakallarını, bıyıklarını sıvazlayarak gözlerini yerden kaldırmadan oradan uzaklaşıyorlardı. Öğleden sonra, Ali Hoca da, dükkânın kapalı olduğunu

göstermek için kepengini indirerek oraya geldi. Bu sefer bildirinin Türkçesi yoktu. Hoca da Sırpça okumasını bilmiyordu. Bir oğlan çocuk, sanki okuldaymış gibi yüksek sesle okuyordu:

Bildiri

Bosna-Hersek Halkına

"Biz Avusturya İmparatoru, Bohemya Kralı ve ilh... Macaristan'ın Katolik hükümdarı Bosna ve Hersek halkına:

"Bundan bir kuşak önce ordularımız ülkenizin sınırlarını aştı... "

Ali Hoca sarığının altında, sağ kulağının karıncalandığını hissetti. Karamanliya ile tartışması ve her şey, sanki daha dün olmuş gibi gözünün önüne geldi... Ona uygun görülen o davranış, yaşlı gözleri önünde titreyen o Kızılhaç... Nemse askerinin çiviyi kulağından itina ile çıkarışı... Halka hitap eden beyannamesiyle o beyaz bildiri... ve her şey...

Çocuk okumasını sürdürüyordu:

"Düşman olarak gelmediğimize... Yıllarca yurdunuzu ağırlığı altında ezen acıları dindirmeye azmetmiş bir dost niteliğiyle geldiğimize de... da da... dair size teminat vermiştik. Bu kritik anda... ve... ve... ve verilen söz."

Bu beceriksiz okuyucuya her yandan itirazlar yükseldi. Çocuk da kıpkırmızı kesilerek kalabalığın arasında gözden kayboldu. Onun yerine tanımadıkları, deri ceketli biri geldi. Sanki çoktan bu ânı bekliyordu. Ezberlenmiş bir duayı tekrarlar gibi makine hızıyla okumaya başladı:

"Bu kritik anda sizlere verilen söz şerefle tutuldu. Hükümetimiz barış ve adalet içinde çalışarak yurdumuzu daha iyi bir geleceğe doğru götürmeye çalıştı, memnunlukla ve açıkça söyleyebiliriz ki, çürük bir toprağa atılan tohumlar, zengin bir ürün verdi. Sizin de bunu Allanın bir lütfu gibi karşılamanız gerek... Zulmün yerini düzen ve güven aldı. İşler ve hayat durmadan gelişti. Çeşitli bir kültürün yükseltici izleri belirdi. Düzenli bir idarenin himayesinde herkes çalışmasının karşılığını gördü.

“Bıkmadan bu yolda yürümek hepimizin ödevidir. Bu amacı göz önünde tutarak bu ülke halkına, politikadaki olgunluğuna olan güvenimizi gösterecek bir delil vermek istiyoruz. Her iki ülkeye de, içinde bulundukları koşullara ve çakarlarına uygun olan meşrutî bir idare vermesini ve böylece isteklerinin ve çıkarlarının kanunî bir temele dayanmasını istedik. Şimdiye kadar olduğu gibi, şimdiden sonra da ayrı hükümete sahip olmakla devam edecek olan yurdumuzun iyiliği hakkında kararlar verdiğimiz zaman sizin de sesleriniz işitilecek. Ama bu Anayasanın yerleşmesi için zorunlu olan şartlardan birincisi: Her iki ülkenin hukukî durumunun açık ve emin bir biçimde belirtilmesidir. Bu prensibe dayanarak ve Macaristan tahtını işgal etmiş olan şerefli seleflerimizle ülkemiz arasındaki çok eski bağlara saygı göstererek hükümdarlık hakkımızı Bosna-Hersek’e kadar uzatıyoruz. Ve sülâlemize tanınan veraset sırasının ülkenize de uygulanmasını istiyoruz.

“Böylelikle, her iki ülke halkı da, aramızdaki bağların sürekli olarak güçlenmesinden doğacak olan her türlü iyilikten yararlanabilecek ve bu yeni durum, kültür ve refahın ülkenizde de emin bir biçimde yerleşmesinin garantisi olacaktır.

Boşnaklar ve Hersekliler:

“Tahtımızı çevreleyen çeşitli sorunlar arasında sizin, maddî ve manevî refahınızı düşünmek sonuncu derdimiz olmayacaktır. Herkesin kanun önünde bir tutulması, ülkenin idaresine ve kanunların yapılmasına katılması... Bütün dinlerin, bütün dillerin ve bütün millî özelliklerin aynı derecede korunması idealimizdir. Bütün bu iyiliklerden de bol bol yararlanacaksınız.

Fertlerin özgürlüğü ve ortaklaşa çalışmanın yararları, her iki ülke için hükümetimize yol gösteren yıldız olacaktır!”

Ali Hoca başını hafifçe eğmiş ağzı aralanmış... bu sözleri dinliyordu. Çoğu anlaşılmayan ve bilinmedik sözlerdi bunlar... İçlerinde teker teker

anladığı kelimeler de vardı. Ama bu metinde, onlar bile tuhaf ve anlaşılmaz şeyler gibi geliyordu.

“Çürük toprağa atılan tohumlar...”, “Anayasanın yerleşmesi için zorunlu olan şart...”, “Hükümetimize yol gösterecek yıldız...” Evet... bütün bunlar yine İmparatorluk sözleriydi!.. Her birini ayrı ayrı düşünen Hocanın iç dünyasının önüne kâh tehlikeli ve tuhaf bir manzara seriliyor, kâh gözlerinin önüne kurşunî kara bir perde çekiliyordu.

Onun için de ya hiç bir şey göremiyor, ya da anlamadığı ve iyiye yoramadığı birtakım şeyler görüyordu. Hayatta, olmayan şey yoktu. Her türlü mucize olabilirdi. İnsanın bazan dikkatle dinlediği halde ayrıntılarıyla anlayamadığı bir şeyi, bir bütün olarak kavradığı da olurdu. Bu tohumlar... bu yıldız... bu taht üzüntüleri. Bütün bunlar varsın yabancı bir dilde söylenmiş olsun... Hoca yine onların ne demek, nereye varmak istediklerini anlar gibi oluyordu. Çünkü imparatorlar... Otuz yıldan beri, milletlerin, şehirlerin, ülkelerin ötesinden birbirlerine sesleniyorlardı. Ve her imparatorun, her bildirisinin ve her sözünün ağır sonuçları oluyordu. Çünkü ülkeler parçalanmışlardı. Ve bu ülkelerde İmparatorluk sözleri yüzünden başlar uçardı. Tohum, yıldız, taht endişeleri gibi sözler gerçeği gizlemek, her şeye gerçek adını vermemek için söylenen şeylerdi. Bu sözler ülkede, eyaletlerde neler döndüğünü ve onların, içinde yaşayanlarla birlikte bozuk para gibi elden ele geçtiğini, hak dinine sahip iyi niyetli bir insanın dünya yüzünde barışa ve rahata kavuşamadığını, durumunun, mallarının, istemediği halde değiştiğini ve buna karşı elinden bir şey gelmediğini anlatmak içindi.

Ali Hoca dinliyordu ve tekrar 30 yıl önceki sözleri işitiyormuş gibi oluyordu. O kurşun gülle tekrar göğsüne oturmuştu. Osmanlı devrinin kapandığı ve meşalesinin söndüğünü haber veren bir mesajdı bu!.. Bunu onlara tekrarlamaları gerekti... Çünkü ne durumu görmek, ne de anlamak istiyor, bilmemezlikten gelerek kendi kendilerini aldatmaya çalışıyorlardı.

“Buna karşılık size gösterilen güvene lâyık olmaya çalışacaksınız ki Devletin ilerlemesinin en değerli teminatı olan, halkla hükümdarlar arasındaki o asil ahenk, daima ortaklaşa çalışmalarımızla birlikte yürüsün!..

Başşehrimiz ve Kraliyet makamımız olan Budapeşte’den verilmiştir.

François Joseph e.p.”[33]

Deri ceketli adam okumasını bitirir bitirmez beklenmedik bir sırada:

— Yaşasın Yüce İmparatorumuz!.. diye bağırdı.

Belediye fenerlerini yakan uzun Ferhat da, ısmarlama bir iş yapar gibi:

— Yaşasın... diye tekrarladı.

Halk aynı saniye, sessizce dağıldı; aynı gün, daha iyice karanlık basmadan bu bildiri yırtılıp Drina’ya atılmıştı bile.

Ertesi günü, şüphelendikleri birkaç Sırp gencini suçlu diye yakaladılar ve tekrar Kapiya’ya bir bildiri yapıştırdılar. Yanına da bir Belediye memurunu nöbetçi diktiler.

Bir hükümet, bir bildiri ya da ilân vasıtasıyla halka barış ve refah vâdetti mi, tam tersini beklemek gerekti.

Ekim sonlarında, ordu gelmeye başladı. Hem yalnız trenle değil, terkedilmiş eski yoldan da geliyorlardı. Yine 30 yıl önceki gibi, Saray-Bosna’dan gelen o kestirme dik yoldan iniyor ve köprüyü geçerek bütün donatım ve araçlarıyla şehre giriyorlardı. Süvariden başka her cins asker vardı. Bütün kışlalar dolmuştu. Çadırlarda kamp yapanlar bile oluyordu. Durmadan yeni birlikler geliyordu. Birkaç gün kasabada kalıyor, sonra Sırbistan’a karşı olan sınır boyunca uzanan köylere dağılıyorlardı... Gelenlerin çoğu, çeşitli milletlerden yedek erlerdi. Bol para alıyorlardı. Küçük dükkânlara girip alış veriş ediyor sokak köşelerinde meyva ve şeker satın alıyorlardı. Fiyatlar artmaya başladı. Samanla arpa büsbütün tükendi. Kasabayı çevreleyen tepeler üstünde tahkimat yapmaya başladılar.

Köprünün üstünde de tuhaf bir çalışma görülüyordu. Kasabadan gelip sol kıyıya giderken köprünün tam ortasında, Kapiya'yı hemen geçince, özellikle bu iş için getirilen işçiler, sütunlardan birine bir metrekare büyüklüğünde bir delik açıyorlardı. Çalışanlar yerin üstüne yeşil bir çadır germişlerdi. Çadırın altında, gittikçe derinden gelen çekiç sesleri duyuluyordu. Sökülen taşlar da korkuluğun üstünden ırmağa fırlatılıyordu. Ne kadar gizli çalışsalar, köprüye bir lâğım kazdıklarını herkes biliyordu. Yani sütunun içinde tâ dibine kadar inen bir delik açmışlardı. Ve buraya patlayıcı maddeler yerleştireceklerdi. Bir savaş çıkar da köprüyü uçurmak gerekirse diye bunu yapıyorlardı. Bu deliğin içine uzun demir merdivenler indirdiler ve her işi bitince de deliği demir bir kapakla örttüler. Birkaç gün sonra tozlanan bu kapak, taşlardan ayırt edilmez olmuştu. Üstünden arabalar geçiyor, atlar koşuyor, yayalar da acele acele işlerine gidiyorlardı. Kimsenin ne lâğımı, ne de patlayıcı maddeleri düşündüğü vardı. Yalnız okul çocukları, buraya gelince duruyor... Ve bu kapağın üstüne vuruyor, içinde ne saklandığını tahmine çalışıyorlardı. Belki de yeni bir Arap vardı!.. Patlayıcı maddelerin ne olduğu üzerine tartışmaya tutuşuyorlar, ne gibi bir etki yapacağını... böyle bir yapıyı havaya uçurup uçuramayacağını anlamaya çalışıyorlardı.

Büyüklerden, onun çevresinde dolanıp onu inceleyen bir Ali Hoca Mütevelli vardı. Çalışmalar sırasında ilkin yeşil çadırı şüpheli gözlerle muayene etmişti. Şimdi de deliğin üstündeki demir kapağı inceliyordu. Etrafta söylenenlere daima kulak kabartıyordu. Bu sütunda kuyu gibi bir delik açtıklarını ve içine patlayıcı maddeler yerleştirdiklerini, bunların bir elektrik teliyle kıyıya bağlı olduğunu ve komutanın, canı istediği anda köprüyü, taştan değil de şekerden yapılmış gibi orta yerinden ikiye ayırabileceğini söylüyorlardı.

Hoca dinliyor, başını sallıyor... düşünüyordu. Gündüzleri tabutuna, geceleri yatağına girince hep bunu düşünüyordu. Kâh olabileceğine inanıyor, kâh dine imana sığmayan böyle çılgınca birşeyi kabul etmiyor...

ama durmadan dinlenmeden hep onu düşünüyordu. O kadar ki... bazen rüyasında kendinden öncekileri... Mehmet Paşa Vakfını idare edenleri görüyor... ve ona sertlikle neler olduğunu, köprüyü ne yaptıklarını soruyorlardı. Onun kafasında da bu sorular, boyuna dönüyordu. Kimseye de akıl danışmıyordu. Çünkü akıllı bir insanın, akıl danışabileceği bir kişinin bulunmadığına çoktan inanmıştı. Zaten bu alanda kiminle insan gibi tartışabiliyordu ki... Kimisi aklını ve şerefini kaybetmiş, kimisi de kendisi gibi şaşkın ve üzgündü. Ama yine de bir gün bu mesele üzerine bilgi edinmek fırsatı eline geçti.

Tsırnıça'lı Brankoviç'lerden olan Mehmet Bey Viyana ordusunda hizmet ediyordu. Askerlik ödevini yaptıktan sonra askerde kalmış, başçavuşluğa kadar yükselmişti. (İşgalden sonra Tsırnıça'ya kapanarak kederinden ölen Şemsi beyin torunuydu. Yaşlılar hâlâ onu ahlâkça en üstün aşamaya ulaşmış ve öyle de davranmış olgun bir insan örneği olarak gösteriyorlardı). Mehmet Bey o yıl izinli gelmişti. Uzun boylu kızıl saçlı, şişman bir adamdı. Üstünde sarı şeritler ve kırmızı püsküllerle süslü, kusursuz mavi bir üniforma vardı. Yakasında küçük gümüş yıldızlar göze çarpıyordu. Ellerinde kar gibi beyaz eldivenleri ve başında kırmızı fesi hiç eksik değildi. Nazik, güleryüzlü, son derece temiz ve çok terbiyeliydi. Uzun kılıcını taşlara sürerek, çarşıda dolaşır, İmparatorun ekmeğini yiyen, kendinden şüphesi olmayan ve kimseden çekinmeyen bir adam olarak herkese karşı itimat ve nezaket gösterirdi. Mehmet Bey, dükkânında Hocayı görmeye gelince ona sağlığını sordu. Ve bir kahvesini içmek üzere biraz oturdu. Hoca bu fırsattan yararlanmak istedi. Vişegrad'dan uzakta oturduğu ve imparatorun adamı olduğu için onu üzen mesele hakkında ondan bilgi istedi. Ona köprüde olanları ve kasabada söylenenleri anlattı. Ve böyle bir şeyin mümkün olup olamayacağını sordu. Herkesin yararına olan böyle bir hayratın bir plan gereğince tahrip edilmesine imkân var mıydı?..

Konunun ne olduğunu anlar anlamaz, başçavuş birden ciddileşti. Yüzünden gülümseme silindi. Tıraşlı kırmızı yüzü karardı. Bir geçit

resmine “Dikkat!..” emrini alan bir er gibi bir an şaşkın sustu. Sonra yavaş sesle:

— Bütün bu söylentilerde gerçeğin de bir payı var, dedi. Sana ne düşündüğümü söylememi istersen... en iyisi bu konuda hiç birşey sormamak... hatta söylememektir. Bu savaş hazırlıkları ile ilgili bir şeydir... Askerî sır... ilh... ilh...

Hoca yeni deyimlerden nefret ediyordu. Hele bu ilh... lerden. Bu deyim sadece sinirine dokunmakla kalmıyor, yabancıların dilinde gizlenen gerçeğin yerini aldığı için de kızıyordu... Sanki o âna kadar söylenen şeylerin hiç değeri yokmuş gibi...

— Allah aşkına benim önümde bu ilh... ilh... deyimini kullanma!.. dedi. Ve kabilse bana köprüyü ne yapıyorlar onu anlat. Bu bir sır olamaz. Sana sorarım... Okul çocuklarının bile bildiği birşey nasıl sır olabilir...

Ve Hoca öfke ile ekledi:

— Köprünün onların savaşlarıyla ne ilgisi olabilir ki?

Brankoviç tekrar güler yüzlü halini almıştı:

— Elbette var!.. Hem de nasıl!.. dedi.

Ve ona nezaketle... Çocuğa seslenir gibi anlattı. Bütün bunlar askerî tüzüğe bağlıdır. Bu işleri yapmak için ayrıca köprü ve kazı işleri ile uğraşan erler vardır. İmparatorluk ordusunda herkes ödevini ve işini bilir. Başkalarının işine karışmanın ve buna üzülmenin gereği yoktur.

Hoca yüzüne bakıyor, onun söylediklerinden bir şey anlamıyordu.

— Anladık... anladık... Hepsi güzel ama... Bunlar... Bu köprünün bir vezirin hayratı olduğunu bilmiyorlar mı?.. Onu Allah sevgisiyle ve ruhunun istirahati için yaptırmış olduğunu, onun bir taşını bile sökmenin günah olduğunu bilmiyorlar mı?

Başçavuş bir şey söylemeden kollarını açtı, omuzlarını silkti. Dudaklarını sıkıp gözlerini kapadı. Yüzü kör, sağır, terbiyeli, kurnaz bir anlatım aldı.

Bu, uzun süre o kokmuş eski bürolarda çalışanların edindikleri bir anlatımdı. Bu yerlerde sıkı dillilik, duygusuzluk, itaat, alçaklık biçimini almıştı. Şimdi bu çehrenin ihtiyatlı susuşu karşısında beyaz bir kâğıt parçası bile daha konuşkandı. Hemen biraz sonra, imparatorun adamı gözlerini açtı. Kollarını sarkıttı. Yüzündeki kırışıklar kayboldu... Yine o her zamanki güven verici güler yüzlü görünüşünü aldı. Bu, müslüman terbiyesi ile Viyana sadeliğinin iki su damlası gibi birbirine karışmasından gelen bir görünüştü.

Sonra konuyu değiştirdi. Seçkin sözlerle sağlığından ve genç görünüşünden ötürü Hocaya komplimanlar yaptı. Ve sonra geldiğinde olduğu gibi... o sonsuz nezaketiyle veda edip gitti. Hoca da fena halde bozulmuş ve şaşkın, orada kaldı. Üzüntüleri hiç azalmamıştı. Dükkânın önünde oturmuş, martın ilk gününün parlak güneşini seyrediyordu. Yandan, o sonsuz olarak aynı olan köprü görünüyordu. Beyaz kemerleri arasında Drina'nın gürültücü, aydınlık, yeşil suları güneşte pırıl pırıl iki renkli tuhaf bir gerdanlığa benziyordu.

XVIII

Dünyada “İlhak krizi” diye anılan ve köprü ile yanı başındaki kasabaya kadar uğursuz gölgesini düşüren o gerginlik birdenbire gevşedi.

Tâ... uzaklarda, bütün diplomatik yazışmalarla ilgili başşehirler arasında yapılan konuşmalar sayesinde barışçı bir çözüm yolu bulunmuştu.

Sınır, o her zaman çabucak tutuşan sınır bu sefer alev almadı. Sınır boyundaki şehirlerle köyleri dolduran taburlar, ilkbaharın ilk günlerinde azalmaya ve çekilmeye başladı. Yalnız, yine her zamanki gibi bu krizin getirdiği değişiklikler olduğu gibi kaldı. Şehirde yerleşen garnizon bu sefer, geçen seferkinden daha büyüktü. Köprü hâlâ dinamitli duruyordu. Ama Ali Hoca Mütevelliden başka bunu hiç düşünen yoktu... Köprünün solunda, eski duvarın üstünde uzanan teras da, eski meyva bahçesi de askerî birliklerce işgal edilmişti. Meyva bahçesinin ortasındaki ağaçlar kesilmiş, oraya tek katlı güzel bir ev yapılmıştı. Bu yeni Ordu Evi idi. Yukarda Bikovats tepesindeki eski Ordu Evi, sayısı her gün artan subaylara dar geliyordu.

Şimdi köprünün sağında Lotika’nın oteli, solunda da askerî mahfel vardı. Birbirine benzeyen bu iki beyaz binanın arasında etrafı dükkânlarla çevrilmiş çarşı meydanı uzanıyordu. Çarşının üst yanında, biraz tepede büyük kışla yükseliyordu... İzi bile kalmadan ortadan kaybolan, Mehmet Paşa’nın yaptırdığı Kervansaraya beslediği saygı ile, halk kışlaya da “Taş Han” diyordu.

Geçen sonbaharda askerin gelmesiyle birden yükselen fiyatlar değişmemişti. Ama, düşmeye değil, daima yükselmeye eğilimliydi.

O yıl, iki tane de banka açıldı. Biri Sırpların, ötekisi Müslümanların. Halk bonoları ilâç gibi kullanıyordu. Ama para ne kadar bol olursa ihtiyaç da o ölçüde çoğalıyor, herkes kolayca borçlanıyordu. Yalnız hesapsız para harcayanlarla, kazancından çok masraf edenler için hayat kolay ve güzel

olmakta devam ediyordu. İş adamlarıyla tüccarlar üzüntülü görünüyorlardı. Malların ödeme vâdeleri gittikçe kısalıyordu. Paralı, güvenilir müşteriler azalıyordu. Fiyat bakımından herkesin alamayacağı kadar pahalı olan mallar da gittikçe çoğalıyordu. Artık tüccar işi perakendeciliğe dökmüştü. Boyuna daha ucuz mal arıyordu. Bol keseden mal alanlar hep şüpheli müşterilerdi. En sağlam iş, orduya ya da devlet müesseselerine mal ve erzak sağlamaktı. Ama bu gibi siparişler almak herkese nasip olmazdı. Devlet vergisi ve Belediye resmi gittikçe çoğalıyor, ağırlaşıyordu. Vergi alma zamanı sertlik artıyordu. Borsa değerlerinde tehlikeli iniş-çıkışlar göze çarpıyordu. Bu durumun doğurduğu kârlar görünmez ellere geçiyor, oysa kayıplar, kırallığın en uzak köşelerine kadar gidiyor... Küçük ticaret sahipleriyle, ikinci elden satış yapanların tüketiciye de zararı dokunuyordu.

Küçük kasabanın halkı da fazla bir huzur ve sükûn içinde değildi. Gerginliğin azalması ne şehirde Müslümanları, ne de Sırpları rahatlığa kavuşturabilmişti. Birinde güvensizlik ve korku yaratmış, ötekinde gizli bir hayal kırıklığı bırakmıştı.

Görünürde bir sebep olmadığı halde herkes, tekrar büyük olayların arifesinde olduğuna inanmaya başlamıştı. Halk hem bir şey umut ediyor... Hem yine bir şeyden korkuyordu. (Doğrusunu söylemek gerekirse, kimileri umutlanıyor, kimileri korkuyordu). Ve her şeyi bu bakımdan, bu bekleyişe göre inceliyor ve kabul ediyordu. Açıkçası insanların yürekleri üzüntüyle doluydu. Hattâ okuma yazma bilmeyenlerin, cahillerin, safların ve gençlerin bile. Yıllardan beri süregelen bu biteviye hayat, artık kimseyi tatmin etmez olmuştu. Herkes daha fazlasını daha iyisini istiyor, daha kötüsünden de korkuyordu.

İhtiyarlar, gerek genel, gerek özel hayatın en mükemmel biçimi saydıkları, Türklerin zamanındaki o tatlı huzuru arıyorlardı. Ama onların sayısı azdı. Ötekiler, hepsi de, gürültücü, heyecanlı bir hayat peşindeydiler. Hep heyecan arıyor, hiç değilse başkalarının heyecanının yankısını duymak istiyorlardı... Yalancı bir heyecan veren gürültülü patırtılı hayata da

razıydılar. Bu istek, sadece ruh hali üzerinde değil, kasabanın dış görünüşü üzerinde de etki yapıyordu. Kapiya'nın üstündeki o eski düzenli yaşayış, o zararsız şakalar, aşk şarkıları, gökyüzünün, suların ve dağların arasında geçen yaşam, o bile değişmeye başlamıştı.

Kahveci bir garmafon getirmişti. Bu, ağır bir tahta kutuydu. Üstünde mavi çiçeğe benzeyen bir borusu vardı. Oğlu durmadan iğne ve plâk değiştiriyor ve çığırtkan âleti kuruyordu. Gramafon, Kapiya'yı haykırışlarıyla titretiyor, yankıları her iki kıyıdan duyuluyordu. Bunu, rakiplerinden geri kalmamak için getirtmişti. Çünkü şimdi yalnız okuma salonunda ve kurumlarda değil, vaktiyle önündeki ıhlamurların altında, çayırların üstünde veya teraslarda oturup yavaş sesle ve az sözle konuştukları o en mütevazi meyhanelerde bile gramofon vardı. Her yerden tarazlı cırtlak sesleriyle, müşterilerin isteğine göre çaldıkları Türk marşları, Sırp millî marşları ya da Viyana operetleri duyuluyordu. Çünkü halk, artık yalnız gürültü, hareket ve neşe olan yerlere gidip para harcıyordu. Gazetelere, gelip geçerken merakla bir göz atıyor ama, sadece birinci sayfalarda iri puntolarla heyecanlı başlıklar bulunan gazeteleri satın alıyorlardı. Küçük puntolarla kenarlara yazılmış makaleler alıcı bulmuyordu. Her olay, gürültü ve büyük sözlerle karşılanıyordu. Akşamları yatarlarken duydukları ve gördükleri şeylerle kulakları çınlamaz, gözleri parlamazsa kendilerini yaşamış saymıyorlardı.

Kasabanın ağaları ve beyleri, görünüşte ilgisiz ve sakin, Trablus'taki Türk-İtalyan savaşıyla ilgili gazete haberlerini öğrenmek için Kapiya'ya geliyorlardı. İtalyanlara darbeler indiren ve Sokulluların, Köprülülerin torunu gibi Padişah topraklarını savunan Türk'lerin genç ve yiğit binbaşısı Enver Bey üzerine gazetelerde yazılanları büyük bir merakla dinliyorlardı. Gramafonun gürültücü sesi duyulunca, düşüncelerini rahatsız ettiği için kaşlarını çatıyorlar ve bu uzak Afrika köşesindeki Türk toprağının sonucu üzerinde duydukları candan endişeyi belli etmemeye çalışıyorlardı.

Bir raslantı olarak o sırada köprüden, işinden dönmekte olan İtalyan Pietro geçti. Pietro ustanın keten elbisesi toz, boya ve neft yağı içindeydi. İhtiyarlamış, daha fazla kamburlaşmış, daha da çekingen ve korkak olmuştu. Lucchiani'nin imparatoriçeyi öldürdüğü zamanki gibi... Yine anlaşılmaz bir mantıkla, çoktan beri hiç bir ilgisi kalmadığı İtalyan vatandaşlarıyla birlikte, yeryüzünün bir köşesinde işlenen bilinmedik bir cinayet yüzünden kendisini de suçlu buluyordu.

Müslüman gençlerinden biri onu görünce seslendi:

— Vay namussuz!.. Şimdi de Trablus'u mu istiyorsun? Al sana Trablus!.. diyerek ona dirseğini gösterdi ve çirkin birtakım işaretler yaptı. Pietro usta çok yorgundu. Büsbütün öne doğru eğildi. Şapkasını gözlerinin üstüne çekti. Piposunu dişlerinin arasına sıkıştırdı. Araçlarını koltuğunun altına yerleştirdi. Ve acele acele yukarı Meydan'daki evine doğru gitti. Karısı Stana onu orada bekliyordu. O da ihtiyarlamış ve kuvvetten düşmüştü ama, bağırıp çağırması yerindeydi. Dili de yine sivriydi. Pietro karısına acı acı dert yandı. Müslüman gençleri ondan, daha birkaç gün öncesine kadar, adını bile bilmediği Trablus'u istemiş ve yakışık almayan sözler söylemişlerdi. Stana yine eski Stana'ydı. Ona acımak ve onu anlamak istemedi. Her zamanki gibi bu davranışlara lâyık olduğunu tekrarladı.

— Eğer gerçekten erkek olsaydın -ki değilsin- taşçı kalemini veya çekici pis suratlarına indirirdin serserilerin de bir daha sana hakaret etmek akıllarından bile geçmezdi. Tersine köprüden geçerken, karşında divan bile dururlardı.

Pietro sakin ve biraz mahzun:

— Ah Stana... Stana... Bir insan nasıl kıyar da hemcinsinin göğsüne bir çekiç indirir?.. dedi.

Bu yıllar da böylece, büyük ve küçük heyecanlar içinde, daima da heyecan arayarak geçti. 1912 yılı, sonra da 1913 Balkan Savaşı ve Sırpların zaferi geldi. Kaderin tuhaf bir cilvesi olarak, köprünün, kasabanın ve orada

yaşayanların alınyazıları için önemli olan olay, sessiz sedasız ve dikkati çekmeden oldu.

Mısırların toplanmasını, yeni rakı ürününü bekleyen kasabada ekim günleri... Sabahları ve akşamları kızıl, öğleleri yaldızlı olarak geçiyordu. Öğleden sonraları güneşte Kapiya'da oturmak hâlâ zevkliydi. Zaman sanki, kasabanın üstündeki hava esintilerini bile durdurmuştu. İşte bu... tam o zaman oldu.

Gazetelerin verdikleri birbiriyle çelişen havadisler arasında, Osmanlılar ile dört Balkan devleti arasında savaş patlamış ve Balkanların eski yolları üstünde harekete bile geçilmişti. Bütün dünya, bu savaşın anlamını kavrayıp, önemini ölçünceye kadar, Sırpların ve Hıristiyanların zaferleriyle sonuçlanmıştı...

Bütün bunlar tâ uzaklarda... sınırdan top ve silah sesleri gelmeden, Kapiya'da hiç bir baş kesilmeden olmuştu. Para ve ticarette olduğu gibi büyük olaylarda da her şey uzakta ve çarçabuk geçiyordu.

Dünyanın bir tarafında bir yerde, bir piyango çekiliyor, savaş yapılıyor ve hepimizin alınyazısı da böylece uzaklarda belirleniyordu.

Kasaba dıştan sakin ve değişmemiş görünse dahi, bu olaylar, düşüncelerde büyük fırtınalar... hayranlık kasırgaları ve çok derin üzüntüler uyandırmıştı.

Bu son yıllar içinde, dünyada her geçen şey gibi bu olaylar da kasabada, Müslümanlarla Sırplar tarafından birbirlerine karşıt duygularla karşılandı. Yalnız iki taraf da bu olayların şiddeti ve derinliği üzerinde birleşiyordu. Bu olaylar, bir kısmının umutlarını aşmış, ötekilerinin endişelerini gerçekleştirmişti.

Yüzyıllardan beri tarihin ağır yürüyüşü önünde uçuşan emeller şimdi artık onun en çılgın umutları gerçekleştirme yolundaki uçuşuna ayak uyduramıyor, hatta ona yetişemiyorlardı.

Kaderin hükmünü vermiş olduğu bu savaş hakkında kasabanın görebileceği ve hissebileceği şeyler, son hızla ve büyük bir sadelik içinde akıyordu.

Uvats'da, Avusturya-Macaristan ile Osmanlı devleti arasındaki sınırın ayrıldığı yerden, aynı adı taşıyan bir çay geçiyordu. Çayın üstündeki köprü ise Avusturya ile Türk karakolunu birbirinden ayırıyordu. İşte bu köprünün başında bir Türk subayı ile bir bölük asker göründü ve Avusturya tarafına geçti. Subay teatral bir jestle kılıcını köprünün korkuluğuna vurarak kırdı, sonra da Avusturya jandarmalarına teslim oldu.

Aynı anda tepeden aşağı grili Sırp piyadeleri indi... Bosna ile Sancak arasındaki eski sınır boyuna yerleşti. Eski biçim donatılmış Türk erlerinin yerini aldı. Artık Avusturya, Osmanlı, Sırbistan arasındaki sınır noktası kaybolmuştu. Daha dün Vişegrad'ın on beş kilometre ötesinde bulunan Türk sınırı bin kilometreden fazla gerilemiş, Edirne'nin ötesinde bir yere çekilmişti. Bu kadar kısa bir zamanda böylesine çok, böylesine büyük olayların geçmesi, kasabayı temellerinden sarsmıştı. Bu sarsıntı Drina'nın üstündeki köprü için felâket oldu.

Tren yolu, şehri, Saray-Bosna ile birleştirdikten sonra köprünün, batı dünyasıyla ilişkisinin hiçe indiğini daha önce görmüştük. Şimdi göz açıp kapayıncaya kadar Doğu ile de ilintisi kesilmişti.

Daha dün oracıkta olan ve onu yaratan Doğu... son zamanlar çok sıkışmış, kemirilmiş olmasına rağmen daimî ve gerçek olan doğu, şimdi bir hayalet gibi birden kayboluvermişti. Artık köprü, şehrin iki yanı ile... Drina'nın iki yanındaki yirmi kadar bucak ve köyden başka bir yeri birleştirmiyordu.

Vezir Sokullu'nun dinine sımsıkı bağlı girişimleriyle imparatorluğun iki parçasını birleştirerek, doğu ile batıya gelip gitmeyi kolaylaştıracak olan büyük taş köprünün şimdi cidden hem batı, hem doğu ile olan bağlantısı kesilmiş, batık vapurlar ve içine ayak basılmayan tapınaklar gibi kendi

haline bırakılmıştı. Üç yüzyıl boyunca her şeye katlanmış, her çeşit olayı atlatarak yaşamayı sürdürmüştü. Ve hiç değişmeden ödevini sadakatle görmüş, ama insanların ihtiyaçları başka yönler almış ve dünyada her şey değişmişti. Şimdi, ödevi ona ihanet ediyordu.

Bu büyüklük, bu güzellik, bu sağlamlıkla daha yüzlerce yıl üstünden ordular geçebilir, kervanlar birbirini izleyebilirdi. Ama işte insan ilişkilerinin o beklenmedik sonsuz oyunu yüzünden Vezirin bu büyük eseri de birden, bir kenara atılmış, hayatın akışının dışında kalmıştı. Köprünün bugünkü rolü, ölçülerindeki o âhenge, o sonsuz gençliğine hiç yakışmıyordu... Ama hâlâ, vezirin kapalı gözleri altında, iç dünyasında onu gördüğü gibi, mimarının yarattığı gibi, her çeşit değişikliğe ilgisiz, sağlam, güzel ve güçlü olarak yükseliyordu.

Burada birkaç satırla anlatılan ve birkaç ay içinde olup biten şeyleri kasabalıların anlamaları için çok çaba ve zaman harcamaları gerekmişti. Rüyada bile sınırlar bu kadar çabuk yer değiştiremezlerdi.

İnsanların içinde, bu köprü gibi eski, dilsiz ve hareketsiz uyuklayan ne varsa... birden canlanmış, günlük yaşamı, kamuoyunu ve her kişinin alınyazısını etkilemeye başlamıştı.

1913 yılının ilk günleri yağmurlu ve ılık geçti. Kasabadaki müslümanlar, kederli ve üzgün gelip Kapiya’da oturuyorlardı. Yaşlı başlı on kişi, bir gencin çevresine toplanmış gazete okumasını, yabancı deyimleri çevirmesini, alışılmamış sözcükleri yorumlamasını, coğrafya üzerine bilgi vermesini bekliyorlardı.

Hepsi de sigara içerek sakin sakin önüne bakıyor ama üzüntü ve acılarını gizleyemiyorlardı.

Balkan yarımadasının bölünüşünü gösteren haritanın üstüne eğilmiş, bu yılankavi çizgilerde bir şey göremiyor ama, içgüdüleriyle her şeyi anlıyorlardı. Çünkü coğrafyayı kanlarında taşıyor, dünyanın biçimini biyolojik bir biçimde hissediyorlardı.

İhtiyarlardan biri gazete okuyan gençlerden birine sordu:

— Üsküp kimin olacak?

— Sırbistan'ın.

— Ah...

— Ya Selanik?..

— Yunanistan'ın.

— Ah... Ah...

— Ya Edirne?...

— Her halde Bulgaristan'ın.

— Ah!.. Ah!.. Ah!..

Bunlar, kadınlarda ve zayıf insanlarda olduğu gibi gürültücü ve hüzünlü sızlanmalar değil, sigara dumanıyla birlikte bıyıklarının arasından geçerek yaz havası içinde dağılan boğuk ve derin iç çekişlerdi. Bu ihtiyarların çoğu yetmişini geçkindi... Çocukluklarında Türk egemenliği, Lika'dan[34], Kordum'dan İstanbul'a kadar; İstanbul'dan da tâ o uzak ve erişilmez Arabistan'ın çöllerle kaplı belirsiz sınırlarına uzanıyordu. (Türk egemenliği demek... Muhammed dininin birleştirdiği yıkılmaz, parçalanmaz büyük bir topluluk demekti. Yeryüzünde müezzinlerin müminleri namaza çağırdıkları bütün yerleri içine alan topraklar demekti.) Bunu çok iyi hatırlıyorlardı. Ama hayatları süresince, Türk egemenliğinin Sırbistan'dan Bosna'ya, Bosna'dan da Sancağa doğru çekildiğini de hatırlıyorlardı. İşte şimdi de bu egemenlik, gözlerinin önünde, heves ve keyfine bağlı gel-git suları gibi azalmış ve birdenbire gözlerinden uzak yerlere çekilmişti. Ve onlar da sular çekildikten sonra karada kalan su bitkileri gibi... aldatılmış... bırakılmış, kendi alınyazılarıyla başbaşa kalmışlardı.

Şüphesiz ki, her gelen Allahtan geliyordu. Bütün bunlar da ilâhî takdire bağlı ama, insanlar için anlaşılması güç şeylerdi. İnsanın soluğu tıkanıyor, vicdanı bulanıyor, aynı zamanda ayaklarının altındaki toprağın, bir halı gibi

sinsice kaydığını hissediyordu. Devamlı ve sağlam olması gereken sınırlar değişiyor... hareketleniyor ve ilkbahardaki dereler gibi uzaklarda kayboluyordu.

İşte, Kapiya'da oturup dalgın dalgın gazetelerin yazdıklarını dinleyen ihtiyarların duyguları bunlardı. Sessizce dinliyor, gazetelerin imparatorluklar, devletler üzerine kullandıkları sözleri küstah, çılgın ve yersiz buluyorlardı. Bu biçim yazılar ezelî kanunlara ve hayatın felsefesine uymayan çirkin şeylerdi.

Bu artık düzelmeyecek, ama anlayışlı ve namuslu bir insanın da tevekkülle kabul edemeyeceği bir şeydi. Sigara dumanları başlarının üstünde döne döne yükseliyordu. Yukarda, gökyüzünde, yağmurlu bir yazın parçalanmış beyaz bulutları uçuyor... yeryüzüne, hızla kayıp giden iri gölgelerini döküyorlardı.

Geceleri geç saatlere kadar aynı Kapiya'da Sırp gençleri gelip oturuyorlardı. Hiç bir ceza görmeden, para cezası ödemeden avaz avaz ve küstahça Sırpça şarkılar söylüyorlardı. Aralarında sık sık üniversitelilerle orta öğrenim öğrencileri de görülüyordu. Çoğu soluk benizli zayıf gençlerdi. Uzun saçlarının üstüne gelmiş kenarlı, yassı hasır şapkalar giyiyorlardı. Okullar açılmış olmasına rağmen bu sonbahar sık sık geliyorlardı. Bunlar Saray-Bosna'dan trenle bir çok tavsiyelerle geliyor, geceyi burada, Kapiya'da geçiriyorlardı. Gece kasabada kalmıyorlardı. Çünkü Vişegrad'lı gençler, onları belli yollardan Sırbistan'a geçiriyorlardı.

Yaz ayları gelip tatil de başlayınca hem kasabada hem Kapiya'da hayat canlanıyordu. Çünkü öğrenciler ye Üniversiteliler evlerine dönüyorlardı. Ve bu kasabanın bütün yaşamını etkiliyordu.

Haziran sonlarında Saray-Bosna'dan liseliler, temmuz ayının ilk yarısında da Viyana, Prag, Gratz ve Zagrep üniversitelerinde Tıp, Hukuk ve Felsefe okuyanlar yavaş yavaş dönüyordu. Artık Kapiya'da olsun, çarşıda olsun hep genç ve değişik, tuhaf yüzlü insanlar görülüyor, davranışları ve

giyimleri ile... eski alışkanlık ve aynı olan geleneklerini bırakmayan kasaba halkından tamamen ayrılıyorlardı. Daima koyu renk ve yeni biçim kostümler giyiyorlardı. Bu, bütün Orta Avrupa'da son moda olan en yüksek örneği sayılan “Glockenfaçon”du. Şapkaları yumuşak Panama hasırındandı. Kenarları inikti. Altı renkli bir kordela ile süslenmişti. Ayaklarında burunları küt ve kalkık, iri Amerikan kunduraları vardı. Çoğu kalın bambu bastonlar taşıyordu. Ceketlerinin yakalarında Sokol teşkilatının ya da bir öğrenci birliğinin rozeti vardı.

Üniversiteliler, yeni sözler, yeni şakalar, yeni şarkılar ve Viyana'da bir kış önceki baloların danslarını, özellikle Sırpça, Almanca, Çekçe yeni kitaplarla yeni şiirler getiriyorlardı. Eskiden de, işgalin ilk yıllarında da kasabalı gençlerin okumak için dışarı gittikleri olurdu. Ama hiç bir zaman sayıları bu kadar çok olmaz, böyle yeni düşünceler, yeni ilhamlarla dolu gelmezlerdi. İlk yirmi yıl içinde birkaç kişi Saray-Bosna Öğretmen Okulu'ndan çıkmıştı. İki üç kişi de Viyana'da Hukuk ve Felsefe Fakültelerini bitirmişti. Ama bunlar seyrek kişilerdi. İmtihanlarını sessiz sedasız geçirmiş, öğrenimleri bitince de devlet bürokrasisinin o kalabalık gri ordusuna karışıp kaybolmuşlardı. Ama bir zamandan beri şehirde üniversite öğrenimi yapanlar çoğalmıştı. Şimdi Kültürel ve Millî birliklerin yardımıyla küçük esnaf ve köylü çocukları da gidip okuyabiliyorlardı. Öğrencilerin düşünce ve karakterleri büsbütün değişmişti.

Artık onlar eski öğrenciler, o ilk işgal yıllarının sırf okudukları konu ile ilgili saf, sıkılgan öğrencileri değillerdi. Daha eski çağların o zevk ve safa düşkünü ilgisiz, neşeli gençleri de değillerdi. Hayatlarının belli bir çağında gençliklerinin bütün taşkınlık ve çılgınlığını Kapiya'da geçiren ve ailelerinin “onları evlendirelim de şarkı söylemekten vazgeçsinler...” dedikleri o geleceğin patronları da degillerdi. Bunlar, yepyeni gençlerdi. Değişik devletlerde ve değişik etkiler altında okuyan gençlerdi.

Öğrenimlerini tamamladıkları bu büyük şehirlerden, üniversiteler ve liselerden, tamamlanmamış bir bilginin verdiği o kendini beğenmişlik ve

cüretkârlıkla dolu, insan hakları, milletlerin özgürlüğü, ferdin mutluluğu gibi yüksek düşüncelerle gözleri kamaşmış olarak geliyorlardı.

Her tatilde sosyal ve dinî meseleler üzerine liberal düşünceler... ve canlanmış bir milliyetçilik heyecanı getiriyorlardı. Bu heyecan hele son yıllarda, Sırpların Balkan savaşındaki zaferlerinden sonra, ortaklaşa bir inanç haline gelmişti ve onlara kişisel fedakârlıklar yapmak isteğini veriyordu.

Asıl toplantı yerleri Kapiya idi. Akşam yemeğinden sonra oraya geliyorlardı. Karanlıkta, yıldızların altında, ya da ay ışığında, gürültüyle akan ırmağın üstünde, gecenin sessizliği içinde, şarkıların, şiirlerin, heyecanlı konuşmaların, bitip tükenmek bilmeyen tartışmaların yankıları duyuluyordu. Üniversiteli gençlerin arasına, onlarla birlikte ilkokula gitmiş arkadaşları da katılıyordu. Onların kimi çıraklık ediyor, kimi belediyede mütevazi bir sekreter, kimi de bir ticarethane veya herhangi bir müessesede memur olarak çalışıyordu. Bunlar da ikiye ayrılıyorlardı. Bir kısmı kaderinden, her zaman kalacağı kasabadaki hayatından memnundu. Okumuş arkadaşlarını merakla, sempatiyle dinliyor, kendilerini onlarla kıyaslamak, ya da onları kıskandırmak akıllarından geçmiyordu. Onları takdir ediyor, âdeta mesleklerine ve gelişmelerine yardım ediyorlardı. Öteki kısmı, rastlantıların zoru ile kalmaya mecbur olduğu kasaba hayatıyla bir türlü bağdaşamamıştı. Daha yüksek ve daha iyi tahayyül ettiği bir şeyi özlüyor, ellerinden kaçan ve her geçen günle biraz daha uzaklaşan ve erişilmez olan bir şeyi... Üniversiteli arkadaşlarıyla dost kaldıkları halde bu gençler, kaba alayları ve düşmanca susuşlarıyla onlardan ayrılıyorlardı. Çünkü onların konuşmalarına ayak uyduramıyor, bunun için de aşağılık duygusunun verdiği üzüntü içinde, samimî olmayan aşırı ve kaba eleştirilerle ya daha talihli olan arkadaşlarının yanında cehaletlerini ortaya koyuyor, ya da bilgisizliklerinin içinde her şeyle acı acı alay ediyorlardı.

Her iki şekilde de kıskançlıklarını belirli olarak hissettiriyorlardı. Ama gençlik en kötü duyguları bile sabırla karşılar ve onların arasında serbestçe

hareket eder ve yaşar.

Kasabanın üstünde yıldızlı geceler, şahane yıldız kümeleri, güzel mehtaplar daima görüldü ve görülecek de... Ama, bu gibi konuşmalar, düşünceler, duygularla Kapiya'da sabahlayan gençler hiç olmamıştır, bundan sonra da olamayacağını Allah bilir.

Bu âsi melekler kuşağıydı. Ve şimdilik meleklerin bütün gücüne, bütün haklarına, aynı zamanda âsilerin ateşli gururuna sahip oldukları o kısa dönem içinde bulunuyorlardı.

Bir köşede kalmış küçük bir boşnak kasabasından gelen bu köylü, tüccar ve esnaf çocuklarına kader, hiç bir çaba göstermeden, uçsuz bucaksız dünyaya bir giriş kapısı açmış ve büyük bir özgürlük ideali vermişti.

Doğuştan kendilerinde olan o taşralı nitelikleriyle dünyaya dağılıyor, öğrenimlerinin konusunu, eğlencelerinin cinsini tanıdıklarla arkadaşların çevresini, yeteneklerine, durumlarına, ya da rastlantıların kaprisine göre kendileri seçiyorlardı. Çoğu gördüğü şeylerden fazla bir şey kavrayamıyor, yararlanmasını bilmiyordu ama, içlerinde her istediğini yakalayabileceğine ve yakaladığı şeyin onun olacağına inanmayan, emin olmayan yoktu. Hayat... (Bu söz konuşmalarda olsun, devrin edebiyatında veya politikasında olsun sık sık geçiyor ve saygı gereğince büyük harflerle yazılıyordu.) Hayat önlerinde bir amaç, özgürlüğe kavuşan duyguları için bir hareket alanı, entellektüel meraklarını tatmin edecek bir zemindi. Önlerindeki yol sonsuzluğa kadar açıktı. Bu yolların çoğuna ayak basmasalar bile (nazarî de olsa) istedikleri yolu serbestçe seçebilecek ve birinden ötekine atlayabileceklerdi. Hayatın baş döndürücü zevki de bundaydı.

Başka adamların, başka ırkların, başka çağlarda ve başka ülkelerde yüz yıllar boyunca yaptıkları çabalar sayesinde, hayatları pahasına, hattâ hayatlarından da değerli fedakârlık ve feragatlar pahasına yaratmayı ve elde

etmeyi başardıkları şeylerin hepsi, kaderin tehlikeli bir hediyesi veya rastlantı ile ele geçen bir miras gibi şimdi önlerine serilmiş bulunuyordu.

Bu, insana inanılmaz, tuhaf bir şey gibi geliyordu, ama gerçekti. Ferdin ya da toplumun ahlâk kurallarının uzaklara, cinayet sınırlarına kadar dayandığı bu bunalım yıllarında, her grubun, her ferdin bütün bunları serbestçe kabul ya da reddettiği bir dünyada gençliklerini diledikleri gibi harcayabiliyorlardı... İsteklerini söyleyebiliyor, her şey üzerine serbestçe, ölçüsüzce yargıda bulunabiliyor, istediklerini söylemeye cesaret edebiliyorlardı. Bir çokları için bu sözler hakaret yerine geçiyordu. O, atalardan kalma duygularını, kahramanlık ve şöhret, zulüm ve yıkıcılık duygularını tahmin ediyordu. Hem de bir şeyler yapmaya, söylediklerinin sorumluluğunu taşımak zorunda olmadan.

İçlerinde en yeteneklileri, öğrenmeleri gerekli şeyleri küçümsüyor, yapacakları şeyleri de küçük görüyorlardı. Yalnız, bilmedikleri şeylerle övünüyor, güçleri yetmeyen şeylere, hayran kalıyorlardı.

Hayata girmek için bundan daha tehlikeli bir biçim, müstesna davranışlara, ya da tam bir bozguna götüren bundan emin bir yol olamazdı.

İçlerinde güçlü, en iyi olanlar tam bir fakir fanatizmiyle kendilerini hareket alanına atıyor, küçük sinekler gibi yanıp kavruluyor, sonra da çağdaşları tarafından hemen kahraman ve ermiş (ermişleri bulunmayan hiç bir kuşak yoktur) mertebesine yükseliyor, topuğuna varılmaz örnekler tabanı üzerine oturtuluyorlardı.

Her kuşağın kendine göre hayalleri vardı. Uygarlığa gelince: Kimi onun hızlanmasına yardım ettiğine, kimi onun çöküşüne tanık olduğuna inanır. Genellikle gerçek olan bir şey varsa o da: Bizim ona baktığımız açıya göre alevlenir, için için yanar ve söner. Şu dakika, Kapiya’nın üstünde, yıldızların altında, felsefî ve siyasal problemleri kurcalayan kuşak da, ötekilerden sadece hayal bakımından daha zengindir, başka noktalarda tıpkı onun gibidir. O da yeni bir uygarlığın ilk meşalesini yaktığına ve sönmek

üzere olan bir uygarlığın da son alevlerini söndürdüğüne inanmaktadır. Onun üzerine özel olarak yalnız şunu söyleyebiliriz: Hayattan, zevk ve özgürlükten böylesine cüretle sözeden, onu bu biçimde hayal ettiği halde ondan az nasip alan, onun kadar ağır bir esaret yükü taşıyan ve acı çeken bir kuşak olmamıştır.

Ama 1913 yılının yazında, daha bunlar henüz cüretle sözedilen belirsiz şeylerdi. Bu eski köprünün üstünde her şey insana yeni ve heyecanlı bir oyun gibi geliyordu. O köprü ki, haziran ayının mehtaplı gecelerinde tertemiz çizgileriyle, ebediyen genç, ebediyen aynı... kemâle ermiş bir güzellik ve sağlık içinde zamanının getirebileceği her şeyden sağlam ve insanların düşünüp yapabileceği her şeyden de güçlü, bembeyaz uzanıyordu.

XIX

Ağustos ayının sıcak bir gecesi nasıl öteki gecesine benzerse kasabalı öğrencilerle üniversitelilerin konuşmaları da, her zaman aynı idi, ya da birbirine benziyordu.

İştahla yenilen acele bir akşam yemeğinden sonra (çünkü gün, su ve güneş banyolarıyla geçmiştir) birer birer Kapıya'ya geliyorlardı. İlkin Yanko Stikoviç geldi. Bu, Meydan'lı bir terzinin oğlu idi. Dört sömestrden beri Gratz Üniversitesinde Tabiî Bilimler Fakültesi'ne gidiyordu. Keskin profili, düz siyah saçlı, alıngan, kibirli, zayıf bir gençti. Ne kendinden, ne de çevresindekilerden hoşnuttu. Çok okuyor ve makaleler yazıyordu. Prag'da ve Zagreb'te çıkan devrimci gençlik gazetelerinde takma adla tanınmıştı. Aynı zamanda şiir de yazıyor ve onları başka bir takma adla yayımlıyordu. Küçük bir şiir kitabı hazırlamıştı ve "Şafak" da (Millî yazıları basan yayınevi) basılacaktı. Bundan başka iyi bir konuşmacıydı. Öğrenci toplantılarında ateşli bir tartışmacıydı. Velimir Stevanoviç, sağlıklı ve iriyarı bir gençti. Bir aile tarafından evlât edinilmiş, aslı belli olmayan bir çocuktu. Alaycı, realist, tutumlu ve çalışkandı. Prag'da Tıp fakültesini bitirmek üzereydi.

Yakov Herak, Vişegrad'da çok sevilen saf, temiz yürekli bir posta dağıtıcısının oğluydu. Hukukçuydu. Esmer, ufak tefek, keskin bakışlı, çabuk çabuk konuşan, mücadeleci zihniyeti olan, iyi yürekliliğinden utanan, bütün duygularını gizlemeye çalışan sosyalist bir gençti.

Ranko Mihayloviç ise, sessiz ve nâzikti. Zagreb'te hukuk okuyordu. Şimdiden memurluk hayatına atılmayı düşünüyordu. Arkadaşları arasında, aşk, politika, hayat ve sosyal düzen üzerine yapılan tartışmalara pek az karışırdı. Ana tarafından, başı, ağzında bir sigara ile bu Kapiya'da kazığa geçirilen başpapaz Mihaylo'nun torununun oğluydu.

Orada Saray-Bosna'lı birkaç lise öğrencisi de vardı. Daha yaşlı olan arkadaşlarının, büyük şehirlerin yaşamı üzerine anlattıklarını dinliyor, genç çocukların gizli emelleriyle gururunu kamçılayan bir hayal etme gücüyle de hepsini olduğundan ve olabileceğinden daha büyük, daha güzel buluyorlardı. Orada fakirliği sağlığının bozukluğu ve başarısızlıkları yüzünden lise dördüncü sınıftan ayrılarak Vişegrad'a dönmek zorunda kalan Nikola Glasinçanin de vardı. Soluk benizli sert bir gençti. Odun ihraç eden bir Alman firmasında kâtip olarak çalışıyordu. Okolişte'nin, servetini kaybetmiş zengin bir ailesindendi. Büyük babası Milân Glasinçanin, işgalden sonra Saray-Bosna'da bir akıl hastanesinde ölmüştü. Varlığının büyük bir bölümünü, gençliğinde kumarda kaybetmişti. Babası Piyer Glasinçanin de aynı yıl içinde ölmüştü; güçsüz, iradesiz, otoritesi olmayan hastalıklı bir adamdı. Nikola şimdi bütün gününü dere kenarında, ağır çam kütüklerini yuvarlayarak tahta bir tren gibi birbirine bağlayan işçilerin başında geçiriyor, odunların kaç Ster[35] geldiklerini listeye kaydediyordu. Sıradan insanlar içinde geçen ve ilerisi, geleceği olmayan bu iş ona utanç ve acı veriyordu. Durumunu değiştirmek ve düzeltmek umudu olmayışı da bu hassas genci, vaktinden önce ihtiyarlayan ve az konuşan öfkeli bir insan yapmıştı. Boş saatlerinde boyuna okuyor, ama bu manevî gıda onu ne yükseltiyor, ne de huzura kavuşturuyordu. Çünkü artık onda her şey buruk bir tat bırakıyordu.

Mutsuzluk, yalnızlık ve acıları, gözünü açmış ve zihnini bir çok noktada inceltmişti. Ama en güzel düşünceler, en değerli bilgiler ona mutsuzluk ve acı vermekten başka bir işe yaramıyordu. Çünkü hayattaki başarısızlığını, küçük kasabadaki geleceğini daha açık bir biçimde gösteriyordu.

Bir de Vlado Mariç vardı. Mesleği çilingirlikti. Neşeli ve mert bir gençti. Yüksek okullara giden arkadaşları onu çok seviyor, daima çağırıyorlardı. İyiliği ve içtenliği kadar güzel bariton sesine de değer veriyorlardı. Bu çilingir kasketli, kuvvetli genç, kendi kendine yeten alçak gönüllü kişilerdendi. Kimse ile boy ölçüşmeyen, hayatın ona verdiği şeyleri

sessizce, minnetle karşılayan, elinde olan ve elinden gelen her şeyi veren kimselerdendi.

İçlerinde iki de kadın öğretmen bulunuyordu. Zorka ile Zagorka... İkisi de Vişegradlıydı. Bütün bu gençler onlardan yüz bulmak için yarışmaktaydılar. Önlerinde ve etraflarında o saf, karmaşık, parlak ve acılı aşk oyununu oynuyorlardı.

Geçmiş zaman erkeklerinin, hanımlarının önünde at oyunlarına giriştikleri gibi, şimdi de onlar fikir tartışmalarına girişiyorlardı. Sonra da onların yüzünden Kapiya'da oturup yalnız başına sigara içiyor, ya da o zamana kadar bir yerde içip kafaları tütsülenmiş bir grupla birlikte şarkı söylüyorlardı. Yine onların yüzünden arkadaşlar arasında gizli kinler, beceriksizce saklanan kıskançlıklar ve açık rekabetler oluyordu.

Onlar saat ona doğru evlerine dönüyorlardı. Gençler daha bir süre kalıyor, ama Kapiya'da hüküm sürmekte olan o neşe birden sönüyor... O genel konuşma yarısı hafifliyordu.

Her zaman konuşmalarda baş rolü oynayan Stikoviç de sigara içerek susuyordu. İç dünyasında bir hoşnutsuzluk vardı. Bütün duygularını sakladığı gibi, şimdi bu hoşnutsuzluğunu da gizlemeye çalışıyor, ama yine de büsbütün başaramıyordu. Bugün öğleden sonra öğretmen Zorka ile ilk randevusuna gitmişti. Zorka, dolgun vücudu, soluk yüzü ve ateşli gözleriyle ilginç bir kızdı. Stikoviç'in ısrarı üzerine, küçük bir kasabada bir genç kızla delikanlı için yapılması en güç olan şeyi yapmışlardı. Kimsenin bilmeyeceği, görmeyeceği gizli bir yerde buluşmuşlardı. Tatilde, tamamen boş ve ıssız olan, genç kızın ders verdiği okula gitmişlerdi.

O, yan bir sokaktan ve bahçeden, genç kız da ön kapıdan içeri girmişti. Tavana kadar sıralarla dolu, tozlu, yarı karanlık bir odada buluşmuşlardı. Aşk böyledir. Çoğu zaman gözden uzak, çirkin yerleri arar. Ne orurabiliyor, ne uzanabiliyorlardı. İkisi de heyecanlı ve beceriksiz... fazlasıyla arzu dolu ve ateşliydiler. Genç kızın o kadar iyi tanıdığı bu eski sıralardan birinin

üstünde oturup seviştiler. Öpüştüler... Çevrelerinde hiç bir şey görmüyor, fark etmiyorlardı. Bu sarhoşluktan ilk ayrılan Stikoviç oldu. Bütün gençlerin yaptıkları gibi, hiçbir şey söylemeye gerekli görmeden, kabaca elbiselerini düzeltmeye çalışıyor, gitmeye hazırlanıyordu. O sırada, genç kız ağlamaya başladı. Karşılıklı hayal kırıklığına uğramışlardı. Genç adam onu biraz yatıştırdıktan sonra âdeta kaçarcasına yan kapıdan dışarı fırladı. Eve gelince postacıya rastladı. Ona (Balkanlar, Sırbistan ve Bosna-Hersek) adlı bir dergi getirmişti. İçinde makalesi vardı. Bu makaleyi tekrar okumak, zihnini bu yeni maceradan uzaklaştırıyordu. Ama makale de onda hoşnutsuzluk yarattı. Dizgi yanlışları vardı, kimi yerlerini gülünç buldu. Şimdi artık değiştirmek imkânı da yoktu. Kimi cümleler ona sanki daha açık, daha güzel söylenebilirdi gibi geliyordu.

İşte bu akşam da Kapiya'da oturup, bütün gece Zorka'nın önünde, onun makalesini tartışmışlardı. Baş rakibi de o güzel konuşan mücadeleci Herak'tı. Her şeyi sosyalist ve bağnaz bir açıdan eleştiriyor ve inceliyordu. Ötekiler, tartışmaya arada sırada katılıyorlardı. Öğretmenler susuyor, galip gelene gürültüsüzce bir zafer çelengi hazırlıyorlardı.

Stikoviç kendini çok zayıf savunuyordu. Çünkü şimdi kendisi de birdenbire makalede çok zayıf ve mantıksız yanlar buluyordu. Ama bunu ne pahasına olursa olsun ötekilerin önünde itiraf etmek istemiyordu. Üstelik de, boğucu tozlu sınıfta o gün öğleden sonra geçenlerin hâtırası da ona acı veriyordu. O sıradaki ateşli arzularının amacı, güzel öğretmenin yanındaki o ateşli ısrarların nedeni, şimdi ona pek bayağı ve çirkin görünüyor, kendini genç kıza karşı suçlu ve borçlu hissediyordu. (Genç kız da oturduğu yerden bu yaz gecesinin içinde parıldayan gözlerle ona bakıyordu). O gün okula gitmemiş olması... ve genç kızın şimdi burada bulunmaması için çok şey feda etmeye hazırdı.

Bu ruh hali içinde Herak ona, insanın kendini güçlükle koruyabileceği bir eşek arısı etkisi yapıyordu. Sanki ona sadece makalesi için değil... bu akşam üstü okulda geçenler için de cevap vermek zorundaydı. Şimdi her şeyden

çok istediği şey, buradan uzaklarda olmak... Yalnız kalmak ve rahat rahat genç kızla ve makalesiyle bir ilgisi olmayan şeyleri düşünmekti. Ama işte onuru, onu kendini savunmaya zorluyordu. Stikoviç, Tsyviyiç[36] ile Strosmayer'in Herak da, Kautski ile Bebel'in düşüncelerini ileri sürüyordu.

Herak, Stikoviç'in makalesini çözümleyerek:

— Sen, sapanı öküzlerin önüne koyuyorsun!... diye bağırdı. Her çeşit dert ve sefalet içinde bocalayan Balkan köylüsü ile hiç bir yerde ve hiç bir durumda sağlam ve sürekli iki devlet örgütü kurulamaz. Bağımsız devletlerin kurulması için gerekli olan koşullar, ancak, sömürülen sınıfların, köylü ve işçinin, yani çoğunluğun önceden iktisadi bir özgürlüğe kavuşması ile sağlanabilir. İzlenecek yolun tabiî seyri işte budur. Bunun tersi değil!... Onun için millî kurtuluş ve birlik ancak sosyal durumu düzeltmek ve kurtarmakla olabilir. Yoksa, köylü, işçi ve küçük burjuvazi, yeni politik kuruluşa öldürücü, bulaşıcı bir hastalık gibi, fakirlikleriyle, esaret duygularını da birlikte getirir. Öte yandan da azınlıkta olan sömürücüler ise asalak, gerici görüşle antisosyal hislerini katarlar ki, bununla ne sürekli bir devlet, ne de sağlam bir topluluk kurulabilir.

Stikoviç:

— Bütün bunlar... Kitaplarda yazılan ve yabancı bir ideolojiden gelen sözlerdir azizim! dedi. Uyanan millî güçlerin canlı taşkınlıkları karşısında kaybolup giderler. İlkin Sırpların, sonra da Hırvatlarla Slovenlerin, uyanan bu güçlerin hepsinin amacı birdir. Olaylar, Alman nazariyecilerinin kehanetlerine göre gelişmiyor. Tersine, tarihimizin derin anlamı ve ırkımızın ilhamıyla elele yürüyor. Balkanlarda sosyal problemler, millî kurtuluş hareketleriyle ve savaşlarıyla çözülüyor. Ve her şey mantık çerçevesi içinde gelişiyor. Küçükten büyüğe... bölgeden, kabileden, devlete, millete intikal ediyor. Kumanova ve Bregalnise'deki zaferlerimiz aynı zamanda ileri düşüncenin, sosyal adaletin de zaferi olmadı mı?

Herak:

— Daha belli değil! Göreceğiz bakalım!... dedi.

— Onu şimdi göremeyen, hiç bir zaman göremeyecek demektir. Biz inanıyoruz ki...

Herak :

— Siz, inanıyorsunuz... Biz bir şeye inanmıyoruz... Biz ancak, olumlu delillere ve gerçek olaylara inanmak istiyoruz, diye cevap verdi.

— Türklerin çekilmesi ve Avusturya-Macaristan'ın zayıflaması (ortadan silinmesine doğru ilk adım) gerçekten esaret altına alınmış sınıflarla güneş altındaki yerini tekrar elde etmeye çalışan küçük demokrat milletlerin zaferi değil mi?

— Eğer millî emellerin gerçekleşmesi, sosyal adaletin de gerçekleşmesi demekse... O halde büyük sosyal problemler kalmadı demektir. Artık millî ideallerinin çoğunu gerçekleştirmiş ve bu bakımdan tatmin olunmuş olan Batı Avrupa devletlerinde, artık, ne büyük sosyal problemlerin, ne de bir hareket ve çatışmanın olmaması gerekirdi. Oysa, hiç de böyle olmadığını görüyoruz. Tam tersine.

Stikoviç biraz yorgun cevap verdi:

— Ben de sana tekrar ediyorum ki, millî birliğe dayanan bağımsız devletler kurulmadıkça... ferdin ve toplumun özgürlüğü çağdaş anlama göre gerçekleşmedikçe, sosyal kurtuluştan sözedilemez. Çünkü bir Fransızın dediği gibi; ilkin siyaset.

Herak:

— İlkin mide!... diye sözünü kesti.

Bu noktada hepsi bağırışmaya başladı. Zararsız bir öğrenci tartışması bir gençlik kavgası biçimine dönüşmüştü. Hep bir arada konuşuyor, birbirlerinin sözünü kesiyorlardı. Ortaya atılan esprili bir sözle kavga dindi ve kahkahalar duyuldu.

Bu, Stikoviç için, yenilgi ve geri dönme hissini vermeden tartışmayı kesmek ve susmak için bir vesile oldu.

Zorka ve Zagorka, Ranko ve Velimir'in eşliğinde saat ona doğru evlerine dönünce ötekilerde dağılmaya başladılar. En sonraya Stikoviç ile Nikola Glasinçonin kalmıştı.

İkisi de bir yaştaydı. İkisi de bir zamanlar birlikte liseye gitmiş ve Saray-Bosna'da da birlikte kalmışlardı. Birbirlerini çok yakından tanıdıkları için birbirlerini doğru olarak değerlendirmesini ve birbirlerini gerçekten sevmesini bilmiyorlardı. Yıllar geçtikçe aralarındaki uçurum da açılmış, derinleşmişti. Her tatilde bu küçük kasabada buluşuyor, birbirlerini ölçüyor ve ayrılmaz iki düşman-arkadaş gibi görünüyorlardı. Şimdi üstelik o güzel öğretmen Zorka da aralarına girmişti. Çünkü uzun kış aylarında Glasinçanin ile Zorka arasında içten bir yakınlık kurulmuş, delikanlının kıza olan aşkı ve düşkünlüğü gizlenemez bir hale gelmişti. O, bu aşka, hayatlarından hiç memnun olmayanların bütün acılığıyla atılmıştı. Ama yaz ayları gelip de öğrenciler akın edince, Zorka'nın Stikoviç'e gösterdiği ilgi hassas Glasinçanin'in gözünden kaçmamıştı. Onun için aralarındaki gizli gerginlik, son zamanlarda büsbütün artmıştı. Bütün tatil süresince daha hiç başbaşa kalmamışlardı. Şimdi ilk defa olarak böyle yalnız kalınca her ikisinin de ilk düşüncesi hemen kaçıp gitmek oldu. Tatsız bitmeye mahkûm olan bir sohbete başlamak istemiyorlardı. Ama gençliğe özgü anlamsız bir duygu, isteklerini yerine getirmelerine engel oluyordu.

Bu zor durumda bir fırsat onlara yardım etti. Ve hiç olmazsa ikisini de sıkan ağır sessizliğin yükünü bir süre hafifletti. Karanlıkta köprüde gezinen iki kişinin sesi geliyordu. Yavaş yürüyorlardı. Gelip Kapiya'da, korkuluğun köşesinde durdular. Sofrada oturan Stikoviç ile Glasinçanin onları görmüyor ama seslerini işitiyorlardı. Gelenler kendilerinden genç iki arkadaşlarıydı. Toma Galus ile Fehim Bahtiyaroviç. Her gece Stikoviç ile Herak'ın çevresinde toplanan liselilerden, üniversiteliler grubundan biraz uzakta durmuşlardı. Galus onlardan küçük olmasına rağmen millî hatip ve

şair olarak Stikoviç'in rakibiydi. Onu sevmiyor ve beğenmiyordu. Bahtiyaroviç'e gelince... Az konuşan, kibirli, güzel bir gençti. Tam bir bey torunu.

Toma Galus, uzun boylu, kırmızı yanaklı, mavi gözlüydü. Babası Alban Galus (Alban Von Gallus) Burgenland'ın eski bir ailesinin son evlâdıydı. Kasabaya işgalden sonra memur olarak gelmişti. Yirmi yıl "Sular ve Ormanlar Muhafaza Müdürlüğü" etmiş.. Şimdi emekliye ayrılmıştı. Daha ilk zamanlar Vişegrad'da kasabanın en zenginlerinden Hacı Toma Stankoviç'in kızıyla evlenmişti. Kız, güçlü kuvvetli, esmer, iradeli ve biraz geçkindi. Üç tane çocukları olmuştu. İki kız, bir oğlan. Üçü de Sırp Kilisesinde vaftiz edilmiş ve Vişegrad'lı çocuklar gibi, tam Hacı Toma'nın torunları gibi büyümüşlerdi. İhtiyar Galus uzun boyluydu. Vaktiyle çok yakışıklıydı. Kibar bir gülüşü ve şimdi beyazlaşmış olan gür saçları vardı. Çoktan gerçek Vişegrad'lı olmuştu. Kasabanın Mösyö Albo'suydu. Yeni kuşak onun, sonradan gelme bir yabancı olduğunu aklına bile getirmezdi. Onun, kimseye zarar vermeyen iki tutkusu vardı. Av ile pipo! Sırp olsun, Müslüman olsun pek çok dost edinmişti. Onları avcılık tutkusu bağlıyordu.

Çünkü onlarla birlikte doğup büyümüş gibi özelliklerinin çoğunu benimsemişti: Özellikle neşe dolu sükûnetleriyle, sakin sohbetlerini.

Galus bu yıl Saray-Bosna lisesinde bakalorya imtihanını vermişti. Sonbaharda öğrenimine devam etmek üzere Viyana'ya gidecekti. Bu konuda aile içinde görüş ayrılığı vardı. Babası onun teknik bilimleri ya da ormancılığı tercih etmesini istiyordu. Ama kendisi edebiyat fakültesine girmek niyetindeydi. Çünkü Toma babasına sade dış görünüşleriyle benziyordu. Eğilimleri ve hevesleri tamamiyle ters bir yöne gidiyordu. Çok iyi bir öğrenciydi. Alçak gönüllü ve her şeyde örnek olacak öğrenci... İmtihanlarını âdeta oyun oynar gibi kolaylıkla veriyor. Ama aslında biraz karışık ve dağınık olan manevî emellerini gerçekleştirmek için çırpınıyordu. Bu emeller, okul çevresini ve resmî program çerçevesini aşan şeylerdi. Saf, temiz yürekli, ama zihni daima endişeli ve mütecessis olan öğrencilerdendi.

Kendi yaşındaki bir çok gencin geçirdiği, cinsel hayatın o acı ve tehlikeli krizlerini bilmiyordu. Ama buna karşılık, entellektüel endişelerini de pek güç yatıştırabiliyordu. Bu tip insanlar çoğu zaman hayatta, her işi bir kez deneyen ama belli bir yolu ve sürekli bir işi olmayan, orjinal ve enteresan kişiler olarak kaldılar.

Gençler, sadece gençlik ve olgunluk çağının tabiî ihraçlarına boyun eğmekle kalmazlar. Aynı zamanda çağdaş düşünce akımlarına, modaya, gençlerin üzerinde geçici olarak egemenlik kuran zamanın geleneklerine de uymak, onların da kefaretini ödemek zorundadırlar. Galus da, hem şiir yazıyor, hem devrimci millî gençlik örgütlerinde faal üyelik yapıyordu. Beş yıldan beri de isteğe bağlı Fransızca derslerine gidiyordu. Özel olarak edebiyat ve felsefe ile uğraşıyordu. Yorulmak bilmeden, tutkuyla okuyordu. Pek çok yabancı eser okumuştu.

Saray-Bosna lisesindeki o devrin gençleri, tanınmış ve önemli bir Alman yayınevi olan (Reclam’s Üniversal -bibliothek)in kitaplarını okurlardı. Bunlar, küçük puntolarla yazılmış sarı kaplı, ucuz, küçük kitaplardı ve o çağ gençlerinin başlıca manevî gıdasını meydana getiriyordu. Onların sayesinde sadece Almanca eserleri değil, bütün dünya edebiyatının şaheserlerini de Almanca çevirilerinden okuyabiliyorlardı. İşte Galus, modern Alman filozoflarını, özellikle Nietzsche ve Stirner’i böylece tanımış ve Milyatska[37] kıyılarında uzun gezintiler sırasında, soğuk ve neşeli bir tutkuyla onlar üzerine bitip tükenmeyen tartışmalara girişmişti. Çoğu gençlerin yaptığı gibi bilgisiyle kişisel yaşamını asla karıştırmazdı. Böylece vaktinden önce olgunlaşmış, çeşitli bilgilerle fazla yüklenmiş liselilere o devirde çok rastlanıyordu. İyi bir öğrenci ve bozulmamış bir genç olan Galus’da, gençliğin o serbestliği ve aşk taşkınlıkları, atak düşünceler, aşırı bir okuma hevesiyle kendini gösteriyordu.

Fehim Bahtiyaroviç, sadece annesi tarafından Vişegrad’lıydı. Babası Rogatitsa’lıydı. Hâlâ da orada kadılık ediyordu. Ama annesi, buranın en soylu bir ailesi olan Osmanagiç’lerdendi. Çocukluğundan beri yaz tatillerini

annesiyle, annesinin ailesinde geçiriyordu, ince, narin, tığ gibi bir gençti. Mafsalları ince ama güçlüydü. Onda her şey ölçülü, sönük ve örtülüydü. Sanki güneşte kalmış gibi yanık bir teni, ince, çekik bir yüzü vardı. Yanık renkli esmer teninde koyu mavi çizgiler görünüyordu. Az ve kısa hareketler yapardı. Siyah gözlerinin etrafı mavi gölgelerle çevrilmişti. Kalın, çatma kaşları, güzel biçimli dudakları vardı. Bu dudakların üstünde de henüz terleyen siyah incecik bıyıklar görünüyordu. Böyle yüzlere Acem minyatürlerinde rastlanır. O da bu yaz bakaloryasını vermiş, Viyana'da doğu dillerine çalışmak için hükümetten bir burs bekliyordu.

İki genç başlanmış bir konuşmayı sürdürüyorlardı. Konu, Bahtiyaroviç'in seçtiği branştı. Galus, doğu dillerini seçmekle yanıldığını ona anlatmaya çalışıyordu.

Galus her zaman arkadaşından daha çok ve daha heyecanlı konuşuyordu. Çünkü kendini dinletmeye alışmıştı. Konferans vermesini de pek severdi. Oysa Bahtiyaroviç, az ve kısa konuşuyordu. Kendisine özgü inançları olan ve başkalarının etkisi altında kalmayan kişilerdendi.

Galus, okumuş gençlerin çoğu gibi, söylediği sözlerden, kullandığı deyimlerden, yaptığı pitoresk karşılaştırmalardan memnundu ve her şeyi genelliğe dökmekten hoşlanıyordu. Oysa arkadaşı, soğuk, ilgisiz ve kısa cevaplar veriyordu.

Taş sıranın üstünde bir kenera büzülmüş oturan ve karanlıkta kalan Stikoviç ile Glasinçanin susuyordu. Köprünün üstündeki arkadaşlarının konuşmasını dinlemek için sanki anlaşmışlardı. Galus ateşli konuşuyordu.

— Bu çeşit sorunlarda sizler, bey oğulları, çoğu zaman yanılıyorsunuz. Yeni, zamanlar düzeninizi bozduğu için dünyada artık kendinizi rahat hissetmiyorsunuz! Sizler, için doğu gelenekleri ve düşüncesi, yüzyıllarca egemenliğinizin temelini meydana getirmiş olan sosyal ve hukuk düzenine sıkıca bağlıdır. Bunu anlıyorum ama bu, Orientalisme'i bir bilim olarak kavradığınıza delil olamaz. Doğulusunuz. Kabul... Ama bunun için

Orientalist olmak zorunda olduğunuzu sanıyorsanız yanılıyorsunuz. Genel olarak bilime istidadınız yok... Gerçek bir eğiliminiz de yok.

— Ya?...

— Hayır, yok... Bunu kesin olarak söylerken sizleri kıracak, fenanıza gidecek bir şey söylemiyorum. Tam tersine, bu toprakların biricik efendilerisiniz... Ya da daha doğrusu idiniz! Yüzyıllar boyunca, egemenliğinizi genişlettiniz, güçlendirdiniz. Onu kâh kılıçla, kâh kitapla, dinî, hukukî ve askerî bakımdan savundunuz! Bu da sizi savaşçı, idareci, devlet adamı yaptı. Bu sınıfa giren insanlar dünyanın hiç bir yerinde soyut bilimlerle uğraşmazlar. Ekonomi, politika, hukuk öğrenimi sizin içindir. Çünkü sizler olumlu bilgiler için yaratılmış insanlarsınız. Egemen sınıfından olanlar her yerde ve her zaman böyledirler.

— Yani kültürsüz kalmanız gerekiyor demektir.

— Hayır, bu... ne iseniz o kalmanız gerekiyor demektir. Daha doğrusu ne idiyseniz demek gerek. Buna zorunlusunuz... Çünkü hiç kimse hem olduğu gibi kalıp, hem de onun tersi olamaz.

— Ama bugün artık egemen sınıf değiliz. Bugün hepimiz eşitiz.

Bahtiyaroviç bunları gurur ve alayla karışık bir acılıkla söylemişti.

— Değilsiniz... Tabiî ki değilsiniz.. Vaktiyle sizi olduğunuz gibi yapan koşullar çoktan değişti. Ama bu demek değildir ki sizler de aynı hızla değişebilirsiniz. Sosyal bir sınıfın temeli yıkıldığı halde kendisinin aynı kaldığı ilk defa görülmüyor. Hayat şartları değişir ama bir sınıf insan ne ise öyle kalır. Çünkü ancak böyle kalmakla yaşayabilir ve yine böyle kalarak, ölür.

Görülmeyen gençlerin konuşması bir an kesildi. Konuşma Bahtiyaroviç'in susmasıyla kesilmişti.

Açık gökyüzünde, ufkun sonunda, siyah dağların üstünde fırtınaya tutulmuş gibi çarpık bir ay göründü. Üstünde Türkçe yazılar bulunan

mermer levha mavi karanlıklar içinde, hafif ışıklı bir pencere gibi aydınlandı.

Bahtiyaroviç bir şeyler söyledi ama öylesine yavaş konuşuyordu ki Stikoviç ile Glasinçanin ancak tek tük... birbirini tutmayan kelimeler işitebiliyordu. Gençler, konuşurken, bir düşünceden ötekine kolaylıkla atlar, başka bir konu ile meşgul olmaya başlarlar. Doğu dilleri etüdünden, önlerindeki beyaz mermerin üstündeki yazılara geçtiler. Şimdi köprüden ve onu yaptırandan söz açmışlardı.

Galus'un sesi çok daha yüksek ve anlamlıydı. Bahtiyaroviç'in böyle anıtlar yaptıran Sokullu Mehmet Paşa ile Osmanlı idaresi üzerine söylediği övücü sözleri doğrulamakla birlikte Sırp milletinin, geleceği, geçmişi, kültürü ve uygarlığı üzerine milliyetçi görüşlerini ateşli ateşli anlatıyordu. Çünkü bu öğrenci sohbetlerinde herkes kendi düşüncesini izler.

Galus da:

— Hakkın var, diyordu. Her halde bir dahi olması gerek. Bizim kanımızdan olup yabancı bir imparatorun hizmetinde yükselenlerin ne birincisi, ne de sonuncusudur. Biz İstanbul, Roma ya da Viyana'ya, devlet adamı, asker ve sanatçı olarak bu ayarda yüzlerce insan verdik!... Milletimizin büyük gücü ve modern bir devlet biçiminde birleşmesinin anlamı şudur ki: Şimdiden sonra değerlerimiz ülkemizde kalacak... Burada gelişecek ve genel kültüre yardımı yabancı merkezlerden değil, buradan ve bizim ismimizle yapacak.

— Bu merkezlerin bir rastlantı ile kurulduğunu ve istenildiği zaman istenildiği yerde yenilerinin kurulabileceğini mi sanıyorsun?...

— Rastlantı ya da değil!... Bugün mesele o değil. Nasıl kurulduklarının önemi yok, önemli olan şey bugün bozulmaları, sönmeleri, ortadan kalkmaları ve yerlerini tarih sahnesine çıkacak yeni merkezlere bırakmalarıdır. Milletin kendini dolaysız gösterebileceği genç ve hür merkezlere.

— Demek Sokullu Mehmet Paşa, yukarıda Sokoloviç’te bir köylü olarak kalsaydı yine bu mertebeye yükselecek... Ve şu dakika üstünde konuştuğumuz köprüyü yaptıracaktı, öyle mi?...

— O çağda elbette hayır!...

Bahtiyaroviç susuyordu. Onun bu, susuşu, şiddetli bir muhalefet gibi Galus’u çileden çıkarıyor, sesi yükseliyor ve gittikçe sertleşiyordu. O devirde millî edebiyatta çok kullanılan kelimelerle ve yaratılışındaki şiddetle devrimci gençliğin plânlarını ve ödevlerini sayıp döküyordu.

— Irkın uyanan canlı güçlerinin hepsi harekete geçecek... ve onun darbeleri altında halkın zindanı olan Avusturya-Macaristan imparatorluğu elbet yakında yıkılacak. Bugün millî atılışlarımıza engel olan, onları uyutup parçalayan, milliyetçilik aleyhindeki o geriletici güçler zayıflayacak, yenilecek. Bunların hepsi de gerçekleşecek, çünkü yaşadığımız çağın zihniyeti en büyük müttefikimizdir. Çünkü esaret altında bulunan öteki küçük milletlerin çabaları bizimle aynı yöne gitmektedir. Zamanımızdaki milliyetçilik çeşitli dinlerin, modası geçmiş inançların etkilerini de alt edecek ve mileti yabancıların sömürüsünden kurtaracak. İşte millî bir devlet o zaman doğacak!..

Galus bu sefer de bu yeni devletin güzelliğini ve üstünlüğünü saymaya başladı. Bu devlet bütün güney Slavlarını, bir kurtarıcı rolünü oynayan Sırbistan’ın etrafına toplayacaktı. Bu devlet vatandaşın eşitliği, millî haklarını, dinsel inançlarını korumak temelleri üzerine kurulacaktı. Konuşmasında, bugünün ihtiyaçlarını belirten sözlerle, anlamı belirsiz atak deyimler birbirine karışıyordu. Bu ırkın, daima bir istek olarak kalacağı tahmin edilen, derinden ve içten gelen istekleriyle gündelik hayatın gerçekleşebilecek olan ihtiyaçlarından, kuşaklar boyunca olgunlaşan, ama yalnız gençlerin görüp anlatabildikleri büyük gerçeklerden, mitolojik bir meşale gibi gençlikten gençliğe geçen, hiç sönmeyen, ama hiç bir zaman da gerçekleşmeyen o ezelî hülyalardan sözediyordu. Genç adamın sözlerinde eleştiriye dayanamayacak olan düşünceler bulunduğu gibi, tecrübeye

gelemeyecek olan teoriler de vardı. Ama aynı zamanda taze bir soluk... İnsanlık ağacını gençleştiren ve yaşatan değerli bir özsu da vardı.

Bahtiyaroviç susuyordu.

Galus sanki bu, hemen o gün ya da ertesi gün olacak bir işmiş gibi arkadaşını inandırmaya çalışıyordu.

— Bak göreceksin Fehim!... diyordu. İnsanlığın ilerlemesine en büyük yardımı yapacak olan bir devlet kuracağız. Öyle bir devlet ki, orada harcanan bir çaba makbul, her fedaî bir ermiş olacak, her orijinal düşünce bizim dilimizle söylenecek, her hareket bizim adımızı, mührümüzü taşıyacak. O zaman, serbest çalışmamızın meyvası olan dehamızı belirten eserler meydana getireceğiz, öyle eserler ki, onların yanında, yabancı idarecilerin yüz yıllar boyunca yaptıkları şeyler, bir çocuk oyuncağı gibi saçma kalacak. En büyük uçurumların, en derin ırmakların üstüne köprüler kuracağız. Ve daha güzel daha büyük yeni köprüler kuracağız. Hem bunu, yabancı merkezleri esirleşmiş milletlerle birleştirmek için değil, kendi topraklarımızı, kendi devletimizi dünyanın öbür yanlarıyla birleştirmek için yapacağız. Bizden önce gelen kuşakların özledikleri şeyleri yapmak şüphe yok ki bizim ödevimizdir. Özgürlük içinde doğan, adalete dayanan bir devlet, Tanrısal düşüncenin yeryüzünde gerçekleşen bir damlası gibidir.

Bahtiyaroviç susuyordu. Galus'un sesi alçalmaya başlamıştı. Düşüncesi yükseklere çıktıkça sesi kısılıyor, boğuklaşıyor, ateşli ve güçlü bir mırıltı haline geliyordu. Nihayet gecenin o büyük sessizliği içinde büsbütün kaybolup gitti. Artık her ikisi de susuyordu. Buna rağmen havada Bahtiyaroviç'in sessizliğinin ağırlığı vardı. Sanki bu susuş, karanlıklar içinde aşılmaz bir duvar gibi yükseliyor... ve gerçekten varmış izlenimini veriyor... ve bu varlık... ağırlığıyla Galus'un sözlerini yalanladığı gibi dilsiz ve sessiz, düşüncesini de belirtiyordu:

"Dünyanın kurallarını, hayatın ve insan ilişkilerinin temellerini belirten yüzyıllardır. Ama bu, değişmeyecekler demek değildir. Yalnız insan

hayatıyla ölçülünce, sonsuz gibi görünürler... Onların devamı ile bir insan ömrü arasındaki ilişki, tıpkı bir ırmağın yüzündeki dalgalı su ile dibindeki durgun görünen suya benzer... Biri dalgalı, hareketli ve hızlı, ötekisi hissolunmayacak kadar ağır akar. Ve bu, merkezleri değiştirmek düşüncesi bile zararlı bir şeydir. Bu, büyük ırmakların kaynaklarını, dağların yerlerini değiştirmeye benzer. Ani değişiklikler isteği ve onları kuvvet zoru ile gerçekleştirmek düşüncesi, insanda çoğu zaman bir hastalık gibi belirir, daha çok kafasında güçlenir. Yalnız şu var ki, bu kafalar iyi düşünemezler. Sonunda bir sonuca varamaz. Çoğu zaman da omuzları üstünde kalmazlar. Çünkü dünyayı yürüten ve idare eden insanların istekleri değildir. İstekler, rüzgâra benzer... Tozları bir yandan alıp öbür yana götürür, bazan bütün ufku karartır. Ama sonunda sakinleşir. Yatışır ve arkasından dünyayı yine o sonsuz biçimiyle bırakır... Yeryüzündeki sürekli eserler Allahın iradesiyle meydana gelir. İnsan, ona körükörüne boyun eğen bir âletten başka bir şey değildir. Arzudan, insanoğlunun isteğinden doğan bir eser, ya gerçekleşemez, ya da sürekli olamaz. Demek ki iyi değildir. Gece Kapiya'da, karanlık gökyüzünün altında söylenen bütün bu coşkun ve cüretkâr sözler de bir şey değiştirecek değildir. Onlar da dünyanın büyük ve sürekli gerçeklerinin üstünden aşarak, gidip arzularının sükûnet buldukları o yerlerde kaybolacaklar. Gerçek olan şu var ki, büyük adamlar ve büyük yapılar, insan gururunun o boş ve geçici istekleriyle bir ilgisi olmayarak daima Tanrısal iradenin onlara belirttiği yerlerde yetişip yükseleceklerdir."

Ama Bahtiyaroviç bu sözlerin hiç birini söylemedi. Bu Müslüman çocuğu gibi felsefelerini kanlarında taşıyanlar, onunla yaşar ve onunla ölürler. Onu sözlerle anlatmayı bilmez, bunu gerekli görmezler.

Uzunca bir sessizlikten sonra Stikoviç ile Glasinçanin duvarın arkasındaki görünmeyen arkadaşlarından birinin sigarasını attığını ve onun, uçan bir yıldız gibi büyük bir kavis çizerek köprüden Drina'ya düştüğünü gördüler, aynı zamanda iki arkadaşın yavaşça ve sessizce çarşıya doğru uzaklaştığını işittiler. Arkalarından ayak sesleri de kesildi. Yalnız kalınca,

tekrar sıçrayarak kendilerine geldiler. Sanki yeni rastlamış gibi bakıştılar. Ayın zayıf ışığında yüzleri, karanlıkta ışığın oynaşıp birbirini kestiği düzeylere benziyor ve onlara olduklarından daha yaşlı bir görünüş veriyordu. Sigaraları birden fosforlu gibi parladı. Her ikisi de durgundu. Sebepleri ayrı olmakla birlikte aynı derecede perişandılar. Her ikisinin bir isteği vardı: Kalkıp eve gitmek. Ama ikisi de, günün sıcağından hâlâ ılık kalan taşın üstünde âdeta mıhlanmış gibi duruyordu. Görülmeden dinledikleri genç arkadaşlarının konuşmaları her ikisi için de bir nimet olmuştu. Birbirlerine hesap vermek, açıklamalarda bulunmak zorunluğunu geri bırakmıştı. Ama artık hesap vermekten kaçınılmazdı. Söze ilkin Stikoviç başladı:

— Herak'ın az önceki iddialarını işittin mi? Ama hemen durumunun ne kadar zayıf olduğunu anladı ve sustu.

Duruma hâkim olduğunu hisseden Glasinçanin cevap vermedi.

Stikoviç sabırsızlanarak devam etti:

— Rica ederim... Bugün bizim için ihtilâl yolu ile gerçekleştirilecek millî bir kurtuluş ve millî birlik en ön planda gelirken, sınıflar arasındaki mücadeleden sözetmek, bir takım anlamsız öğütlerde bulunmak, gülünç değil mi?

Stikoviç'in sesinde konuşmaya davet eden bir çağırış... ve sorular vardı. Ama Glasinçanin yine karşılık vermedi. Düşmanlık ve intikam duygularıyla dolu bu sessizliğin içinde bir müzik sesi yükseldi. Bu, sol kıyıdan, Ordu Evinden geliyordu. Birinci katın pencereleri aydınlık ve ardına kadar açıktı. Piyanonun eşliğinde bir keman çalınıyordu. Keman çalan Alay doktoru (Regimentsartz) Doktor Balach'a, Garnizon komutanı Albay Bauer'in karısı eşlik ediyordu. Schubert'in piyano ve keman için bir sonatının ikinci bölümünü çalıyorlardı. Çok iyi anlaşarak çalmaya başlamışlardı. Ama, yarıya gelmeden piyano ileriye gidiyor, keman makamı bozuyordu. Kısa bir süre sustuktan sonra (herhalde o güç pasaj üzerinde konuştular) parçayı

yeni baştan aldılar. Her gece böyle çalışıyor, geç vakte kadar çalıyorlardı. Albaya gelince: O da başka bir odada çoğu zaman o bitip tükenmeyen kumar partilerine dalıyor, bazen de bir Avusturya sigarası içiyor, ya da bir şişe Mostar şarabı yanında uyukluyordu. Genç subaylar da, aralarında, âşık müzisyenler üzerine şakalar yapıyorlardı.

Gerçekten de Madam Bauer ile genç doktor arasında aylardan beri karmaşık ve güç bir macera gelişmeye başlamıştı. En keskin zekâlı subaylar bile aralarındaki ilişkinin niteliğini anlayamamışlardı. Bazıları bu ilişkinin tamamen plâtonik olduğunu söylüyor, (tabiatıyla bu nazariyeye gülüyorlardı) bazıları ise vücudun da ona düşen rolü oynadığını iddia ediyorlardı.

Her ne ise, bu ikisi hiç ayrılmıyordu. Ve tabiî, bu, aslında iyi bir adam olan, ama görevinin ağırlığı, yılların yükü, şarabın ve sigaranın etkisiyle sersemleşen Albayın babac rızasıyla oluyordu.

Bütün kasaba ikisini bir çift olarak tanıyordu. Zaten subayların herkesten ayrı, özel bir yaşantıları vardı. Sade Vişegrad'ın yerlileri ile değil, yabancı memurlarla bile temas etmiyorlardı. Nadide çiçekleri olan yuvarlak ve yıldız biçimi tarhlarla süslü parklarına girerken bir tabelâ vardı.. Üstünde, köpeklerin ve sivillerin içeri girmesi yasak olduğu yazılıydı. Eğlenceleri de, işleri de, üniformasız olanlara yasaktı. Gerçekten de bütün hayatları; güçlerinin en büyük yaratıcısıymış gibi hayatlarının herkesten ayrı kalmasına dikkat eden, kendi içine kapanan, hayatın insanlara verdiği her şeyi: Şerefi ya da felâketi, acılığı ya da tatlılığı parlak ve sert bir görünüş altında gizleyen ayrıcalı, büyük, kendi içine kapalı bir kastın hayatıydı.

Ama hayatta öyle şeyler vardır ki, nitelikleri gereğince gizli kalamazlar. En sağlam çerçeveleri bile çatlatır, en sıkı korunan sınırları bile aşar. Osmanlılar der ki: "Üç şey saklanamaz: Aşk, öksürük ve fakirlik." Bu sevişen çift için de durum böyle idi. Kasabada genç, ihtiyar, ya da çocuk, onlara rastlamayan kimse yoktu. Çevrelerindeki her şeye karşı kör ve sağır, sadece kendi dünyalarına dalmış olarak Vişegrad'ın tenha yollarında

dolaşıyorlardı. Çobanlar bile onlara alışmıştı. Tıpkı mayısta yol boyunca yaprakların altında çifter çifter birbirine sokulmuş olarak görülen böcekler gibi... Onlara günün her saatinde her yerde rastlamak kabildi. Drina ve Rzav'ın etrafındaki eski kalenin duvarları dibinde, şehirden çıkan yolda, Strajiste civarında, her yerde... Kâh atlar üstünde, kâh araba içinde geçiyorlar, ama çoğu zaman yaya geziyor ve yalnız birbiri için yaşayan iki kişinin ağır adımlarıyla yürüyorlardı. Bunlar... dünyada birbirlerine söyleyeceklerinden başka hiç bir şeyle ilgileri olmadığını gösteren insanlardı.

Erkek, Macarlaşmış bir Slovak'tı. Fakir bir memurun oğluydu. Devlet hesabına okumuştu. Gençti, gerçekten bir müzisyendi. Zengin ve soylu Avusturyalı ve Alman subaylarla kendini aynı ayarda hissetmemekkten acı duyan haris ve hassas bir adamdı. Kadın kırkını aşkındı. Ondan sekiz yaş büyüktü. Ama uzun boylu, sarışın, ilerlemiş yaşına rağmen pembe tenli, güzel bir kadındı. İri parlak gözleri vardı. Tavrı ve edasıyla, genç kızları öylesine hayran bırakan kraliçe resimlerine benziyordu. Her ikisi de, gerçek ya da hayalî birtakım sebepler yüzünden hayatlarından memnun değillerdi. İkisinin de ortaklaşa bir şikâyetleri vardı. Çoğu havaî ve basit olan subayların arasında, bu küçük kasabada kendilerini sürgündeymiş gibi mutsuz hissediyorlardı. Onun için de ikisi kazaya uğrayanlar gibi birbirlerine sokuluyor, birbirlerinin varlığı içinde eriyor, uzun sohbetlerde veya şimdiki gibi müziğin büyülü dünyasında kaybolarak kendilerini unutuyorlardı.

Müziğiyle, iki gencin arasında sürüp giden acı sessizliği dolduran görülmeyen çift işte bunlardı.

Gecenin sessizliği içine dökülen müzik melodileri, bir an tekrar birbirlerine karıştı ve bir süre için kesildi. Ortalığı kaplayan sessizlikte Glasinçanin katı bir sesle konuşmaya başladı. Stikoviç'in son sözlerine karşılık veriyordu:

— Gülünç mü dedin? Eğer doğru söylemek gerekirse, bu tartışmada gülünç olan çok şey var.

Stikoviç birden ağzından sigarasını çekti. Glasinçanin yavaş, ama kesin bir sesle düşüncesini anlatıyordu. Bu düşüncenin, bu gecenin ilhamı olmadığı belliydi. Her halde onu çoktan beri üzen bir şeydi.

— Bütün tartışmaları dinliyorum... Sizin ikinizinkini de... Kasabanın öteki okumuş gençlerininkini de... Hepsini dinliyorum. Gazeteleri, dergileri okuyorum. Sizi dinledikçe daha çok anlıyorum ki, yazılı ya da sözlü, bütün bu tartışmaların hayatla, hayatın gerçek problemleri ve ihtiyaçları ile hiç bir ilgisi yok. Çünkü hayatı, gerçek hayatı, elden geldiği kadar yakından inceliyorum... Onu başkalarında görüyor, kendimde hissediyorum. Belki de yanılıyorum... maksadımı anlatamıyorum. Ama, çoğu zaman şöyle düşünüyorum: Teknik ilerlemeler dünyada nisbî bir barış, bir çeşit durgunluk, özel bir atmosfer, gerçek olmayan sahte bir hava yarattı, bundan yararlanan bir sınıf halk da, aydın dediklerimiz de, dünyaya ve hayata bakışları ve düşünceleriyle eğlenceli bir tembel oyunu oynamak imkânını buldular. Bu... içinde egzotik çiçekler yetişen sahte iklimli bir çeşit kış bahçesine benzer... Ama bir yığın canlının üstünde kımıldadığı gerçek ve sağlam temelle... yâni toprakla hiç bir ilgisi olmayan bir fikir bahçesine. Bu yığının alınyazısını ve ona belirttiğimiz amaca ulaşması için atılacağı mücadeledeki davranışını tartıştığımızı sanıyorsunuz. Ama gerçekte: Kafanızda dönen tekerleklerin ne bu yığının yaşantısıyla, ne de genel olarak hayatla bir ilgisi var. İşte... Oyunumuzun tehlikeli olduğu nokta da bu... Hem başkaları için, hem de sizin için tehlikeli olabilir.

Glasinçanin sustu. Bu iyi düşünülmüş uzun konuşma, Stikoviç’i bir hayli şaşırttı. Ne ona karşılık verebildi, ne de onu susturabildi... Sadece “tehlikeli” sözünü işitince eliyle alaycı bir işaret yaptı. Bu da Glasinçanin’i sinirlendirdiği için daha büyük bir şiddetle devam etti:

— Vallahi insan sizi dinleyince, bütün meseleler başarı ile çözüldü, bütün tehlikeler sonsuz olarak uzaklaştırıldı, bütün yollar düzelip açıldı; artık

üstünde yürümekten başka yapılacak bir şey kalmadı sanır. Oysa hayatta, kesin olan bir şey yoktur. Hiç bir şey kolayca çözülmediği gibi, onu tamamen çözmek umudu da yoktur. Tam tersine, her şey güç ve karmaşıktır. Amacı ile uygun olmayan tehlikelerle karşı karşıyadır ve insana pahalıya mal olur. Ortada ne Herak'in atılgan tasavvurlarından, ne de, senin büyük hayallerinden bir iz var!.. İnsanoğlu bütün ömrü boyunca üzülür durur ve hiç bir zaman, ne ona gerekli olanını, ne de istediğini elde etmeyi başarır. Sizin nazariyeleriniz gibi nazariyeler, sadece onun kumar zevkini tatmin eder... Gururunu okşar ve hem kendini, hem başkalarını aldatır. İşte gerçek bundan ibaret... Veya bana öyle geliyor.

— Hiç de öyle değil... İnsanoğlunun ilerleyişini, mücadelesindeki anlamı, dolayısıyle bu mücadeleye yön veren nazariyeyi anlamak için tarihin çeşitli çağlarını birbiriyle karşılaştırmak gerek.

Bu sözler Glasinçanin'e yarıda kalmış öğrenimine bir imâ gibi geldi ve her zamanki gibi onu ürpertti:

— Ben tarihle uğraşmıyorum, dedi.

— Belli!.. Uğraşsaydın görürdün...

— Ama sen de tarihle uğraşmıyorsun.

— Nasıl ben?.. Yâni... Elbette uğraşıyorum.

— Tabiî bilimlerin yanı sıra mı?

Sesinde hain bir titreyiş vardı. Stikoviç bir an şaşaladı. Sonra ölü bir sesle karşılık verdi:

— Madem ki öğrenmek istiyorsun... Evet... Tabiî bilimlerden başka politika, tarih ve sosyal sorunlarla da uğraşıyorum.

— Hepsine yetişebiliyorsan aşkolsun!.. Çünkü bildiğime göre üstelik hatip, propagandacı, şair ve âşıksın da.

Stikoviç, canı sıkılmış bir tavırla gülümsedi. Boş sınıfta geçirdiği öğleden sonrayı hatırladı. Ve bu, zihninden uzak ama, acı bir anı gibi gelip geçti. O

zaman, kendisi kasabaya gelmeden önce, Zorka ile Glasinçanin arasında sıkı bir samimiyet bulunduğunu birden hatırladı. Sevmeyen bir adam ne başkasının aşkının büyüklüğünü, ne kıskançlığının gücünü, ne de içinde gizlenen tehlikeyi anlayabilir.

İki gencin konuşması zaten başından beri havada bulunan bir düşmanlık, kişisel ve zehirli bir kavga biçimine döküldü. Bu kavgadan ikisi de kaçınmadı. Tıpkı aralarında kaba ve öfkeli oyunlar oynayan genç hayvanlara benziyorlardı.

— Ben ne yaparsam yapayım, ne olursam olayım, bu nihayet kimseyi ilgilendirmez! Ben senin kerestelerine, tartılarına karışıyor muyum?..

Durumunu imâ eden en küçük bir söz Glasinçanin'i daima öfkelendiriyordu.

— Benim tartılarımı şimdi bir yana bırakalım! dedi. Onların sayesinde yaşıyorum ama onlarla vurgunculuk yapmaya kalkışmıyorum. Ne kimseyi aldatıyor, ne de kimseyi baştan çıkarıyorum!..

— Ben kimi baştan çıkarmışım?..

— Baştan çıkarılmalarına izin verenleri.

— Yalan söylüyorsun!..

— Doğru söylüyorum... Bunun doğru olduğunu sen de pekâlâ bilirsin. Mademki bana meydan okuyor, beni kışkırtıyorsun... Sana kim olduğumu da söyleyeceğim!..

— Hiç meraklı değilim!..

— Ben yine de söyleyeceğim... İnsan bütün gün odunların üstünden atlasa bile yine görmeye, hissetmeye ve düşünmeye vakit bulabilir. Senin o çeşitli uğraşıların, tutkuların, o atılgan nazariyelerin, hatta şiirlerin ve aşkların üzerine ne düşündüğümü de söyleceğim!

Stikoviç kalkacakmış gibi bir hareket yaptı, ama yine oturdu. Ordu Evinden çoktandır piyano ile keman sesi geliyordu. (Sonatın neşeli, canlı,

üçüncü parçasını çalıyorlardı) ve bu sesler... gecenin karanlığında ve ırmağın gürültüsü arasında kaybolup gidiyordu.

— Teşekkür ederim... Senden çok daha zeki olanları dinledim ben...

— Hayır, hayır, onlar ya seni benim kadar yakından tanımıyor, ya sana yalan söylüyor, ya da benim gibi düşünüyor ve susuyorlar. Bütün nazariyelerin... Bütün o düşünce uğraşların, tıpkı aşkların ve dostlukların gibi ihtirasından ileri geliyor. İhtirasın da yalancı ve zararlıdır. Çünkü o da gururundan doğuyor... Sadece gururundan...

— Hah!.. Hah!..

— Evet, öylesine ateşli ateşli konuştuğun o milliyetçi düşüncelerin de gururunun belirtisinin başka bir biçimidir. Çünkü sen ne ananı sevebildin, ne kardeşlerini... Bir düşünceyi ise bunlardan da az sevdin... Seni ancak gururun, iyi yürekli, yüksek ruhlu ve fedakâr yapabilir. Çünkü seni harekete geçiren biricik güç odur!.. Kendinden de fazla sevdiğin biricik şey!.. Seni iyi tanımayan, çalışmalarına, ateşli mücadelene, milliyetçilik idealine, bilgine, şiirine ve insan kişiliğini aşan her yüksek amaç için çırpınışına bakarak kolayca aldanabilir. Ama sen uzun zaman ne bu amaca hizmet edebilir, ne de bir kimsenin yanında kalabilirsin. Ona da gururun engel olur. Gururun söz konusu olmadığı dakika, bütün bunların senin için hiç bir anlamı kalmayacak ve uğurlarına küçük parmağını bile kaldırmak istemeyeceksin, o yüzden de kendi kendine ihanet etmiş olacaksın!.. Çünkü sen de çağının bir tutsağı olmaktan başka bir şey değilsin!.. Sen ne kadar gururlu olduğunun farkında değilsin ama, ben seni çok iyi bilirim. Kendini ne kadar beğenmiş bir canavar olduğunu yalnız ben bilirim.

Stikoviç karşılık vermiyordu. İlk zamanlar arkadaşının, bu düşünülmüş taşınılmış ateşli sözleri onu şaşırtmıştı. Birden karşısına hiç beklemediği bir rolde çıkmış ve onu bambaşka bir ışık altında görmeye başlamıştı. Kullandığı deyimler tabiî ki yüreğine işliyor, ona acı veriyordu ama karakterini böyle derinden çözümleyişi de gururunu okşuyor, âdeta hoşuna

gidiyordu. Onun gibi bir gence canavar demek... küstahlığını ve gururunu kışkırtmaktan başka bir şey değildi.

Glasinçanin'in bu çözümlenmesini sürdürmesini, gizli kişiliğine ışık tutmasını istiyordu. Çünkü bunda, müstesna niteliklerini, üstünlüğünü ispat eden yeni deliller buluyordu. Sert bakışları, karşısındaki kırmızı taşın üstünde büsbütün göze çarpan beyaz mermere takıldı. Bu Türkçe yazılara dikkatle baktı. Sanki yanında oturan bu insafsız arkadaşın iyice düşünerek okunaklı bir biçimde söylediği sözlerin gerçek anlamını orada görüp okumaya çalışıyordu.

— Sen her şeye karşı ilgisizsin! Ne seviyor, ne de nefret ediyorsun! Günkü her ikisi için de biraz olsun benliğinden çıkmak, gururunu yenmek gerekir. Ve sen... bunu yapamazsın!.. Yapmak elinde olsa bile sana bunu yaptıracak güç yoktur. Başkasının sefaleti sana dokunmadığı gibi, üzüntü de vermez. Hatta gururunu okşamadıkça kendi sefaletine bile kayıtsız kalabilirsin. Ne bir şey arzular... ne bir şeye sevinirsin. Kıskanç değilsin. Ama bu iyiliğinden değil, sınırsız egoistliğinden ileri gelir. Başkalarının ne mutluluğunu, ne felâketini görürsün. Hiç bir şey seni etkileyip harekete geçiremez. Ama hiç bir şey de seni durduramaz. Bu da cesaretinden değil... İçindeki iyilik duygularının nasırlaşmış olmasından ileri gelir. Senin için gururundan başka bir şey yoktur. Ne kan bağları, ne içgüdüler... Ne Allah... ne dünya... ne aile, ne de arkadaş... Kendi yeteneklerini bile anlamaktan âcizsin!.. Seni vicdanın değil, ancak kırılan gururunu etkileyebilir. Çünkü sadece o, her zaman ve her şeyde, senin ağzınla konuşur ve davranışlarını idare eder.

Stikoviç birdenbire sordu:

— Zorka'yı mı ima etmek istiyorsun?

— Mademki istiyorsun, öyle olsun! Ondan da konuşalım! Evet Zorka'yı imâ ediyorum... Onu sevmiyordun. Bir nebze bile sevmiyordun... Yalnız, bu... her ne olursa olsun... bir saniye sana zaaf gösteren... gururunu okşayan

hiç bir şeyin karşısında kendini tutmak elinde olamayışından ileri geldi, evet, heyecanlı ve tecrübesiz zavallı öğretmeni elde ettin. Tıpkı, makalelerini yazdığın, konferanslarını verdiğin... konuşmalarını yaptığın gibi. Onları elde eder etmez, canın sıkılmaya başlıyor. Gururun sıkıntıdan esniyor, doymayan gözlerin uzaklarda başka bir şey arıyor, hiç bir yerde durmasını bilmiyor, hiç doymuyor ve tatmin olmuyorsun. Bu da senin cezan! Her şeyi gururuna feda ediyorsun ama onun başlıca kölesi ve en büyük kurbanı sensin! Belki daha bir çok şöhret ve başarılar elde edeceksin... Aldatılan kadınların zaafıyla elde ettiklerinden daha büyük başarıların da olacak... Ama seni hiç biri tatmin etmeyecek, çünkü gururun daima daha ileriye gitmesini... daima fazlasını isteyecek... Çünkü o her şeyi yutuyor... Sonra da çabucak unutuyor, yalnız ne kadar küçük, ne kadar önemsiz olursa olsun her başarısızlığı, her hakareti daima hatırlıyor. Bir gün nihayet, etrafındaki her şeyi kemirdikten, kırdıktan, kirlettikten, alçalttıktan, dağıttıktan ve yok ettikten sonra, bu çölün ortasında gururunla karşı karşıya yapayalnız kalacaksın. Artık ona verecek bir şeyin de olmayacak. O zaman kendi kendini yiyeceksin! Ama bunun da sana bir faydası olmayacak. Çünkü daha iyi parçalara alışkın olan gururun yiyecek olarak seni beğenmeyecek ve fırlatıp atacak!.. İşte başkalarının gözüne başka türlü görünmene... sen de kendini başka türlü düşünmene rağmen sen böylesin... ve seni çok iyi bilirim.

Glasinçanin birden sustu.

Kapiya’da gecenin serinliği duyulmaya başlıyor, ırmağın sonsuz gürültüsüyle ona eşlik eden sessizlik de çevreyi kaplıyordu. Kıyıdan gelen müziğin sustuğunu, fark edememişlerdi. Gençler, nerede olduklarını ve ne yaptıklarını büsbütün unutmuşlardı. Her ikisi de gençliğe özgü o derin düşüncelere dalmıştı. Kıskanç ve mutsuz olan “tartılar adamı” kaç sefer kuvvet, şiddet ve ihtiraslı düşündüğü halde bir türlü dile getiremediği şeylerin hepsini söylemişti. Duygularını dile getirecek kelime bulamazken bu gece, kolaylıkla, heyecanla, acıyla konuşmuştu.

Stikoviç, gözü bir sinema perdesi gibi mermerin üstündeki yazılara takılmış, hiç kımıldamadan dinlemişti. Glasinçanin’in her sözü hedefe isabet etmişti. İğnenin her batışını hissetmişti. Yalnız karanlıklar içinde arkadaşının söylediklerinde artık hakaret bulamıyordu. Tehlikeli bir şey de görmüyordu. Tam tersine sanki Glasinçanin’in her sözüyle biraz daha büyüyor, heyecanla, süratle ve cüretle görünmez kanatlar üstünde sessizce uçuyordu. Sanki yeryüzünde kalmış insanların bağlarının, kanunlarının ve duygularının çok üstüne... Bir başına... mağrur, mutlu (ya da mutluluğa benzeyen bir duygu ile) yükseliyor... ve her şeyin üstünde uçuyordu. Sanki bu ses... hasmının bu sözleri... suların şırıltısı, aşağılarda bir yerde kalan görünmez dünyanın gürültüsüydü. Varsın o dünya ne düşünürse düşünsün... ne söylerse söylesin... Bir bölgenin üstünden uçan bir kuş gibi... Onun üstünden de uçup gidiyordu.

Glasinçanin’in bir an susması her ikisini de kendine getirdi. Birbirlerine bakmaya cesaret edemediler. O sırada köprünün üstünde birkaç sarhoş belirmeseydi, bu tartışma ne biçim alırdı Allah bilir.

Sarhoşlar, başı sonu olmayan şarkılar söylüyor, naralar atıyorlardı. Tenor bir ses hepsini bastırıyor, çok tizden bir türlü sonu gelmeyen eski bir şarkı söylüyordu.

Çok güzel, çok akıllısın

Güzel Fato Avdagina

Gelenleri seslerinden tanımışlardı. Zengin aile çocukları genç tüccarlardı. Birkaçı ağır ağır, dümdüz yürüyor... Birkaçı ise zikzaklar çizerek sendeliyordu. Yaptıkları şakalardan “Kavaklar altında” denilen evden geldikleri anlaşılıyordu. Bundan önceki hikâyelerimizde, kasabadaki bir yeniliğe işaret etmeyi unutmuştuk. (Tabiî siz de fark etmişsinizdir ki, insan sevmediği şeyi çabuk unutur.) On beş yıl kadar önce, daha demir yolu yapılmadan, Vişegrad’a karısı ile birlikte bir Macar gelmişti. Soyadı Terdik’ti. Karısının adı Yulka. Novi-Sad’li olduğu için Sırpça biliyordu.

Kasabada halkın dilinde yeri olmayan bir müessese açmak için geldikleri hemen duyulmuştu. Gerçekten de kasabanın bir ucunda böyle bir ev açtılar. Strajiste dağının eteğinde yükselen kavak ağaçlarının dibinde, bir Beyin eski konağını satın alarak tamamen değiştiridler. Orası kasabanın kötü tanınan bir yeri oldu. Bütün gün bu evin pencereleri kapalı, perdeleri inik dururdu. Ama gece olur olmaz antresinde beyaz bir ışık yanardı. Bu, sabaha kadar yanan bir madenci lâmbasının ışığıydı. Birinci kattan daima şarkı ve laterna sesleri gelirdi. Gençlerin ve sefahate düşkün olanların ağzında Terdik'in getirtmiş olduğu kadınların adları dolaşıyordu. İlk zamanlar yalnız dört taneydiler. İrma, İlona, Frida, Aranka. Her cuma "Yulkina'nın kızları"nı, iki payton ile haftalık muayeneleri için hastaneye giderken görmek mümkündü. Yüzlerini kırmızı ve beyaza boyuyor... şapkalarına çiçekler takıyor, ellerinde etrafları volanlarla süslü uzun şemsiyeler taşıyorlardı. Bu faytonlar geçerken kasabanın kadınları, kızlarını hemen muhafaza altına alıyor ve yüzlerinde utanç, tiksinti ve acımayla karışık bir ifade ile başlarını başka tarafa çeviriyorlardı. Demiryolunun yapılmasıyla para ve işçi akını da başlayınca, kadınların sayısı da artmıştı. Terdik, eski Müslüman konağının yanına planlı yeni bir bina yaptırmıştı. Damında kırmızı kiremitler vardı ve tâ uzaktan görünüyordu. Bu bina üç bölüktü. Bir genel salon, bir Extra-Zimmer, bir de Offiziersalon (subay salonu) vardı. Bu salonların fiyatları da müşterileri de başka başkaydı. Vaktiyle Zaria'nın meyhanesinde ve daha sonraları Lotika'da içenlerin oğulları ve torunları kazandıkları ya da miras yedikleri paraları şimdi gelip kasabalıların "Kavakların altında" dedikleri yerde yiyorlardı. Orada bol para yeniyor, kaba şakalar yapılıyor, bol bol içiliyor, duygusal dramlar oynanıyor, bazen de büyük kavgalar oluyordu. Bir çok kişinin veya ailenin felâketi de oradan kök alıyordu.

Gecenin ilk saatlerini Kavaklar altında geçirdikten sonra şimdi serinlemek üzere Kapiya'ya gelen sarhoş grubunun en önemli kişisi, Nikola Petsikoza adlı iyi yürekli, salak bir gençti. Zengin çocukları ona içirir, sonra

da onunla istedikleri gibi eğlenirlerdi. Kapiya'ya gelmeden, bir süre köprünün korkuluğu önünde durdular. Gürültü, sarhoş kavgaları duyuluyordu. Petsikoza, korkuluğun üstünde, köprünün sonuna kadar yürüyeceğini iddia ediyordu ve iki litre şarabına bahse giriyordu. Pazarlık bitince delikanlı korkuluğa çıktı ve kollarını açarak yürümeye başladı. İhtiyatla, bir ayağını ötekinin önüne atarak bir uyur gezer gibi ilerliyordu. Kapiya'ya gelince geç vakte kadar orada kalan iki genci gördü. Onlara bir şey söylemedi, ama şarkı söyleyerek ve sarhoş gibi sendeleyerek tehlikeli yoluna devam etti. Neşeli arkadaşları da arkasından geliyorlardı. Ayın zayıf ışığında kocaman gölgesi köprünün üstünde dans ediyor... ve karşı korkulukta kırılıyordu. Sarhoşlar, aptalca sözler ve çılgın bağırışmalar içinde gürültüyle geçtiler. Orada oturan iki genç de sessizce yerinden kalktı ve selamlaşmadan her biri değişik yönlerdeki evinin yolunu tuttu.

Glasinçanin Drina'nın sol kıyısındaki karanlıklar içinde gözden kayboldu. Evinin bulunduğu Okolişte'ye çıkan yola oradan gidiliyordu.

Stikoviç ağır adımlarla ters yöndeki çarşı meydanına doğru yollandı. Kararsız bir eda ile yürüyordu. Kasabadan daha serin ve daha aydınlık olan bu yerden ayrılmak istemiyordu. Köprünün korkuluğunun önünde biraz durdu. Bir şeye dokunmak... bir yere dayanmak ihtiyacını hissediyordu.

Ay, Vidovo tepesinin ardında batmıştı. Delikanlı köprünün sonundaki korkuluğa dayanarak şehrin tek tük ışıklarıyla büyük gölgelerini seyretti. Ordu Evinin iki penceresi aydınlıktı, artık müzik sesi gelmiyordu. Belki orada mutsuz çift, doktorla Albayın karısı, aşktan... müzikten... ve aralarında bir türlü bağdaşıp sükûna varamayan alın yazılarından konuşuyorlardı.

Köprüde, bulunduğu yerde, Lotika'da da bir pencerenin aydınlık olduğunu gördü. Köprünün iki yanındaki aydınlık pencerelere sanki beklediği bir şey varmış gibi baktı. Yorgun ve mahzundu. Bul çılgın Petsikoza'nın tehlikeli gezisi, birden gözlerinin önünde bir çocukluk anısını canlandırmıştı.

Küçüklüğünde, sisli bir kış sabahı okula giderken bodur Tekgöz’ün aynı korkuluğun üstünde dans edişini seyretmişti. Çocukluk anıları daima onda tedirginlik ve hüzün yaratırdı.

Glasinçanin’in insafsız ve ateşli sözleriyle yarattığı o her şeyin, herkesin üstündeki çekici ve tehlikeli uçuş... sanki bütün büyüklüğünü kaybetmişti... Sanki şimdi yükseklerden düşmüş ve ötekiler gibi o da karanlık toprakların üstünde sürünüyordu. Öğretmenle aralarında geçmemesi gereken şeyler ona ayrıca üzüntü verdiği gibi (sanki onun adına bir başkası hareket etmişti) zayıf ve hatalı bulduğu makaleleri de rahatını kaçırıyordu. (Sanki isteğine karşı onları da bir başkası yazıp imzalamıştı.)

Glasinçanin’in söyledikleri de ona şimdi kin, öfke, hakaret ve tehdit dolu sözler gibi geliyordu. Birden ürperdi. Bu hem ırmaktan yükselen serinlikten, hem de tâ içten gelen bir ürperişti.

Kendine gelir gibi oldu. Ancak o zaman Ordu Evindeki aydınlık pencerelerin de kararmış olduğunu gördü. Binadan son müşteriler çıkıyor, karanlıkların içinden uzun kılıçların şakırtısı, gürültülü ve sahte kelimelerin yankıları geliyordu.

Delikanlı istemeye istemeye duvardan ayrıldı. Oteldeki aydınlık pencereye, uyuyan kasabanın bu son ışığına bir kez daha baktı ve ağır adımlarla yukarda... meydandaki fakir evine doğru yollandı.

XX

O gece kasabada, son hayat belirtisi gibi kalan biricik aydınlık pencere, otelin birinci katında, Lotika'nın odasındaki o küçük pencereydi. Bu gece de Lotika, her zamanki gibi, üstü kalabalık küçük masanın önünde oturuyordu. Tıpkı bundan yirmi küsur yıl önce otelin kalabalığından ve gelip gideninden bir saniye olsun kurtulabilmek için bu küçük odaya sığındığı gibi. Yalnız bu gece aşağısı karanlık ve sessizdi.

Daha saat ona doğru Lotika odasına çekilip yatmaya hazırlandı. Ama, yatağa girmeden ırmaktan gelen serinliği içine çekmek için bir kere daha pencereye gitti ve köprünün, hafif bir ay ışığının aydınlattığı, sonuncu kemerine, penceresinin hep aynı ve ebedî manzarasına baktı. O sırada eski bir hesap aklına geldi, onu aramak üzere masasına oturdu. Senetleri, hesap pusulalarını bir kere karıştırmaya başlayınca, vaktini de, uyku ihtiyacını da unuttu. İki saatten fazla masanın başında kaldı.

Gece yarısını çoktan geçmişti. Ama artık Lotika'nın uykusu kaçmıştı. Birbiri peşi sıra sayılar sıralıyor... sahifeler çeviriyordu.

Lotika yorgundu. Gündüzleri işine bakar, sohbet ederken hâlâ canlı, çevik ve konuşkandı ama geceleri bir kere yalnız kaldı mı... yılların ve yorgunluğunun bütün yükünü duymaya başlıyordu. Lotika çökmüştü. Eski güzelliğinin yalnız izleri kalmıştı. Zayıflamış, yüzü sarı bir renk başlamış... O parlak saçları tepesinde seyrelmiş, dişleri... vaktiyle o dolu tanesi gibi sert ve pırıl pırıl dişleri sararmış, aralarında boşluklar meydana gelmişti. Her zaman pırıl pırıl yanan siyah gözlerinde şimdi sert, bazen de hüzünlü bir anlatım vardı.

Lotika yorgundu. Ama bu... vaktiyle büyük bir kazanç ve büyük bir çalışmadan sonra biraz dinlenip gönül rahatlığına kavuşabilmek için onu bu odaya koşturan o tatlı yorgunluk değildi. Artık ihtiyarlık gelmiş, zor günler de başlamıştı.

Onu kelimelerle anlatmaktan, kendine bile açıklamaktan âcizdi ama, zamanın bozulduğunu her adımda hissediyordu. Hele sadece kazancını ve ailesinin iyiliğini düşünen bir insan için... Otuz yıl önce Bosna'ya gelip işe başladığı zaman... hayat ona topyekûn bir iş gibi görünmüştü. Her şey onun istediği yolda gidiyordu. İşi de, ailesi de... herşey ve herkes yerli yerindeydi. Ve herkes için de yer vardı. Her şeyin üstünde de bir kanun, bir düzen egemendi. Sert bir kanunla yerleşmiş bir düzen!.. İşte Lotika'ya dünya böyle görünmüştü. Ama şimdi her şeyin yeri değişmiş... hepsi alt üst olmuştu.

İnsanlar sanki sebepsiz ve mantıksızca birbirine düşman oluyor, birbirlerinden ayrılıyorlardı. Kazanç ve kayıp kanunu, insanların davranışlarını daima idare eden o harikulade kanun artık geçersiz kalmışa benziyordu. Çünkü bir sürü insan, anlamsız ve maksatsız bir sürü şey söylüyor ve yapıyordu. Bunlardan felâket ve zarardan başka ne gelebilirdi? Hayat kırıklanıyor, dağılıp dökülüyordu. Bugünkü kuşaklar daha çok hayatla değil de, hayat üzerine görüşleriyle meşguldü. Bu anlaşılmaz saçma bir şeydi ama böyle idi. Onun için de hayat değerini kaybediyor... kelimelerle harcanıp gidiyordu. Lotika bunu açıkça görüyor ve her adımda da hissediyordu.

Eskiden gözlerinin önünde neşeli bir koyun sürüsü gibi kaynaşan işler şimdi durulmuş... ağırlaşmıştı. Tıpkı Yahudi mezarlığındaki kocaman mezar taşları gibi cansız yatıyordu.

Otel on yıldan beridir iyi işlemiyordu. Kasabanın çevresindeki ormanları kesmişlerdi. Balta sesleri ile birlikte otelin en iyi müşterileri, kazançları da uzaklaşıyordu.

Terdik denilen o âdi, utanmaz ve küstah herif, Kavaklar altındaki “Ev”ini açmış. Lotika'nın birçok müşterisini çekmişti. Çünkü ne kadar para verirlerse versinler Lotika'nın otelinde böyle şeyler bulamazlardı.

Lotika bu ayıp ve çirkin rekabetle uzun zaman mücadele etmişti... Artık dünyanın sonu geldiğini... ne düzen, ne kanun kaldığını, hayatını namusluca kazanmanın mümkün olmadığını tekrarlayıp duruyordu. İlk zamanlar, bir kez hırsından, Terdik'i "muhebbet tellâllığı" ile suçlamıştı. O da şikâyet ettiğinden namusuna hakaret suçu ile mahkûm olan Lotika para cezası ödemek zorunda kalmıştı. Bugün de ona aynı adı veriyordu. Yalnız kimin önünde konuştuğuna dikkat ediyordu.

Yeni Ordu Evinin de bir lokantası, zengin bir şarap mahzeni, itibarlı yabancıların gelip yattıkları temiz odaları vardı. Gustav; o kurnaz, sessiz, ama becerikli ve sadık Gustav bile bunca yıl sonra Lotika'dan ayrılarak, şehrin ortasında tam ticaret yerinde bir kahve açmış, onun yardımcısı iken vicdansız bir rakibi oluvermişti. Gördüğümüz gibi, son yıllar içinde kasabada açılan Koro topluluklarının ve çeşitli Okuma Salonlarının da kahveleri vardı ve bir sürü de müşteri topluyorlardı.

Artık büyük salonda o eski canlılık kalmamıştı. Extra-Zimmer'de ise durum daha da kötüydü... Sadece birkaç bekâr memur gelip yemek yiyor, gazete okuyor ve kahve içiyordu.

Her gün öğleden sonra Ali Bey Pasiç bir kere uğrardı. Lotika'nın o ateşli ve az konuşan gençlik dostu! Sözleri ve davranışları yine her zamanki gibi çekingen ve ölçülüydü. Daima derli topluydu. Üstüne başına yine eskisi gibi özeniyordu. Yalnız davranışları ağırlaşmış ve saçları ağarmıştı. Yıllardan beri çektiği şeker hastlığı yüzünden ona sakkarinli kahve pişiriyorlardı. Sakin sakin sigarasını içer ve her zamanki gibi Lotika'nın anlattığı şeyleri dinlerdi. Saati gelince kalkar ve yine sessiz, sakin Tsırniça'daki evine dönerdi.

Lotika'nın komşusu zengin Pavle Rankoviç de her gün gelirdi. Millî kıyafetinden çoktan vazgeçmişti. Artık vücuda sıkıca oturmuş bir şehir kostümü giyiyordu. Yalnız kırmızı, yassı fesini çıkarmamıştı. Hâlâ, göğsü kolalı, yakası sert gömlekler giyiyor ve kol kapaklarına sayılar yazıyordu. Vişegrad'ın ticaret dünyasında birinci yeri alalı çok olmuştu. Durumu

adamakıllı düzelmişti. Bununla birlikte o da bazı güçlükler ve endişelerle karşılaşmaktaydı. Vakti hali yerinde olan bütün yaşlılar gibi o da, yeni yaşayış biçimi, yeni düşünce akımı, yeni düşünceler ve deyimler karşısında şaşırıyordu. O... bunların hepsini bir kelime ile adlandırıyordu: “Politika!...” İşte onu rahatsız eden, sinirlendiren de buydu. Bunca yıllık çalışmalardan, tutumdan ve gönül tokluğundan sonra tam huzur ve rahata kavuşacağı zaman hayatı zehirliyorlardı. Vatandaşların çoğunluğundan ayrılmak istemiyordu. Ama görünüşte olsun barış ve huzur içinde yaşamak istediği otoritelerle de bozuşmak istemiyordu. Bu da güç, hemen hemen imkânsız bir şeydi. Kendi oğullarıyla bile iyice anlaşamıyordu.

Onları da öteki gençler gibi şaşırtıcı ve anlaşılmaz buluyordu. (Buna rağmen zorunluktan ya da zaaftan gençlere uyan yaşlılar da çoktu). Bu gençlik, dünyası, davranışı ve hareketiyle ona âsi bir gençlik gibi geliyordu... Sanki hayatı bu haliyle yaşanmaya değmez görüyor... ve dağdaki bir haydutun hayatını bile ondan iyi buluyordu. Bu gençlik ne söylediğine dikkat ediyor, ne yaptığının farkına varıyor, ne harcadığını hesaplıyor, ne de kendi işiyle uğraşıyordu. Onun nereden geldiğini düşünmeden ekmeğini yiyor, sâdece konuşuyor, konuşuyor... konuşuyordu. Pavle’nin, oğullarıyla çatıştığı zaman söylediği gibi “yıldızlara havlıyorlardı.”

Sonu gelmeyen bu düşünceler, bu ölçüsüz konuşmalar, bu her çeşit hesaba düşman hesapsız hayat, onu... onun gibi bütün hayatı hesap etmek ve o hesaba göre yaşamakla geçmiş bir adamı umutsuzluğa sürüklüyordu.

Onları dinlediği ve onlara bıraktığı zaman içini bir üzüntü kaplıyordu. Sanki o ihtiyatsız ve havaî davranışlarıyla onun gözünde en kutsal, en değerli bir şeye, hayatın temellerine dokunuyorlardı. İçini rahat ettirecek, onu inandıracak açıklamalar yapmalarını isteyince de mağrur ve küçümseyen bir tavırla birtakım anlamsız kelimeler sıralıyorlardı: Bağımsız, gelecek, tarih, bilim, şeref, büyüklük gibi. Bu mecazi sözleri işittikçe tüyleri ürperiyordu... Oysa oturup Lotika ile bir kahve içmek

hoşuna gidiyordu. Onunla işler ve olaylar üzerinde konuşabilirdi. Politikadan ve bir şey anlaşılmayan o tehlikeli büyük sözlerden uzak, rahat rahat konuşabilirdi. Konuşurken çoğu zaman eline bir küçük kalem alırdı. (Bu 25 yıl önceki kalemi değil ama yine onun kadar küçük ve parlaktı) ve söylenenleri sayıların o yanıltmaz ölçüsüne vururdu. Kimi zaman Lotika ile, kişileri belki de çoktan ölmüş olan eski bir olayı, ya da eski bir şarkıyı anarlardı. Sonra Pavle iki kat üzgün bir halde karşıya geçer, çarşıdaki dükkânına gider, Lotika da üzüntülü ve hesapları ile başbaşa kalırdı.

Lotika'nın yatırımları da otelinden daha iyi bir durumda değildi. İşgalin ilk yıllarında herhangi bir işin hisse senedini almak, iyi bir yatırım yapmak demekti. O zaman sadece ne kadar para getireceği düşünülürdü. Ama o zaman otel daha yeni açılmıştı. Ve Lotika'nın yeteri kadar parası olmadığı gibi henüz kredisi de yoktu. Kredi ve para sahibi olunca da piyasanın durumu değişmişti.

XIX. yüzyılın sonlarında ve XX. yüzyılın başlarındaki çağ değişikliği krizleri en çok Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nu sarsmıştı. Lotika'nın hisse senetleri rüzgârdaki toz zerreleri gibi dans ediyordu. Her pazar "Le Mercure Viennois" gazetesinin borsa sütunlarını okurken hırsından ağlardı. O çağda henüz iyi işleyen otelin bütün geliri bu değerlerin düşüşünden meydana gelen açığı kapatmaya yetmiyordu. O sıralarda tam iki yıl süren bir sinir krizi geçirmişti. Ne konuşulanları anlıyor, ne de kendi söylediklerinin farkına varıyordu. İnsanların yüzüne bakıyor ama onları görmüyor, sadece Mercure gazetesinin küçük sütunlarını görüyordu. O sırada piyango biletleri de almaya başlamıştı. Madem ki her şey rastlantı ve şans eseriydi... Öyle ise sonuna kadar oynayalım!.. diyordu. Her ülkenin o zamanki büyük piyangolarına katılıyordu. Hatta bir seferinde İspanyol piyangosunun Noel biletinin dörtte birini almayı bile başarmıştı. Büyük ikramiyesi 15 milyon Peceta idi. Çekiliş sırasında heyecandan tirtir titriyor, kazanan numaraları okudukça hırsından ağlıyordu. Bir mucize

yaratması ve büyük ikramiyeyi kazanması için Allaha dua ediyordu. Ama bir şey kazanamıyordu.

Yedi yıl önce Lotika'nın eniştesi Tsaler, iki emekli ile ortaklaşa, kasabada bir “Modern sütçü” dükkânı açmıştı. Yatırılan sermayenin beşte üçünü Lotika vermişti. Bu işe büyük umut bağlamışlardı. Kazanacaklarına öylesine güveniyorlardı ki... Sermayedarların, ilk başarılardan sonra kasabadan, hatta belki de Bosna'dan bile ayrılabileceklerini düşünüyordu.

Müessese henüz kritik anlarını yaşarken işgal krizi ortaya çıkmış, yeni sermaye bulmak umutları da suya düşmüştü... Sınıra yakın olan bu bölgelerde güven öylesine azalmıştı ki, yatırılan sermaye bile erimeye başlamıştı. Şirket iki yıl sonra tasfiye olundu. Sermaye tamamen erimişti. Lotika en sağlam, en güvendiği hisse senetlerini, Saray-Bosna bira fabrikasıyle Tuzla'daki Solvay soda fabrikasının hisse senetlerini de satmak zorunda kalmıştı.

Aile sıkıntıları da bu felâketlerle paralel gidiyordu. Malî felâketlerin yanısıra aile kederleri de yer alıyordu. Tsaler'in kızlarından İrena, hiç beklenmedik iyi bir evlenme (drahomasını Lotika vermişti) yapmıştı ama büyük kızı Mina evde kalmıştı. Nişanlılarından yana şansı yardım etmemiş, küçük kardeşinin düğününden sonra da büsbütün hırçınlaşmış, huysuz bir evde kalmış kız haline gelmişti. O da hayatı bir kat daha güçleştiriyordu.

Hiç bir zaman canlı ve hareketli olmayan Tsaler büsbütün ağırlaşmış, kararsız olmuştu. Evde durgun ve dilsiz bir misafir gibi yaşıyordu. Debora hastalıklı ve yaşı ilerlemiş olmasına rağmen, bir çocuk doğurmuştu. Bu çocuk güç büyüyordu ve sakattı. On yaşına geldiği halde ne ayakta durabiliyor, ne de konuşabiliyordu. Tuhaf sesler çıkararak evin içinde emekliyordu. Ama bu mutsuz çocuk çok iyi yürekli ve sokulgandı. Anasından çok sevdiği teyzesinin eteğine öyle bir yapışıyordu ki, Lotika işlerine ve üzüntülerine bakmadan onunla uğraşıyor, onu yatırıyor, giydiriyor, uyutuyordu. Bu yarım çocuğu gördükçe her gün yüreği sızlıyordu. İşlerinin iyi gitmediğine ve onu Viyana'ya götürüp büyük

doktorlara gösteremediğine, bir hastaneye yatıramadığına çok üzülüyordu. Sadece hayır işlemek, dua etmek ve Allanın takdirini kazanmakla ya da bir mucize ile felçlilerin iyi olamayacağını düşündükçe kahroluyordu.

Lotika'nın koruduğu Galiçyalılara gelince: O kazanç yıllarında okuttuğu, evlendirdiği bu kişiler de ona ayrı bir üzüntü kaynağı oluyordu. İçlerinde aile kurmuş, işini geliştirmiş ve zengin olmuş kişiler vardı. Lotika onlardan düzenli olarak haber alıyordu. Tebrikler, minnettarlık duygularıyla dolu mektuplar yazıyorlar ve ailelerinden haber veriyorlardı. Ama hayata atılmalarına yardım ettiği, okuttuğu, işe yerleştirdiği bu Apfelmayerler, Galiçya'da doğup yetişen yeni fakir akrabalara yardım etmiyor, yabancı şehirlere yerleşmiş sadece kendilerini ve çocuklarını düşünüyorlardı. Sanki bütün başarı istekleri çalışıp didinmeleri... doğup büyüdükleri ve Allahın inayetleriyle kurtuldukları Tarnovo ile o fakir ve dar çevreyi unutmak, tamamen hatırdan silmek içindi.

Lotika ise artık bu zavallılara yardım etmek için bir başına para yetiştiremiyordu. Kendinden bir kimsenin Tarnovo'da... O çok yakından bildiği ve ömrü boyunca mücadele ettiği yüz kızartıcı cehalet ve sefalet içinde süründüğünü düşündükçe kalbinin sızlamadığı bir gün yoktu. Hayata atılmalarına yardım ettiği kişiler arasında da şikâyetler eksik değildi. İçlerinden en iyileri büyük başarılar kazanıp umut verdikten sonra ya yanlış bir adım atmış ya da sonlarını getirememişlerdi.

Lotika'nın yardımı ve teşvikiyle Viyana'da Konservatuvarı bitirip yetenekli bir piyanist olan yeğenlerinden biri, en parlak ve şöhretli zamanında kendini zehirlemiş, sebebi de hiç bilinmemişti. Yine yeğenlerinden bütün ailenin öğündüğü bir çocuk olan Albert, liseyi, sonra da Fakülteyi parlak olarak bitirdikten sonra, sırf Yahudi olduğundan ne kraliyet diploması, ne de imparatorluk halkası alabilmişti. Oysa Lotika onu en azından Viyana'da veya Lwow'da ünlü bir avukat olarak tahayyül etmişti. (Musevi olduğundan Lotika'nın istediği gibi yüksek bir memurluğa giremezdi) ama hayalinde onu parlak bir avukat olarak görmekle de yaptığı

fedakârlığın mükâfatını almış olacaktı. Ama onu büyük bir hayal kırıklığı bekliyordu. Genç hukuk doktoru gazeteci olmuş, sonra da Sosyalist Partisi'ne girmişti. Üstelik de Viyana'daki 1906 genel grevinde kendisinden sözettiren aşırılar kanadında yer almıştı.

Başşehri temizlemek için yabancıların ve bozguncuların uzaklaştırılmasına karar verilince, ünlü fesatçılardan Yahudi doktor Apfelmayer de 20 günlük bir hapis cezası yedikten sonra şehir dışı edilmişti. Bunu Lotika kendi gözleriyle Viyana gazetelerinde okumuştu. Bu... Vişegrad dilince haydut oldu demekti. Birkaç ay sonra sevgili Albert'inden Buenos-Aires'ten bir mektup geldi. Oraya göç edip yerleşmişti.

Bu felâket günlerinde kendi küçük odasında bile huzura kavuşamıyordu. Mektup elinde doğru ablasına ve eniştesine koşmuş ve çılgın gibi ablasının üstüne atılarak bağırmıştı:

— Ne olacağız... sorarım sana... ne olacağız?.. Kimse kendi başına kalkınamıyor, yürüyemiyor. Kolundan tutmadınız mı hemen düşüyor. Sonumuz ne olacak? Lânetli bir milletiz!.. Hepsi bundan ibaret...

Zavallı Debora nohut tanesi gibi yaşlar dökerek Lotika'nın sorularına:

— Gott!.. Gott!.. Gott!.. diye cevap veriyordu. Başka ne söyleyebilirdi? Lotika bile bu soruların cevabını veremiyordu. Sadece ellerini kavuşturuyor, Debora gibi ağlayarak değil, ama korku, keder ve umutsuzlukla gözlerini havaya kaldırıyordu:

— Sosyalist olmuş, Sos-ya-list... Sanki Yahudi olmak yetmiyormuş gibi... Üstelik bir de bu!.. Hey büyük Allahım!.. Biricik Allahım!.. Sana ne yaptım ki beni böyle cezalandırıyorsun?.. Sosyalist!.. diye söylendi.

Albert'e, bir ölünün arkasından ağlar gibi ağladı ve bir daha adını ağzına almadı. Üç yıl sonra yine yeğeni... Albert'in kızkardeşi Peşte'de parlak bir evlenme yaptı. Lotika genç kızın çeyiziyle ilgilenmekten başka, çocuklarından ve lekesiz bir dinî gelenekten başka bir zenginliği olmayan

Tarnowa'lı Apfelmayer'ler arasında bu düğünün yarattığı manevî bunalımı yatıştırmakta da en büyük rolü oynadı. Bu yeğeninin evlenmek zorunda olduğu adam çok zengin bir borsacıydı. Yalnız Calvinist bir Hıristiyandı. Ve genç kızın da Hıristiyan olmasını şart koşmuştu. Aile buna razı olmuyordu. Ama Lotika ailenin çıkarını düşündüğünden bu kadar çok volta vurup yolunu şaşırmamasına imkân olmadığını ve herkesin selâmeti namına yükün bir kısmını denize atmak gerektiğini söylüyordu. Genç kızın tarafını tuttu ve nihayet onun sözü üstün geldi. Genç kız vaftiz oldu ve evlendiler. Lotika, bu damadın yardımı ile yetişmiş olan yeğenlerinden hiç olmazsa birini Peşte'nin iş çevresine yerleştirebileceğini umuyordu. Ama talihsizliğe bakın ki, bu zengin damat evlendikten bir yıl sonra öldü. Bu felâket genç kadının aklına dokundu. Aylar geçiyor ama üzüntüsü hafiflemiyordu. Üstünden dört yıl geçtikten sonra bile... Sakin, delilikten başka bir şey olmayan hastalıklı üzüntüsüyle Peşte'deki evinde kapalı yaşıyordu. Zengin bir biçimde döşenmiş olan apartmanının her yerine siyah kumaşlar kaplamıştı. Her gün düzenli olarak kocasının mezarına gidip başucunda oturuyor ve ona yavaş sesle o günkü borsa haberlerinin listesini okuyordu. Onu bundan ve uyuşukluğundan vazgeçirmeye çalışanlara yumuşak ve tatlı bir sesle: Kocasının bunu her şeyden çok sevdiğini bunun ona tatlı bir müzik gibi geldiğini iddia ediyordu.

İşte bu küçük odada bir çok insanın kaderi toplanmış, Lotika'nın o dallı budaklı ve çok önemli muhasebesinden bir çok hesap silinmiş ama çalışma prensibi hep aynı kalmıştı.

Lotika yorgundu ama cesaretini kaybetmemişti. Her başarısızlıktan, her kayıptan sonra dişlerini sıkıyor, tekrar mücadeleye atılıyordu. Son yıllarda çabaları hep savunma cephesinde kalmıştı. Ama gözünün önünde hep aynı amaç vardı. Vaktiyle onu zenginleştirip yükselten aynı inatla kendini savunuyordu.

Otelde evin erkeği, kasabanın da Lotika teyzesi idi. Lotika, yorgun mu, değil mi, bunu kimse düşünmüyordu. Hâlâ ondan bir yardım... bir öğüt...

hiç değilse tatlı bir söz bekleyen bir sürü insan vardı. Oysa Lotika gerçekten yorgundu... Tahmin edilemeyecek kadar yorgun... O kadar ki... yorgunluğunun derecesini kendisi bile fark edemiyordu.

Duvardaki tahta saat biri çaldı. Lotika belini tutarak güçlükle doğruldu. Küçük tahta masanın üstündeki yeşil lâmbayı dikkatle söndürdü. Ve ihtiyar bir kadının küçük adımlarıyla, odasında yalnız kaldığı zaman yürüdüğü kesik adımlarla gidip yattı.

Karanlık, uyuyan şehrin üstüne tekdüze bir perde gibi kapandı.

XXI

En sonunda 1914 yılı, onunla birlikte de Drina'nın üstündeki köprü hikâyesinin son yılı geldi. O da, bundan önceki yıllar gibi, yeryüzünde olan her şey gibi ağır ağır geldi. Yalnız, dalgalar gibi yuvarlanan ve insana daima yeni, daima tuhaf gelen olayların büyük gürültüsünü de birlikte getirdi.

Köprünün yanındaki kasabanın üstünden de nice yıllar geçmiş, daha da nice yıllar geçecekti. Yılın her çeşidini görmüş daha da her çeşidini görecekti ama 1914 yılı daima onlardan ayrı kalacaktı. Ya da o yılı yaşamış olanlar böyle düşünüyorlardı. Onlara öyle geliyordu ki, yazılar ve söylenen her şeye rağmen, insanlığa zamanın ve olayların altında gizlenen alınyazısı üzerine neler gördüğünü kimseye anlatamayacak veya anlatmaya dili varmayacaktır.

Yığınları bir anda saran ve canlılardan cansızlara, onlardan da ülkelere ve binalara yayılan o ortaklaşa ürpertiyi kim tarif edebilir?

İnsanları sessiz ve hayvanca bir korkudan intihar çılgınlığına, en âdi ve kanlı içgüdülerden âdi bir çapulculuktan, en soylu ve herkesi fedakârlıklara sürükleyen ve insanı kendi gücü üstüne bile çıkararak onu bir an için başka kanunların egemen olduğu başka dünyaların yüksek kürelerine ulaştıran o ortaklaşa heyecan dalgası nasıl anlatılabilirdi?

Bunlar hiçbir zaman söylenemeyecek şeylerdi. Çünkü onları görüp sağ kalanların dilleri tutulurdu. Ölüler ise konuşamazlardı.

Bunlar öyle şeylerdi ki söylenemez ama unutulurdu. Eğer unutulmasa nasıl tekrarlayabilirdi?

1914 yılı yazında, insanlığın kaderini idare eden efendiler, Avrupa'da yaşayanları genel bir oy hakkı alanından alıp önceden hazırlanmış olan genel savaş arenasına sürüklerken, ilkin Avrupa'ya, sonra da bütün dünyaya bulaşacak olan bir hastalığın ilk belirtisi Vişegrad'da görüldü.

İnsanlık, tarihin iki çağını birleştiren bir zamana rastlıyordu. Başlamak üzere olan çağdan çok, kapanmak üzere olan çağın sonu daha açık görülüyordu. O çağda hâlâ zulüm ve şiddeti haklı gösterecek nedenler aranıyor ve bunlara, geçmiş yüzyılların söz hazinelerinden bir ad bulmaya çalışıyorlardı. Her geçen olayda henüz bir yenilik çekiciliği, onurlu bir görünüş vardı. Bu tarihe sığmayan, geçici ve korkunç çekicilik sonradan öylesine kayboldu ki, onu kuvvetle duymuş olanlar bile hatırlayamaz oldular. Bunlar sadece geçerken andığımız şeylerdir. Onu ancak gelecek çağın şairleri ve bilginleri inceleyecek... bizim bilmediğimiz özgürlük ve tarafsızca yorumlayıp canlandıracaklardır. Belki o acayip yılları açıklamayı da başaracak ve onun dünya tarihinde, insanlığın gelişmesinde alacağı yeri belirteceklerdir. Burada, bu kitapta bizim için o, herşeyden önce Drina'nın üstündeki köprüye uğursuzluk getiren yıldır.

1914 yılının yazı, burada yaşamış olanların anılarında, yaşadıkları en güzel ve en ışıklı bir yaz olarak kalacaktır.

Gerçekten de o yaz çok güzel, ondan önceki yazlardan çok daha parlak başlamıştı. Erikler uzun süreden beri görülmemiş bir bolluk ve güzellikteydi. Tahıl, çok bereketli olacağa benziyordu. On yıl süren bir sinirlilik ve sarsıntıdan sonra her nedense herkes, sakin ve güzel bir yıl, bundan önceki yılların zarar ve ziyanını bol bol çıkaracak verimli bir yıl bekliyordu. İnsan zaafının bu en acıklı, en fecî yanı, şüphesiz ilerisini görmek yeteneğinden yoksun oluşudur. Allah vergisi bilgi, sanat ve istidatla taban tabana çelişen bir kabiliyetsizlik...

Kimi zaman öyle müstesna yıllar olur ki! (bu yıl olduğu gibi...) güneşin sıcaklığıyla toprağın rutubeti en uygun bir biçimde birleşir ve Vişegrad'ın geniş vadisi, taşan bir gücün altında bereketini dökmek ihtiyacı ile titrer. Toprak şişer, içinde hayatla ilgili her ne varsa yeşerir, tomurcuklanır... Yüzlerce yaprak ve çiçek verir. Bu bereket soluğunun, her toprak izinden ve kümesinden ılık bir buhar gibi yükselip titrediği görülür. Keçiler ve inekler, dolgun ve şişkin memeleri yüzünden art bacaklarını ayırarak yürür ve bu

onlara salına salına bir yürüyüş verir. Her yaz başında Rzav'da sürüler halinde inen tatlı su kefalleri öylesine bol akın eder ki... Çocuklar onları sığ yerlerde kovalarla toplayarak kıyıya atarlar. Köprünün gözenekli taşı yumuşar ve sanki canlıymış gibi topraktan taşan bereketin gücü ile şişer, bu bereket neşeli, uğurlu bir eyyamı bahur gibi kasabanın üstünü kaplar ve onun altında herşey çabucak soluk alır ve daha büyük bir güçle büyür.

Vişegrad vadisinde böyle yazlara sık sık rastlanmaz. Ama böyle bir yaz geldi mi de, halk geçirdiği kötü günlerin hepsini unutur. Gelecek felâketleri düşünmez ve üzerine tanrısal bir bereket yağan bu vadinin üç kat güçlenmiş olan hayatını yaşar. Çünkü kendisi de rutubetin, sıcağın ve taşan hayat özünün, bu güçlü oyunun bir parçasıdır. Her zaman bir yakınma konusu bulan köylü bile yılın iyi başladığını kabul eder. Yalnız her umut verici söze: "Eğer böyle giderse..." cümlesini eklemeyi unutmaz. Çarşıdaki tüccarlar da başları önlerinde, tıpkı çiçeklerin koynuna dalan bal ve yabanarıları gibi tutkuyla işlerine dalarak henüz çiçek halindeki eriklerle, başak halindeki buğdaya fiyat biçmek için şehrin çevresindeki köylere dağılırlar.

Bu kurnaz müşteri bolluğundan ve bu görülmemiş bereketten şaşkına dönen köylü, meyvaların ağırlığı ile eğilen ağaçların altında ya da dalgalanan tarlanın yanı başında durur ve zahmet edip ayağına kadar gelen şehirliye karşı son derece ihtiyatlı ve çekingen davranır. Bu ihtiyat ve çekingenlik, yüzüne gergin ve endişeli bir anlatım verir.

Bu da kıtlık yıllarında köylülerin yüzünü kaplayan hüzün maskesinden pek farklı değildir.

Daha önemli ve tanınmış olan tüccarların ayağına köylü gider. Pazar kurulduğu günler, Pavle'nin dükkânı paraya ihtiyacı olan köylülerle dolar, Santo Papo'nun dükkânı da aynı durumdadır. Çünkü Vişegrad'ın en hatırı sayılan Yahudisidir. (Kasabada çoktan beri bankalar bulunduğu ve rehin karşılığı kredi almak kabil olduğu halde, köylüler, hele yaşlılar yine eski

biçimde borçlanmayı... babalarının da vaktiyle borçlandığı zenginlerden hem mal, hem de para almayı tercih ediyorlardı.)

Santo'nun dükkânı, Vişegrad çarşısının en sağlam ve en yüksek mağazalarından biriydi. Sert bir taştan yapılmıştı. Duvarları kalın, yerleri taş döşenmişti. Kapıları ve kepenkleri oyma demirliydi. Dar uzun pencerelerinde sık ve kalın parmaklıklar vardı.

Dükkânın ön tarafı mağaza bölümüydü. Duvarlarında, tahta geniş raflar göze çarpıyordu. Üstleri emaye mutfak takımları ile doluydu. Tavanı çok yüksekti... Öylesine yüksekti ki... karanlıklarda kaybolan bu tavanlara astıkları hafif eşyalar salkım salkım sarkıyordu. Uzun tezgâhın yanında üstüste yığılmış çimento, çivi, alçı kasaları duruyordu. Renk renk ibrikler... kazmalar, kürekler... sapsız kazmalar, tellerin üzerinde ağır bir kolye gibi sallanıyordu. Köşelerde, gaz, boya, neft yağı ve cilâ tenekeleri bulunuyordu. Bu dükkân yazın ortasında bile serin, öğle vakti bile gölgeliydi.

Ama, malların büyük bir kısmı, mağazanın arkasındaki depoda duruyordu. Oraya, alçak bir demir kapıdan giriliyordu. Ağır eşyaların hepsi oradaydı. Meselâ demir sobalar gibi. Ondan başka kirişler, manivelalar... büyük çabalar ve çeşitli eşyalar da vardı. Hepsi de öyle bir biçimde üstüste yığılmıştı ki... Aralarında ancak dar bir geçit kalmıştı... Tıpkı iki duvar arasından geçer gibi. Burası sonsuz karanlıklarla kaplıydı. Fenersiz oraya girilemezdi.

Kalın duvarlardan, taş döşemeden ve üstüste yığılmış demir eşyadan etrafa öyle soğuk bir hava yayılıyordu ki, onu hiç bir şey dağıtamaz ve ısıtamaz. Bu hava birkaç yıl içinde, canlı, kırmızı yanaklı çırakları, az konuşan soluk benizli, şiş suratlı ama becerikli ve ömür boyunca tutumlu kalan bir tüccar kalfası yapıyordu. Şüphesiz bu, patron kuşakları için de aynı ölçüde zararlı ve acılıydı, ama aynı zamanda mal sahibi olmak duygusunu ve kazanç heveseini verdiği, zenginlik kaynağı olduğu için onlara tatlı ve değerli geliyordu. Şu anda karanlık ve soğuk mağazadan,

Vertheim markasını taşıyan kasanın yanında, bir masanın önünde oturan adam, bundan otuz yıl önce:

— Tekgöz'e bir Rom!.. diye bağıran o içi içine sığmayan canlı Santo'ya hiç benzemiyordu. Yıllar ve dükkânda çalışmak onu tamamen değiştirmişti. Ağırlaşmış, şişmanlamıştı. Rengi solmuş, gözlerinin altındaki siyah halkalar yanaklarının, yarısına kadar inmişti. Gözleri iyi görmüyordu. Maden çerçeveli kalın camlı gözlüklerinin altından bakan kocaman açılmış gözlerine sert bir anlatım gelmişti. Hâlâ kiraz rengi bir fes giyiyordu. Eski Türk kılığının son kalıntısıydı bu.

Seksen yaşını aşkın, ufak tefek bir ihtiyar olan babası Mento Papo hâlâ dinçti. Yalnız gözleri ona ihanet etmişti Hava güneşli olunca dükkâna gelir... Kalın camların altından eriyecekmiş izlenimini veren ve sulanan gözleriyle bir kasanın yanında oturan oğluna, bir de tezgâhın başında oturan torununa bakar, mağazanın havasını içine çeker ve sağ eliyle torununun oğlu olan on yaşındaki çocuğun omuzuna dayanarak ağır ağır evine dönerdi.

Santo'nun çoğu evli olan altı kızı ile beş oğlu vardı. Büyük oğlu Rafo'nun yetişkin çocukları vardı. O da mağazada babasına yardım ediyordu.

Rafo'nun çocuklarından biri, büyük babasının adını taşıyanı, Saray-Bosna'da liseye gidiyordu. Sekiz yaşında iken okulunun akşam teneffüslerinde Zmaj'ın[38] şiirlerini mükemmel okuyan sarı benizli miyop, cılız bir çocuktu. Buna rağmen iyi bir öğrenci değildi. Ne Sinagog'a gitmesini, ne de babasına dükkânda yardım etmesini severdi. Daima ya aktar olacağını, ya da başka bir biçimde şöhret yapacağını söylerdi.

Santo, oldukça kirli ve yağlı olan, kenarları alfabetik düzenle yapılmış kocaman muhasebe defteri üzerine eğilmişti... Yanı başında bir köylü, bir çivi sandığına ilişmiş oturuyordu. Bu Uzvanitse'li İbro Çemaloviç'ti. Santo, İbro'nun ona ne kadar borcu olduğunu, şimdi ona ne gibi şartlarla ne kadar

para verebileceğini İspanyolca hesaplıyordu. “Sinkuenta, sinkuenta ioço... Sinkuenta, ioço, sesionta i tres...” Köylü sanki o son meteliğine kadar ezbere bildiği, uykularını kaçıran borcu hesaplamıyormuş da bir sihirbazlık yapıyormuş gibi ona endişe ve merakla bakıyordu. Santo hesabını bitirip borcun miktarını ve faizin tutarını söyleyince köylü yavaşça:

— Tamam mı acaba? diye mırıldandı. Maksadı kendi zihnî hesabıyla karşlaştırmak için vakit kazanmaktı. Santo bu gibi durumlar için hazırladığı formülü kullanarak:

— Tamamdır. İbraga... Başka türlü olamaz, dedi.

Borcun miktarı üzerinde böyle dostça anlaştıktan sonra köylü tekrar borç istedi. Santo da imkânları ve şartları üzerine açıklamalar yaptı. Ama bu böyle çabucak olmadı. İlkin aralarında uzun bir konuşma geçti. Bu, en küçük ayrıntılarına kadar yine bir hasat zamanı, İbro’nun babasıyla Santo’nun babası arasında geçen konuşmanın tıpkısıydı. Bir şey anlatmayan gereksiz ve anlamsız bir söz kalabalığından sonra konuya geçiliyordu. Bilmeden onları dinleyen biri bu konuşmanın borçla ve para ile bir ilgisi olmadığına inanırdı. O an insanın edindiği izlenim buydu.

Santo:

— Erikler çok iyi... Meyva da hiç bir hasat mevsiminde olmadığı kadar bol, dedi. Çoktan görülmeyen bir bolluk yılı olacak...

Köylü:

— Evet, dedi. Allaha şükür ürün fena değil... Allah isterse meyva da, ekin de bol olacak... Bunun tersi söylenemez... Ama bakalım onlara ne fiyat verecekler... Baş parmağı ile kaba ketenden yeşil çakşırının dikişini sıvazlıyordu.

Santo:

— Fiyatlar şimdiden bilinmez... Sen onları Vişegrad’a getirince belli olur. Bilirsin ya, fiyat sahibinin elindedir derler.

Köylü yine çekingenliğini bırakmayarak:

— Evet; eğer Allah onları korur ve olgunlaştırırsa... dedi.

— Elbette... Allah takdir etmedikçe ne bir şey alınır ve ne de ekilir. Allah nasip etmedikçe insan toprağı istediği kadar ekip sürsün... bütün zahmetleri boşa gider...

Santo bunları söylerken eliyle demet demet çeşitli eşyanın sarktığı yüksek ve karanlık tavanı işaret ederek takdiri ilâhinin geldiği yeri... gökyüzünü gösteriyordu.

İbro içini çekerek:

— Doğru söylüyorsun! dedi. Kul eker... diker ama bu Allahı Azimüşşanın yanında hepsini suya atmak gibi bir şeydir. İnsan toprağı beller... Otları ayıklar, budar, temizler... Ama eğer Allah kısmet etmemişse... Hepsi nafiledir. Hiç bir şey kâr etmez... Ama Allah bol bir ürün vermek isterse kimsenin eksiği kalmaz. Ve insan borcunu da öder. Yenisi de alır. Yeter ki Allah sağlık versin!..

— Evet... Sağlık!.. Her şeyin başı sağlıktır. Sağlık gibi var mı? Zavallı insanoğlu böyledir işte... Ona her şey! ver, sağlığını al... Hiçbir şey vermedin demektir.

Santo konuşmayı tamamen bu yöne çevirmişti. Köylü de sağlık üzerine düşüncelerini açıkladı. Hep genel, bilinen şeylerdi. Böylece konuşma bir süre, bir gevezelik halinde sürdü. Ama tam uygun zamanı gelince; sanki eski bir törene uyuyormuş gibi başladığı noktaya döndü. Bu sefer yeni borcun pazarlığına giriştiler. Borcun miktarını faizini, vâdesini ve nasıl ödeneceğini tartıştılar. Kâh ateşli ateşli... Kâh sükûnetle... Ama daima endişe ile uzun uzun maksatlarını anlattılar. En sonunda anlaşıp işlerin bitirdiler! O vakit Santo ayağa kalkarak cebinden bir zincire bağlı anahtarlarını çıkardı. İçinden anahtarı ayırmadar para kasasını açmaya başladı. Kasa ilkin gıcırdadı. Ve ağır ağır açıldı. Sonra da bütün kasalar gibi derin bir iç çekişini andıran madeni bir sesle kapandı. Köylüye paraları

birer birer saydı. Bütün bunları biraz mahzun bir törenle ve büyük bir dikkatle yapıyordu.

Sonra daha büyük ve ateşli bir sesle:

— Nasıl İbraga tamam mı?.. Memnun oldun mu?.. diye sordu.

Köylü yavaş sesle, düşünceli bir tavırla cevap verdi:

— Evet, sağol!..

— Haydi Allah kolaylık versin, işini rast getirsin. İnşallah yine sağlıkla ve dostça görüşmek nasip olur...

Torununa, gidip karşıdan yolun öbür tarafındaki kahveciden iki kahve getirmesini söyledi. Biri şekerli, biri sade...

Bir başka köylü de aynı iş ve aynı hesaplar için kapının önünde bekliyordu. Bu köylülerle, hasat ve ürün üzerine tahminlerle birlikte müstesna bir yılın ağır ve sıcak havası da Santo'nun dükkânının en karanlık köşelerine kadar süzüldü. Bu hava yeşil çelik kasanın üstünü bile buğulandırdı. Santo yumuşak, sarı ve yağlı boynunun etrafındaki gömleğin yakasını şahadet parmağı ile açtı ve mendiliyle buğulanan gözlük camlarını sildi. İşte yaz böyle başlamıştı.

Ama yine de yazın daha başlarında, geçici bir endişe ve keder gölgesi belirdi. İlkbaharın ilk günlerinde Uvats'ta, eski Osmanlı-Avusturya, Yeni Sırp-Avusturya sınırı üstündeki küçük bir bucakta, bir tifüs salgını baş gösterdi. Bu yer tam sınırda olduğu ve jandarma kışlalarında da iki vak'a görüldüğü için Vişegrad'ın askerî doktoru, doktor Balaş, yanında bir hastabakıcı ve gerekli ilâçlarla Uvats'a geldi... Kararlı ve becerikli bir adam olduğundan hastaları hemen ayırdı, gerekli tedbirleri aldı. Ve bakımlarıyla, bizzat kendisi uğraştı. Böylece 15 hastadan yalnız ikisi öldü. Salgın da ileri gitmedi ve önü alınmış oldu.

Ama son hastalanan Dr. Balaş'ın kendisi oldu. Hastalığı aldığının anlaşılmaması, hastalığının kısalığı, beklenmedik ihtilâtlar yapması ve âni

ölümü, bütün bunlar müstesna bir facianın izlerini taşıyordu.

Bulaşma tehlikesi olduğundan doktoru Uvats'a gömdüler... Cenazesinde Madam Bauer ile kocası ve birkaç subay geldi. Mezarına kaba taştan bir anıt konması için Madam Bauer para verdi. Olaydan sonra da hemen, hem şehri, hem kocasını bıraktı. Vişegrad'da, Viyana yakınlarında bir sanatoryuma girdiği söylentileri dolaştı. Daha doğrusu bu... şehrin genç kızları arasında fısıltı halinde dolaşan bir söylentiydi. Çünkü kasabanın yaşlıları, bulaşmak tehlikesi geçince, alınan tedbirler de ortadan kaldırılınca doktoru da, Albayın karısını da unuttular. Cahil ve tecrübesiz olan kızlarımız Sanatoryumun ne demek olduğunu bilmiyorlardı. Ama kısa bir zaman önce doktorla Albayın karısını yaptığı gibi dağdaki yollarda ve yokuşlarda iki kişinin baş başa dolaşmasının ne demek olduğunu çok iyi biliyorlardı. Genç kızlar, aralarında gizli konuşur, mutsuz çift üzerine bu yabancı kelimeyi kullanırken "Sanatoryum" denilen yeri, güzel ve günahkâr kadınların gayri meşru aşklarının kefaretini ödemek için kapandıkları esrarlı, hazin bir yer olarak hayâl ediyorlardı.

Müstesna bir güzellikte ve parlaklıkta olan bu yaz, tarlaların ve tepelerin üstünde, şehrin çevresinde büyüyor ve olgunlaşıyordu. Akşamları Orduevinin, köprünün yanındaki ırmağa bakan pencereleri yine bir yaz önceki gibi aydınlık ve ardına kadar açıktı. Ama artık keman ve piyano sesi duyulmuyordu.

Yazın boğucu sıcağının ve içtiği şarabın etkisiyle buram buram terleyen Albay Bauer, masasında, yaşlı subayların ortasında, saf ve güleç yüzüyle oturuyordu.

Kasabanın delikanlıları, sıcak gecede Kapiya'da oturmuş şarkı söylüyorlardı. Haziran sonu yaklaşıyor, her yaz gibi Liselilerin, Üniversitelilerin dönmeleri bekleniyordu. Böyle bir gecede Kapiya'da... İnsana zaman durmuş gibi gelir. Oysa hareket içinde taşan hayat... zengin, sonsuz ve kolay akar gider... Ve bunun ne kadar zaman böyle süreceğini kimse kestiremez.

Gecenin bu saatinde ana caddeler aydınlık içindedir. Çünkü ilkbahardan beri kasabaya elektrik gelmiştir. Bir yıl önce kasabadan iki kilometre ilerde, ırmağın kenarına elektrik gücü ile işleyen bir kereste fabrikası kurulmuştu. Ladin ağaçlarının talaşından reçine ve neftyağı çıkarıyorlardı. Fabrika belediye ile bir kontrat imzalamıştı. Bu kontrat gereğince fabrikanın elektrik santralı şehrin sokaklarını aydınlatacaktı.

Yeşil fenerler de içlerindeki gaz lâmbaları ile böylece ortadan kalkmıştı. Tabiî onlarla birlikte, onları temizleyen, yakan Uzun Ferhat da. Şehir boyunca uzanan ana cadde köprüden yeni mahalleye kadar puslu camlı kocaman lâmbalarla aydınlanıyordu. Oysa sağda ve solda Bikavats'ın etrafında dolana dolana Meydan'a ve Okolişte'ye çıkan ikinci derecedeki yollar küçük ve bayağı ampullerle aydınlanmaktaydı.

Düzgünce sıralanan bu ışıkların arasında düzensiz gölgeler göze çarpıyordu. Bunlar yokuşların üstünde kat kat uzanan büyük bahçelerle avlulardı.

Bu karanlık bahçelerden birinde, öğretmen Zorka ile Nikolay Glasinçanin başbaşa oturuyorlardı. Bir yıl önceki tatilde Stikoviç geldiği zaman aralarında peyda olan soğukluk uzun zaman, yeni yılın başına kadar sürmüştü. İşte o zaman her kış olduğu gibi "Sırp Ocağında" Aya Sava yortusu için konser ve tiyatro hazırlıkları başlamıştı. Zorka ile Glaninçanin de bu hazırlıklara yardım etmişlerdi. Provalardan dönerken geçen yazdan beri ilk defa olarak konuşmuşlardı. Önceleri bu konuşmalar kısa sürmüş... mağrur ve çekingen bir hava içinde geçmişti. Ama görüşmekten vazgeçmemişlerdi. Çünkü gençler en umutsuz ve acı aşk kavgalarını bile içinde hiçbir aşk oyunu ve düşüncesi bulunmayan bir hayata tercih ederler. Bu sonu gelmeyen kavgalar sırasında... nasıl olduğunu kendileri de anlamadan barışıvermişlerdi. Şimdi bu sıcak yaz gecelerinde sürekli olarak buluşuyorlardı. Ara sıra, orada bulunmayan Stikoviç yüzünden tekrar sonuçsuz bir kavgaya tutuştukları oluyordu ama... bu kavga onları

birbirlerinden ayırmıyor... uzaklaştırmıyor... tam tersine, her kavgadan sonra biraz daha yaklaşıyorlardı.

Şimdi sıcak karanlıklar içinde, ihtiyar bir ceviz ağacının kökünde oturuyorlardı. İkisi de kendi düşüncesine dalmış, aşağıda, kasabada, biteviye bir gürültü ile uğuldayan ırmağın kenarında sıralanan küçüklü büyüklü ışıklara bakıyorlardı.

Glasinçanin az önce çok konuştuğu için bir an susmuştu. Bütün gece ağzını açmayan Zorka da sessiz oturuyordu. Kadınların her şeyden güçlü buldukları aşk üzüntülerine daldıkları zamanki gibi susuyordu.

Bir yıl önce, hem de bu günlerde... Stikoviç geldiği zaman, önünde sonsuz bir mutluluk dünyasının tam bir ahenk içinde birleşen duyguların, isteklerin ve düşüncelerin bir öpüş kadar tatlı olduğu, bir insan ömrü kadar uzun sürdüğü bir aşk cennetinin açıldığını sanmıştı. Ama bu hayali uzun sürmemişti. Bütün tecrübesizliğine ve aşk sarhoşluğuna rağmen, genç adamda ihtirasın çabuk alev alıp yine aynı çabuklukla söndüğünü farketmişti. O, sırf kendini ilgilendiren bir kanuna boyun eğmiş, ona önem bile vermemiş, onu görülmeyen bir yara gibi sızlayan bir şaşkınlık içinde bırakarak âdeta veda etmeden çıkıp gitmişti... Ondan gelen mektup, ebedî ustalığını gösteren bir kompozisyon şaheseriydi. Ama bir avukat düşüncesi gibi ölçülü ve hesaplı, boş bir cam kâse gibi de saydam ve berraktı. Aşklarından, sanki yüz yıllardan beri mezarlarında yatan şanlı ölüler gibi sözediliyordu. Kızın, buna karşılık olarak gönderdiği içten gelen o ateşli mektubuna da sadece bir kartla cevap vermişti.

“Başımı döndüren, bana huzur ve rahat vermeyen işlerim arasında seni, ırmağın gürültüsüyle, görülmeyen bitkilerin kokusuyla dolu Vişegrad’ın sakin bir gecesi gibi düşünüyorum,” diyordu. Hepsi bu kadar.

Suların mırıltısıyla görülmeyen bitkilerin kokusunu boşuna hatırlamaya çalıştı. Onun, aralarında geçen her şeyi unuttuğu gibi kendisi de belki bunları unutmuştu. Aldandığını ve aldatıldığını düşündükçe fenalıklar

geçiriyordu. Sonradan kendi kendine açıklayamadığı bir şeyle de avunuyordu. Bir mucizeden daha güç inanılır gibi bir şeydi bu.

“O anlaşılmaz bir adamdı. Soğuk, egoist ve kaprisliydi. Belki de müstesna yaradılışta olan her insan böyledir” diye düşünüyordu. Kısacası, bütün bu şeyler aşktan çok acıya benziyordu.

İç dünyasındaki çöküntüsünde, ruhunun derinliklerinde kırılan şeyden hissediyordu ki, onun uyandırdğı aşkın bütün ağırlığı sadece kendi omuzlarına yükleniyor ve gerçek adın vermeye cesaret edemediği bir sis tabakası içinde uzaklarda kayboluyordu. Seven bir kadın... bütün umutları sönse bile... aşkını, doğması nasip olmayan bir çocuk gibi sever. Çok acı çekmiş, ama kendine hâkim olabilmiş ve ona cevap vermemişti. İki aylık bir susuştan sonra bir kart daha gelmişti. Alplerin, yüksek bir tepesinden yazıyordu: “2000 metrelik bir yükseklikte, etrafım çeşitli diller konuşan kozmopolit bir halkla çevrilmiş... Ufkun sessizliğini seyrediyor, geçen yazı ve seni düşünüyorum.”

Gençliğine ve tecrübesizliğine rağmen bu ona yetmişti. Eğer “seni sevmedim, sevmiyorum.. ve hiç de sevmeyeceğim!” demiş olsaydı bundan daha açık konuşamaz ve ona bundan fazla acı veremezdi. Çünkü, söz konusu olan belirsiz uzak hâtıralar, mektup yazdığı yerin yüksekliği, etrafını çeviren insanların dilleri değil, aşktı. Ama işte aşk yoktu.

Zorka öksüz olduğundan buradaki akrabalarının evinde büyümüştü. Saray-Bosna’da öğretmen okulunu bitirince onu Vişegrad’a tâyin etmişler ve tekrar, hiç bir hissî bağı olmayan o zengin insanların yanına dönmüştü.

Zorka gitgide sarardı... zayıfladı ve kendi içine kapandı. Kimseye derdini söylemedi. Noel yortusunda gönderdiği karta da cevap vermedi. Bu da ötekiler gibi kusursuz bir stille yazılmış, kısa, soğuk bir karttı. İşlediği suçun, ayıbın kefaretini, kimsenin avutmasına ve yardımına muhtaç olmadan kendi kendine ödemek istiyordu. Ama genç, cahil, tecrübesiz, zayıf ve bitkindi. Yaşlanmış duyguların, ateşli isteklerin ve kendi

düşüncelerinin (Stikoviç'in o insanlıktan uzak, anlaşılmaz davranışları gibi) karmakarışık olan ağına büsbütün takılıp kalıyordu.

Birine derdini açabilse, bir akıl danışabilse. herhalde rahatlardı. Ama utancı ona engel oluyordu. Zaten ona öyle geliyordu ki, bütün kasaba halkı onun hayal kırıklığını biliyor, önlerinden geçerken onu alaycı ve insafsız bakışlarıyla süzüyorlardı. Ne kitaplar, ne insanlar ona her şeyi açıklayamadıkları gibi, kendisi de bir şey açıklayacak halde değildi. Onu gerçekten hiç sevmediyse... bu komedinin, geçen yaz onu kandırmak için söylediği o ateşli sözlerin gereği neydi? Okul sıraları üstünde oynanan sahneye ne lüzum vardı? O sahneyi ki ancak aşk mazur gösterebilir... Onsuz, katlanılmaz bir hakaret, küçüklük olurdu.

Böyle bir oyunla gönlünü eğlendirecek... hem kendini, hem başkasını bu derecede alçaltacak kadar saygısız insanlar da dünyada vardı demek? Eğer aşk değilse, onları böyle bir davranışa sürükleyen duygu ne olabilirdi? O yakıcı bakışların... o sıcak ve kesik nefeslerin... o ateşli öpüşlerin anlamı neydi?.. Bütün bunlar aşk değilse neydi? Muhakkak ki aşk değildi. Bunu gittikçe daha iyi anlıyor... Daha açık görüyordu ama bunu bir türlü kabul edemiyordu. (Kim böyle bir şeyi tevekkülle kabul edebilmişti ki.) İçini parçalayan bu acıyı dindirmenin bir çaresi vardı. O da ölümdü. Daima... mutluluk hülyalarımızın yanı başında bekleyen ölüm..

Zorka, "ölüm..." diye düşünüyordu. Kapiya'nın üstünden ırmağın serin sularına süzülüvermek... Sanki bir kâzaymış gibi... Ne mektup, ne vedâ... ne itiraf... ne de alçalmak!.

Evet, "ölmek" diye düşünüyordu. En ateşli sohbetlerin ortasında, herkesin maskesi altında gizlenen o gülümsemelerini görmemek için uykuya yatmadan önce, uyanır uyanmaz... Gönlünde her şey bunu tekrarlıyordu. Ölmek... ölmek... ölmek... Ama insan ölmüyordu işte... Acısıyla ve dayanılmaz düşüncesiyle yaşıyordu. Avuntu ona da ummadığı yerden geldi. Noel tatili yaklaştığı sırada acısı artık son haddini bulmuştu. Bu düşünceler... bu cevapsız kalan sorular insanı hastalıktan da beter

zehirliyor, mahvediyordu. Artık herkes onu değişmiş bularak üzülüyor ve kendine baktırmasını öğütlüyordu. Akrabaları, çok çocuklu ve neşeli bir adam olan müdürü ve arkadaşları bile.

Mutlu bir rastlantı olarak konser provaları da o sırada başladı ve kaç aydan sonra tekrar Galsinçanin ile konuşmak fırsatını elde etti. Delikanlı, uzun zaman onunla karşılaşmamak ve onunla konuşmamak için elinden geleni yapıyordu. Ama o temiz, samimi tiyatro ve müzik eğlenceleri dolayısıyla böyle küçük yerlerde hüküm süren heyecan... birlikte eve döndükleri o serin ve berrak geceler, arası çok açık olan iki genci birbirine yaklaştırmıştı. Genç kızı buna sürükleyen acısını hafifletmek ihtiyacıydı. Ötekinin de aşktı. Samimi ve derin olduğu zaman her şeyi unutan ve affeden aşk.

İlk görüşmeleri, pek tabiî olarak soğuk ve anlamlı sözlerle ve bir güvensizlik havası içinde geçti. İlk uzun ve açıklamalı konuşmaları sonuçsuz kaldı. Buna rağmen bunlar bile genç kızı yatıştırıyordu. İlk defa olarak canlı bir varlığa, acı ve yüz kızartıcı ayrıntılara girişmeden gönlündeki acıdan söz edebilirdi. Glasinçanin onun onurunu incitmemeye çalışarak, güzel ve renkli deyimlerle uzun uzun ve sıcak konuşuyordu. Stikoviç'den sözederken gerektiğinden çok ağır sözler kullanmıyordu. Açıklamaları o gece... Kapiya'da söylediklerine benziyordu. Kısa, kesin ve insafsızdı. Stikoviç, yaradılışı gereğince, sırf kendini düşünen bir canavardı. Ömründe hiç bir şahsı, hiç kimseyi sevmemiş, kendinden memnun olmadığı için acı çekmiş ve onun için de ona yaklaşan ve aldananlara da acı vermiş bir insandı.

Glasinçanin aşktan çok az sözediyordu. Ama o... her sözünde, davranışında, her bakışında kendini belli ediyordu.

Genç öğretmen onu, çoğu zaman susarak dinliyordu. Bu konuşmaların her saniyesinden hoşlanyordu. İlk defa olarak içindeki huzursuzluğun hafiflediğini hissediyordu, ilk defa olarak kendini değersiz bulmaktan kurtuluyordu.

Delikanlının aşk ve saygı dolu sözleri ona, çaresiz bir biçimde mahvolmadığını, o derin umutsuzluğun bir hayalden ibaret olduğunu gösteriyordu... Tıpkı bu yaz gibi... Rüyasının bir hayalden ibaret oluşu gibi.

Delikanlı onu, içinde kendini kaybetmeye başladığı o karanlık dünyadan çekip çıkarıyor ve her şeye bir ilâç ve bir çare bulunduğu insan hayatının gerçeklerine doğru sürüklüyordu. Bu sohbetler Aya Sava yortusundan sonra da sürdü. Kış geçti. Bahar geldi. Her gün buluşuyorlardı. Zaman geçtikçe, genç kız da kendini topladı, güçlendi, şifa buldu. Ve gençliğe özgü o hızla değişti. O heyecanlı ve bereketli yaz da böyle geçti. Artık herkes Zorka ile Glansinçanin’e sık sık buluşan iki genç gözü ile bakıyordu.

Oysa, doğrusunu söylemek gerekirse kız, Glasinçanin’in evvelce dikkatle dinleyip ilâç gibi içtiği sözlerini artık enteresan bulmamaya başlamıştı. Kimi zaman bu karşılıklı dertleşme ve içini dökme ona ağır geliyordu. Aralarında bir samimiyetin nasıl doğduğuna şaşıyor, kendine âdeta kızıyordu. Kimi zaman ruhunu kurtarmış olduğunu hatırlayarak bu sıkıntıyı yenmeye çalışıyor, onu elinden geldiği kadar dikkatle dinliyordu. Tıpkı borcunu bilen minnettar bir borçlu gibi.

Bu yaz gecesi elini, genç kızın elinin üstüne koymuştu. (Bu temiz duyguların son cüretiydi) ve bu temasla gecenin zengin ılıklığı ruhuna doluyordu. Böyle anlarda, bu kızda ne büyük hazinelerin saklı olduğunu anlıyor ve hayatındaki acılığın ve hoşnutsuzluğun bereketli bir güç halini aldığını hissediyordu. Öyle bereketli bir güç ki, iki varlığı en yüksek amaçlara kadar sürükleyebilirdi... Yalnız yeter ki aşk onları birleştirsin... onlara destek olsundu.

Karanlıkta, içi bu duygularla dolup taşarken, o artık Vişegrad’ın büyük bir müessesesinde çalışan küçük bir memur değil, gündüz ki Glasinçanin değil, hayatını ve geleceğini serbestçe düzenleyen, kendine güvenen bir insandı.

Çünkü samimi bir aşkla seven bir insan, bu aşk karşılıklı olmasa bile önünde... becerikli ama ihtiraslı ya da egoist bir kişiye sonsuz olarak bilinmedik ve kapalı kalacak olan yolların, imkânların ve ufukların açıldığını görür. Şimdi de yanındaki kadına söylüyordu:

— Aldanmadığımı sanıyorum... Bu seni aldatmama imkân olmadığına bir delildir. Kimi konuşur ve saçmalarken... kimi iş görür. Mal satın alırken onları dikkatle inceliyor ve izliyorum. Ve burada hayat olmadığını gittikçe daha iyi görüyorum. Daha uzun zaman burada ne rahat, ne düzen, ne de kazançlı bir iş bulmak kabil olacak... Ne Herak'lar, ne de Stikoviç'ler bir şey yapmayı başaracaklar. Durum yine gittikçe kötüleşecek, yıkılmak üzere olan bir evden kaçar gibi buradan kaçmaları; her adımda rastlanan, telâş içinde çırpınan bu kurtarıcılar... bir felâkete doğru gittiğimizin en açık belirtileridir. Elden bir şey gelmeyince kaçmak gerekir.

Genç kız susuyordu.

— Sana hiç sözetmedim ama bunu çok düşündüm, biraz ilgilendim. Bilirsin ki Okolişte'den Boğdan Çuroviç adlı bir arkadaşım var. Üç yıl önce Amerika'ya gitmişti. Hattâ bana gönderdiği fotoğrafını sana göstermiştim. Beni yanına çağırıyor, güvenli bir iş, yüksek bir maaş vâdediyor. Plânı gerçekleştirmenin öyle kolay ve basit bir iş olmadığını biliyorum. Ama bence imkânsız da değil. Her şeyi düşündüm, hesapladım. Okolişte'de neyim var, neyim yoksa satacağım. Eğer seninle anlaşırsak hemen evlenip Zagreb'e gideriz. Orada göçmenleri Amerika'ya gönderen bir büro var. Boğdan bize bir kabul fişi gönderinceye kadar orada bekler ve bu süre içinde İngilizce öğreniriz. Askerlik işimden ötürü bunu başaramayacağımızı anlarsam, Sırbistan'a geçer oradan gideriz. Senin fazla zorlukla karşılaşmaman için ben elimden geleni yaparım. Orada... Amerika'da her ikimiz de çalışırız. Orada kendi okullarımız var ki onlara öğretmen gereklidir. Ben de kolayca iş bulurum. Çünkü orada işler açık ve herkes çalışabilir. Orada özgür ve mutlu oluruz. Bütün bunları gerçekleştireceğim, yeter ki sen benimle ol!

Delikanlı bir süre sustu. Zorka elini sıkarak:

— Teşekkür ederim Nikola!.. Çok teşekkür ederim. Sen çok iyi bir insansın! diye mırıldandı.

Gençlerin şarkıları Kapiya'dan onlara kadar geliyordu. Bunlar Vişegrad'lı gençlerdi. Belki de Saray-Bosna'dan Liseliler de gelmişti. On beş güne kadar Üniversiteler de gelecekti. Zorka o vakte kadar hiç bir şeye karar veremezdi. Her şey ona acı veriyordu... Bu adamın iyiliği ise her şeyden çok... Ama bu sırada ona evet diyemezdi... Onu parça parça etseler yine diyemezdi. Hiç umudu olmadığı halde, o, sevmesini bilmeyen adamı bir kere daha görmek istiyordu. Bir kere daha görsün... sonra ne olursa olsundu!

Nikola beklerdi. Bunu biliyordu.

Elele tutuşarak kalktılar ve şarkının geldiği yere inen dik yokuşa saptılar.

XXII

Her yıl olduğu gibi bu yıl da Vidovdan yortusu için Sırp toplumu Mezalin’de bir kır eğlencesi düzenlenmişti. Oraya, Rzav ile Drina ırmaklarının birleştiği yere, yüksek ve yeşil kıyının sık yapraklı ceviz ağaçları altında çadırlar kurdular... Orada içki satıyor, içerde de hafif ateşte kuzu çeviriyorlardı... Yemekleri ile gelen aileler gölgelik yerlere oturmuşlardı. Ağaç dallarından meydana gelen bir tünelin altında çalgı sesi geliyordu. Toprağı yatkın olan bir düzlükte sabahtan beri Kolo oynuyorlardı. Sadece işsiz güçsüz olanlarla gençler dans ediyorlardı. Bunlar kilisedeki âyinden sonra doğru Mezalin’e inerlerdi. Asıl bayram öğleden sonra başlayacaktı. Ama Kolo almış yürümüştü. Sonraları böylesine canlı, böylesine güzel olamazdı. Çünkü halk gelmeye başlayınca, evli kadınlar, tatmin olunmamış dullar ve çocuklar da dansa katılacaktı. O zaman Kolo uzun ve neşeli, ama yer yer kesilen ve ahengini kaybeden bir zincir biçimini alacaktı. Oysa, içinde genç kızdan çok delikanlı bulunan bu kısa Kolo, çok canlı ve neşeliydi. Tıpkı havada dönen bir kement gibi uçuyordu. Çevresinde herşey, onunla birlikte dönüyor, dalgalanıyordu. Müziğin temposuna uyan hava... ağaçların sık dalları, yaz bulutları, her iki ırmağın duru suları, hattâ ayaklarının altındaki toprak bile... Onlara sadece vücutlarının hareketini bu ahenge uydurmak kalıyordu.

Koloya girmek için gençler yoldan koşarak geliyorlardı. Genç kızlar bir an durup Kolo’yu seyrederken tempo tutuyor, sanki gizli bir gücün onları sürüklemesini bekliyorlardı. Sonradan soğuk suya atlar gibi başlarını eğerek dizlerini hafifçe bükerek Kolo’nun içine dalıyorlardı. Yaz toprağından gelen güçlü bir akım, bu boşalmış ayaklara, oradan da zincirlenmiş sıcak ellere geçiyor ve bu zincir sanki aynı kanla canlanan, aynı ahenkle sürüklenen bir varlıkmış gibi titriyordu.

Delikanlılar başlarını arkaya atarak dans ediyorlardı. Yüzleri sararmış, burun kanatları titriyordu. Genç kızlar ise yanakları kızarmış... Dansın verdiği o şehevî haz bakışlarından okunmasın diye mahcup bir edâ ile gözlerini yere eğiyorlardı.

Eğlence henüz başlarken Mezalin yaylasının üzerinde siyah üniformalı jandarmalar göründü. Elbiselerinin kumaşı ve silâhları öğle sonrası güneşinde parlıyordu. Fuarlarda ve eğlence yerlerinde dolaşan normal devriye kollarından daha kalabalıktılar. Doğruca çalgıların bulunduğu yeşil tünele doğru ilerlediler. Müzik âletleri birer birer sustu. Kolo biraz daha sallandı. Sonra o da durdu. Gençlerin itiraz sesleri duyuldu. Daha henüz hepsi elele tutunuyordu. Bazısı kendini dansa ve âhenge öyle kaptırmıştı ki, olduğu yerde oynuyor, çalgının başlamasını bekliyordu. Ama çalgıcıalr acele ayağa kalkmış kemanlarıyla borularını muşamba torbalarına yerleştiriyorlardı. Jandarmalar, çayırlara dağılmış ailelerin ve çadırların yanına doğru ilerlediler. Her yerde jandarma çavuşu yavaş sesle birşeyler söylüyor ve bu söz sihirli bir kelime gibi hemen bütün neşeyi söndürüyor... dansı durduruyordu, konuşmaları kesiyordu. Birinin yanına yaklaştı mı, o kimsenin hemen tavrı değişiyor, yaptığı iş ne ise vazgeçiyor ve eşyasını çabucak toplayıp oradan uzaklaşıyordu. Genç kızlarla delikanlıların kolosu en son dağılan oldu. Onlar, çayırın üstündeki danslarını bırakmak istemiyor, neşelerinin ve eğlencelerinin büsbütün sona ermiş olduğunu akıllarına bile getirmiyorlardı. Ama jandarma çavuşunun sarı yüzü ve kanlı gözleri karşısında en ateşlileri bile gerilemek zorunda kalıyordu.

Hayal kırıklığına uğrayan ve şaşıran halk, geniş beyaz yolu izleyerek Mezalin’den dönüyor ve ilerleyip şehre yaklaştıkça korkulu ve yavaş sesle, o sabah Saray-Bosna’da Arşidük Fransua Ferdinand ile karısına yapılan suikastten ve Sırplara karşı her tarafta hazırlanan kovuşturmadan sözedildiğini işitiyorlardı. Karagahın önüne gelince, ilk yakalananları gördüler. Kolları bağlı olarak bekliyorlardı. İçlerinde genç Pope Milan da vardı. Jandarmalar onları hapse götürüyorlardı. Ve böylece bir neşe ve

eğlence günü olarak başlayan bu yaz gününün öğleden sonrasını kederli bir hava kapladı. Acı ve korkulu bir bekleyiş başladı.

Kapiya'ya, o daimi neşe ve canlılık yerine, şimdi bir ölüm sessizliği çökmüş, bir nöbetçi bile konmuştu. Bu, yeni donatılmış bir erdi. Sofadan dinamitli sütunun ağzını kapatan demir kapağa kadar boyuna gidip geliyordu. Yorulmak bilmedne bu beş altı adımlık yerde gidiyor, geliyor ve her dönüşünde süngüsü, bir işaret verir gibi güneşte parlıyordu.

Ertesi sabah erkenden, üstünde Türke yazılar bulunan dikili taşın hemen üstünde beyaz bir ilan görüldü. İri puntolarla yazılmış ve geniş siyah bir çizgi ile çerçevelenmişti... Saray-Bosna'da veliahta yapılan suikasti halka haber veriyordu ve bu çirkin hareketin uyandırdığı üzüntü ve öfkeyi belirtiyordu.

Ama bir kişi bile durup onu okumadı. Herkes nöbetçinin önünden başını eğerek geçiyor ve kabil olduğu kadar çabuk oradan uzaklaşıyordu.

Nöbetçi o günden başlayarak köprüde büsbütün kaldı. Ve bütün kasabanın hayatı da birden kesildi. Tıpkı Mezalin'deki Kolo gibi... Neşeli bir bayram günü olarak başlayan o temmuz günü gibi.

Şimdi artık tuhaf günler birbirini kovalıyordu. Sessizce okunup birbirine uzatılan gazeteler, yavaş sesle konuşmalar, endişe ve tehlike dolu bir hava. Sırpların ve şüpheli görülen yolcuların tutuklanması, sınırda askerî baskının arttırılması.. Günler bunlarla doluydu.

Yaz geceleri birbiri peşisıra geçiyor, ama artık şarkı sesleri işitilmiyor, gençler Kapiya'da toplanmıyor, karanlıkta çiftlerin fısıltısı duyulmuyordu. Kasabanın içinde en çok askere rastlanıyordu. Akşam saat dokuzda Bikavats'daki barakaların ve köprünün yanındaki büyük kışlanın borazanları Avusturyalıların yat borusunun hazin melodisini çalınca sokaklar hemen tamamen boşalıyordu. Bu sevişenler, buluşmak ve görülmeden konuşmak isteyenler için hazin bir dönemdi. Glasinçanin her gece Zorka'nın evinin önünden geçiyordu. Genç kız hayli yüksek olan

birinci katın açık penceresi önünde bekliyor ve orada konuşuyorlardı. Ama kısaca... Çünkü delikanlı, karanlık bastırmadan köprüden geçerek Okolişte'deki evine dönmek için acele, ediyordu.

Bu gece de böyle gelmişti. Sapsarıydı. Şapkası elinde, genç kızı kapıya çağırdı. Çünkü ona bir söyleyeceği vardı. Genç kız duraksayarak aşağıya indi. Ayakta, avluya çıkan kapının eşiği üstünde, delikanlı ile aynı boyda duruyordu. Glasinçanin heyecanlıydı. Bir mırıltı halinde gelen sesi güç işitiliyordu:

— Bu gece kaçmaya karar verdik, dedi. Vlado Mariç ile iki kişi daha var. Her şeyin iyi hazırlandığını ve geçebileceğimizi umuyorum. Ama eğer biz... bir şey olacak olursa Zorka!...

Genç adamın mırıltısı dindi. Zorka'nın hayretle açılan gözlerinde korku ve endişe görmüştü. Kendisi de çok heyecanlıydı. Gelip ona haber verdiğine âdeta pişman olmuştu.

— Sana haber vermemin daha iyi olacağını düşünmüştüm dedi.

— Teşekkür ederim!.. Bizim... Şeyden... Yani Amerika'dan bir şey yok !

— Hayır!.. "Bir şey yok" deme! Eğer bir ay önce sana evlenmemizi teklif ettiğim zaman kabul etmiş olsaydın... Şimdi belki de buradan çok uzakta bulunacaktık! Kimbilir... Belki de böyle olması daha iyi oldu... Şimdi durumu görüyorsun. Arkadaşlarla gitmeliyim. Orada savaş var ve hepimizin yeri şimdi Sırbistan'dır. Böyle yapmak gerek Zorka... Mutlaka yapmak gerek... Çünkü ödevimizdir... Ama... eğer sağ kalırsak... özgürlüğümüze kavuşursak... belki de denizler aşırı o Amerika'ya gitmemizin gereği de kalmayacak. Çünkü bizim de burada bir Amerikamız olacak... Çalışan, namusuyla para kazanılan... serbest ve rahat yaşanan bir yurdumuz olacak. Eğer sen istersen... Yine orada ikimiz birlikte yaşayabiliriz... Bu sırf senin elinde... Seni düşüneceğim Zorka... seni daima düşüneceğim... Sen de... bazen...

O an söyleyecek söz bulamayan delikanlı elini kaldırıp genç kızın kestane renkli gür saçlarını okşadı. Bu her zaman arzuladığı bir şeydi. İşte şimdi hüküm yiyen bir mahkûm gibi isteği yerine geliyordu. Ama genç kız birden ürkerek çekildi ve eli havada kaldı. Sonra kapı sessizce kapandı ve bir saniye sonra Zorka pencerede göründü. Solgundu. Gözleri büyümüş, parmakları birbirine kenetlenmişti. Glasinçanin pencerenin altından geçti. Başını arkaya atmıştı ve yüzü kaygusuz, güleç... âdeta güzeldi. Zorka sonra ne olacağını görmeden korkuyormuş gibi artık kararmış olan odasına çekildi. Odada şiltesinin üstüne oturdu. Başını eğdi ve ağlamaya başladı.

İlkin sessiz sessiz ağlıyordu. Sonradan ağlaması hızlandı... Çünkü bir çıkar yolunu bulamadığı bu durumun bütün ağırlığını omuzlarında duyuyordu. Ağladıkça... ağlanacak sebepler çoğalıyor, üzüntüsü de artıyordu. Hep çaresizlik içindeydi. Ne bir çıkar yol bulabiliyor... ne de bir karar verebiliyordu. Bu uzaklara giden, namuslu ve iyi yürekli Nikola’yı hiç bir zaman lâyık olduğu gibi sevemeyecekti. “Kimseyi sevmeyen”in onu sevdiği günü hiçbir zaman göremeyecekti. Daha geçen yıl, kasabanın üstünde pırıl pırıl yanan o neşeli ve güzel günler hiçbir zaman geri gelmeyecekti. Hiçbir zaman, içimizden hiç kimse bu karanlık dağ çerçevelerinden kurtulmayı, o Amerika’yı görmeyi, burada dedikleri gibi çok çalışılan, özgür ve rahat yaşanılan bir ülke yaratmayı başaramayacaktı.

Ertesi gün, Glasinçanin’in, Vlado Mariç’in ve daha bir kaç kişinin Sırbistan’a kaçmış olduğu duyuldu, öteki Sırplar, aileleriyle ve bütün mallarıyla birlikte, bu kaynaşan vadide bir kapana kısılmış gibi kaldılar. Kasabanın üstündeki tehdit ve tehlike havası her gün biraz daha ağırlaşıyordu. Ve nihayet, temmuz sonlarında bir gün, zamanla bütün dünyaya yayılacak olan ve bir çok ülkenin, şehrin, aynı zamanda Drina’nın üstündeki köprünün de alınyazısını belirleyecek olan fırtına sınırda patladı.

İşte o zaman Sırpları ve onlarla ilgili olan her şeyi izlemeye başladılar. İnsanlar ikiye ayrılmışlardı: İzleyenlerle izlenenler. İnsanın içinde yaşayan, ama gelenekler ve kanunlar denen o engeller ortadan kalkmadıkça kendini

göstermeye cesaret edemeyen o canavar... artık serbest kalmıştı. İşaret verilmiş, engeller kaldırılmıştı.

İnsanlık tarihinde çoğu zaman görüldüğü gibi, bütün şiddetli davranışlar, soygunculuk, hatta insan öldürme bile mübahtı. Yalnız bunun verilen bir parolayla olması, yüksek çıkarlar uğruna yapılması, ya da adları ve inançları belli küçük bir topluluğa uygulanması şarttı.

O çağda uyanık düşünceli ve görmesini bilen bir adam bir mucizeye şahit olabilir, koskoca bir toplumun bir gün içinde değişiverdiğini gözleriyle görebilirdi. İçinde daima nefretler, kıskançlıklar, kör inançlar, dinî tahammülsüzlükler, kabalık ve zalimlik gizleyen, ama yüzyıllık geleneğe dayanarak kalbinde insanlığa ve bütün düzenli ve ölçülü şeylere karşı da bir saygı ve merhamet besleyen çarşı mahallesi bir iki saniye içinde değişivermişti. Bütün bu kaba duyguları ve kötü alışkanlıkları, katlanılabilir bir sınır üzerinde koruyarak onları ortaklaşa hayat ve genel yarar uğruna yatıştırmayı ve idare etmeyi başaran duygular birden silinivermişti.

40 yıldan beri çarşıda sözü geçen insanlar bir gece içinde yok oluvermişlerdi. Sanki hepsi birdenbire ölüvermişti. Gelenekleriyle, inançlarıyla, temsil ettikleri kuruluşlarla birlikte.

Sırbistan’a savaş açıldığının ertesi günü, Schutz Korps[39] çeteleri kasabanın içinde dolaşmaya başladılar. Çabucak silahlandırılmış olan bu birlik, Sırpları yakalamak için hükümet adamlarına yardım edecekti. İçlerinde çingeneler, sarhoşlar ve her çeşit serseri vardı. Çoğu, toplumla arası açılmış, kanundan kaçan insanlardı. Gençliğinde iğrenç bir hastalıktan burnu dökülmüş, işsiz güçsüz, namussuz bir çingene olan Husa Kokoşar, on kadar baldırı çıplağın başına geçmiş, uzun süngülü, eski sistem Werndl tüfeklerle, çarşı başında başlıca söz sahibi olmuştu.

Bu tehlikeden önce, Sırp Kilise-Okul Derneği Başkanı Pavle Rankoviç yine yönetim kurulunun dört hatırı sayılır üyesiyle birlikte kaymakam Sabliak’ı görmeye eğitti. Kaymakam, dazlak kafalı, sarı benizli, göbekli bir

adamdı. Vişegrad'a yeni atanmıştı. Aslen Hırvattı. Pek sinirliydi. Yeteri kadar, uykusunu alamamıştı. Gözkapakları kızarmış, kansız dudakları kurumuştu. Ayağında çizmeler, yeşil avcı biçimi ceketinin yakasında da iki renkli (sarı siyah) bir işaret vardı.

Onları ayakta karşıladı. Oturmalarını bile teklif etmedi. Pavle Rankoviç'in yüzü sararmıştı. Gözleri mavi iki çizgi haline gelmişti. Yabancı ve boğuk bir sesle:

— Kaymakam Bey! dedi. Neler olduğunu ve neler hazırlandığını görüyorsunuz. Ve biliyorsunuz ki bizler... Vişegrad vatandaşı olan bu Sırplar böyle bir şeyi asla istemezdik...

Kaymakam öfkeli bir tavırla sözünü kesti:

— Bir şey bilmiyorum, bir şey de bilmek istemiyorum, dedi. Şimdi görülecek önemli işlerim var. Masal dinlemeye vaktim yok... İşte size bütün söyleyeceklerim bu kadardır.

Rankoviç, sanki sükûnetiyle bu öfkeli ve heyecanlı adamı yatıştırmak istiyormuş gibi sakin sakin:

— Kaymakam Bey... dedi. Size hizmetimizi teklif etmeye, sizi temin etmeye geldik ki...

— Hizmetinize ihtiyacım olmadığı gibi, bana teminat verecek bir şeyiniz de yok... Elinizden ne yapmak geldiğini Saray-Bosna'da yeteri kadar gösterdiniz.

Rankoviç aynı sesle ve aynı inatla devam etti:

— Kaymakam Bey... arzu ediyoruz ki, kanun çerçevesi içinde...

— Evet... kanunlar şimdi aklınıza geliyor galiba!.. Hangi kanundan sözetmek cüretinde bulunuyorsunuz?

— Devlet kanunlarından Kaymakam Bey... Herkes için yürürlükte olan devlet kanunlarından...

Kaymakam birden ciddileşti... Sanki biraz öfkesi geçmiş gibiydi. Pavle Rankoviç bu heyecanlı adamın sükûtundan yararlanarak:

— Kaymakam Bey... dedi. Size ailelerimiz, malımız, canımız emniyette mi diye sormak istiyoruz... dedi. Eğer değilse ne yapabiliriz?

Kaymakam avuçlarını havaya çevirerek ellerini Rankoviç'e doğru uzattı. Omuzlarını silkti, gözlerini kapadı ve renksiz, incecik dudaklarını sıktı.

Pavle Rankoviç, hükümet adamlarının zor durumlarda takındıkları bu karakteristik tavrı çok iyi biliyordu. İnsafsız bir kör-sağır-dilsiz anlatımıydı bu!.. Artık bu görüşmeden bir sonuç çıkmayacağını anlamıştı.

Kaymakam kollarını yanına sarkıttı. Başını kaldırdı ve daha yumuşak bir sesle:

— Askerî otoriteler herkese ne yapacağını bildirecek! dedi...

Şimdi de kollarını açıp, gözlerini kapamak ve omuz silkmek sırası Rankoviç'e gelmişti. Değişik ve ciddî bir sesle:

— Teşekkür ederim Kaymakam Bey! dedi.

Dört Meclis üyesi dimdik ve beceriksiz bir tavırla selâm verdiler ve hep birden hüküm yemiş insanlar gibi oradan çıktılar.

Çarşıda büyük bir kaynaşma vardı. Gizli toplantılar yapıyorlardı. Ali Hoca'nın dükkânında Osman Ağa Şabanoviç, Suliyaga Meziliç, Nail Bey Turkoviç, gibi şehrin ileri gelen Müslümanlarından birkaçı toplanmıştı. Hepsi de sapsarı kesilmiş ve endişeliydi. Yüzlerinde, beklenmedik olaylar, büyük değişiklikler karşısında daima kaybedilecek bir şeyi olan insanların yüzünden beliren o donuk ve ciddi anlatım vardı. Hükümet onlardan Schutz Korps'un başına geçmelerini istemişti. Onlar da ne yapacaklarını kararlaştırmak için buraya toplanmışlardı. Ama, bir rastlantı ile buluşmuş izlenimini vererek dikkati çekmemeye çalışıyorlardı.

Bir kısmı kabul etmek taraflısıydı. Ötekileri bundan çekiniyorlardı. Ali Hoca heyecan içindeydi. Burnu kızarmış, gözlerine o her zamanki parıltısı

gelmişti. Schultz Korps ile işbirliği yapmak düşüncesini şiddetle reddediyordu. Eşraf olmak dolayısıyla silahlanıp, çingenelerin yerine geçmek ve Müslüman gönüllü bölüğünün kumandasını ele almak isteyen Nail Beye hücum ediyordu.

— Ben yaşadıkça böyle bir işe burnumu sokmam!.. diyordu. İki tutamlık aklın varsa sen de karışmazsın! Hıristiyanların dövüşmek için bizi ileri sürdüklerini, sonra da bütün suçu bizim omuzlarımıza yükleyeceklerini daha anlamadın mı?

Eski günlerde, Kapiya'da, Karamanliya efendi ile tartıştığı gibi, yine aynı cerbeze ile düşüncelerini savunuyor ve "Müslüman kulağına" hiçbir taraftan iyi bir ses gelmeyeceğini herhangi bir işe karışmanın zarardan başka bir şey getirmeyeceğini ispata çalışıyordu.

— Çoktan beri, kimse bize bir şey sormuyor, bizi hesaba katmıyor, Avusturyalılar Bosna'ya girdiler... Ne padişah, ne de imparator bize "Müslüman Beyleri ve efendileri izniniz var mı?" diye sormadılar. Sonra Sırplarla Karadağlılar... daha dünkü reayalar ayaklandılar ve Müslüman mallarının yarısını ellerine geçirdiler. Kimse dönüp yüzümüze bile bakmadı. Şimdi de imparator Sırpları kovalıyor.. yine kimse bize bir şey sormuyor. Sadece bize birkaç pantolonla birkaç silah vererek Şargan'a tırmanırken pantolonunu yırtmasın diye Avusturyalılara Sırp avcılığında öncülük etmemizi istiyorlar. Bunca yıldır bunca önemli işler oldu, kimse bize bir şey sormadı da şimdi koltuklarını kabartan bu dostluk nereden geldi? Hiç kendi kendine sordun mu? Ben sana söyleyeyim: Bunlar öyle kurnazca yapılmış hesaplardır ki... Burnunu sokmayan daha iyi eder. Burada sınırda birbirlerinin karnını deşmeye başladılar bile... Sonu nereye varacak Allah bilir? Sırbistan'ın arkasında mutlaka saklanan biri var. Başka türlü olamaz. Ama sen orada Nezuka'da pencereden sadece bir dağı görürsün, o taş yığının ilerisini göremezsin! Gel başladığın bu işten vazgeç. Schutz Korps'a girme! Başkalarını da kandırıp sürükleme! Elinde kalan on köleyi sıkıştırarak onlardan biraz yararlanmaya çalış!

Hepsi de ciddî ve hareketsiz susuyordu. Nail Bey ölü gibi sararmıştı. Belli etmemeye çalıştığı halde fena içerlemişti. Kafası daima bir kararı evirip çevirmekle meşguldü. Hoca, Nail Bey'den başka hepsini caydırmış, soğutmayı başarmıştı. Sigaralarını içiyor ve yük taşıyan beygirlerle arabaların köprüden geçişini sessizce seyrediyorlardı.

Nihayet, birer birer kalkıp müsaade istediler. En son Nail Bey kalmıştı. Onun ilgisiz selâmına karşılık Hoca bir kere daha gözünün içine bakarak âdeta mahzun bir tavırla:

— Görüyorum ki, gitmeye niyet ettin! dedi. Hayatını tehlikeye koymak istiyorsun... Çingenelerden daha az cesur görünmekten korkuyorsun! Yalnız eskilerin şu sözlerini unutma!.. "Şimdi ölmek zamanı değil, kendini göstermek zamanıdır," işte o zaman geldi.

Hocanın dükkânını köprüden ayıran çarşı meydanı, arabalar, atlar, her çeşit silahlı askerlere, polis kaydını yaptırmaya gelen yedek erlerle dolmuştu. Ara sıra jandarmaların, köylü ya da şehirli, eli kolu bağlı bir grup Sırbı, götürdüğü görülüyordu. Hava toz içindeydi. Herkes gerektiğinden çok bağırarak konuşuyor, gerektiğinden çok hareket ediyordu. Kıpkırmızı kesilen yüzlerinden terler akıyordu. Her dilden küfürler işitiliyordu. Alkolden, uykusuzluktan ve kanlı olaylarla tehlikeler yaklaştığı zaman insanları daima saran o acılı heyecandan gözleri pırıl pırıl parlıyordu.

* * *

Meydan'ın ortasında; tam köprünün karşısında, Macar yedek erleri, üstlerinde yeni üniformalarla kazıklar yontuyorlardı... Çekiçler çabuk çabuk inip kalkıyor, testereler kesiyordu... Birden Meydan'da bir mırıltı dolaştı. Bir darağacı yapıyorlardı... Etrafında çocuklar toplanıyorlardı. Ali Hoca dükkânının eşiğinde durmuş bakıyordu. İlkin iki kazığı havaya diktiler... Sonra bıyıklı bir ihtiyat erinin tırmanarak üstlerine yatay durumda bir üçüncüsünü koyduğunu gördü. Sanki helva dağıtılıyormuş gibi halk oraya toplanmış, darağacının çevresinde canlı bir halka meydana getirmişti.

Kalabalığın çoğu askerdi. Ama fakir islâm köylüleri ile şehirli çingeneler de vardı. Bir an halk aralandı ve subayla kâtip için iki iskemle ile bir masa getirdiler. Daha sonra Schutz Korps üyeleri ilkin iki köylü, sonra da bir şehirli getirdiler. Köylüler Pozderçiçe ile Kamenitse sınır köylerinin muhtarlarıydı. Şehirliye gelince: Vayo adlı bir Lika'lıydı. Çoktan beri evlenip kasabada yerleşmiş olan bir müteahhitti. Üçü de bağlıydı. Yüzleri sapsarı, üstleri başları toz içindeydi. Davul hızla çalmaya başladı. Genel kaynaşma ve heyecan arasında, davulun sesi, uzaktan gelen bir gökgürültüsünü andırıyordu. Darağacının çevresindeki halkada büyük bir sessizlik hüküm sürüyordu. Bir Macar ihtiyat taburundan olan subay, Almanca yazılmış ölüm kararını yüksek sesle okudu. Bir çavuş da okuduklarını çeviriyordu. Harp divanı tarafından her üçü de ölüme mahkûm edilmişlerdi. Çünkü sınırdan Sırp sınırına ışıkla işaret verdiklerini görenler olmuş, tanıklar da bunu yeminle doğrulamışlardı. Hüküm, herkesin önünde, köprünün yanı başındaki meydanda yerine getirilecekti. Köylüler şaşkın şaşkın gözlerini kırpıştırarak susuyorlardı. Vayo yüzünden su gibi akan teri siliyor... Yavaş ve mahzun bir sesle masum olduğunu iddia ediyor ve bunu acaba başka kimse tekrarlayabilir mi, diye gözlerini açarak etrafını araştırıyordu. Tam hükmün yerine getirileceği sırada, çarpık bacaklı, kızıl saçlı, kısa boylu bir er, kalabalığı yararak telâşla ortaya atıldı. Bu, Lotika'nın otelinde garsonluk sonra da çarşıda kahvecilik eden Güstav'dı... Üstünde yepyeni bir üniforma vardı. Onbaşı rütbesini taşıyordu. Yüzü kıpkırmızıydı. Gözleri eskisinden beter kan çanağına dönmüştü. Bir tartışma oldu. Çavuş onu uzaklaştırmaya çalışıyor, ama kavgacı garson ona engel olmak için bir sarhoş sesiyle avaz avaz Almanca bağırıyordu:

— On beş yıldır burada Millî Emniyet ajanlığı yapıyorum. En yüksek askerî makamın güvenini kazanmış bir adamım. İki yıl önce Viyana'da, zamanı gelince iki Sırp'ı elimle asmama izin vereceklerine bana söz verdiler... Siz kiminle konuştuğunuzu biliyor musunuz?... Benim hakkımdır!... Şimdi siz...

Halk arasında mırıldanmalar oldu. Çavuş şaşırmıştı. Güstav gittikçe öfkeleniyor, ne olursa olsun iki Sırp'ı kendi eliyle asmak istiyordu. Tam o sırada teğmen ayağa kalktı. Kibar görünüşlü, zayıf, esmer bir adamdı. Sanki tutuklu olan kendisiymiş gibi sararmış ve üzgündü. Güstav sarhoş olmasına rağmen savunmaya hazırlandı. Ama ince bıyıkları titriyordu... Ve gözleri fırıldak gibi sağa sola dönüyordu. Subay sanki yüzüne tükürmek istiyormuş gibi ona yaklaştı.

— Şimdi hemen buradan defolup gitmezsen, seni bağlayıp hapse atmaları için emir veririm... Ve yarın da sorguya çekilirsin!.. Anladın mı?.. Haydi öyle ise kır boynunu bakalım!..

Teğmen, Macar şivesiyle Almanca konuşuyordu. Yavaş konuşmasına rağmen sesi bıçak gibi keskin ve sertti. Sarhoş kahveci birdenbire sindi. Durmadan askerce bir selâm vererek ve anlaşılmaz birtakım sözlerle özür dileyerek kalabalığın arasında gözden kayboldu. O zaman yine herkesin dikkati mahkûmlara çevrildi. Aile sahibi olan her iki köylü de aynı durumdaydı. Tir tir titriyorlardı. Kızgın güneşin ve kalabalıktan etrafa yayılan boğucu havanın etkisiyle gözlerini kırpıştırıyor, kaşlarını çatıyorlardı. Sanki bütün üzüntüleri bundan ibaretmiş gibi.

Vayo, yalvaran, ağlamaklı bir sesle masum olduğunu iddia ediyordu. Ona rakibi iftira etmişti. Kendisi hiç askerlik yapmamış ve ışıkla işaret verilebileceğini de hiç duymamıştı. Biraz Almanca biliyordu. Kelimeleri teker teker söyleyerek umutsuz bir sesle bir gün öncesinden beri onu alıp sürükleyen ve ölüme götürmekle tehdit eden bu uğursuz akıntıyı durdurabilmek için kandırıcı sözler bulmaya çalışıyordu.

— Herr Leutenant, Herr Leutenant, um Gottes Willen... Jeh unschuldiger Menseh... vicle kinder... Unschuldig! Lüge! Alles Lüge![40] diyordu. Hep inandıracak ve gerçek hissini verecek olan kelimeleri seçmeye çalışıyordu.

Askerler ilk getirdikleri köylünün yanına gitmişlerdi. Adam kederle başlığını çıkardı. Kilisenin bulunduğu meydana doğru yüzünü döndürdü ve

iki kere haç çıkardı. Subay gözüyle ilkin Vayo'nun işini bitirmelerini işaret etmişti. Sırası geldiğini gören Lika'lı adam umutsuzluktan kendini kaybetmişti. Kollarını havaya kaldırarak yalvarıyor ve avazı çıktığı kadar da bağırıyordu.

— Nein, nein, niht, um Gottes Willen, Her Leutenant Sie Wissen... alles ist Lüge... Gott. Alles Lüge.[41]

Ama, askerler onu belinden ve bacaklarından yakalamış iplerin altındaki sehpaya sürüklüyorlardı. Halk da, bunu, sanki teğmenle mutsuz mütetahhidin arasında bir oyunmuş ve kimin kazanıp kaybedeceğini görmek için bekliyormuş gibi soluk almadan merakla seyrediyordu.

O zamana kadar sadece anlaşılmaz birtakım konuşmalar duyan ve bu yoğun kalabalığın çemberi içinde neler geçtiğini görmeyen Ali Hoca o sırada halkın başı üstünde Vayo'nun korkudan deliye dönmüş yüzünü gördü. Askerî makamlar tarafından dükkânların açık kalması için kesin bir emir verildiği halde hemen koşup dükkânını kapadı.

Şehre boyuna hep yeni birlikler, donatım ve cephane geliyordu. Sadece tren yoluyla değil... Trenler fazlasıyla yüklü olduğundan Rogatitsa'dan geçen eski araba yoluyla da ulaşım yapılıyordu. Köprüden gece gündüz atlar... arabalar geçiyor ve şehre girerken ilk gördükleri şey sehpalar üstünde sallanan bu üç adam oluyordu. Ve her zaman da kafilenin baş tarafı kalabalık sokaklarda tıkanıp kaldığından, alt tarafı ya köprüde, ya darağacının dibinde durup yolun açılmasını bekliyordu.

Üstleri başları toz içinde, yüzleri kızarmış ve bağırmaktan sesleri kısılmış olan çavuşlar, atlar üstünde yükler beygirlerle arabaların arasında dolaşıyor, elleriyle çaresizliklerini gösteren işaretler yapıyor, Avusturya-Macaristan krallığında kullanılan her dilde bütün kutsal şeylere, bütün dinlere küfür ediyorlardı.

Dört ya da beş gün sonraydı. Sabah erken köprüden geçen askerî birlik, dar çarşıdan yavaş yavaş şehrin ortasına doğru uzanırken kasabanın

üzerinde hiç alışılmamış keskin bir düdük sesi duyuldu ve Kapiya'nın tam yanı başında, köprünün taş korkuluğuna bir mermi düştü. Etrafa sıçrayan taş ve demir parçaları hayvanlarla insanlara çarptı. Bir itişme kakışma oldu. Atlar şaha kalktı ve herkes kaçışmaya başladı. Halkın bir bölümü öne, şehrin merkezine doğru koşuyor, bir bölümü ise ters tarafa gidiyor ve geldiği yoldan dönüyordu. O sırada üç mermi daha düştü. İkisi suya ve bir tanesi köprünün üstüne, atlarla insanların arasına düşmüştü. Ve göz açıp kapayıncaya kadar köprünün üstü boşaldı. Boşalan meydanda sadece siyah gölgeler görülüyordu. Bunlar devrilen arabalar ve ölen atlarla insanların cesetleriydi.

Butko kayalarından ateş eden Avusturya'nın sahra toplarının sesleri duyulmaya başladı. Köprünün her iki yanında paniğe uğramış olan askerî birliği dağdan şarapnel yağmuruna tutan, Sırp bataryasını dövüyorlardı.

O günden sonra Panos'un sahra topları boyuna köprüyü ve yanı başındaki kışlayı dövmeye başladı. Birkaç gün sonra, doğudan Goleş tarafından başka bir gürültü geldi. Top sesleri uzaklaşmış derinden gelmeye başlamıştı ama mermiler şehrin üstüne daha sık yağıyordu. Bunlar Obüs toplarıydı. Yalnız iki taneydiler. İlk mermiler Drina'ya düşmüştü. Sonrakiler köprünün önündeki meydanlığa düşerek o civardaki evlere zarar verdiler. Bu arada Lotika'nın oteliyle Ordu Evi de zarar görmüştü. Sonra da düzgün aralıklarla köprüyü ve kışlayı dövmeye başladı. Ateşi söndürmeye çalışan askerler Panos tepesinden ateş eden bataryanın şarapnelleri altında can verdiler. Nihayet kışlayı kaderiyle başbaşa bırakmak zorunda kaldılar. Tahta olan yerleri tamamen yanmıştı. Alev alev yanan enkazın üstüne ara sıra düşen mermiler binanın iç atrafını da yıkıyordu. Taş Han, böylece ikinci defa olarak bir yıkıntı haline geldi.

Bundan sonra Goleş'teki iki Obüs topu köprüyü kendisine hedef tuttu. Özellikle ortasına nişan alıyorlardı. Mermiler kâh sağına, kâh soluna düşüyor, kâh kemerin taşlarına çarparak patlıyor... kâh köprünün üstüne rastlıyordu. Ama orta sütundaki patlayıcı madde bulunan deliğin kapağı

üstüne hiç biri düşmedi. On gün süren bu bombardıman köprüye büyük bir zarar vermedi. Mermiler sütunların düz yüzeyine, yuvarlak kemerlerine çarpıyor, geri geliyor, havada patlıyor ve taş duvarlar üstünde birkaç beyaz sıyrıktan başka bir şey bırakmıyordu.

Şarapnel parçaları ise, duvarların parlak ve sağlam yüzüne dolu taneleri gibi çarparak sıçrıyordu. Yalnız köprünün üstüne düşen mermiler pek derin olmayan çukurlar bırakıyor, bunlar da köprünün üstünden geçmedikçe belli olmuyordu.

Ve böylece... şehrin üstünde patlayarak bütün eski gelenekleri alt üst eden... canlı ve cansız her şeyi biçip geçen bu yeni kasırgayı da köprü yine her zamanki gibi sağlam, beyaz ve dokunulmamış olarak atlattı.

XXIII

Arkası kesilmeyen bombardıman yüzünden, gündüzleri köprüden sayısı az da olsa bir kafilenin geçmesine imkân kalmamıştı. Siviller serbestçe, askerler koşarak köprüyü geçiyor, ama biraz kalabalık bir grup göründü mü, Panos tepesinden şarapneller yağmaya başlıyordu. Bir kaç gün sonra işler biraz düzene girdi. Halk ateşin ne zaman daha güçlü, ne zaman daha hafif olduğuna ve ne zaman büsbütün kesildiğine dikkat etmiş ve kendisini ona göre ayarlamıştı. Bir yerden bir yere gitmek ya da önemli bir iş görmek gerekince Avusturya devriyelerinin onları rahat bıraktıkları zamanı seçiyorlardı. Panos dağ bataryası yalnız gündüzleri ateş ediyordu.

Ama Goleşa'nın arkasındaki Obüs topları, askerî birliklerin ve donatımın köprünün bir yakasından karşı yakasına geçmesine engel olmak için geceleri de çalışıyordu.

Kasabanın merkezinde ya da köprü civarında oturanlar bu bombardımandan korunmak için aileleriyle, ya Meydan'a, ya da gizlenmiş olan başka yerlerdeki akraba ve dostlarının yanına sığınmışlardı. Çocuklarını ve en gerekli eşyalarını da yanlarına alarak kaçıyorlardı. Bu büyük su baskınlarında birlikte geçirdikleri üzüntülü geceleri hatırlatıyordu.

Yalnız bu sefer, dini ayrı olanlar, ortaklaşa bir felâket karşısında bir bütün olarak birleşmiyor, eskisi gibi tatlı sohbetlerle kederlerini unutmaya, kendilerini oyalamaya çalışmıyorlardı.

Müslümanlar, Müslüman evlerinde, Sırplar da vebalılar gibi Sırp evlerinde toplanmışlardı. Böylece ikiye bölünmüş, ayrılmış olmalarına rağmen yine de aynı biçimde yasıyorlardı. Kendilerinin olmayan evlere sığınmış, uzun saatleri nasıl geçireceklerini, endişeli ve üzüntülü düşünceler içinde ne yapacaklarını bilemiyorlardı. İşsiz, güçsüz, felâkete uğramışlar gibi kollarını sallayarak dolaşıyor, hayatlarından korkuyor... mallarını güven

altında görmüyor, çelişik duygular içinde bocalıyor ve tabiatıyla da bu duygularını birbirlerinden saklamaya çalışıyorlardı.

Eskiden, büyük su baskınlarında olduğu gibi, her iki tarafta da yaşlılar sakin ve umursamaz görünerek etrafındakileri şakalar ve hikâyelerle yatıştırmaya ve oyalamaya çalışıyorlardı. Ama böyle bir felâket karşısında o eski davranışın geçersiz kaldığı görülüyordu. Eski hikâyeler renklerini kaybetmişti. Şakaların tadı tuzu kalmamıştı. Yenilerini uydurmak hem zordu, hem vakit isterdi.

Geceleri herkes gözünü kırpmadığı halde uyuyormuş gibi görünüyordu. Daima yavaş sesle konuşuyorlardı. Başlarının üstünde her dakika kâh Sırpların, kâh Avusturyalıların topları gürlerken böyle bir ihtiyata ne gerek olduğunu kendileri de bilmiyordu. “Düşmana işaret vermek” korkusu zihinlere öyle yerleşmişti ki... Bir kibrit çakmaya bile korkuyorlardı. Oysa nasıl işaret edildiğini ve bu işaretlerin ne demek olduğunu kimse bilmiyordu. Sigara içmek için bile erkekler perdeler sıkı sıkıya örtülmüş bir odaya kapanıyor veya başlarının üstüne bir şey örterek onun altında sigara içiyorlardı. Terden bunaldıkları halde kapıları, pencereleri sımsıkı kapalı tutuyorlardı. Kasaba, engel olamadığı bir tokattan korunmak için eliyle yüzünü kapayıp bekleyen bir zavallıya benziyordu. Evlerin hepsine sanki bir ölüm sürgüsü çekilmişti. Çünkü hayatta kalmak isteyen ölü taklidi yapmak zorundaydı. Bu bile her zaman yardım etmiyordu.

Müslüman evlerinde daha canlı bir hava vardı ve halk kendisini daha serbest hissediyordu. Eski cengâverlik duyguları kötü bir zamanda uyanmıştı. Başlarının üstünde toplarla düello eden bu iki Hıristiyan kuvvet onları şaşırtmış, hareketten âciz bırakmıştı. Ama onların da gizli ve büyük dertleri vardı. Onlar da bir çözüm yolu, bir çıkar yol bulamadıkları felâketler içinde çırpınıyorlardı.

Ali Hoca’nın kale dibindeki evi gerçekten bir okula dönmüştü. Zaten sayısı kabarık olan çocuklarına şimdi bir de Muyağa Mutapsiç’in dokuz çocuğu katılmıştı. Bunların yalnız üçü büyük, ötekileri küçüktü. Boy-boy

olan bu çocuklar ancak birbirlerinin kulaklarına kadar geliyorlardı. Her dakika onları çağırmak, onlara bakmak zahmetine katlanmamak için hepsini büyük ve serin bir odaya kapatmışlardı. Anneleriyle ablaları, bağırışmalar, itişip kakışmalar arasında onları idareye çalışıyorlardı.

Ujitseli diye anılan Muyaga Mutapsiç, kasabanın eskilerinden biriydi. (Oraya nasıl, niçin geldiğini aşağıda göreceğiz) ellisini aşkın, uzun boylu bir adamdı. Kemerli bir burnu, tamamen kırlaşmış saçları vardı. Yüzünde derin çizgiler görünüyordu. Sesi ağır ve ciddî, davranışları, bir askerinki kadar sert ve kesindi. Ali Hoca'dan on yaş küçük olmasına rağmen ondan yaşlı duruyordu. Ali Hoca ile bütün gün evde oturuyor, durmadan sigara içiyor, az ve seyrek konuşuyordu.

Daima dalgın ve düşünceliydi. Düşüncelerinin ciddiliği, yüzünden belli oluyordu. Yerinde bir türlü duramıyor, kalkıyor, evin önüne çıkıyor, bahçeden, ırmağın her iki kıyısından kasabayı çevreleyen dağlara bakıyor, dimdik durarak havanın iyi olup olmayacağını anlamak istiyormuş gibi gözleriyle ufku araştırıyordu. Onu hiç yalnız bırakmayan daima avutan ve yatıştırmak isteyen Hoca da arkasından geliyordu.

Dik bir meyille aşağıya doğru uzanan güzel bahçede, yaz ortasının derin sessizliği hüküm sürüyordu. Soğanları kesip yere yaymışlardı. Ayçiçekleri bütün güzelliğiyle açmış, siyah göbeklerinde arılar vızıldıyordu. Kenarlarındaki küçük çiçekler tohum vermeye başlamıştı. Bu yükseklikten aşağıda uzanan şehir, iki ırmağın, Rzav ile Drina'nın arasında bir çatalın iki dişi arasına sıkışmış gibi kalan kumsal ve çeşitli yükselişlerde, başka başka görünüşteki tepeleriyle şehrin üstünde bir taç gibi duran dağlar görünüyordu. Kasabanın çevresindeki düzlüklerde ve dağların yamaçlarında yeşil mısır tarlalarıyla olgun arpa tarlaları alt alta uzanıyordu. Beyaz evler pırıl pırıl parlıyor, tepeleri kaplayan ormanlar karanlık kümeler halinde görünüyordu. Her iki tarafta da bombardıman hafiflediğinden insan aldanıyor, onları bir bayram gününün zararsız toplarına benzetiyordu. Veya göz alabildiğine uzanan toprakları ve tepesinde berrak gökyüzü ile henüz

başlayan bu yaz gününün sessizliği içinde insan öyle düşünüyordu. Bütün sıkıntısına rağmen Muyaga'nın dili çözülmüştü. Hoca'nın güzel sözlerine cevap vererek hayatını anlatmaya başladı. Bunu Hoca bilmiyor değildi ama, burada... bu güneşin altında, boğazını sıkan bu düğümü... mutlaka çözmesi, ondan kurtulması gerekti. Zaten bu alınyazısı bu yaz günün her saniyesinde ve iki taraftan atılan top sesinde tamamlanıyordu.

Türkler, Sırp şehirlerinden ayrılmaya başladıkları zaman henüz beş yaşındaydı. Müslümanlar, Türkiye'ye göç etmişler, ama babası Sulâga Mutapsiç, gençliğine rağmen Ujitse'nin en ileri gelenlerinden olduğu için ailesinin eski vatanı olan Bosna'ya göç etmeye karar vermiş ve böyle bir sırada evleriyle topraklarının satışından ne kadar para elde edebildiyse hepsini yanına alarak çocuklarını küfelere yerleştirmiş ve Ujitse'yi büsbütün terk etmişti. Onunla birlikte göç eden birkaç aile ile hâlâ bir Türk hükümeti bulunan Bosna'ya geçmişler ve orada Ujitse'li Mutapsiçlerin bir kolu bulunan Vişegrad'a gelip yerleşmişlerdi.

Aradan on yıl geçmiş, tam durumu düzeltip sağlamlaşmaya başladığı sırada Avusturyalıların işgali olayı ortaya çıkmıştı. Geçimsiz ve sert bir adam olduğundan, Sırp hükümetinden kaçarak başka bir Hıristiyan hükümetinin idaresine girmekte bir mânâ olmadığını düşünmüş, bir yıl sonra tekrar çoluğunu, çocuğunu alarak Sancak'ta Yeni Varoş'a yerleşmişti. Ömrünü çan çalınan bir şehirde geçirmek istemeyen birkaç aile de onunla birlikte gelmişti. Muyaga o zamanlar onbeşini henüz geçmiş bulunuyordu. Sulağa ticaretine orada devam etmiş, öbür çocukları da orada doğmuştu. Ama Ujitse'yi unutamamıştı. Sancağın değişik hayatına ve insanlarına bir türlü alışamamıştı. O yüzden de vakitsiz ölmüştü. Kızlarının hepsi de güzel ve namuslu olduklarından iyi evlenmeler yapmışlardı. Oğulları da babalarından kalan malı geliştirmiş, büyütmüş ve birer birer evlenmişlerdi. Bu yeni çevrede de böyle sağlam bir biçimde yerleşince bu sefer de 1912 Balkan Savaşı çıkmıştı.

Muyaga, Yeni Varoş civarında Sırplarla Karadağlılara karşı koyan Türk birliklerine katılmıştı. Direnme kısa sürmüştü. Ama başarısızlığa uğradığı söylenemezdi. Yalnız silahların ve binlerce insanın alınyazısı sanki orada değil de, her türlü direnişin dışında kalan uzaklarda bir yerde tayin ediliyormuş gibi Türk birlikleri birdenbire Sancağı boşaltmışlardı. Oturup da çocukken önünden kaçtığı ve şimdi de direnmeye çalıştığı, ama başaramadığı bir düşmanın gelmesini bekleyemezdi. Başka bir ülkeye de kaçamayacağı için Muyaga, Bosna'ya, vaktiyle babasının bırakmış olduğu egemenlik altına dönmeye karar vermişti. Ve işte böylece üçüncü sefer göçmen olarak çocukluğunu geçirdiği bir şehre dönmüştü.

Biraz parası olduğundan, biraz da içlerinde akrabaları bulunan Vişegrad'lı müslümanlar yardım ettiğinden bu son yıl tekrar işlerini düzeltmeye çalışmıştı. Ama bu kolay bir iş değildi. Gördüğünüz gibi nankör ve güvensiz bir çağda yaşanıyordu. Durumu sağlam olanlar için bile kazanç güçleşmişti. Daha çok hazır parayla geçiniyor, zamanın düzelmesini bekliyordu. Bu şehirde iki yıl bir göçmenin eziyetli hayatını yaşadıktan sonra şimdi de yeni bir fırtına kopmuştu. Artık neye teşebbüs edeceğini, ne yapacağını bilemiyordu. Yapılacak şey: endişe ile durumun gelişmesini izlemek ve onun nasıl biteceğini korku içinde beklemekti.

Bütün bunları yavaş sesle ve dağınık bir biçimde anlatıyordu. Tıpkı çok iyi bilinen ve başından, ortasından, ya da sonundan, her neresinden başlanırsa başlansın yine anlaşılan şeylerden sözeder gibi.

Muyaga'yı son derece seven ve takdir eden Hoca, onu yatıştırmaya ve avutmaya çalışıyordu. Derdine bir çare bulmak imkânı olmadığına göre, hiç olmazsa bu namuslu ve talihsiz adamın, bu Müslüman adamın alınyazısına ortak olmak istiyor ve bunu kendine bir ödev biliyordu. Muyaga orada oturmuş sigarasını içerken kaderin yere çaldığı bir adam örneğiydi. Alnında ve şakaklarında iri ter taneleri boncuklanıyor, bir iki saniye orada öylece kalıyor, sonra irileşiyor... ağrılaşıyor, güneşte bir an parıldayıp buruşuk

yanaklarından aşağı süzülüyordu. Ama Muyaga bunları hissetmiyor ve silmiyordu.

Donuk gözleri önündeki yeşilliklere takılmış, düşüncelerine dalmış... sadece dünyasından geçenleri dinliyordu. Çünkü onlar, söylenen avutucu sözlerden de güçlü, top seslerinden de gürültücüydü. Yalnız arada sırada birkaç kelime söyleyerek eliyle olumsuz bir işaret yapıyordu. Bu sözler etrafında geçen ve ona söylenenlerden çok gönlünden geçenlere karşılıktı.

— Öyle bir durum geldi ki hocacığım... Allah bilir insan başını nereye sokacağını bilmiyor, rahmetli babamla ben... dinimize ve Müslüman geleneklerine sadık kalmak için elimizden geleni yaptık. Büyük babam Ujitse'de öldü. Bugün belki mezarının izi bile kalmamıştır. Babamı Yeni Varoş'da gömdüm. Mezarını şimdi Hıristiyan sürüsünün çiğnemediği ne belli? Hiç olmazsa ben... burada... ezan sesinin duyulduğu yerde öleceğimi umut ediyorum. Ama görünüyor ki alnımıza böyle yazılmış. İnsanların kaybolması, aile mezarlarının yeri bilinmemesi mukaddermiş... Bu da takdiri ilâhi değil mi? Görüyorum ki, artık gidilecek bir yer de kalmadı. Hak dinine dünya yüzünde yer kalmayacağı söylenilen zamana geldik. Şimdi ben ne yapabilirim?... Nail Bey'le birlikte Schutz Korps'lara katılayım ve elimde bir Avusturya tüfeğiyle can verip hem bu dünyada hem öbür dünyada lanete mi uğrayayım?.. Yoksa burada oturup Sırpların gelmesini bekleyip 50 yıldır diyar diyar kaçtığım bir şeyi mi kabul edeyim?

Ali Hoca ona umut ve cesaret verecek birkaç söz söylemeye hazırlanırken, Butko kayalıklarından gürleyen topların sesi sözünü yarıda bıraktı. Hemen arkadan Panos topları da ona karşılık verdi. Topları başlarının üstünden ve oldukça alçaktan atıyorlardı, öyle ki çeşitli büyüklükteki mermiler hazin ve madenî bir sesle başlarının üstünde mekik dokuyor, gürültüleri, ihsanın tâ içine işleyerek damarlarını sızlatıyordu. Ali Hoca ayağa kalktı ve hiç olmazsa saçak altına sığınmalarını teklif etti. Muyaga da bir uyurgezer gibi arkasından gitti. Meydan'daki kilisenin etrafına toplanan Sırp evlerine gelince orada tersine, ne geçmişten bir

yakınma ne gelecek üzerine bir endişe vardı. Orada sadece bu ânın korkusuyla onun ağırlığı vardı.

Orada... dehşet salan büyük bir korkunun ilk darbelerinden sonra muhakemesiz, kanunsuz tutuklamalar ve öldürmelerden sonra insanların üstüne çöken o derin ve dilsiz şaşkınlık vardı.

Ama, bu şaşkınlığın altında da gönüllerinde her zaman her çağda yaşamış olan bir şey de vardı. Gizliden gizliye dinleyen bir kulak... Tıpkı bundan yüzyıl önce Panos tepelerinde isyancıların ateşi yandığı zamanki gibi... aynı umut... başka türlü olmazsa, her şeye katlanmak kararı... ve nihayet sonunda mutlu bir sonuca varmak inancı. Vaktiyle Kara Corc'un aynı tepeden gelen top seslerinin hafif gürültüsünü duyabilmek için, ruhların en derin noktalarına kadar işleyen bir endişe, şaşkınlık ve heyecan içinde kulak kabartanların torunları ve torunlarının çocukları... şimdi onlar gibi evlerine kapanmış... karanlıkların içinde, Velotovo tepesinden gelen ve başlarının üstünde gök gibi gürleyen ağır topların sesini dinliyor... Ve seslerden hangisinin Sırpların, hangisinin Nemselilerin olduğunu bulmaya çalışıyorlardı. Bu seslerin kimini küfür, kimini sevgiyle karşılıyor ve onlara çeşitli adlar ve lâkaplar takıyorlardı. Ve bütün bunlar, mermiler yüksekten geçerek civara düştüğü zaman oluyordu. Top ateşi şehre inince, sözleri birden kesiliyor ve susuyorlardı. Onlara öyle geliyordu ki... bu derin sessizlik için... bunca mesafenin ortasında her iki batarya da onları ve evlerini topa tutuyordu. (Buna yemin edebilirlerdi.) Ve ancak top sesleriyle patlama gürültüsü dindikten sonradır ki değişik bir sesle tekrar konuşmaya başlıyor... merminin çok yakına düştüğünü... değişik ve çok tehlikeli bir cinsten olduğunu iddia ediyorlardı.

Çarşı mahallesindeki tüccarların büyük bir kısmı Ristiç'in evine toplanmıştı. Bu ev tam papazın evinin üst yanında bulunuyordu ve ondan çok daha büyük ve çok daha güzeldi. İki yanında uzanan meyilli erik bahçelerinin arasından top ateşinden daha korunmuş bir yerdeydi. Erkek

azdı ama, kocası tutuklanan ya da rehin olarak alınan kadın pek çoktu. Hepsi çocukları ile birlikte buraya sığınmışlardı.

Bu, büyük, geniş ve zengin evde, sadece Mihaylo Ristiç, karısı ve dul gelini oturuyordu. Gelini, kocasının ölümünden sonra, ne evlenmek, ne de ailesinin yanına dönmek istemiş, burada kalmıştı. Çocuklarını bu iki ihtiyarın yanında büyütüyordu. Büyük oğlu, iki yıl önce Sırbistan'a kaçmış, Bregalnitsa'da ölmüştü. On sekiz yaşındaydı.

İhtiyar Mihaylo, karısı ve gelini, misafirlerini sanki isim günleriymiş gibi ağırlıyorlardı. Hele ihtiyar yorulmak nedir bilmiyordu. Hiç alışık olmadığı halde başı açık geziyordu. (Her zaman kırmızı fesini başından hiç çıkarmazdı) ve gür kır saçları alnına, kulaklarının etrafına dökülüyordu. Alt yanları tütünden sararan gümüş rengindeki kocaman bıyıkları hiç silinmeyen bir tebessüm gibi dudaklarını çevreliyordu. Birinin başkalarından fazla sıkıldığını ve üzüldüğünü görecek olursa, hemen yanına koşuyor... onu avutuyor, rakı, kahve, sigara ikram ediyordu. Henüz genç sayılan bir kadın, eliyle uzun beyaz boynunu göstererek:

— Çok teşekkür ederim... baba Mihaylo... Ama imkân yok. Boğazım tıkanıyor!.. diye yakınıyordu.

O, Okalişte'li Petr Gatal'ın karısıydı. Pter geçen gün bir iş için Saray-Bosna'ya gitmişti. Oradayken savaş patlamış ve bir daha ondan haber alınamamıştı. Onları asker evlerinden dışarı atınca da çoluğu çocuğuyla, kocasının ailesiyle aralarında sağdıçlık bağları olan Mihaylo Ristiç'in evine sığınmıştı. Bırakıp geldiği evini düşündükçe acı içinde kıvranıyordu. Kâh sinirli sinirli ellerini oğuşturuyor, kâh hıçkırıklarla ağlıyor, kâh derin derin içini çekiyordu. Mihaylo, gözlerini ondan ayırmıyor, sık sık yanına gidiyordu. Çünkü bu sabah Petr'i Saray-Bosna'dan dönerken rehin olarak yakaladıklarını ve Vardişte'ye götürüp orada yanlış bir ihbar yüzünden kurşuna dizildiklerini haber almıştı. Bu haberi henüz karısından saklıyorlardı ve Mihaylo, onu biraz alıştırmadan bu acı haberi birdenbire vermemelerine dikat ediyordu. Kadıncağız her dakika yerinden fırlıyor,

avluya çıkıp Okolişte'ye bakmak istiyordu. Ama Mihaylo elinden geldiği kadar ona engel olmaya çalışıyordu. Çünkü Gataloviç'lerin, Okolişte'deki evlerinin yandığını çok iyi biliyor ve zavallı kadının hiç olmazsa bu manzarayı görmesini istemiyordu. Şaka ediyor, gülümsüyor, durmadan ona birşeyler ikram ediyordu.

— Al benim küçük Stanoyka'm. Al kuzucuğum... diyordu. Bir kadeh olsun al... Bu rakı değil, kederleri dağıtan iksirdir. Ve kadın söz dinleyerek içiyordu. Mihaylo, sonra bunu herkese dolaştırıyor... yorulmak bilmeyen, karşı konulmaz içtenlikle herkesi avutmaya çalışıyordu. Sonra tekrar Petr Gatal'ın karısının yanına gidiyordu. Şimdi genç kadın biraz daha sakinleşmişti. Düşünceli düşünceli önüne bakıyordu. Ama Mihaylo yanından hiç ayrılmıyordu. Bütün bunların geçeceğini, Petr'in Saray-Bosna'dan sağ salim geleceğini ve birlikte Okolişte'deki evlerine döneceklerini söyleyerek onu bir çocuk gibi oyalamaya çalışıyordu.

— Ben Petr'i çok iyi tanırım. Vaftizinde bile bulundum... Bu vaftiz uzun zaman söz konusu oldu. Sanki bugünmüş gibi hatırlıyorum. Yanko Gatal'ın çocuklarının isim babası olan rahmetli babamla bu senin Petr'in vaftizlerine gittiğim zaman, ben de evlenme çağına gelmiş bir delikanlıydım. Ve herkesin bildiği vaftiz hikâyesini anlatmaya başladı. Ama bu, o gece... bu müstesna saatte hepsine yeni bir hikâye gibi geliyordu. Kadın, erkek şimdi etrafına toplanmış, onu dinliyor ve dinlerken tehlikeyi unutuyorlardı, top seslerine kulak vermiyorlardı.

— O eski güzel çağlardaydı. Vişegrad'ın papazı meşhur rahip Nikola sağdı. Yanko Gatal çoktan evlenmiş ve bir sürü kızdan sonra nihayet bir erkek çocuğu dünyaya gelmişti. Ertesi hafta vaftiz için çocuğu kiliseye götürdüler. Birkaç akraba ile birkaç komşu da mutlu babaya eşlik ediyordu. Okolişte'den inerken sık sık durarak isim babasının büyük matarasından sıcak sıcak rakı içtiler. Köprüyü geçerek Kapiya'ya gelince de biraz durup dinlenmek ve birkaç yudum daha içmek için sofaya oturdular. Sonbaharın son günleriydi. Hava hayli soğumuştu. Kapiya'da ne kahveci kalmıştı, ne de

kahve içmeye gelen kasabalı müslümanlar. Onun için Okolişte'liler, oraya... kendi evlerindeymiş gibi rahat rahat yerleştiler ve torbalarını açarak bir şişe rakı ile öteberi çıkardılar. Can-ü gönülden birbirlerinin sağlığına içiyor... konuşuyor ve âyinden sonra çocuğu vaftiz edecek olan papazı unutuyorlardı. O çağda XIX. yüzyılın 70'inci yıllarında, henüz kiliselerde çan çalmaya izin yoktu... Ve bu neşeli grup, zamanın geçtiğinin, âyinin çoktan bittiğinin farkında bile değildi. Sohbetlerinde çocuğun geleceğinden, anasının babasının geçmişinden ateşli ateşli sözediyor ve artık zaman kavramı kalmıyor... onu hiç hesaplamıyorlardı. Birkaç kere isim babası vakti hatırlar gibi olmuş... ve harekete geçmelerini söylemişti ama, onu hemen susturuvermişlerdi. İsim babası:

— Haydi dostlarım, artık gidelim... dinimizin emrini yerine getirelim, diyordu.

Ötekiler:

— Haydi canım, diye söyleniyorlardı. Şimdi bizi rahatsız etmenin ne anlamı var? Kasabada şimdiye kadar kim vaftiz olmadan kalmış ki!.. diyerek birbirlerine mataralarından rakı ikram ediyorlardı. Baba da, arada gitmek için bir doğruluyordu ama, rakı nihayet hepsini susturmuş, yatıştırmıştı. O zamana kadar çocuğu, soğuktan moraran kollarında taşıyan kadın usulca taş sıranın üstüne bıraktı. Ve üstüne alacalı bir şal örttü. Çocuk sanki beşiğindeymiş gibi rahat rahat yatıyordu. Bazan uyuyor, bazan da bu neşeli havaya ortak olmak istiyormuş gibi gözlerini açıyordu.

İsim babası:

— Bakın bizim kasabanın çocuğu olduğu nasıl belli! dedi. O da toplum hayatını ve eğlenceyi seviyor...

Komşulardan biri:

— Sağlığına Yanko! diye bağırdı. Allah oğluna uzun ömürler ve mutluluklar versin!.. İnşallah evlâtların içinde onunla göğsün kabarır...

Sırpların sevgisini kazanır... Şan ve şöhret sahibi olur ve bolluk içinde yaşar... Ve inşallah...

Baba:

— Artık vaftize başlasak nasıl olur? diye sözünü kesti...

Hepsi birden:

— Vaftiz için hiç üzülme! diye bağrıştılar. Ve tekrar rakı elden ele dolaştı. Komşulardan biri kahkaha tufanı içinde:

— Ragib efendi Borovats'a vaftiz yapılmadı ama, bu arslan gibi bir delikanlı olmasına engel olmadı, dedi. Altındaki at bile iki büklüm oluyor.

Kapiya'dakiler artık zaman kavramını büsbütün yitirmişlerdi. Ama rahip Nikola yitirmemişti. Bir süre kilisenin önünde bekledi, sonra tilki kürkünü giyerek Meydan'dan şehre indi. Yolda rastladığı biri ona kalabalığın çocukla birlikte Kapiya'da olduğunu söyleyince, o tarafa yollandı. O, kendine özgü tavrıyla onları azarlamaya hazırlanıyordu. Ama onu öylesine büyük bir sevgi ve öylesine candan karşıladılar, özür dileyerek öyle güzel dileklerde bulundular ve öyle tatlı sözler söylediler ki, sert ve öfkeli bir adam olmasına rağmen kalben bir Vişegrad'lı olan rahip Nikola, olanı affederek mataradan bir yudum içti ve bir lokma bir şey yedi. Sonra çocuğun üstüne eğilerek ona güzel sözler söyledi... Çocuk da iri mavi gözleriyle bu gür kızıl saçlı, kızıl bıyıklı, şiş yüze sakin sakin bakıyordu.

Çocuğun Kapiya'da vaftiz edildiği üzerine ortaya çıkan söylentiler gerçeğe uygun değildir. Ama uzun uzun sohbet edildiği ve birçok da sağlığa içildiği muhakkaktı. Bu neşeli grup ancak akşama doğru Meydan'ın yolunu tuttu. Kiliseyi açtırdı. Ve isim babası ağırlaşan diliyle kekeleyerek, şeytana uymayacağına ve onun manevralarına kanmayacağına dair yeni Vişegrad'lı adına yemin etti.

Mihaylo, hikâyesini şöyle bitirdi:

— İşte dostumuz Petr'i böyle vaftiz ettik, (Allah ona sağlık ve selâmet versin). Şimdi artık kırkını geçti ve bir şeyden mahrum kalmadı.

Herkes sıra ile birer fincan kahve ve birer kadeh rakı daha içti. Bu duruma katlanabilmek için gerçeği unutmak zorundaydılar. Hepsi şimdi daha rahat ve kolay konuşuyordu. Hayatta, bu karanlıklardan, bu top seslerinden ve bu korkudan daha başka şeyler... daha insanca ve neşeli şeyler de bulunduğunu görüyorlardı.

İşte bu gece de tehlike ve acı dolu, ama aynı zamanda ışıklı, sarsılmaz ve dürüst olan hayatları böyle geçti. Dedelerden miras kalma bir içgüdüyle, onu parçalıyor, onu ani duygulara... içten gelme ihtiyaçlara bölüyor ve onun için de kendilerini unutuyorlardı. Çünkü ancak böyle her saniyeyi ayrı ayrı yaşayarak, öne arkaya bakmayarak, insan bu hayata katlanabilir ve kendini daha iyi günlere saklayabilirdi. Nihayet sabah oldu. Bu top ateşi şiddetlenecek, bu anlaşılmaz ve tükenmez savaş oyunu gün ışığında da devam edecek demekti... Çünkü artık günlerin adı ve anlamı kalmamıştı. Zaman, anlamını yitirmişti. Beklemek ve titremekten başka bir şey bilmiyorlardı. Bir otomat gibi çalışıyor, konuşuyor, düşünüyorlardı.

Eski kalenin dibinde ve yüksek mahallelerde işte böyle ya da buna benzer bir yaşam sürüyorlardı. Aşağıda, şehrin merkezinde kalan pek azdı. Savaşın daha ilk günü mağazaların açık kalması için kesin emir verilmişti. Geçici birliklerin, ufak tefek ihtiyaçlarını sağlamak, özellikle halka, düşmanın uzak olduğunu ve şehrin tehlikede olmadığını göstermek istiyorlardı.

Bu emir, bombardımana rağmen yürürlükte kalmıştı. Ama herkes bir bahane bularak günün büyük bölümünde mağazasını kapalı tutuyordu. Ali Hoca'nın da Pavle Rankoviç'inki gibi köprüye ve taşhan'a en yakın olan mağazaları bütün gün kapalı kalıyordu. Çünkü tehlike ile daha çok karşı karşıyaydılar. Aynı biçimde Lotika'nın oteli de büsbütün kapanmıştı. Çünkü üstüne düşen bir mermi damını yıkmış, duvarları da şarapnelden delik deşik olmuştu. Ali Hoca günde bir iki sefer yukardaki evinden inerek her şeyin yerli yerinde olup olmadığına bakıyor, sonra yine evine dönüyordu. Lotika

da otelin ilk bombalandığı gün ailesiyle birlikte oteli bırakmıştı. Drina'nın öbür kıyısına geçip büyük, geniş, yepyeni bir İslâm evine yerleşmişlerdi. Bu ev, yoldan bir hayli içerdeydi. Çukur bir yerde ve meyva bahçelerinin sık yapraklı ağaçları altında gizlenmişti. Sadece kırmızı kiremitleri görünüyordu. Ev sahibi ailesiyle yazlığa çıkmıştı. Hava kararıp, etrafı sessizlik kaplamaya başlarken otelden çıkmışlardı. Yanlarında adamlarından yalnız, o hiç değişmeyen sadık Milan kalmıştı. Artık yaşlı bir bekârdı ama hâlâ üstüne başına itina ediyordu. Hem otelden atılacak kimse kalmayalı çok olmuştu. Öteki uşaklar, bu gibi hallerde sık sık görüldüğü üzere, daha ilk top sesini duyar duymaz kaçmışlardı. Her zaman her şeyde olduğu gibi taşınmalarına da Lotika göz kulak olmuştu. O, gerekli emirleri verirken kimse itiraz etmemişti. Alınması gereken en değerli, en gerekli eşyaları göstermiş, herkesin nasıl giyineceğini tarif etmiş, Debora'nın hasta ve topal çocuğunu kimin taşıyacağını, hasta ve bitkin olan Debora ile korkudan deliye dönen şişman kızına kimin yol göstereceğini söylemişti. Sonra, hasta çocuğu bir el arabasına koyarak Lotika, Debora, Mina ve Tsaler ellerinde gerekli eşyalar ve bavullarla gecenin karanlığından yararlanarak köprüyü geçmişlerdi. 30 yıldan beri ilk defa olarak, otel, içinde hiçbir canlı yaratık olmadan bomboş kalıyordu. İlk mermilerden zarar gören o korkunç haliyle bir harabeye dönmüştü bile...

Daha köprüye adımlarını atar atmaz, genci de, ihtiyarı da, topalı da, şişmanı da, yolculuğa alışmamış olanı da, her çağda dünyanın bütün yollarını çiğnemiş olan o serseri Yahudilere benzemişlerdi. Köprüyü böyle geçerek büyük İslâm konağına gelip yerleştiler. Orada Lotika, eşyalar gibi ev halkını da odalarına götürdü.

Ama yatmak sırası gelince; kendisinin olmayan bu yarı boş odada, kendini, bütün ömrünü birlikte geçirdiği kâğıtlarından ve işlerinden uzak bulunca, ilk defa olarak bütün gücünü ve dayanıklılığını yitirdi. İçi parçalandı ve acı çığlığı boş evde uzun yankılar yaptı. Bu... şimdiye kadar kimsenin asla görmediği, işitmediği, ihtimal bile vermediği bir şeydi.

Lotika’nın hıçkırıkları da bir erkeğinki gibi boğuk, güçlü ve acıydı... Artık kendini tutamıyordu. İşte o zaman bütün aile halkını bir korku ve dehşet kapladı. Müthiş bir şaşkınlık içindeydiler. Bir süre ortalığa derin bir sessizlik çöktü. Sonra bütün ev halkını saran bir bağırışıp ağlaşma başladı.

Lotika’nın böyle kendini bırakışı onlar için savaştan da büyük bir felâketti. Bu, evlerin göçmesi... çökmesi demekti. Çünkü o varken herşeyin düzelmesi imkânı vardı ve herşeye katlanılabilirdi. Ama o olmayınca artık bir şey düşünemez ve yapamazlardı.

Ertesi sabah, kırmızı bulutlarla süslü, çiylerle ısınmış, kuş cıvıltıları içinde parlak bir yaz günü doğduğunda, dün geceye kadar bütün ailesinin kaderini elinde tutan bir zamanların Lotika’sını, yere yığılmış, kendini bile idareden âciz, ihtiyar bir Yahudi kadını olarak buldular. Neden korktuğunu, neresi ağrıdığını bile söyleyemiyordu. İşte o zaman bir mucize oldu. O, bütün gün uyuyan, gençliğinde bile idaresiz olan, birşey düşünemeyen, bütün aile efradı gibi Lotika’nın idaresi altında yaşayan, o ağır ve hareketsiz Tsaler, o hiç bir zaman genç olmayan Tsaler birdenbire gerçek bir aile reisi olarak ortaya çıktı. Gerekli olan kararı almakta tereddüt etmeyen ve onu uygulayacak, gerçekleştirecek kadar kendinde güç bulan bir aile reisi.

Baldızını küçük bir çocuk gibi tedavi ve teselli ediyor... ve bir gün önce onun yapmış olduğu gibi herkesle ayrı ayrı ilgileniyordu. Sakin zamanlarda şehre iniyor, yiyecek, giyecek ve gerekli eşya getiriyordu. Bir yerden bir doktor da bulup hastanın yanına getirdi. Doktor, yaşlı ve yorgun kadında büyük bir sinir bozukluğunu teşhis etti ve hastayı hemen buradan uzaklaştırmalarını, askeri harekâttan uzak bir yere götürmelerini öğütledi, birtakım damlalar verdi. Tsaler, aileyi Ragotitsa’ya oradan da Saray-Bosna’ya götürecek bir araba tedarik etmek için hükümet memurlarıyla anlaştı. Yalnız Lotika’nın yolculuk yapacak bir hale gelmesi için bir iki gün beklemek gerekti. Lotika bir inmeli gibi sırt üstü yatıyor... sessizce ağlıyor ve o karışık, pitoresk dili ile korku, umutsuzluk ve nefret anlatan birtakım sözler mırıldanıyordu. Etrafında, tahta döşemenin üstünde Debora’nın

mutsuz çocuğu, emekleyerek teyzesine şaşkın şaşkın bakıyor, yalnız Lotika'nın anladığı o gırtlaktan gelen tuhaf seslerle birşeyler söylemeye çalışıyor, ama artık kimse ona karşılık vermiyordu. Lotika ne yemek yemek, ne de kimseyi görmek istiyordu. Tuhaf hayallere kapılarak kendine maddî acılar yaratıyor ve bu acılarla kıvranıyordu. Kâh ayağının altında iki tahtanın tuzak gibi açıldığını ve korkunç bir uçuruma yuvarlandığını görüyor, bağırmaktan başka kendini savunacak, tutunacak bir şey kalmadığını sanıyordu. Kâh kendini birdenbire uzamış görüyor, vücudunu hafiflemiş hissediyor ve bir dev bacakları ve güçlü kanatları olduğunu sanıyor ve güya bir devekuşu gibi koşuyor, adımlarını buradan tâ Saray-Bosna'ya kadar uzatıyordu. Bacaklarının arasında şırıldayan derelerle deniz küçük bir havuz gibi kalıyordu... Şehir de, köyler de ayaklarının altında taşlar gibi çıtırdıyordu. Bütün bu manzaralar kalbinin hızla çarpmasına sebep oluyor, soluğu tıkanıyordu. Bu kanatlı koşunun onu nereye kadar götüreceğini, nerede duracağını bilmiyordu. Sadece ayaklarının altında bir şimşek hızıyla açılan o tehlikeli tahtalardan onu kurtardığını biliyordu... Üstünde kalması iyi olmayan bir topraktan uzaklaştığını, pis bir tabakadan atlar gibi köyleri, şehirleri... ve insanların birbirlerini aldattıkları, sözle ve sayı ile yalan söyledikleri yerleri aştığını biliyordu. Söz komedyaları bitti mi, sayılar da karıştı mı... tıpkı sahnedeki bir sihirbaz gibi hemen oyunu çeviriyor ve söylenenin, beklenenin tersine bu sefer, toplar, tüfekler ve çeşitli silahlar ortaya çıkıyor... ve hiçbir türlü anlaşmak imkânı olmayan, gözlerini kan bürümüş insanlar ilerliyorlardı.

Bu istilânın karşısında o artık uçar gibi koşan devekuşu değildi. Sert bir tahtanın üstünde yatan, eli gücü yetmeyen ihtiyar bir kadındı. Bu insanların arılar gibi binlercesi, milyonlarcası birden hücuma geçiyor ve metodlu bir biçimde silah çekiyor, öldürüyor, boğazlıyor ve her şeyi acımadan mahvediyorlardı. Şimdi onlardan biri ona doğru eğilmişti. Yüzünü göremiyordu ama dipçiğinin ucunu kaburgalarının üstünde en nazik yerinde hissediyordu. Lotika uyanarak üstüne örttükleri ince şalı fırlattı:

— Hayır... Olamaz!.. Beni kurtarın!.. İmdat!.. diye bağırdı.

Salak çocuk korkusundan duvarın dibine büzülmüş, iri kara gözleriyle ona bakıyordu. Bu gözlerinde acıma ve korkudan çok merak vardı. Mina bitişik odadan içeri daldı. Lotika'yı yatıştırdı, yüzündeki soğuk terleri sildi. Ve ona önceden dikkatle sayarak damlattığı Valeryanlı suyu içirdi. Çayırların dalgalandığı ovada bu uzun yaz günü hiç bitmeyecekmiş gibi görünüyor, insan günün ne zaman ağardığını hatırlamıyor, akşamın da hiç gelmeyeceğini sanıyor. Oda sıcaktı ama güneşin o yakıcı etkisi duyulmuyordu. Evin içinden ayak sesleri işitildi. Kasabanın varoşlarından başka yurttaşlar da geliyordu. Bazan bir subayın veya bir erin geldiği de oluyordu. Milan durmadan kahve pişiriyordu. Yiyecek ve meyva çok boldu. Bütün bunlara bakarak insan bir yazlık hayatı yaşadığını sanabilirdi. Eğer arada sırada Lotika'nın acı çığlığı duyulmasa ve buraya bir homurtu halinde gelmese ve bu top sesleri olmasaydı. Bunlar, dünyada bir düzenin bozulduğunu ve genel bir felâketin bu sakin uzun yaz gününde tahmin edilemeyecek kadar yakın olduğunu gösteriyordu. İşte savaş, Lotika'nın oteli ile onun içinde oturanları bu hale getirmişti.

Pavle Rankoviç'in dükkânı da kapalıydı. Daha savaşın ikinci günü Pavle ile onun gibi itibarlı birkaç Sırp'ı rehin olarak almışlardı. Kimisini istasyona götürmüşlerdi, orada onları trafiğin düzgün işlemesini sağlamak için, rehin olarak muhafaza ediyorlardı. Ötekilerini köprü yakınına, orada Meydan'ın sonundaki tahta bir kulübeye götürmüşlerdi. Pazar kurulduğu günler, Belediye terazisi burada durur ve navlun parası da buradan alınır. Onlar da köprünün zarar görmesine ve yıkılmasına engel olmak için rehin olarak muhafaza ediliyorlardı.

Pavle bir kahve iskemlesinde oturuyordu. Ellerini dizleri üstüne koymuş, başını önüne eğmişti. Büyük bir çaba harcadıktan sonra güçten kesilerek, dinlenmek için oraya çökmüş bir adama benziyordu. Saatlerce o durumda kımıldamadan durdu. Kapının yanında boş çuvallar üstünde iki ihtiyat eri oturuyordu. Kapısı kapalıydı. İçerisi yarı karanlık, havası sıcak ve ağırdı.

Panos’tan veya Goleş’ten bir mermi ıslık çalarak düştü mü... Pavle heyecanından tükürüğünü yutuyor, ve nereye düştüğünü anlamak için etrafı dinliyordu. Köprünün dinamitli olduğunu biliyor, boyuna bunu düşünüyor, bir mermi oraya rastlayacak olursa acaba içine girip dinamiti patlatır mı diye kendi kendine soruyordu.

Erbaşın, nöbetçi erlere emirler verdiğini işitti. Bu emirleri her zaman aynı sözlerle bitirdi:

— Köprüye zarar verebilecek en küçük bir davranış... ve böyle bir şey hazırlandığını gösteren şüpheli bir işaret görüldü mü adam hemen öldürülecek!..

Pavle bu sözlere artık alışmıştı. Sanki onu ilgilendirmiyormuş gibi dinliyordu. Kulübenin yanı başında mermiler ve şarapneller patladıkça, çelik parçaları tahtalara çarptıkça korkuyordu ama bitmek tükenmek bilmeyen zamanla, katlanılmaz düşünceleri ona daha çok acı veriyordu. Pavle, başına gelenleri, evini ve mallarını düşünüyordu. Ve düşündükçe de bunların hepsi ona korkulu bir rüya gibi geliyordu. Çünkü bu son günler kendisinin ve ailesinin basına gelen şeyler başka türlü açıklanamazdı.

Daha birinci gün jandarma, üniversiteli iki oğlunu da alıp götürmüştü ve evde yalnız karısıyla iki kızı kalmıştı. Osoynitse’de büyük fıçıların yapıldığı atelye gözleri önünde yanmıştı. Civar köylerdeki ırgatları ya dağılmış, ya da ölmüştü. Kasabanın içinde dağıttığı ödünç paralar batmıştı. İki adım ötede kasabanın en güzel dükkânı olan mağazası kapatılmıştı. Ya yağma edilecek, ya da bir mermi düşüp onu harap edecekti. Kendisi de bu yarı karanlık barakada bir rehin olarak oturuyordu ve hayatı, elinde olmayan bir şeye, köprünün alınyazısına bağlıydı. Düşünceler zihnine gürültülü ve düzensiz dalgalar gibi saldırıyor, çarpışıyor ve dağılıyordu. Ömrü boyunca yalnız işleri ve ailesiyle uğraşmış bir adamın köprü ile ne ilgisi olabilirdi? Onu dinamitleyen de, şimdi bombardıman eden de o değildi. Hiçbir zaman, ne çıraklığında, ne de bekârlığında Kapiya’ya gidip oturmamıştı. Hiçbir zaman vaktini Vişegrad’ın aylak halkı gibi şarkı

söylemek ve şaka etmekle geçirmemişti. Şimdi hayatı gözünün önünde geçit resmî yapıyordu... Hattâ çoktan beri unuttuğu ayrıntılara kadar... Sancaktan geldiği zamanı hatırlıyordu. On dört yaşlarındaydı. Karnı açtı. Opanka'ları[42] delikti. Petr isminde bir zenginle anlaşarak yılda bir kat elbise, iki çift ayakkabı ve boğaz tokluğuna onun hizmetine girmişti. Çocukları taşıyor, dükkânda hizmet ediyor, kuyudan su çekiyor, atları tımar ediyordu. Merdiven altında, ayaklarını bile uzatamadığı daracık bir yerde yatıyordu. On beş yaşına gelince maaşla onu dükkâna almışlar, yerine de Sancaklı başka bir köylü çocuğu gelmişti. İşte, para biriktirmenin usulünü ve mânâsını o zaman anlamıştı. Beş yıl dükkânın arkasında küçük bir odada yatıp kalkmış ve hiçbir gün ateş yakmamış hiçbir zaman da mum ışığında yatmamıştı. 23 yaşına geldiğinde de zengin Petr onu Çaynice'li zengin ve iyi bir kızla evlendirmişti. O da bir tüccar kızıydı. Ondan sonra birlikte para biriktirmeye başlamışlardı. İşgal yılları gelmiş ve işler canlanmıştı. Kazançlar kolay, masraflar azdı. Daima masraftan kaçınmış, kazançtan yararlanmış ve, böylece bir dükkân sahibi olabilmişti. Sonra tekrar para biriktirmeye başlamıştı.

O çağda para kazanmak hiç de güç değildi. Çok çabuk para kazanıp aynı hızla kaybedenler de çoktu. Kazandığını korumak kolay değildi. Ama o bunu da başarmıştı. Bu son yılların heyecanı ve politika akımları ortaya çıkınca, yaşı ilerlemiş olmasına rağmen yeni zamanı anlamış ona karşı koymak, ya da uymak, kısacası, bu çağı zarar görmeden ve küçük düşmeden geçirmek için elinden geleni yapmıştı.

Belediye reisine yardımcılık etmiş, ruhanî meclisin ve Sırp şarkı korolarının (concorde) başkanlığını etmiş, Sırp bankasının başlıca hissedarlarından biri olmuş ve Ziraat bankasının Yönetim Kurulu üyeliğine atanmıştı. Çarşıda hüküm süren gelenek ve kurallara boyun eğerek her gün sayısı kabaran karşıtlık arasında volta vurarak gemisini, bu zorluklar içinde çıkarına zarar gelmeden yürütmeyi başarmıştı. Ve bütün bunları halkın

gözünde küçük düşmeden, Hükümet büyüklerini kızdırmadan yapmaya çalışmıştı.

Kasabalılar onu eşi olmayan değerli, ihtiyatlı, temkinli bir insan örneği olarak görüyorlardı.

Böylece bir insan ömrünün yarısından fazla bir zamanını çalışmak, para biriktirmek, didinmekle geçirmiş, bir sineği bile incitmemiş, herkese selâm vermiş, herkesin gönlünü almış ve para biriktirmekten başka bir şeyle uğraşmayarak sessizce yoluna devam etmişti. Ama bakın ki, bu yol onu nereye çıkarmıştı?.. Haydutların en sefili gibi iki asker arasında, cehennemî bir bomba gelip köprüye bir zarar vermesin... ve bu yüzden onu kurşuna dizmesinler veya boğmasınlar diye tirtir titreyerek bekliyordu. Sonunda anlamıştı ki: (Ona en çok acı veren de buydu.) Boşuna kendine bu kadar eziyet etmiş, bir köpek gibi çalışmıştı, Genellikle yanlış bir yol izlemişti... Oğullarının da, “gençliğin” de hakkı vardı. Gerçekten sayının hiç hükmü olmayan hesapsız bir çağda yaşıyorlardı. Belki de başka ölçüleri olan ve başka biçimde hesap yapılan bir çağda! Her ne olursa olsun onun hesabı yanlış çıkmış, ölçüsü kısa gelmişti.

Pavle kendi kendine, söyleniyordu:

— Ya... işte böyle... Herşey sana çalışmayı, tutumlu olmayı öğretiyor. Seni buna sürüklüyor. Güç sahibi olmak isteği aklın ve kilise... hepsi. Sen de onlara uyuyor, ihtiyatla adımını atarak dürüst bir yaşayış sürüyorsun. Daha doğrusu hiç yaşamıyorsun... Ama çalışıyor, didiniyor, para biriktiriyor, üzülüyorsun. Ve hayatın böylece geçiyor. Sonra birdenbire bu oyun artık para etmez oluyor... Herkes beceriklilikle, akıllılıkla alay ediyor, kilise de kapılarını kapayarak susuyor. Otoritenin yerini kuvvet alıyor, kazanç zorluların eline geçiyor ve kimse senin harcadığın çabayı takdir etmiyor. Bu kabil mi?.. Böyle bir şeyin doğru olması mümkün mü?

Pavle boyuna kendine bunu soruyordu. Buna bir karşılık bulamayınca yine ilk düşüncelerine, her şeyi kaybetme faslına dönüyordu. Kendini ne

kadar zorlarsa zorlasın, başka şey düşünemiyordu. Daima aynı düşünce zihnine saplanıyordu... Zaman da, öldürücü bir yavaşlıkla sürüklenip gidiyordu. Ona öyle geliyordu ki, üstünden binlerce sefer dönüp bakmadan geçtiği bu köprü, şimdi bütün bir sır gibi, bir çeşit uykuda... uyanışı olmayan bir uykudaymış gibi.

İşte Pavle bunun için başını eğmiş, omuzlarını kaldırmış, iki kat oturuyordu. Derisinin her gözeneğinden ter sızıyor... gömleğinin, yakasının ve kolalı kol kapaklarının altından akıyordu. Kırmızı fesinin altından akan teri siliyor ve ter ağır damlalar halinde yüzüne dökülüyordu. Sanki böyle akan ve onu terkeden hayatıydı.

Orta yaşlı iki Macar köylüsü olan erler, üstüne kekik ekilmiş domuz pastırması ile ekmek yiyorlardı. Ve sanki tarladaymışlar gibi küçük bir bıçakla kâh bir parça ekmek, kâh bir parça pastırma keserek ağır ağır yiyorlardı. Sonra da sıra ile teneke bir mataradan birer yudum beyaz şarap içerek çubuklarını yakıyor, sigaralarını tellendirirken bir tanesi:

— Ömrümde böyle terleyen insan görmedim, dedi. Ve tekrar bir sessizlik içinde sigaralarını içmeye devam ettiler.

Ama ter yerine kan döken ve uyanışı olmayan bir rüyada kendini kaybeden yalnız Pavle değildi. Bu yaz günlerinde Drina ile çorak sınır arasında uzanan bu daracık toprak parçasında, şehirlerde ve köylerde, yollarda ve ormanlarda her yanda, insanlar yüzlerinden ter akarak hem kendisinin, hem başkasının ölümünü arıyor, aynı zamanda da bu ölümden korkuyor... Bütün güç ve imkânlarıyla da kendini ona karşı savunmaya çalışıyordu. İnsanların, “savaş” denilen bu tuhaf oyunu gittikçe genişliyor, yayılıyor ve canlı cansız herşeyi egemenliği altına alıyordu.

Belediye barakasının biraz ilerisinde bugün, görülmemiş bir birlik vardı. Üniformaları beyazdı. Başlarına beyaz sömürge başlıkları giymişlerdi. Bunlar Alman birlikleriydi. Savaştan önce milletlerarası orduya bağlı olarak İşkodra’ya gönderilmişlerdi. Başka Milletlerarası birliklerle beraber barış

ve düzenin korunmasına gözcülük edeceklerdi. Savaş çıkınca İşkodra'yı bırakıp Sırp sınırına en yakın Avusturya birliklerine başvurmaları için emir almışlardı. Dün gece gelmişler ve şimdi çarşı ile meydan arasındaki düzlükte dinleniyorlardı. Orada tenha bir köşede saldırı emrini bekliyorlardı. Yüz yirmi kişi kadardılar. Yüzbaşıları sıcağa hiç dayanıklı olmayan şişman bir adamdı. Şu anda jandarma çavuşu Daniel Repats'ı karşısına almış azarlamakla meşguldü. Onu Alman ordusundaki bir üst rütbelinin, kendisinden aşağı rütbedeki birini azarladığı gibi azarlıyordu. Yani... karşısındakini hiçe sayan züppe bir tavırla bağırıyor... ve adamlarıyla, en gerekli şeylerden yoksun olduklarını... susuzluktan ölmek üzere olduklarını söyleyerek yakınıyordu. Oysa etrafları, herhalde içerisinde gerekli şeyler bulunan dükkânlarla çevrilmişti. Açık kalmalarına dair verilen emre rağmen kapatılmışlardı.

— Siz burada necisiniz? diyordu. Jandarma mı, yoksa kukla mı? Ben burada adamlarımla susuzluktan gebereyim mi? Yoksa bir haydut gibi dükkânları mı kırayım? Hemen bunların sahipleri bulunsun... ve bize gerekli olan yiyecek, içecek sağlansın. Ama hemen... bunun ne demek olduğunu biliyor musunuz? Hemen.

Her kelimede yüzbaşının yüzüne biraz daha kan hücum ediyordu. Beyaz üniformasının üstünde başı, dibinden kazınmış saçlarıyla bir gelinciğe benziyor ve büyük bir öfke içinde bir meşale gibi yanıyordu.

Çavuş Repats afallamıştı. Gözlerini kırpıştırıyor, ne cevap vereceğini bilemiyordu.

— Anlıyorum Yüzbaşım... Hemen yapılacak efendim... Anlıyorum... hemen...

Bu uyuşukluktan ve şaşkınlıktan birdenbire büyük bir hamaratlığa geçerek arkasını döndü ve çarşıya dalıp sanki öfkeden yanan Yüzbaşıya yaklaştığı için jandarma çavuşu da birden alev almıştı ve bu alev onu koşmaya... etrafındakilere vurmaya zorluyordu. Koşarken ilk karşısına

çıkan Ali Hoca oldu. Dükkânını dolaşmak için henüz mahallesinden iniyordu. “Vakmaister”[43] Repats’ın bir kasırga gibi üzerine geldiğini görünce hoca birden şaşırdı ve “bu deliye dönmüş yabani görünüşlü adam acaba yıllardan beri sessiz ve sakin bir vakarla dükkânımın önünden geçen adam mı?” diye düşündü.

Şimdi bu karşısına dikilen adam gözleri dönmüş, korkusundan başka bir şey görmeyen Repats’dı. Çavuş, sanki bir dakika önce yüzbaşıdan gördüklerini ve işittiklerini tekrarlıyormuş gibi bağırmaya başladı.

— Sizin topunuzu birden asmalı... Hey Yarabbim!.. Size dükkânınızı açık tutun! diye emir vermediler mi? Eğer... sizin yüzünüzden... ben... ve şaşkınlığından ne söyleyeceğini bilmeyen Ali Hocanın sağ yanağına öyle bir tokat aşketti ki, sarığı sağ kulağından sol kulağı üstüne sıçradı. Sonra da çavuş, aynı telâş içinde başka dükkânları açtırmak üzere oradan uzaklaştı. Hoca sarığı düzeltti. Dükkânın tahta kepengini indirip şaşkınlıktan üzerine oturdu. Rafta serilmiş malların etrafına beyaz üniformalı acayip tavırlı askerler toplanmıştı. Böylesini hiç görmemişti. Hep kendini rüyada sanıyordu. Ama gökten tokat yağdığı bu devirde hiçbir şeye şaşılmazdı.

Böylece bütün bir ay... köprünün sürekli bombardımanı altında, etrafı inleten top ateşleri arasında... her türlü sıkıntı ve acı içinde... ve en büyük felâketleri bekleyerek geçti. Savaşın ilk günleri halkın büyük bir bölümü iki ateş arasında kalan şehri terketmişti. Eylülün sonlarında ise şehir boşalmaya başladı.

Son kalan memurlar gece vakti köprüyü geçerek şoseye çıktılar. Çünkü demiryolu kesilmişti. Yavaş yavaş askerî birlikler de Drina’nın sağ kıyısından çekildiler. Orada yalnızca az sayıda olan müdafiler, öncü bölüğünden birkaç birlik... birkaç tane de dağınık jandarma devriyesi kalmıştı.

Köprü de orada bir mahkûma benziyordu. Ama çarpışan iki dünya arasında hâlâ bütün ve hâlâ dokunulmamış olarak uzanıyordu.

XXIV

Gece gökyüzünü bulutlar kapladı. İnsan, kendini Sonbaharda sanırdı. Bulutlar aralarında gökyüzü parçalarıyla dağlarda takılıp kalıyordu. Avusturyalılar son birliklerini geri çekmek için bu karanlık geceden yararlandılar. Birlikler, şafak sökmeden çok önce, sadece Drina'nın öbür yakasına geçmekle kalmamış Liyeşton dağının öbür yanındaki tepelerle... Sırpların gözünden ve hedefinden uzak yerlere kadar gitmişlerdi.

Şafak sökerken ince bir bahar yağmuru yağmaya başladı. Devriye kolları, kimse kalıp kalmadığını anlamak için bu yağmur altında köprünün yanındaki evlerle, mağaraları aradılar. Her yer ölü gibiydi: Orduevi, Lotika'nın oteli, yakın kışla ve şehrin başında bulunan dükkânlar... Yalnız, evinden gelip henüz kepengini açmakta olan Ali Hoca'yı dükkânının önünde buldular. Hoca'nın, eşi-benzeri bulunmayan bir adam olduğunu bilen jandarmalar, ona kesin olarak dükkânını kapatıp çarşıdan uzaklaşmasını tenbih ettiler. Çünkü, köprü civarında durmak resmen yasaktı ve ölüm tehlikesi vardı.

Hoca onlara, ne söylediğini bilmeyen bir sarhoş gibi baktı ve karşılık vermeye, hayatımızın çoktan beri tehlikede olduğunu, hepimizin ölüden farksız olduğunu, ancak sıramız gelince gömüleceğimizi söylemeye hazırlandı. Ama son günlerde aldığı acı dersler onu bunlardan vazgeçirdi ve kesin bir tavırla onlara: Gerekli bir şey almak için geldiğini ve hemen evine döneceğini söyledi. Jandarmaların acele işleri olmalıydı ki ona bu mahalleden çabuk ayrılmasını tekrar tenbih ettikten sonra çarşıyı baştanbaşa geçip köprüye doğru uzaklaştılar. Ali Hoca onların, yağmurdan kalan ve nemli bir halı haline gelen toprak yollardan sessiz adımlarla uzaklaşmalarını seyretti. Köprüyü geçtiklerini gördü. Köprünün korkuluğu üstünden yalnız omuzlarıyla başları ve tüfeklerinin uzun süngüleri görünüyor, Butko kayalıkları tepesinden güneş doğuyordu.

Ali Hoca, “Onların bütün tedbirleri böyle şiddetli, önemli ve aslında saçmadır,” diye düşündü. Ve öğretmenini aldatan bir çocuk gibi kendi kendine gülümsedi. Kepengini, içine süzülebilecek kadar kaldırdı, sonra da yavaşça kapayıp bıraktı. Dışarıdan mağaza kapalıymış gibi görünüyordu.

Karanlıkta kalınca, mağazanın arkasındaki o küçük aralığa, tabutuna çekildi. Kaç sefer... can sıkıcı insanlardan, yorucu ve zehirleyici konuşmalardan kaçmak, ailesinden ve kişisel isteklerden kurtulmak için buraya sığınmıştı. Bacaklarını altına alarak sert ve alçak bir iskemlenin üstüne oturdu, rahat bir nefes aldı.

Dış dünyanın çeşitli etkileri altında bulunan düşünceleri hâlâ dağınıktı. Nihayet yatışmıştı ve bir terazi gibi dengesini bulmuştu. Daracık oda vücudunun sıcaklığı ile ısındı ve Hoca, yalnızlığın, sükûnun ve unutmanın rahatlığına kavuştu. Bu rahatlık, karanlık ve tozlu aralığı, yemyeşil kıyıları ile, tatlı tatlı mırıldanan sularıyla uçsuz, bucaksız cennet bahçelerine çeviriyordu.

Bu daracık yerin karanlığı içinde, doğan güneşin ve yağmurlu bir sabahın serinliği hissediliyordu. Dışarıda alışılmamış bir sessizlik hüküm sürüyordu. Ve onu ne bir çatırtının, ne bir ayak veya insan sesinin bozmaması bir mucizeydi. Hoca’nın kalbi bir minnettarlık ve mutluluk duygusuyla doldu.

Allaha şükür, bu iki tahta parçası, sihirli bir gemi gibi Hak dininden birini, her felâketten, her sefaletten, neticesiz üzüntülerden, başının üstünde çarpışan iki düşmanın ateş kusan toplarından korumaya yetiyordu. Bu düşmanların her ikisi de kâfirdi. Ve hangisinin daha beter olduğunu insan kestiremezdi. Hoca, “Savaş başladığından beri hiç böyle bir sessizlik görülmemişti,” diye düşünüyordu. Bu sessizlik ne kadar güzel ve tatlıydı. Onunla insan, çoktan beri zayıflayan ve Hıristiyanların top gürültüleri altında büsbütün kaybolan gerçek ve insanca hayata bir an olsun kavuşabiliyordu. Sessizlik duaya yardım ederdi. Hattâ başlı başına bir dua demekti.

O sırada Hoca, altındaki küçük iskemlenin havalandığını ve onu bir oyuncak gibi kaldırdığını hissetti. O tatlı sessizlik bozuldu ve boğuk bir uğultuya, sonra da bütün havayı kaplayan ve kulak zarını patlatan bir gümbürtüye çevrilerek, her tarafı sardı ve insan kulağının duyma yeteneğini de aştı. Karşıdaki rafta bulunan eşyalar tıkırdayarak havalandı ve üstüne döküldü. Hoca, “ah,” diye inledi. Daha doğrusu inleyen düşüncesi oldu. Çünkü ne ses, ne de işitme hassası kalmıştı. Nasıl ki dünyada yeri kalmamıştı. Kulakları sağır eden bir gürültü her şeyi boğmuş, ezmiş, kökünden sökmüş ve bir taş gibi beraberinde sürüklemişti. Ona öyle geliyordu ki: Şehrin, üzerine kurulmuş olduğu iki ırmağın arasındaki bu dil parçası, korkunç bir gürültü ile yerinden sökülüp çıkarılmış, havaya fırlatılmış ve hâlâ orada uçuyordu. Sanki her iki ırmak birden yatağından fırlamış ve şimdi kıvrılarak yükseliyordu... ve suların ağırlığı altında sürüklenerek boşluğa dökülüyordu. Tıpkı durdurulmayan ve kesilmeyen iki çağlayan gibi.

Bu... acaba kıyamet günü müydü? Kitapların ve okumuş insanların sözettiği o mukaddes saat, göz açıp kapayıncaya kadar dünyanın bir kıvılcım gibi yanıp biteceği saat mi gelmişti?

Bir bakışıyla âlemleri yakıp söndüren Allah için bu patırtı, gürültü neydi ki? Hayır, bu, Allahın eseri olamazcdı! Ama insan eli nasıl bu kadar güçlü olabilirdi? Onu çarpmak, kırmak ve içinde her ne varsa düşüncesine kadar hepsini boğmak isteyen bu sinsi darbenin altında, aldatılmış, şaşkın ve perişan olan Hoca buna nasıl karşılık verebilirdi? Onu sürükleyen bu gücün ne olduğunu bilmiyordu. Nereye uçtuğunu, nerede duracağını da bilmiyordu. Yalnız kendisinin, Ali Hoca’nın, her yerde ve her şeyde haklı çıktığını biliyordu. Tekrar “Ah!” diye söylendi ve bu sefer acıyla inledi. Çünkü onu havaya kaldıran güç şimdi de şiddetle, hoyratça geri getiriyordu. Ama eski yerine değil de döşemenin üstüne... Tahta duvarlarla devrilen iskemlenin arasına atıyordu. Başında kuvvetli bir sancı, dizlerinde ve sırtında bir ağrı hissetti. Kulağına bütün bu gürültülerden ayrı bir ses geldi.

Bu, dükkânının damına kuvvetle inen bir darbe ile duvarın arkasındaki tahta ve madenî eşyaların tıkırtısı ile şangırtısıydı. Sanki dükkândaki bütün eşya canlanmış, uçmaya başlamış ve uçarken havada birbirine çarpıyordu. Bu darbeden sonra sokağın kaldırımlarına ve dükkânın damına taş yağmaya başlamıştı. Ama artık hoca kendini kaybetmiş, yerde yatıyordu. Küçük aralığı ona tabut olmuştu.

Dışarda gün tamamen ağarmıştı. Ne kadar zaman böyle baygın yattığını bilmiyordu. Onu derin baygınlığından uyandıran şey, bir ışıkla insan sesleri oldu. Güçlükle kendine gelebildi. Oysa tam bir karanlık içinde oturmuş olduğunu hatırlıyordu. Oysa şimdi, küçük bir aralıktan buraya ışık sızıyordu. İnsan kulağının tahammülü dışında olan ve insanın kalbini durduran bir gürültünün dünyayı kaplamış olduğunu hatırladı. Şimdi ise derin bir sessizlik hüküm sürüyordu. Ama bu... onu havaya fırlatan o âfetten önceki... ona öylesine tatlı gelen o sessizliğe benzemiyordu. Onun kötü kardeşine... ölüme benziyordu. Bu sessizlik ne kadar da derindi. Bunu... onu çağıran seslerin... tâ uzaklardan geliyormuş gibi derinden gelmesinden anlıyordu.

Hâlâ yaşadığını ve o küçük aralıkta bulunduğunu anlayan Hoca, başının üstüne yıkılan eşyaların altından boyuna “Of!.. ah!..” diye inleyerek doğruldu. Şimdi sokaktan gelen sesleri ve seslenişleri çok iyi duyuyordu. Eğilerek dükkâna giden dar geçitten içeri süzüldü. Günün bol ışığında orası etrafa dağılıp saçılan eşyalarla karmakarışık bir haldeydi. Tam orta yerde insan başı büyüklüğünde kocaman bir taş duruyordu. Hoca gözlerini kaldırınca tavandan aydınlık geldiğini gördü. Belli ki taş, damı ve tahta tavanı delerek geçmişti. Tekrar taşa baktı. Beyaz ve savatlıydı. Yüzü parlak ve düzdü. Bir yanı düzgün kesilmiş olmasına rağmen öbür yanı bloktan zorla koparılmış gibi eğri büğrüydü. Hoca, “Eyvah!.. köprü!” diye düşündü. Ama sokaktan gelen ses gittikçe yükseliyor, boyuna onu çağırıyor ve birşey düşünmesine vakit bırakmıyordu.

Böylece her tarafı sızlaya sızlaya ve henüz zihnini toplayamadan, kendini beş altı gençten kurulu bir grubun önünde buldu. Sakalları uzamış, üstleri başları toz içindeydi. Üstlerinde gri üniformalar, başlarında kasketler ve ayaklarında opanki'ler vardı. Hepsi de silahlıydı. Göğüslerinde çaprazlama, parlak, küçük kurşunlarla dolu fişeklikler taşıyorlardı. Çilingir Vlado Mariç de aralarında bulunuyordu. Ama başında kasket yerine bir kalpak vardı. Onun göğsünde de çaprazlama bir fişeklik göze çarpıyordu. İçlerinden biri şefleri olmalıydı, ince bıyıklı, düzgün yüzlü, keskin çizgili ve parlak gözlü adam... Hemen Hoca'ya doğru ilerledi. Tüfeğini omuzunda avcılar gibi taşıyordu. Sağ elinde de fındık ağacından yapılmış ince bir sopa vardı. Öfke ile küfür etmekteydi. Sesini yükselterek:

— Hey... bana baksana! dedi. Hiç insan dükkânını ardına kadar açık bırakır mı?.. Sonra da bir şeyin eksildi mi askerlerin, dükkânını yağma ettiğini söyleyeceksin! Senin mallarını korumak benim üstüme vazife mi?

Adamın yüzü sakin, âdeta hareketsizdi. Ama sesi öfkeliydi. Elindeki sopa da korkutucu bir biçimde kalkıyordu. O sırada Vlado Mariç ona yaklaştı. Yavaş sesle birşeyler söyledi.

— İyi namuslu bir adam olabilir ama, dükkânını bir daha açık ve boş bulursam bu sefer elimden öyle kolay kolay kurtulamaz! dedi.

Silahlı adamlar yollarına devam ettiler. Hoca, "Bunlar da başka!" diye düşünerek onları gözleriyle izledi. "Gelir gelmez beni burada buldular... Zaten bu şehirde her ne değişiklik olursa olsun, ilkin cezasını ben çekerim!" Böyle söyleyerek alt üst olmuş, dükkânının önünde ayakta duruyordu. Başı ağrıyordu. Ağzı açık ve vücudu kırık döküktü. Önünde uzanan çarşı sabahın ilk ışığında bir savaş meydanına benziyordu. Kaldırımlar, küçüklü büyüklü taş, kiremit parçalarıyla, kırık dallarla dolmuştu. Gözü köprüye ilişti. Kapiya yerinde duruyordu. Ama hemen sonra köprü ikiye ayrılıyordu. Yedinci sütun ortada yoktu. Altıncı sütunla sekizinci sütun arasında bir boşluk sırıtıyor ve böyle yandan bakınca ırmağın yeşil suları görünüyordu.

Sekizinci sütundan başlayarak köprü tekrar devam ediyor ve öteki kıyıya kadar gene dünkü ve her zamanki gibi parlak, düzgün ve beyaz uzanıyordu.

Ali Hoca, gözlerini birkaç kez açıp kapadı. Bu felâkete bir türlü inanamıyordu. Nihayet büsbütün kapadı ve kapalı göz kapaklarının altında, bundan beş yıl önce gördüğü askerler canlandı. Yeşil çadırın altında, bu yedinci sütunda bir şeyler kazıyorlardı. Sonra da o deliğin üstüne konan demir kapak gözünün önüne geldi. Dinamitlenmiş sütunun ağzını kapatıyordu. Yanı başında Başçavuş Brankoviç'in, kör, sağır, dilsiz ama, anlamlı hayali belirdi. Ürpererek tekrar gözlerini açtı. Gözünün önündeki görüntü hep aynıydı. Küçüklü büyüklü taşlarla kaplı olan çarşı, bir sütunu yok olan köprü... ve kabaca koparılan iki kemerin arasında sırıtan boşluk!..

Böyle şeyler ancak rüyada olabilir ve görülebilirdi. Evet, yalnız rüyada. Ama bu inanılmaz manzaradan başını çevirince de, içindeki kocaman taşla karşısına dükkânı çıkıyordu. Oraya buraya saçılan eşyaların arasında yedinci sütunun bir parçası duruyordu. Şehrin merkezinden, birinin seslendiği duyuldu. Arkasından da Sırpça verilen bir kaç komutla yaklaşan ayak sesleri. Ali Hoca hemen kepengini kapatıp kilitledi ve evine doğru yollandı.

Bu yokuşu çıkarken kaç sefer soluğu tıkanmış, kalbi âdeta başka tarafta çarpmıştı. Zaten 50 yaşından sonra bu yokuş, doğduğundan beri inip çıktığı bu yokuş, ona fazla dik, yol daha uzun görünmeye başlamıştı. Hiçbir zaman bugünkü kadar uzun gelmemişti. Oysa bugün şehrin merkezinden bir ayak önce uzaklaşmak ve evine dönmek istiyordu. Kalbi öyle anormal bir biçimde çarpıyordu ki, soluğu tıkandı ve durmak zorunda kaldı.

Orada, aşağıda bir yerde şarkı söylüyorlardı. Orada... aşağıda harap köprü vardı. Haincesine, zalimcesine ikiye bölünmüştü. Bu sahneyi görmek için başını çevirmek bile gerekli değildi. (Zaten dünyada başını çevirip bakmazdı) Tâ dipte... kırılan sütun dev bir kütük gibi duruyordu. Kemerin etrafına binlerce parça sıçramış ve kemerin sağında ve solundaki sütunlar kabaca kırılmıştı. Aralarında on beş metrelik bir boşluk sırıtıyordu. Kopan

kemerin kırık kenarları... sanki birleşmeye çalışıyormuş gibi üzgün üzgün birbirine doğru uzanıyordu.

Hayır, dünyada hiçbir kuvvet ona başını çevirtemezdi. Ama ilerlemeye ve yokuşu çıkmaya da gücü yoktu. Çünkü kalbi, soluğu gittikçe tıkanıyor, bacakları da ona artık boyun eğmek istemiyordu. Derin derin soluk almaya başladı. Yavaş, düzgün ve her seferinde daha da derin soluk alıyordu. Eskiden bu ona iyi geliyordu. Şimdi de iyi geldi. Göğsünün hafiflediğini hissetti. Bu derin ve geniş soluklarla kalbinin çarpıntısı arasında kendine bir çeşit denge sağladı. Tekrar yürümeye başladı. Evini, yatağını düşünmek ona güç veriyordu. Ağır ağır ve zorlukla yürüyordu. Ve sanki o da onunla birlikte yürüyormuş gibi gözünün önüne hep köprünün yıkılmış manzarası geliyordu. Birisinin bize acı vermemesi, bizi izlememesi için ona arkamızı çevirmemiz yetmiyordu. Gözlerini de kapasa yalnız onu görecekti. Hoca biraz daha arhat nefes almaya başlamıştı.

— Evet... diyordu. Bütün bu araçların, makinelerin o çalışma ve acelenin ne olduğu, neye yaradığı şimdi anlaşılıyor. O, her zaman her şeyde ve herkese karşı haklı çıkmıştı ama şimdi... yanılmamış olmak, ona memnuniyet vermiyordu. İlk defa olarak buna ilgisiz kalıyordu. Fazlasıyla haklı çıkmıştı. Yıllarca onların köprü üstünde çalışmalarını seyretmişti. Onu güzelleştirmiş, temizlemiş, su boruları döşemiş ve elektrikle aydınlatmışlardı. Sanki güzel ve faydalı bir hayrat değil de alelade bir kaya parçasıymış gibi... Onların ne oldukları şimdi meydana çıkmıştı. Hoca bunu çoktan biliyordu ama, bugün aptalın biri bile bunu görebilirdi. Allaha vakfedilmiş olan en güzel... en sağlam şeye el uzatmışlardı. Ve bu nereye kadar varacaktı, Allah bilirdi! İşte Sadrazamın köprüsü bile, inci bir gerdanlık gibi dökülmeye başlamıştı. Birşey bir kere başlamaya görsündü... Artık onu hiçbir güç durduramazdı.

Hoca tekrar durdu. Nefesi ona birden ihanet etti. Yokuş, karşısına aşılmaz bir engel gibi dikildi. Tekrar derin bir soluk alarak kalbini yatıştırmaya çalıştı ve tekrar nefesi düzeldi. Canlandı ve daha çabuk yürümeye başladı.

“Ziyanı yok!” diye düşünüyordu. Burada yıkılırsa elbette başka bir yerde yapılır. Belki başka diyarlarda, daha sakin bölgelerde, Allaha saygı gösteren insanlar vardır! Allah Drina’nın kıyısındaki bu mutsuz kasabayı terkettiyse bütün dünyayı, yeri, göğü de terk etmedi ya! Bu adamlar mahşere kadar böyle davranmayacaklardı ya!.. Ama kimbilir? (Ah yalnız... bir parça soluk alabilseydi) kimbilir? Belki de onu sonradan yutup harap etmek için her şeyi düzelten, tamir edip temizleyen ve mükemmelleştiren bu bozuk din... Allahın dünyasını da bir gün çöle çevirecekti... Saçma yapıları ve kanlı harabeleriyle onu... o anlaşılmaz iştihasını tatmin etmek ve açlığını doyurmak için kendine bir otlak yapacaktı! Her şey olabilirdi. Yalnız mümkün olmayan bir şey vardı. O da, dünyayı güzelleştirmek ve insanların daha güzel ve daha rahat bir yaşam sürmeleri için dayanıklı, ölümsüz anıtlar yaptıran büyük adamların dünyadan büsbütün yok olmasıydı. Eğer böyle bir şey olursa... Bu, Allahın sevgisi de dünyadan kalktı, yok oldu demekti. Hayır!.. Bu olamazdı.

Bu düşünceler altında ezilen Hoca, gittikçe daha ağır, daha zor yürüyordu. Şimdi kasabada şarkı söyledikleri daha iyi duyuluyordu. Yalnız birazcık daha fazla soluk alabilse... ve yol bu kadar dik olmasa... evine kadar gidip divanına bir uzanabilse... ailesinden birini görüp sesini işitebilse!.. Evet istediği hepsi bu kadardı. Ama bu da imkânsızdı. Artık kalbinin vuruşlarıyla nefesi arasında bir denge sağlayamıyordu. Kalbi tamamen soluğunu tıkamıştı. Tıpkı bazan uykusunda olduğu gibi. Yalnız bu sefer selâmete çıkaran uyanış yoktu.

Ağzını açtı, gözlerinin yuvalarından dışarı fırladığını hissetti. Boyuna uzayan yokuş... şimdi geliyor... geliyor... yüzüne yaklaşıyordu. Nihayet bu kuru ve sert yol, bütün görüş alanını kapladı. Sonra zifirî bir karanlık haline gelerek onu tamamen kavradı.

Meydan’a çıkan yokuşta Ali Hoca uzanmış yatıyor, kısa titreyişlerle Allaha ruhunu teslim ediyordu.

SON

Belgrad, 1942 Temmuz - 1943 Aralık.

[1] Drina: Sava ırmağının en büyük koludur, biri Durmitor, öbürü Komovi dağlarından çıkan Piva ile Tara akarsularının birleşmesinden meydana gelmiştir. Güneyden kuzeye doğru 333 kilometrelik bir alandan geçen Tara da hesap edilirse, 461 kilometreyi bulur. Çok meyilli bir toprakta aktığı için, su, trafiğe elverişli değildir. Odun kütüklerini yüzdürmekte çok kullanılır. Drina üs tünde Zvornik civarında 1955’te, büyük bir elektrik santralı kurulmuştur.

[2] Vişegrad, Drina ile Rzav’ın birleştiği yerde büyük bir kasabadır. Orta çağlarda stratejik değeri vardı.

[3] Bu özel adlar, aynı zamanda “dur” ve “kal” anlamına gelir.

[4] Şarats: Ünlü halk türkülerinin kahramanı Kralieviç Marko’nun alaca atıdır.

[5] Cercelez Aliya: Müslümanların masallaşmış bir kahramanı.

[6] Kolo: Yugoslavların milli dansı.

[7] Sırpçaya yerleşmiş olan bu Türkçe sözcük, Yugoslav dilinde de bizdeki anlamında kullanılmaktadır.

[8] Foça: Drina'nın sağ kıyısında bir ticaret merkezidir. 4.500 nüfusu ve güzel bir camii vardır.

[9] Rogatitsa: Drina’nın sağ kolu üstünde büyük bir kasabadır.

[10] Duleigno: 4000 nüfuslu küçük bir kasaba. Eski Türk paşalarının oturduğu yer. Bir Venedik kalesi, güzel bir camii, kumsal bir plajı var. Arnavutluk'a varmadan son Yugoslav limanıdır. Eski adı Ultsinya'dır.

[11] Oboyak: Askerlere ve köylülere çorap ödevini gören dört köşe kaba bir keten parçası.

[12] Yugoslav saz şairlerinin kullandığı kemençeye benzer tek telli bir çeşit yaylı sazdır.

[13] Plevlie: Rumelinin, Osmanlı İmparatorluğunun elinde bulunduğu sıralarda, Kosova iline bağlı Taşlıca sancağının merkezi olup, aynı adı taşıyan Taşlıca kasabasıdır. Sırpların Plevlie adını verdikleri bu kasaba. Drina ırmağına dökülen Çehotina çayının sağ kıyısındadır.

[14] Lim ırmağı kıyısında banyolarıyla ünlü küçük bir kasaba.

[15] Baki: Kitapta her halde bir dizgi yanlışı olarak “Badi” yazılmış, ama biz onun, o çağların büyük şairi Baki olduğunu tahmin ediyoruz.

[16] Mustafa Usta anlamına gelmektedir.

[17] Slava: Aile reisi olan kişi için yapılan yortu. Yalnız sırp ortodokslarına özgü bir gelenktir.

[18] Kara Corci: 1804’de Türklere karşı ayaklanan Sırpların şefi.

[19] Salih adının bozmasıdır.

[20] Taşlıca.

[21] Almanca (Köprü Oteli) demektir.

[22] Zimmer, Almanca “oda” demektir.

[23] Sırpçada, Türkçe olarak ‘gıda’ yazılmıştır.

[24] Guslar : Kemençeye benzeyen guslasının eşliğinde şarkılar söyleyen bir halk şarkıcısı.

[25] Salko, Salih demektir.

[26] Çeviride geçen “Mahmur” ve “Mahmurluk” sözleri, kitabın aslında da Türkçedir.

[27] Aslında Türkçe “Akşam geldi” sözleriyle başlayan bu Bosna türküsünün ikinci mısraı “Drina Köprüsü”nün, gerek 1953 yılında yapılan Sırpça; gerek 1953 yılında yapılan Hırvatça baskılarında:

Na tvom licu vişe ne sja

biçiminde çıktığı için, biz de aslına sadık kalarak, bu türküyü, bundan önceki bütün baskılarımızda,

Akşam geldi, güneş battı

Senin yüzünde artık parlamıyor,

diye dilimize çevirmiştik.

Ne var ki, bu türkünün aslını ve doğrusunu özellikle Bosna folklorunu iyi bilen Bosnalı dostlarımın uyarmasıyla, türküdeki ikinci mısraın, dah ince bir anlam taşıyan:

Na tvom licu yoşte cja

yani:

Senin yüzünde hala parlıyor,

Biçiminde olması gerektiğini öğrendik ve çevirimizin altıncı baskısında bunu düzelttik.

[28] Mehmet Ağa.

[29] Aslında, Türkçe olarak “cuturum” diye yazılmıştır.

[30] Kitabın aslında (gazi) olarak yazılmıştır.

[31] Bir kruna beş gümüş kuruş karşılığı idi. 20 kruna, bir Türk lirası ederdi.

[32] Kral Alexandre ile karısının Belgrad’ta bir subay grubu tarafından öldürülmesi üzerine (10 Haziran 1903) Sırp tahtı Obrevoniç’lerden Karageorgeviç sülâlesine geçti. Ve Pierre I kral oldu. 1908’de de Türkiye’de Abdülhamit çağı sona erdi

[33] e.p. = kendi elinden, demektir.

[34] Lika: Velebit sıra dağlarının arkasındaki yaylalardan meydana gelen bir yerdir. Kordum: Lika’nın kuzey batısındaki birtakım tepelerdir. Bu yerde, Avusturyalılar, Türklere karşı bir kordon kurmuşlardı.

[35] Ster: Odun ölçüsü. 1 metreküp’e eşit.

[36] İvan Tsyviyiç: Sırbistanlı büyük bir coğrafyacı ve etnograf. 1914’den önce, Millî Yugoslav idealinin en ateşli savunucusu. Hırvat Strosmayer ise Djakovo’nun piskoposu idi. O da Güney Slavların birleşmesinin hatta bütün Slavların anlaşmasının ateşli bir taraflısıydı.

[37] Milyatska: Saray-Bosna şehrinin içinden geçen çay.

[38] Zmaj: İvan İvaniç Zmaj (1883-1904). Tanınmış Sırp millî şairi. Özellikle çocuklar için manzumeler yazmıştır.

[39] Schutz Korps: Muhafız Birliği.

[40] Aslında Almancadır. Teğmen Bey... Vallahi suçsuzum. Çok çocuğum var... Suçsuzum. Yalan. Söylenenlerin hepsi yalan!...

[41] Hayır, hayır, Allah rızası için Teğmen bey... Biliyorsunuz ki... hepsi yalan... Allahım! Hepsi yalan!...

[42] Opanka: Çarık.

[43] Almanca “Wachmetister”’in söyleniş şekli.